

ZBORNIK
PREDAVANJA
ZNANSTVENOG SKUPA

u Subotici 12-14. VIII 1986.

povodom 300. obljetnice
obnovljene crkvenosti
među Hrvatima u Bačkoj

SUBOTICA, 1987.

Aleksa Kokić

ZA LJEPŠU BUDUĆNOST

(Odlomak)

Iz zemlje kamene, kršne Hercega Stjepana hrabrog
S izvora hladane Bune pređi su naši slavni
Jednoga crnoga dana praćeni urlikom bure
Došli dušama bolnim u puste bačvanske ravni.

Ognjište toplo i ljubav nije ih čekala ovdje,
Ostvareni nisu im bili mnogi njihovi snovi,
Umjesto mira i sreće i zemlje meda i mlijeka
Pustoš ih čekala jadne, bojevi mnogi i novi.

Al u njih bijaše srca, u njih bijaše snage,
Njihove muževne grudi vjerom su bile pune,
Život su davali rado, nosili trnove krune,
Za sreću doma svoga, slobodu grude im drage.

A danas nama kažu: prezreli narod svoj mi smo,
Stidimo da se vjere, jezika svog i nane,
Slavnih nam pređa naših da vrijedni potomci nismo,
U lijenosti, nemaru tromom da mlade živimo dane.

O Rode dragi, laže ko o nama tako šta zbori,
Jer iako mala nas četa, iako malo nas ima,
Glasno i jasno uvijek zborimo svuda i svima
Da srce naše mlado ljubavlju Domaji gori.

(Subotička Danica, kalendar za 1937., str. 32.)

Napomena:

Aleksa Kokić je spjevao ovu pjesmu prigodom proslave jubileja 250. godišnjice seobe jedne veće grupe Bunjevaca u Suboticu. Pjesma je recitirana na svečanoj akademiji u Gradskom subotičkom kazalištu, 15. VIII 1936.

Z B O R N I K

Znanstvenog skupa

12 – 14. VIII 1986. u sjemeništu “Paulinum” u Subotici

povodom proslave 300. obljetnice

obnovljenog crkvenog života

među Hrvatima u Bačkoj

Uredio

Urednički odbor

Objavljuje

Uredništvo kalendara “Subotička Danica”

Glavni urednik

Stjepan Beretić

24000 Subotica, Harambašićeva 7

Odgovorni urednik

Lazar Ivan Krmpotić

21400 Bačka Palanka, Trg bratstva jedinstva 28

Tisak: “GLOBUS” Centar za umnožavanje

(Blaško Gabrić)

24000 Subotica, Ivana Milutinovića 118

Subotica 1987.

UVODNA RIJEČ

Jubileji su prikladna prilika da malo zastanemo i da osmotrimo prijedeni put i razmislimo o svom povijesnom hodu. Te proslave su prikladne da upoznamo bogatstvo naše kulturne i duhovne baštine koja je stvarana tokom vjekova u međusobnom utjecanju pojedinih narodnih skupina s kojima dijelimo zajednički život na ovim bačkim prostranstvima.

Jubilarno slavlje je prilika da, upoznavajući vrijedne tekovine prošlosti, to koristimo kao pouku za sadašnjost i orijentaciju za budućnost, jer nadneseni nad knjigom svoje povijesti možemo se diviti postignutim vrijednostima, ali moramo uočiti što je pogriješeno ili propušteno, pa treba što prije gubitak i propust nadoknaditi.

Poznata je istina: Narod koji ne pozna svoju prošlost, nema putokaza za budućnost.

Da bi se barem malo udovoljilo tim zadacima, organiziran je u Subotici, u sjemeništu "Paulinum" (12 – 14. VIII 1986.) Znanstveni skup u okviru proslave 300. obljetnice obnovljenog crkvenog života među Hrvatima u Bačkoj poslije seobe veće grupe Bunjevaca i Šokaca u ove krajeve nakon oslobođenja od Turaka.

Znanstveni skup se odvijao pod geslom "Crkva dvori svoj narod", kako je to lijepo rekao naš kulturni radnik Pajo Kujundžić. Željeli bismo istaći povijesnu istinu da se Katolička crkva plodonosno susretala s kulturom i umjetnošću naroda u kojem je živjela, pomažući je i oplemenjujući u sadržaju i obliku.

Crkva je prihvatila ono što je pozitivno u narodnom stvaralaštvu pa je neke narodne običaje (na pr. dužijancu) uvrstila u liturgijske svečanosti, a narod je neke svoje prastare običaje vezao za pojedine velike crkvene blagdane (na pr. "kraljice" "polivači" i dr.). Osim toga, narod se uključio u liturgijske svečanosti ne samo duhom, nego i na vanjski način, u pohodu crkvi oblačio je svoje najljepše nošnje i time je izrazio radost i svečanost blagdana.

Ovaj Znanstveni skup u Subotici bio je prvi ovakve vrste u našoj povijesti u Bačkoj i zato je bio bogat sadržajem. Obradeno je niz tema o hrvatskoj kulturnoj i duhovnoj baštini Bunjevaca i Šokaca.

Skup je trajao tri dana. Predavanja su podijeljena u tri grupe po svojoj tematici.

U prvoj grupi predavanja pod zajedničkim naslovom "Na raskršćima povijesti" predavači dr fra Atanazije Matanić iz Rima, dr fra Andrija Nikić iz Mostara, dr Zvonimir Baotić iz Sarajeva prikazali su u svojim predavanjima društvene i crkvene prilike u nekim našim krajevima, a posebno u Bosni i Hercegovini u 17. stoljeću. Objasnili su uzroke velikih seoba Šokaca i Bunjevaca iz tih krajeva u novu domovinu u Bačku.

U istoj grupi bila su predavanja koja su održali dr fra Emanuel Hoško iz Zagreba i Stjepan Beretić iz Subotice. Oni su prikazali crkvene prilike u Bačkoj poslije oslobođenja od Turaka i osnivanje novih župa.

U drugoj grupi predavanja pod zajedničkim naslovom "Pisana riječ" najviše je pažnje posvećeno bunjevačko - šokačkoj književnosti u dva predavanja (dr Ante Sekulić i prof. Bela Gabrić). Prvo predavanje je pročitao Franjo Ivanković, a drugo Andrija Anišić.

Prilikom proslave ovog velikog jubileja nije mogao biti zaboravljen bunjevačko - šokački narodni prosvjetitelj i preporoditelj biskup Ivan Antunović. O njemu je održao predavanje Ivica Prčić.

Crkva je uvijek obraćala veliku pažnju izdavačkoj i publicističkoj djelatnosti među Hrvatima u Bačkoj. Tu temu je obradio Andrija Anišić.

U trećoj grupi predavanja pod zajedničkim naslovom "Duhovna baština" bilo je riječi o duhovnom životu Hrvata u Bačkoj (predavači o. Mato Miloš, kramelićanin i Marko Vukov).

Nije zaboravljena ni glazba, ni umjetnost među našim narodom na bačkim prostorima (predavači o. Marijan Steiner D. I. iz Zagreba i Andrija Kopilović iz Subotice). O bunjevačkim narodnim običajima kao izrazu posebnog narodnog stvaralaštva prigodom velikih crkvenih blagdana govorio je Antun Gabrić, župnik u Tavan kutu. Karitativna djelatnost spada u bitne oznake života Crkve i zbog toga je o toj temi bilo predviđeno predavanje Lazara I. Krmpotića, ali je izostalo zbog ograničenog vremena. To predavanje je bilo uvršteno u raspored Znanstvenog skupa i zato ga objavljujemo u ovom Zborniku.

Ova predavanja imaju znanstvenu vrijednost i slušatelji su mogli steći nova znanja iz naše nacionalne povijesti i upoznati našu duhovnu i kulturnu baštinu i djelovanje pojedinih naših kulturnih radnika.

Pojedina predavanja su prvi puta prikazala neka područja naše baštine i to je stvaralo poteškoće u pisanju, jer nisu učinjene potrebne predradnje za znanstveno proučavanje kao što je skupljanje bibliografije i objavljivanje dokumenata, ali pored svega, uspjeh nije izostao.

Bila je svopća želja slušatelja da obrađene teme budu objavljene. Sada sva ta predavanja kao Zbornik dolaze u ruke svojih čitatelja, koji će ih čitati te mnogo toga naučiti i doznati.

U okviru jednog znanstvenog skupa nisu mogle biti obrađene sve teme iz naše kulturne baštine. To je nova zadaća istraživača da ih obrade i objave.

Veliko neobrađeno područje je pitanje školstva, a poznato je da su prve škole i prva filozofska učilišta u Bačkoj bila u franjevačkim samostanima. Također, pozitivnu ulogu je odigralo školstvo časnih sestara Družbe "Naše Gospe".

Zbog svoga obima nije mogla biti obrađena u cjelini novija hrvatska književnost u Bačkoj poslije 1918. god. Obrađena je samo duhovna lirika.

To su samo neke neobrađene teme, a ima ih mnogo.

Ovaj Zbornik, koji dajemo u ruke našem mladom i starijem naraštaju, neka bude priručnik za proučavanje i upoznavanje naše kulturne i duhovne baštine. Želimo da ga rado čitaju i čuvaju u našim obiteljima.

Neka bude poticaj mladim našim znanstvenim istraživačima da se prihvate korisnog posla i pođu na nova i neistražena područja naše baštine.

Subotica, 15. kolvoza 1987.

UREDNIŠTVO

300 godina naše crkvenosti

Tristo godina u životu Crkve u jednom narodu nije mali period, a osobito kada se radi o malom narodu ili o ogranku jednog malog naroda. Proslavljamo, naime, tristotu obljetnicu naše organizirane crkvenosti, koja koincidira sa doseljnjem jedne veće grupe hrvatskih katoličkih vjernika iz tadanje porobljene Bosne, iz njezinih različitih dijelova; iz sjeveroistočne Bosne, iz okolice današnje Tuzle i još veća grupa iz zemlje Hercegovine, koja je u ove krajeve došla preko Dalmatinske Zagore, Like, Krbave, Hrvatskog primorja i Slavonije. Ona grupa koja je došla iz sjeveroistočne Bosne, od Gradovrha, nastanila se uz Dunav i puk tu skupinu bačkih Hrvata zove Šokcima. Dok se grupa koja svoje korijenje vuče iz zemlje Hercegovine nastanila na sjeveru Bačke, oko četiri velika centra: Subotice, Sombora, Baje i Segedina. Ove nazvaše Bunjevcima. Obje te grane sastavni su dio hrvatskog narodnog bića. Iako o samim seobama imamo veoma malo podataka, što je za ondašnje prilike razumljivo, ipak imamo dovoljno podataka da to znanstveno obradimo. Neka bude spomenut samo jedan dokumenat – matica krštenih iz 1687. godine sa samim hrvatskim imenima i prezimenima.

Da li ova proslava ima samo komemorativni karakter, tj. da se oduži toj dugoj povijesti ili ima i kakovu suvremenu poruku našoj mjesnoj Crkvi ili možda i širem krugu? Ova proslava ima svoje duboke crkvene (eklezijalne) razloge.

CRKVENI VID OVE PROSLAVE

Prema nauci II. Vatikanskog Koncila i naučavanju pape Ivana Pavla II. Crkva se utjelovljuje u pojedinim narodima, prihvaćajući njegov jezik, kulturu, pozitivne narodne običaje i ljudske vrline, nastojeći evangelizirati, tj. Evanđeljem oplemeniti i obogatiti sve ono što je u tom narodu pozitivno i vrijedno, kao što je i Krist Gospodin, rodivši se u krugu židovske kulturne i duhovne baštine, prihvatio je, oplemenio je i na njoj izgradio svoju univerzalnu poruku. Polazeći od Pavlove slike o Crkvi, kao Otajstvenom Tijelu Kristovom, sada, nakon tolikih govora pojedinim narodima pape Ivana Pavla II, na njegovim apostolskim putovanjima, sve više i jasnije se vidi da svaka Crkva, ukorijenjena u pojedinom narodu, unutar općeg zajedništva Katolič-

ke crkve, ima svoju posebnu ulogu i poslanje, baš kao što pojedini udovi u životu cijeloga tijela. Dok jedne Crkve, po posebnom Božjem promislu, traže uvijek nove puteve življenja Evandjelja i nove forme crkvenosti (npr. Crkva među Francuzima), dotle druge gotovo neprimjetno, u tišini trpe, darujući to za opću Crkvu (Crkva među Slovcima).

U tom smislu Crkva u Bačkoj pozvana je dati svoje posebno iskustvo. U njezinom katoličkom zajedništvu živi više katoličkih naroda: Hrvati, Mađari, Slovaci, te manje skupine Nijemaca, Poljaka i Albanaca. Kao što se udovi u tijelu ne isključuju, nego nadopunjuju i usavršavaju, tako različite narodne skupine u zajedništvu jedne Crkve moraju se međusobno prihvaćati u svoj svojoj različitosti i kulturnoj potpunosti svakog pojedinoga naroda, kako bi jedinstvo ove Crkve bilo na principu presvetog Trojstva, tj. da se u ljubavi poštuje identitet svake osobe, u ovom slučaju, svakog naroda. (Kako je to bilo jasno starim fratriba bačkoga samostana! Kada su počeli doseljavati Slovaci u današnju Selenču, oni su prihvatili taj narod. No, budući da je među njima bilo i evangelika, a oni nisu imali svoga pastora, fratri su krstili i njihovu djecu, ali ih nisu katolizirali, nego su u opasku kod svakoga djeteta stavljali da dotično dijete pripada katoličkoj ili luteranskoj crkvenoj zajednici. O tome još i danas svjedoče najstarije matice župe Selenča. Sjajan primjer vjerske snošljivosti i djelotvornog ekumenizma!)

Da bismo se mogli u potpunosti prihvaćati i uvažavati, moramo poznavati prošlost svakog pojedinog naroda, osobito onaj dio, koji je proveden ovdje na ovim prostorima. Zato su ovakvi jubileji prilika da se o toj prošlosti progovori i vrednuje što je bilo pozitivno, kako bi se ono unaprijedilo, ali i da se upozna i ono negativno, kako bi se to izbjegavalo u sadašnjosti i budućnosti. Život ove katoličke zajednice ne može biti samo koegzistencija – zajedničko bivovanje, nego konvivencija – zajedničko življenje, ali samo i isključivo na principu presv. Trojstva; u punom zajedništvu ljubavi, koja raste iz istog zajedništva vjere i Crkve, iz istog Evandjelja, istih Sakramenata i jedinstvene uprave, a i punom poštivanju jezičnih, kulturnih i običajnih vlastitosti svakog pojedinog naroda.

Zato je ova proslava Bogom dani izazov našoj mjesnoj Crkvi da sagleda svu ljepotu svoga katoliciteta u punom poštivanju identiteta svakog pojedinog naroda u njoj. Ovo je novi koncilski korak ove naše mjesne Crkve, da načela II. Vatikanskog koncila i na ovom planu nastoji provesti u život u konkretnoj stvarnosti, jedne ovako etnički rijetko šarene biskupije. Ovim svojim iskustvom ona može „podvoriti“ ne samo „svoj narod“, nego i univerzalnu Crkvu, jer se katolicitet tako mora graditi i na širem planu svijeta, a posebno Evrope, koja se sve više ukazuje kao realna šansa jedinstva evropskih naroda, u punom poštovanju vlastitosti svakoga naroda, a osobito onih malih, čija se prava i glas, u prošlosti baš nisu osobito poštivali. Možda je neskromno reći da bi ova Crkva svojim pozitivnim iskustvima mogla poslužiti Crkvu u ovoj zemlji, pa možda i šire.

EKUMENSKI ZADATAK OVE PROSLAVE

Iz ovakve ekleziološke vizije, ekumenizam je jasna i nezaobilazna posljedica. I zato, ove proslave imaju svoj ekumenski vid i poslanje. Zato smo na ova slavlja

pozvali predstavnike sestrinskih Crkava, koje s nama žive na ovim bačkim ravnicama. Ove su se Crkve 6. travnja ove godine, slaveći tisućustotu obljetnicu smrti sv. Metoda, odlučile za zajednički hod i suživot svečanom ekumenskom službom Riječi u subotičkoj katedrali-bazilici, a učinjeni su i neki drugi konkretni koraci s nekim od tih Crkava. Npr. sa Slovačkom evangeličkom Crkvom smo izdali Ilustriranu Bibliju mladih na slovačkom jeziku koja je doživjela već nekoliko izdanja i imala veliki odjek i daleko izvan granica ove zemlje, a u planu su i neka druga izdanja i potхвати!

Vrijeme i prostor na kojem živimo, te zajedničke brige, tjeraju nas da uočimo „znake vremena“ o kojima je toliko govorio II. Vatikanski koncil. Ove proslave bit će prilika da u praksi pokažemo tu odluku o zajedničkom hodu, koji se ima odvijati u poštovanju identiteta svakog pojedinog naroda, njegove kulture, jezika i nadalje crkveno-organizacionog načina života. To je prvi preduvjet svakog poštenog ekumenskog dijaloga, koji se može odvijati tako da svaka zajednica slijedi svoj vlastiti način življenja Evanđelja, poštujući sve sugovornike i njihov način življenja Evanđelja, ali stalno tražeći ono što nam je zajedničko u sadržajima naše vjere i pripadnosti Isusu Kristu, a ostavljajući konkretne izražaje te vjernosti različitim načinima svojstvenim svakoj pojedinoj crkvenoj i narodnoj kulturnoj baštini. Dakle, tražeći zajedničko, poštujemo ono što je posebno u svakom narodu. Treba se naučiti razlikovati bitno od prigodnoga. U potrazi za onim što nam je zajedničko, biti svjesni da se pri tom ne trebamo odreći ničega zdravoga, ljudskoga i kršćanskoga u svojoj kulturnoj baštini. A čini se da je baš to najozbiljnija zapreka našem ekumenskom dijalogu i hodu. Neka bude jasno rečeno da put jedinstva nije put odricanja sebe ni u čemu pozitivnom, nego da svaki sugovornik živeći svoj identitet, nastoji u različitostima oblika, otkriti ono zajedničko što valja produbljivati, kako bismo mogli živjeti jedinstvo bitnoga u različitosti izražajnih oblika.

PROSLAVA – POZIV NA DIJALOG

II. Vatikanski koncil želio je da Crkva na svim nivoima uspostavi dijalog sa svim ljudima dobre volje, pa i sa onima koji s nama ne dijele baštinu vjere. Područje kulturne i narodne baštine mogu postati prostori gdje se mogu susresti ljudi različitih uvjerenja u istoj želji da posluže – „podvore svoj narod“ – svaki sa svoje točke gledišta i svojim načinom. Tako eto, područje kulture može postati prostorom zdravog suvremenog susreta i dijaloga, o kojem je već u nekoliko svojih okružnica govorio nadbiskup Frane Franić iz Splita.

Zato ovakve manifestacije treba pozdraviti i podržati, jer one mogu postati mjesto i prigoda dijaloga, kako onih unutar zajedništva same katoličke zajednice, tako i sa vjerujućom braćom drugih kršćanskih zajednica sa kojima dijelimo ovaj životni prostor, ali i sa ljudima drugih uvjerenja, koji su dobre volje.

Lazar Ivan Krmpotić

(Uvodni govor za Znanstveni skup „Crkva dvori svoj narod“ koji je održan u sjemeništu „Paulinum“ u Subotici 12 - 14. kolovoza 1986. godine).

Vita Grunčić

M O L I T V A

Marijo, Majko Crkve,
u ovu dragu kršnu zemlju
donijeli smo iz ravne Bačke
srce puno ljubavi
i goruće vjere plam,
jer mi smo narod Tvoj,
koji je uvijek znao
da nikada nije sam.

I dok nas sjećanja ovoga časa
nose u prošlost, svakom danu njenu
i svaki traži u njoj
tragove zgarišta praga kućnog,
mi, s ponosom i bolom
izgovaramo molitvu nijemu.

U njoj Ti, Bože, kazujemo
svu golgotu našeg života,
radosti i sreću
i u dušama svojim
tiho i nečujno palimo svijeću.
Da — Uskrsnu svijeću
kao zahvalu za duga stoljeća,
za "Te Deum" zbog svih milosti
za hladne zime i cvjetna proljeća.

I dok okupljeni pred Tobom
na kršu dragom naših pradjedova
stavljamo spomen ploču na dar,
ona nek bude zalog naše vjere
nade, ufanja i ljubavi žar.

Vodi nas i dalje stazama Tvojim!
Bdij nad svakim trenutkom
u kojem živimo i jesmo.
Pomozi, da otvorimo srce milosti
koja nam je dana.
Uđi u naše domove i duše,
učini da Vjeru živimo i dalje,
da budemo narod Tvoj
i ostani uvijek sa nama.

Napomena:

Marijana je recitirala ovu pjesmu prilikom
otkrivanja spomen ploče u katedrali u Mo-
staru, 24. V. 1987.

B A Č K A

i njezino oslobođenje

od Turaka prije 300 god.

Glavna ili velika seoba Šokaca i Bunjevaca iz Bosne i Hercegovine u Bačku središnji je predmet ovoga našega simpozija. Ali, ta je seoba povezana s mnogim većim događajima vjerske i narodne povijesti Hrvata i kršćanske Evrope onih zadnjih godina 17. stoljeća.

Dok spominjemo i slavimo veliku seobu Bunjevaca godine 1686., mi se ujedno sjećamo početaka tako žuđenog povlačenja turske sile iz naših krajeva, iz ondašnjeg austrijskog carstva i, po mogućnosti, iz cijele ondašnje Evrope. Za Turke je to značilo povlačenje stoljetnog pobjednika i osvajača, dok je to za potlačene i izmučene kršćane značilo oslobođenje od mnogostrukog i višestoljetnog robovanja. Nije stoga nikakvo čudo da su u tom procesu oslobađanja dolazili do izražaja vjerski osjećaji glavnih kršćanskih junaka onih vremena i onih događaja. Da odmah spomenemo samo dvije činjenice! Kad je poljski kralj Jan III. Sobieski javio u Rim papi Inocentu XI. pobjedu nad Turcima pod Bečom, poslužio se samo ovim lapidarnim riječima: „Venimus, vidimus, Deus vicit – dođosmo, vidjesmo, Bog pobjedi”; a isti papa Inocent XI. dao je na spomen-medalju one pobjede napisati biblijske riječi: „Dextera tua percussit inimicum – desnica tvoja udari neprijatelja”.

Poznate su to stvari i izreke, ali mi ih pri ovome uvodu spominjemo da pomoću njih naglasimo vjersko-crkveni značaj naših slavlja i našega simpozija. Rado također govorimo o „kršćanskoj Bačkoj”, jer znamo da su oslobođenje od Turaka svi kršćani ovoga kraja jednako očekivali i na njemu su svi jednako sudjelovali; naše je spomen-slavlje zajedničko.

Rekosmo da je velika seoba naših Bunjevaca godine 1686. i slijedećih spojena s mnogim većim događajima onoga vremena. Ti događaji idu: od poljsko-austrijskog saveza i pobjede pod Bečom nad Turcima 1683.; od tzv. „svetog saveza” između Svete Stolica, Austrije, Poljske, Mletačke Republike i (kasnije) carske Rusije kao jedinstvene protuturske fronte (1684.), koja je postepeno dovela do oslobođenja skoro cijele Mađarske i mnogih hrvatskih krajeva, od Slavonije, preko buduće Krajine (Like i Krbave) do predjela unutarnje Dalmacije, počev od godine 1684.; pa konačno do višestrukih seoba koje su se redale na našem narodnom području i uzrokovale mnoge etničke, biološke, ekonomske, vjerske i kulturne promjene i obnove.

Dobro je odmah spomenuti, na ovome uvodnom mjestu, da se zadnjih desetljeća historiografija o ovim događajima jako obogatila, i to bilo u širem značenju (o oslobođenju Beča, o papi Inocentu XI., o nunciju kardinalu Buonvisiju, o Janu III. Sobieskom) bilo u užem i našem narodnom značenju. Samo općenito spominjemo radove i djela o. Dominika Mandića i dra Ante Sekulića te monografije prof. Josipa Buturca (o Slavoniji), Karla Jurišića (o biokovsko-neretvanskom kraju) i Srećka Džaje (o Bosni i Hercegovini) (1). Radovi i djela ovih ljudi omogućuju nam da potpunije, znanstvenije i sigurnije govorimo o mnogim pojedinostima što spadaju pod našu temu.

Kao uvod u ovaj simpozij naše se izlaganje dijeli na tri poglavite točke:

1. Poljsko-austrijski savez i pobjeda pod Bečom god. 1683.;
2. Protuturski „sveti savez” i proces oslobađanja do god. 1699.;
3. Fenomen narodnih seoba onoga doba i nekoje njihove posljedice.

1. POLJSKO-AUSTRIJSKI SAVEZ I POBJEDA POD BEČOM GOD. 1683.

Godina 1683. nazivlje se u našoj historiografiji „godina bečkoga rata”, dok je u austrijskoj historiografiji nazivana različito, a najčešće „Türkenjahr — godina Turaka”.

Iako je austrijski car Leopold I. (+ 1705.) godine 1664. bio sklopio mir s Turcima za 20 godina (poznati „vašvarski mir”), on kao da je slutio da turski sultan Mehmed IV. neće čekati kraja primirja, tim više što su njegovi razuzdani vojnici nemilo haraćili po Mađarskoj i gotovo neprekidno ratovali s Poljskom. Stoga, isti car Leopold i poljski kralj Jan III. Sobieski u proljeće god. 1683. sklopili su savez za obranu protiv Turaka. I doista, sredinom srpnja iste godine Turci su pod vodstvom velikoga vezira Kara Mustafe krenuli na Beč, koji su onda opsjedali kroz skoro dva ljetna mjeseca. Carska obitelj je napustila prijestolnicu i povukla se u Linz, dok je obranu grada vodio knez Karlo Lotarinški. U najkritičnijem času obrane dođe u pomoć carskoj vojsci poljski kralj Jan III. Sobieski s oko 100.000 svojih vojnika i 12. rujna izvojevana je znamenita pobjeda nad Turcima, kojih je mnogo palo u borbi, a ostali su se u bijegu povukli. Papa Inocent XI. posvetio je zatim taj dan uspomeni Imena Marijina, što se do danas u Beču slavi kao vjerski i građanski praznik (2).

Ova glasovita pobjeda kršćanske vojske pod Bečom, uspoređena s pobjedom Karla Martela nad Arapima god 732. kod Tours-a (u Francuskoj), označila je početak turskoga povlačenja prema jugoistoku i sve većega oslobađanja kršćanskih naroda i zemalja, od Poljske i Mađarske do Hrvatske.

Uz ovu godinu i ovu pobjedu vezana su imena ne samo pape bl. Inocenta XI. (+ 1689.), cara Leopolda I. i kralja Jana III. Sobieskoga, već i kapucinskog pokorničkog propovjednika i careva vrijednog savjetnika o. Marka iz Aviana, pa franjevačkog apostola Beča Abrahama od sv. Klare i mnogih drugih, koji su se priključili oslobodilačkoj borbi. Između pape Inocenta XI. i cara Leopolda vršio je uspješno svoju posredničku ulogu nuncij kardinal Franjo Buonvisi, koji će poslije 1683. imati veliku riječ u stvaranju jakog i novog saveza protiv Turaka, pri čemu će posta-

ti sve viđeniji interesi i potrebe Hrvata (3). Usput budi spomenuto da se pod zidinama opsjeđanog Beča našao i hrvatski dominikanac Juraj Križanić, koji je ondje također izgubio život.

Papa Inocent XI., kojega je u našim danima Pio XII. proglasio blaženikom Crkve (1956.), odlikovao se visokom religioznošću, čistoćom nakana, visokim osjećajem za pravdu i nepokolebivom ustrajnošću. Uz njegovu protutursku politiku (ako se o politici može govoriti) iskreno je prionuo car Leopold I., nekadašnji isusovački gojenac, veliki pobornik katoličke obnove i jedinstva, čovjek pouzdanja u Boga, svjestan svoje odgovornosti i duhovno jak.

Ta dva muža, papa i car, nastavljaju u suradnji za jedinstvenu protutursku frontu koja se protezala od ondašnje velike Poljske do Mletačke Republike na Jadranu. Dapače, i poslije papine smrti (1689.) car će ustrajati u istoj borbi, do vlastite smrti god. 1705.

Moramo pošteno dodati da u hrvatskoj narodnoj povijesti uspomena cara Leopolda nije ostala svijetla zbog pogibije Petra Zrinjskoga i Franje Krste Frankopana, u kojoj je i opet „problem turskih osvajanja” imao vjerojatno presudnu riječ (4).

2. PROTUTURSKI „SVETI SAVEZ” I PROCES OSLOBAĐANJA DO GOD. 1699.

Pobjeda kršćanske vojske pod Bečom postala je „znakom” i ohrabrila mnoge, i narode i vladare, da nastave s tjeranjem Turaka u povlačenje. Tako je već slijedeće godine (1684.) došlo do sklapanja „svetog saveza”. Uz ovaj su odmah prionuli papa Inocent XI. i car Leopold, poljski kralj Jan III. Sobieski, Mletačka Republika i ruski car Ivan V. Alekšević. Hrvati su bili nazočni u osobi bana Nikole Erdödiya, koji je vodio čete i njegovo je ime također vezano uz početak oslobođenja dijela hrvatskih zemalja od turskoga gospodstva. Na žalost, nije više bilo Zrinskih i Frankopana, pa se sada vidjelo koliku je štetu Hrvatskoj nanio Bečki dvor, kada je god. 1671. uništio njihove moćne hrvatske velikaške obitelji (5).

To je tzv. „drugi veliki turski rat”, koji se vodio na trima bojištima, od Mađarske, preko Slavonije i Hrvatske do Boke Kotorske, a potrajao je do početka godine 1699. Na području Ugarske borile su se carske čete, pod raznim vojskovođama, uključujući od 1686. i princa Eugena Savojskoga; na području Hrvatske i Slavonije vojevala je banska vojska pod vodstvom bana i uz pomoć znamenitih „hajduka” (6); u južnohrvatskim krajevima borila se mletačka vojska, sastavljena poglavito od domaćih narodnih sinova. Od hrvatskih imena ostadoše poznata po svome junaštvu ona fra Luke Ibrišimovića (u Slavoniji), Stojana Jankovića, Ilije Smiljanića i, u Lici, po-pa Marka Mesića (7).

Kršćanski su borci brzo napredovali na cijeloj fronti, tako da su do godine 1687. očistili od Turaka skoro cijelu Mađarsku, veći dio Slavonije i dio Hrvatske (buduću Vojnu krajinu); u Dalmaciji su bili oslobođeni Obrovac, Skradin, Knin, Vrlika, Sinj, Vrgorac i Makarska s Primorjem do Neretve (8). Već slavne godine 1686., dakle točno prije 300 godina, bijahu oslobođeni Budim, Bačka. Carske su čete preko Beograda uspjele prodrći u Bosnu i Srbiju, sve do Kosova. Te su vojne pobjede omogućile

velike seobe katoličkog i pravoslavnog življa iz Hercegovine, Bosne i Srbije prema ondašnjoj tek oslobođenoj južnoj Mađarskoj, dotično u današnju Bačku. Deseci tisuća hercegovačkih i bosanskih katolika zvanih Bunjevaca i Šokaca, predvođeni od svojih duhovnih pastira i štićeni od svojih kapetana i carske vojske, krenuli su preko Save i Dunava (u Srijemu su još ostali Turci), da zaposjednu oslobođenu zemlju (9).

Iako su se bosansko-hercegovački katolici selili iz raznih postojbina i u raznim pravcima, ipak je u povijesti ostala ponajviše zabilježena seoba iz sjevernoistočne Bosne, tj. iz Gradovrha i okolice Tuzle u pravcu staroga Bača. Bili su vođeni od svojih župnika-franjevaca, a među njima se isticao o. Mijo Radnić (+ 1707.), tadašnji provincijal Bosne Srebrne, kojoj je u ono vrijeme pripadao također drevni bački franjevački samostan. U ostalom, bosanski su franjevci već prije ovih seoba vršili svu duhovnu pastvu u Bačkoj (10).

U doba ove seobe Radnić je imao 50 godina, bio je istaknuta ličnost u svojoj pokrajinskoj zajednici i priznati bogoslovac („lektor” bogoslovlja). Kasnije je bio imenovan „theologus et consultor caesareus – teolog i savjetnik carski”. O. D. Mandić, u inače vrijednom djelu o „franjevačkoj Bosni”, pripisuje Radniću i krivnju „što je poticao Hrvate katolike, da sele iz Bosne” (11). S druge pak strane moramo se uživjeti u beznadno raspoloženje onoga naroda pod turskom haračijom kao i pod prijetnjom daljnje osvete (jer Turci ipak nisu napustili Bosnu!) i pitati se da li je bilo moguće ikakvo bolje rješenje.

Kad su carski austrijski generali ušli u Bosnu i Srbiju, pozivali su ondješnje kršćane na ustanak protiv Turaka. Ali, budući da su se isti generali sa svojom vojskom zatim morali povući iz onih zemalja, s njihovim četama odoše, odnosno iseliše i mnogi kršćani od straha pred turskom osvetom. Poznat je slučaj pravoslavnog patrijarha Arsenija Crnojevića i njegovih iseljenih vjernika (1690).

Zadnju veliku pobjedu u ovome petnaestogodišnjem ratu izvojevala je carsko-kršćanska vojska dne 11. rujna 1697. kod Zente na Tisi, pod vodstvom princa Eugena Savojskoga. Od tada pa do siječnja 1699. vođeni su pregovori za mir, koji je konačno sklopljen 26. siječnja 1699. u Srijemskih Karlovcima. Mir nije potpisao poljski kralj Jan III. Sobieski. Car Leopold je tim mirom stekao cijelu ondašnju Mađarsku, osim Banata, Hrvatsku do Une i južnoga Velebita, te Slavoniju do jugoistočnoga Srijema. Dobio je i Erdelj, združivši ga s Mađarskom. Mletačka Republika dobila je na hrvatskom jugu sve što je u ratu bilo osvojeno i oslobođeno, spomenuti gradovi i utvrde od Zrmanje do donje Neretve. Na taj se način proširio pojam tzv. Mletačke Dalmacije. U Boki Kotorskoj Venecija je već tada dobila Hercegnovi i Risan (12).

3. FENOMEN NARODNIH SEOBA ONOGA DOBA I NEKOJE NJIHOVE POSLJEDICE

Iako se mi danas s pravom sjećamo velike seobe Bunjevaca i Šokaca godine 1686. i dalje, ipak možemo i moramo govoriti o pravom fenomenu narodnih seoba sa sjevera prema jugu te s juga i istoka prema sjeveru i prema zapadu (13). Naš kršćanski puk selio je prema sjeveru i prema zapadu u težnji da se već jednom oslobodi

turske silovitosti i da se smiri pod zaštitom kršćanskih vlasti; ali selili su i mnogi muslimani (makar najčešće hrv. porijekla) koji su se s turskom vojskom povlačili iz krajeva koje je ova napuštala. Oni pak muslimani, koji su ondje ostajali kao starosjedioci, vraćali su se polako na vjeru svojih praotaca (14).

Tako možemo jedva zamisliti ovo nemirno i nesigurno miješanje naroda i pripadnika raznih vjera. Bosna je kod svega toga doživjela najdublje svoje etničke promjene: s jedne strane računa se da ju je oko god. 1700. (što prije i što malo kasnije) napustilo u raznim pravcima preko 100.000 katolika, dok su na njihova ognjišta prišli muslimani iz oslobođenih mađarskih i hrvatskih krajeva, slijedeći, kako rekosmo, povlačenje turske vojske. Također se računa da je početkom 18. stoljeća u cijeloj Bosni ostalo samo oko 25.000 katolika (15).

Bačka je, istina, bila oslobođena od Turaka, ali i ona je bila jedno od područja preko kojega su prolazile razne vojske, prema jugu i prema sjeveru, i iz kojega su jedni iseljavali, a drugi se u njega useljavali, pa je trebalo proći dosta godina da kraj postane sigurniji i život u njemu normalniji. Nastala je i u Bačkoj jedna od naših „Vojnih krajina“, tako da su stanovnici s jedne strane obavljali svoje svagdanje poslove, a s druge strane laćali se oružja zbog samoobrane i bolje sigurnosti. Tu dakle, u Bačkoj, nastaniše se novonadošli hercegovački i bosanski Hrvati, Bunjevci i Šokci, izbjegli turskom haračenju i turskim osvetama, u potrazi za boljim životnim uvjetima.

I njihovi predvoditelji franjevci pođoše s njima zbog istih razloga i s istim nakama. Prema pisanju o. Mija Vjenceslava Batinića, koje je inače dosta dokumentirano, izgleda da su u istočnoj Bosni 17. stoljeća bili više ili manje zatvoreni ili ukinuti skoro svi franjevački samostani (16). To se zbivalo zbog toga, jer su mjesne turske vlasti stavljale na crkve i samostane velike globe i namete, tako da su se redovnici gušili u dugovima. Bili su onda prisiljeni zatvoriti ili napustiti tolike samostane, pošto su često puta sve dali silovitom vlastodršcu, pa i crkvene dragocjenosti. Stoga su i nadalje kao već otprije, počev od 14. stoljeća, s ove strane Save i Dunava bosanski franjevci podizali nove i sigurnije postojbine. Među ove možemo ubrojiti također Sombor i Suboticu.

Istodobno i papa u Rimu i car u Beču bili su dobro obavješteni o raznovrsnom trpljenju i potrebama kršćanskoga puka u Bosni i iz Bosne. Uloga obavještavanja bila je u ovo doba od presudne važnosti, iako često puta uz pogibao vlastitoga života (poznat je u ovome pogledu slučaj biskupa Nikole Ogramića). Tako su i papa i car nastojali priskočiti u pomoć, pa i novčanim prinosima, tim više što je upravo god. 1686. narod puno stradao od gladi i bolesti, napose od kuge (Batinić).

Osim posljedica etničkog i vjerskog miješanja ovih seoba, moramo spomenuti također posljedice pastoralne ili dušobrižničke naravi, tj. služenje svetih misa, dijeljenje sakramenata i vjerske pouke. Došavši u nove krajeve, ovi su se ljudi često dosta raspršili, stvarajući nova naselja, pa su ih svećenici morali pohađati iz središta župe ili iz samostana. Sami ti ljudi htjeli su redovito imati svojega svećenika, kojega su bolje razumijevali i koji je njih dobro razumijevao i zbog jezika i zbog mentaliteta. Dakako da je takova dušobrižnička služba bila teška, tim više što nije ni svećenika bilo na pretek. Posebno pak moramo spomenuti pastoralni rad franjevac na korist vojnika i boraca, bilo za vrijeme ratova, bilo u kasnijoj Vojnoj krajini (17).

Na trećem mjestu moramo spomenuti povoljne posljedice ovih narodnih seoba na kulturnom polju. Kao u svim našim krajevima, oslobođenim tada od Turaka (u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji) tako se i u Bačkoj počela razvijati raznovrsna kulturna djelatnost. Napose moramo spomenuti građevinstvo (naš barok!) i pismenost. Ova je isprva bila bogoslovsko-sakralne naravi, a kasnije se proširila. Uz spomenutoga bogoslovca o. Mija Radnića, isti franjevci imali su onda i drugih pismenih ljudi, poput Antuna Josipa Knezovića, Ivana Lukića i drugih, čija su mnoga djela još u rukopisima (18). Ovi su muževi većinom djelovali i pisali u većim kulturnim središtima – Kaloči, Budimu, Zagrebu... –, ali uvijek za vjersko i prosvjetno dobro vlastitoga naroda. Batinić je lijepo zaključno napisao: „Plodovi ovih naroda žive i danas, te ako uzmemo u obzir dob, čudit se moramo da im je i kako bilo do pisanja i širenja knjige” (19).

Obnova ovoga naroda, koji se našao u izvjesnoj slobodi i sigurnosti, izrazila se također u bujnom razvoju njegova samoniklog kulturnog blaga, napose u narodnim pjesmama i folkloru, što je njegov veliki ures.

Zaključujući naše uvodno izlaganje, htjeli bismo naglasiti još dvije misli, koje su nas vodile pri ovome pisanju:

Prvo, iako se radi prvotno o „kršćanskoj Bačkoj”, o njezinu oslobođenju od Turaka i useljavanju jednoga dijela našega naroda u nju, tj. iseljenika iz Bosne i Hercegovine, sve je to ipak povezano s velikim događajima ondašnje Evrope i cijele Katoličke crkve, kao što je i ovaj kraj, sa svojom poviješću i sa svojom današnjošću, dio iste Evrope i iste Crkve. U svjetlu istine o toj cjelini i zajedništvu naši događaji i njihova tristota obljetnica postaju razumljiviji i opravdaniji.

Drugo, poslije oslobođenja od Turaka i poslije velikih narodnih seoba – Hrvata, Mađara, Srba, Nijemaca, Slovaka i drugih naroda – Bačka je postala stvarno pluralistički kraj, i to u etničkom, vjerskom i kulturnom značenju. Istina, svaka od ovih etničkih i vjerskih skupina i zajednica ima također svoje osebnosti. Ali, mislimo da ćemo reći veliku istinu, ako kažemo da je zajednički nazivnik članova povijesnoga i sadašnjega bačkoga društva kršćanstvo, koje prožimlje njegove korijene i koje ga skroz prožimlje. Stoga smo u naslov ovih stranica stavili naziv „kršćanska Bačka”. I želimo da kršćanstvo Bačke ne pripada samo povijesti ili prošlosti, nego da i danas i ubuduće rodi svojim dobrim i obilnim plodovima. Tako ćemo kao vjernici doprinositi boljitku cijeloga društva da nam život bude što ljudskiji. U tome je, kako znamo, zadatak kršćanskoga humanizma i civilizacije ljubavi.

BILJEŠKE

1. D. MANDIĆ se u više svojih djela dotakao našega predmeta, ali osobito u djelu: *Etnička povijest Bosne i Hercegovine*, Rim, Hrvatski Povijesni Institut, 1967; od dra Ante Sekulića navodimo samo monografiju: *Drevni Bač*, Split 1978, iako je za našu temu korisna i druga njegova stvar: *Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici*, u Kačiću, 10 (1978) 5-111; od Josipa Buturca poznata je monografija o životu Crkve u Slavoniji u doba Turaka: *Katolička crkva u Slavoniji za turskoga vladanja*, Zagreb, KS, 1970; slična je monografija Karla Jurišića: *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, Zagreb, KS, 1972; konačno od Srećka Džaje spominjemo samo slijedeće: *Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18. u 19. stolje-*

- će, Zagreb 1971. Koristan je također za naš predmet: Sematizam Hrvatske franjevačke provincije svetog Ćirila i Metoda, Zagreb 1969.
2. F. ŠIŠIĆ, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, Zagreb, MH, 1916, str. 205-206.
 3. K. DRAGANOVIĆ – J. BUTURAC, Povijest Crkve u Hrvatskoj. Pregled od najstarijih vremena do danas, Zagreb, izd. Društva sv. Jeronima, 1944. gdje čitamo: „Tom su prilikom Mlečani tražili za sebe Dalmaciju i Bosnu, ali se tome odlučno opro Papin nuncij Buonvisi” (str. 77). V. također: J. BUTURAC – A. IVANDIJA, Povijest Katoličke crkve među Hrvatima, Zagreb, Društvo sv. Jeronima, 1973, str. 194. O nunciju-kardinalu F. Buonvisi-ju postoji moderna monografija: A. M. TRIVELLINI, Il card. F. Buonvisi nunzio a Vienna, Firenze 1958.
 4. ŠIŠIĆ, Pregled, str. 195, donosi slijedeću karakterizaciju cara Leopolda: „Mladi kralj bijaše slabašna tijela, mučaljiv i neodlučan; no inače resila ga je iskrena pobožnost i skroman život. Samostalnosti u njega ne bijaše, jer je u svemu slušao svoje savjetnike, potvrđujući vazda njihove prijedloge. Razumije se, to nije ništa rđavo; no na nesreću bijaše Leopold I. okružen slabim i katkada nevaljalim ljudima, od kojih su neki bili i pod stranim utjecajem, navlaš francuskoga kralja Ludovika XIV. toga velikoga protivnika kuće Habsburške. Ali kao za naknadu obdari ga Promisao nizom slavni vojvoda, a ti su mu proslavili ime i proširili državu”. Pišući na ovaj način, Šišić se stavlja na liniju naše izrazito protuaustrijske historiografije, koja, čini nam se, nije bila uvijek nepristrana.
 5. D. MANDIĆ, Hrvati i Srbi, dva stara različita naroda, München-Barcelona, KHR, 1971, str. 171.
 6. ŠIŠIĆ, Pregled, str. 205, gdje se kaže da su najčuveniji hajduci toga vremena bili sve sami Hrvati katolici. Mi mislimo da ih treba dobro razlikovati od druge balkanske hajdučije; v.: S. M. ŠTEDIMLIJA, Kolievka hajdučije (Hrvatska misao 7), Buenos Aires 1954.
 7. O Ibrišimoviću i Mesiću v. nekoliko dobrih podataka u: BUTURAC–IVANDIJA, Povijest Kat. crkve među Hrvatima, str. 170-171. i 195-196.
 8. MANDIĆ, Hrvati i Srbi, str. 171; BUTURAC–IVANDIJA, nav. dj., 196.
 9. M. V. BATINIĆ, Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vjekova njihova boravka, sv. II, U Zagrebu 1883, str. 156. i sl.; BUTURAC–IVANDIJA, nav. dj., str. 166. i sl.; SEKULIĆ, Drevni Bač, str. 43. i sl.
 10. BATINIĆ, nav. dj., str. 167. O Radniću je zadnjih godina dosta pisano i spominjano (Sekulić, Mandić), a postoji i jedna novija monografija: K. BUNIĆ, Mihajlo Radnić, Subotica 1945. (nama nepoznato). Od D. Mandića v. napose: Franjevačka Bosna, Razvoj i uprava bosanske vikarije i provincije 1340-1735, Rim, HPI, 1968, str. 205-206.
 11. Nav. dj., str. 206.
 12. ŠIŠIĆ, Pregled, str. 207; MANDIĆ, Hrvati i Srbi, str. 171.
 13. B. BUKINAC, De activitate franciscanorum in migrationibus populi Croatici saeculis XVI et XVII, Zagreb 1940, osobito str. 47. i sl., 65. i sl. Bukinac s pravom sumnja u godinu 1686. kao godinu velike seobe, budući da je Budim bio oslobođen tek u rujnu te godine. V. također: D. MANDIĆ, Bosna i Hercegovina. Povjesno-kritička istraživanja..., Chicago III. 1960. sv. I, str. 149-150.
 14. MANDIĆ, nav. dj., str. 150.
 15. D. MANDIĆ, Chroati catholici Bosnae et Hercegovinae in descriptionibus annis 1743 et 1768 exaratis, Chicago-Roma, HPI, 1962, str. 11, i inače je veoma informativan cijeli uvod.
 16. Nav. dj., str. 167 i sl.
 17. SEKULIĆ, Drevni Bač, str. 75 i sl.; Šematizam... (1969.), str. 18. i sl.
 18. SEKULIĆ, nav. dj., str. 64. i sl. (dobro o samostanskoj knjižnici u Baču); Šematizam... (1969.), str. 26 i sl.
 19. Nav. dj., II, str. 185. Pošto sam bio dovršio izradbu ovoga predavanja, došao sam do slijedećega djela raznih autora, što može biti vrijedno za naš predmet, osobito za bibliografiju: (Razni), Vojna Krajina. Povijesni pregled – Historiografija – Rasprave, Zagreb, Liber, 1984.

MOSTAR — GRADE

Mostar grade, slavni opjevani,
Uz tebe nas vežu spomen dani.
Herceg - Bosna domaja je naša,
Svi nikosmo iz ovoga krša.

Tri smo vijeka od vas rastavljeni,
Al' u srcu svi smo uvjereni
Da su pređi naši ovdje bili,
Bježeć od zla novi dom tražili.

U ravnice beskrajene selili
I u njima novo gnijezdo svili,
Salašice zemljom nabijali
I trskom ih male pokrivali.

Čekale ih močvare, pustare
Od kojih su dijelili "atare".
Vrijedne ruke korov poništile
I u njive rodne pretvorile.

Naši stari puno su nam dali
I u nama vjeru sačuvali.
Sad imamo oranice plodne,
Vinograde i voćnjake rodne.

A sred plodnih, beskrajnih ravnica
Najmiliji grad naš Subotica!
Iz kojega mi stigosmo amo
Da sa vama Bogu hvalu damo.

Mostar, Tuzla, Blagaj, Subotica,
Četir' kraka iz jednoga srca!
Spojimo se od danas u jedno
Da nam pleme bude zlata vrijedno!

Radujmo se zajednički danas,
Jer ovo je svet događaj za nas.
Grlimo vas, dragi domaćini!
Hvala za sve i skupa živili.

T. K.

Napomena:

Ova pjesma je recitirana na početku svečane
akademije u mostarskoj katedrali, 23. V. 1987.

Specifičnost crkvenih prilika u Hercegovini u 17. st.

Stanje katolika u Hercegovini pod višestoljetnom turskom okupacionom upravom i u 17. stoljeću bilo je vrlo teško.

Nezadovoljstvo, koje se susreće i na početku spomenutoga stoljeća, potaklo je fra Dominika Andrijaševića da 1604. god. digne ustanak u istočnoj Hercegovini. Uz brojna nezadovoljstva i protivljenja i 1661. god. fra Luka Smoljan podiže ustanak kršćanske raje u zapadnoj Hercegovini protiv iste okupacione vlasti. Oba plana su ostala bez željenih uspjeha, a kao posljedica neuspjeha uslijedilo je iseljavanje katoličkog stanovništva s područja Hercegovine u krajeve s kršćanskom vlašću. Dugogodišnji kandijski (1645 - 1669.) i bečki rat (1683 - 1699.) s brojnim akcijama hajduka i uskoka još više su pogoršali ionako nesigurno životno i slabo ekonomsko stanje katolika u Hercegovini. Da spase vjeru i naciju, franjevci zadnjih desetljeća 17. stoljeća organiziraju masovna iseljavanja katoličkoga stanovništva iz Hercegovine.

Pokret na omasovljenju vladajuće klase, to jest islamizaciji stanovništva u Hercegovini, započet 70 - tih godina petnaestoga stoljeća, nastavlja se i u sedamnaestom stoljeću, ali bez potpunog očekivanog uspjeha.

Akcija na pravoslavizaciji katoličkog stanovništva, posebno nakon obnove Pečke patrijaršije 1557. god. i u 17. stoljeću dobiva svoje nove planove, pothvate i

KRATICE

APM = Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru

AP = Archivio Storico della S. Congregazione "De Propaganda Fide", Roma.

SC = Scritture riferite nei Congressi

SOCCG = Scritture originali riferite nelle Congregazioni Generali

Acta = Acta S. Congregationis "De Propaganda Fide"

ASV = Archivum Secretum Vaticanum

Zahvaljujem svim arhivistima navedenih arhiva na usluzi prigodom korištenja dokumentacije iz pojedinih arhiva.

postize uspjehe. Uz velike materijalne izdatke i fizičke napore franjevci su te akcije spriječili na području zapadne Hercegovine.

U ovoj studiji, uglavnom na temelju suvremene dokumentacije govori se o političko - socijalnim prilikama, o kulturnim specifičnostima, te o islamizaciji i pokušajima pravoslavizacije (1).

1. POLITIČKO – SOCIJALNE PRILIKE

a) POJAM HERCEGOVINE I STANOVNIŠTVO U 17. STOLJEĆU

U 17. stoljeću pojam Hercegovine obuhvaćao je šire zemljopisno područje od današnjega. Prema izvještaju biskupa fra Benedikta Orsinija i fra Dominika Andrijaševića iz 1622. god, Hercegovina je obuhvaćala područje između rijeke Cetine i Albanije, te od Primorja do duboko u unutrašnjost, tj. do "brda sv. Ilije" iznad Konjica. Rijeka Neretva dijeli to područje na "ovostranu" i "donju" Hercegovinu (2). Prema kasnijim izvještajima, granica Hercegovine je mnogo uža. Tako bez Primorja, zapadna Hercegovina se protezala od Neretve do dijela imotske krajine, a istočna na današnji prostor i djelomično na područje što sada pripada Crnoj Gori (3). Mirom u Sremskim Karlovcima 1699. god. granica Hercegovine se ustalila kao što je i danas.

Početkom 17. stoljeća na području Hercegovine živjelo je oko 22. 000 katolika. U istočnoj Hercegovini živjelo je oko 2. 000 katolika (prije ih je bilo 10.000) a u zapadnoj Hercegovini navodi se u spomenutom izvještaju iz god. 1622. da ih ima 20. 000. Čini se da je taj podatak uvećan (4). U kasnijim izvještajima iz 17. stoljeća broj katolika na području zapadne Hercegovine kreće se oko 10. 000 osoba (5).

Na istom području, naprotiv, broj muslimanskog i pravoslavnog stanovništva s vremenom postaje sve veći (6).

1) Serije dokumenata objavili su: A. THEINER, *Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium historiam illustrantia*, I, Romae 1863., II, Zagreb 1875.; E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica (924 - 1752)*, Zagreb 1892.; J. JELENIĆ, *Spomenici kulturnog rada bosanskih franjevaca (1437 - 1878)*, Zagreb 1918. i D. MANDIĆ, *Acta franciscana Hercegovinae*, Mostar 1934.

2) AP., SOCG, sv. 262. ff, 298 r - 299 r.

3) Usp. B. PANDŽIĆ, *De dioecesi Tribuniensi et Mercanensi*, Romae, 1959., str. 39 - 137.

4) AP., SOCG, sv. 262, f. 298r - 299r.

5) ASV., *Congregatio Concilii*, (*Relationes dioecesium: Macharensis*, ab 1626. ab 1862.), sv. 555.

6) AP., SC., *Dalmazia*, sv. 1, ff. 268r - 275r; SOCG, sv. 262, 264, 492, i 547. K. DRAGANOVIĆ, *Massenübertritte von Katholiken zur "Orthodoxie" im kroatischen Sprachgebiet zur Zeit der Türkenherrschaft*, Roma 1937.; *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, 24 - 25/1970. - Vidjeti posebno tekst S. ALIČIĆ - a, str. 111 - 125 "Lištica pod turskom vlašću u 15. i 16. stoljeću". Dosta podataka se nalazi i u *Defteru* iz god. 1475 - 77. što ga je nedavno objavio Orijentalni institut iz Sarajeva.

Pastorizaciju katoličkog stanovništva na početku 17. stoljeća u Hercegovini vodili su franjevci provincije Bosne Srebrene i djelomično Dubrovačke provincije. U istočnoj Hercegovini biskup je jedno vrijeme zamijenio franjevce drugim svećenicima. Sedamdesetih godina 17. stoljeća uz dva svjetovna svećenika u istočnoj Hercegovini djelovao je i fra Ivan od Kreševa (7). U Zapadnoj Hercegovini franjevci su nastavili pastorizirati cijelo stanovništvo. Međutim, u drugoj plovici istoga stoljeća pojedini makarski biskupi u jedan dio Brotnja postavljaju bivšeg isusovca don Luku Kordića (8).

U političkom pogledu, od 1583. god. kad je Bosna podignuta na rang pašaluka, Hercegovina postaje jedan od osam turskih sandžaka. Sudsku vlast na području toga sandžaka dijelili su između sebe kadije u Gabeli, čije se pravosuđe protezalo južno od Živogošća i onaj u Imotskom, koji je nastavljao svoju sudsku vlast od Živogošća prema sjeveru (9).

Sliku socijalnog stanja opisao je biskup fra Franjo di Stefano (Baličević) od Visokog u svom izvještaju. On je koncem 16. stoljeća obišao Bosnu i Hercegovinu, te 1600. god. poslao u Rim opširan izvještaj o stanju u biskupiji. Između ostalog, spomenuti biskup piše: "Siromašni kršćani (katolici) u Bosni (i Hercegovini) žive već 120 godina pod preteškom turskom tiranijom i plaćaju godišnji porez zvani "tebos" u iznosu od pet cekina po muškoj glavi iznad pet godina, te porez zvani "kesim" (najamninu) od dva cekina na svaku mušku glavu iznad pet godina. Uz to plaćaju porez zvani "glavarina" u iznosu od pola dukata i "travarinu" u iznosu od jednog đulija (jedinica talijanskog novca) po glavi sitne stoke, te porez zvani "džizija" koji se plaća nakon smrti obiteljskog starješine, bio muškarac ili žena, na svu robu što ostaje iza mrtvaca. Od toga (Turci) uzimaju polovicu svega, koliko nekretнина toliko pokretnina, osim onoga što ukradu dok sačinjavaju inventare. I, da bi još više uništili kršćanska dobra, djeci koja nemaju (živih) roditelja, za šticeenike daju vlastite Turke" (10). U to vrijeme, kako slijedi iz suvremenih dokumenata, većina kršćana nije imala nikakva vlasništva, nego je kao raja (bespravni kmetovi) obrađivala turske posjede (11). Nadalje, kršćani su živjeli u trajnoj opasnosti da izgube vjeru i vlastiti život (12).

U takvim okolnostima za kršćane je ohrabrujuća bila vijest o porazu turske vojske pod Siskom 1593. god. I slijedeći porazi turske vojske tijekom 17. stoljeća, na poseban način porazan svršetak trinaestogodišnjeg rata (1606.), kandijski rat (1645 - 1669.), poraz pod Bečom 1683. god i kod Slankamena 1691. god. a posebno oslobađanje Primorja i širokih hrvatskih prostora svjedočio je o slabljenju turske moći i budio duhove na ustanak u užoj domovini. Spremnost hercegovačkih katoli-

7) Usp. B. PANDŽIĆ, *De dioecesi...*, str. 39 - 54.

8) AP., SOCG., sv. 436, ff. 474r - 504r i Acta, sv. 58, f. 5r.

9) A. UJEVIĆ, *Imotska Krajina*, Split 1953., 75 i 80.

10) ASV., Borghesi, III, 124d, f. 270.

11) AP., SC, Bosnia, sv. 3, ff. 328r i 345rv; *Relationi di varie missioni 1655.*; SOCG., sv. 262, f. 403r.

12) AP., SC, Bosnia, sv. 1 - 8, sadrže brojne dokumente o teškom, gotovo neizdrživom stanju i opasnostima po vjeru i život. Nadalje, od vremene na vrijeme, u izvještajima franj. poglavara i biskupa nalaze se brojni podaci.

ka na borbu protiv okupatora, razrađivanja planova i snivanje o oslobođenju, još uvijek je bilo daleko od stvarnosti. Umjesto željenog uspjeha, nažalost, da bi sačuvali svoju vjeru i živote, brojni katolici su morali iseljavati. Tako se u proljeće 1606. god. spominje prvo masovno iseljavanje stanovništva iz Hercegovine u 17. stoljeću. Za njim su slijedila uzastopna više - manje brojna iseljavanja. Naprotiv, bilo je dosta odvažnih koji su ostali pod ovim podnebljem i, pronalazeći načina da imaju svoja ognjišta, sačuvali vjeru i naciju u ovom kraju (13).

b) HAJDUKOVANJA

Da se katolički i kršćanski svijet u Hercegovini u prvoj polovici 17. stoljeća zaštititi od samovolje pojedinih Turaka, pojavljuju se hajduci. Trajnu slavu hajdukovanja stekao je Mijat Tomić. Rođen je u Gornjem Brišniku kod Duvna. Poginuo je 1642. godine u Doljanima kod Jablanice. O njegovim podvizima sačuvano je nekoliko podataka iz četvrtog desetljeća 17. stoljeća. Polovicom 1637. god. Mijat je sa svojom četom u blizini Konjica napao trgovce i zaplijenio njihovu robu. Nije dobro prošao ni Mahmut - beg — spominje se u drugoj Mijatovoj akciji iz iste godine — koji je po neretvanskom području sakupljao kumaš i čohu. I njega su Mijatovi hajduci pronašli i oglobili. Nakon Mijatove smrti (1642.) hajdukovanja po Hercegovini su se još više omasovila. Hajduci su branili kršćanski svijet, podržavali ideju slobode i vodili narod prema očekivanom oslobođenju čija zora, može se reći, još uvijek nije svićala. A u toj tami, stanovništvo se jednim dijelom iseljava tražeći podneblje gdje bi sačuvali svoju vjeru, naciju i našli komad kruha za sebe i svoje obitelji. Godine 1643. imotski franjevac fra Mate Juranović odvodi iz Imotske krajine - a ona se protezala i na Goricu i Drinovce - 37 katoličkih obitelji na otok Brač. Dvadesetak godina kasnije (1661.) fra Luka Smoljan diže narod u Hercegovinu na ustanak protiv Turaka. Nakon neuspjeha povlači se s katolicima u Primorje i iste godine utvrđuje Gradac (14).

c) TRGOVINA ROBLJEM

Za vrijeme kandijskog rata (1645 - 1669.) i stanovništvo u Hercegovini ponovno je ustalo protiv Turaka. Velika većina ustanika, bez igdje ičega svoga, dala se na pljačkanje i otimanje sredstava za život, te hvatanje turskog roblja. Za pojedine osobe Mlečani su im plaćali 20 dukata po glavi. Jedan dio robova zapošljavao je na galijama, a drugi je preporodavan po talijanskim gradovima. Jedno od glavnih tadašnjih tržišta robljem bilo je u Napulju. Hajduci su, osim Turaka, hvatali vrlo često i kršćane, te ih prodavali pod turskim imenima. Kada su franjevci to primjetili, traži-

13) Usp. D. MANDIĆ, Etnička povijest Bosne i Hercegovine, Rim 1967. i J. LOPAŠIĆ, Spomenici Hrvatske Krajine, sv. I. Zagreb 1884., str. 350.

14) Usp. K. JURIŠIĆ, Katolička crkva na Biokovsko - neretvanskom području u doba turske vladavine. Zagreb 1972., str. 262, ASV., Congregatio Concilii... sv. 555, Izvještaji iz god. 1650. i 1658.

li su načina da se to zabrani. Stoga 1661. god. franjevačko starješinstvo moli papu Aleksandra VII. da izda zabranu protiv nasilnog hvatanja kršćana, koji su pod Turcima, i protiv prodavanja robova (15). U to vrijeme fra Donat Jelić odlazi u Napulj. Tu je ostao 14 godina. Kroz to vrijeme tražio je i pronalazio načine da oslobodi što više robova. Između ostalog, tražio je i krsne listove dospjelih robova na pazar i suprotstavljao se prodavanju kršćana. Tim svojim pothvatima izazvao je i mržnju protiv sebe. Primjerice, apostolski nuncij u Napulju 26. travnja 1670. god. izdao je naredbu da se fra Donat zatvori. Ubrzo iza toga fra Donat je stvarno zatvoren. Potom se rob Ante Kurt Mišević vratio svome gospodaru i izjavio da fra Donat Jelić nije imao ništa s njegovim bijegom. Nakon te izjave fra Donat je bio pušten na slobodu, ali je morao napustiti Napulj (16). Prema podacima s područja Imotske krajine - u širem značenju - između god. 1662. i 1686. zarobljene su 1364 osobe (17). A to je bio gotovo isključivo kršćanski kraj.

Za vrijeme bečkog rata (1683 - 1699.) susreću se brojni podaci o zarobljavanju stanovništva i s područja istočne i zapadne Hercegovine. Da bi što bolje zaštitili katoličko stanovništvo s navedenog područja, franjevci se obraćaju Kongregaciji za raširenje vjere (De propaganda fide) u Rim i mole da se preko Senata u Veneciji isposluje zabrana prodavanja kršćana kao robova (18). Godine 1692. spomenuta Kongregacija zaključuje da se robovi ispituju i da se utvrdi jesu li kršćani ili ne (19). A kako je sve to u korist kršćana išlo polagano, franjevci su sami otkupljivali robove i puštali ih na slobodu. I tim svojim činima, bez ikakve sumnje, stekli su neprocjenjive zasluge. Prema izvještaju makarskog biskupa Nikole Bjankovića i on je do 1701. god. izdvajao novac od svoje penzije za otkup robova. I tim je stekao velike zasluge (20).

d) OSLOBAĐANJE SUSJEDNIH POKRAJINA I MASOVNIJE ISELJAVANJE

U organiziranim seobama naroda iz današnje Bekije 1686. god. i u oslobađanju Zadvarja posebne zasluge stekao je gvardijan imotskoga samostana fra Mate Juranović. Uz pomoć doseljenika Mlečani su 1689. god. oslobodili Vrgorac, a zatim, pet godina kasnije (1694.) Klobuk i cijelu Krajinu do Gabele (21).

Tek oslobođena područja u susjedstvu Hercegovine privlačila su kršćansko stanovništvo koje je još uvijek ostalo pod turskom upravom. Tako u drugoj polovi-

15) AP., SOCG., sv. 305, f. 208 r.

16) Isto, sv. 302, f. 314 rv - trgovinom robljem bavili su se gradovi: Mesina, Firenze, Pisa, Livorno, Genova, Bologna, Ferrara, Modena, Parma itd.; Acta, sv. 39, f. 518 r, br. 35; Illirico, Dalmazia 28 usque ad 36, sv. 5, ff. 268 r. 269 r - 270 v.

17) Usp. S. ZLATOVIĆ, "Kronika O. Pavla Šilobadovića o četovanju u Primorju (1662 - 86)", Starine, 21/1889., str. 86 - 115 i A. UJEVIĆ, Imotska Krajina... str. 80.

18) AP., Acta, sv. 55, f. 250r.

19) Isto, sv. 62, f. 103r.

20) Isto, sv. 64, f. 177v.

21) Isto, SOCG., sv. 523, f. 170r.

ci 17. stoljeća susreću se nova iseljavanja s našeg područja na Zapad. Primjerice, prije 8. svibnja 1694. god. fra Franjo Marinović, po prezimenu je iz okolice Mostara, preselio je, uz pomoć subraće franjevac, iz Hercegovine u obližnje područje Dalmacije - većinom u okolinu Potravlja, Muća, Graba, a djelomično u okolinu Zadvarja i Vrgorca - 736 katoličkih obitelji sa oko 5. 000 osoba iz Brotnja, Blata i Goranaca (22). I Mletačka vlast je blagonaklono pomagala i odobravalala to i slično iseljavanje i doseljavanje. Tako je i sam providur Antonio M. Semitecolo 10. prosinca 1696. god. izdao u Sinju posebnu povelju u korist fra Franje Marinovića. U toj povelji, koja do danas nije objavljena u hrvatskom prijevodu stoji: "Plodno, pohvalno i za-

služno je vjersko djelovanje o. Franje Marinovića serafskog reda sv. Franje Manje Braće, koji je marljivim i vještim načinom zbacio otomanski jaram s mnogih kršćanskih obitelji, pošto ih je izbavio ispod tog jarma stavivši se na čelo i upravljajući u nemirima sadašnjega krvavoga rata, povrati svojom svećeničkom snalažljivošću pod Duždevu upravu i pod našu jurisdikciju 736 obitelji, koje su po naredbi presvijetlog gospodina generalnog providura, kavalira Dolfina smještene u selima Potravlja, Muća i Graba, gdje je odmah taj narod dao dokaze hrabrosti i vjernosti protiv neprijatelja".

"Za jedno takvo teško i dostojno djelovanje", stoji u istom dokumentu, "koje taj časni otac iz samostana sv. Križa u Živogošću vrši, smatramo da je pravedno da mu se dadnu ova svjedočanstva i naša potpuna zahvalnost, da bi mogao nastaviti sa svojim spasonosnim djelovanjem na dobro i duša i podložnika, da si pribavi veću zaslugu kod državne (javne) milosti, kojoj ga žarko preporučujemo" (23).

Dvije godine kasnije (1698.) Kongregacija za raširenje vjere u Rimu raspravljala je o obavijesti makarskog biskupa da su svi katolici iz okolice Mostara, kojih još "ima oko 8. 000, zbog barbarskih postupaka otomanskih upravitelja, odlučili preseliti se pod mletačku vlast" (24).

e) USKOCI

Godine 1687. došlo je oko 4. 000 mletačkih vojnika u istočnu Hercegovinu i povelu sa sobom gotovo cijelo stanovništvo iz Zažablja i okoline, te ga naselilo u močvarno područje oko Opuzena. Kada su za to saznale turske vlasti, popalile su u bivšim naseljima sve kuće i pobili preostale katolike - posebno one koji su sa stokom otišli u planinu na ispašu. Tada je trebinjska biskupija spala na svega 60 - tak katoličkih obitelji koje je pastorizirao fra Ivan Bartolović iz Belenića.

Ubrzo iza toga u istočnu Hercegovinu dolazi aga iz Carigrada i poziva iseljeno stanovništvo na poslušnost obećavajući mu svoju milost, slobodu od carine i oproštenje. Veliki broj katoličkoga stanovništva povjerovao je obećanju i vratio se u

22) APM, Povijest, sv. 2.

23) D. MANDIĆ, Acta... str. 263.

24) AP., Acta, sv. 66, f. 30r.

bivša svoja područja. Tako god. 1704. na području Mrkanjsko - trebinjske biskupije živi oko 2. 000 katolika (25).

Socijalni uvjeti, u kojima su osamdesetih godina 17. stoljeća živjeli franjevci i ostali katolici u Bosni i Hercegovini, prema suvremenim dokumentima što su ih potpisali gvardijani u ime ostalih franjevaca i katolika, sažeti su u izraz: "... prijeka nužda i skrajnja bijeda". Do takvoga stanja katoličko stanovništvo su dovela pljačkanja, ratovi, kuga, tiranska progonstva, zatim gubici kuća, crkava, samostana, knjiga i drugih stvari potrebnih za vjerske službe, te šibanja, tamnice, klade, lanci, ropstva, ubijanja franjevaca i katolika čiji se broj ni ne zna, a učinjeni su "ne zbog propusta ili kakvog zločina, nego samo zbog barbarskog bjesnila i mržnje prema (katoličkoj) vjeri" (26).

2. KULTNE SPECIFIČNOSTI

a) NEPOSTOJANJE UOBIČAJENIH KULTNIH PROSTORA

Prije turske okupacije franjevci su u Hercegovini imali pet vlastitih samostana - Mostar, Ljubuški, Konjic, Blažuj kod Duvna i Novi kod Čapljine -, više crkava i veliki broj kapela u kojima su slavili sveta otajstva, odnosno, imali su kuće u kojima su boravili.

Ahdnama (1463.), koja je dobivena prije konačnog zauzeća Hercegovine, bila je temelj na kojem su franjevci i u Hercegovini zasnivali svoju slobodnu djelatnost. Naprotiv, sljedećih sto godina nijedan samostan, ni koji drugi postojeći vjerski katolički objekat u Hercegovini nije preživio. Sve je porušeno s odlukom da se nika da više ne obnovi. Tako u sedamnaesto stoljeće franjevci s ostalim katolicima u Hercegovini, kao gotovo nigdje na širem podneblju, ulaze i preživljavaju ga bez ijednog natkrivenog prostora. Međutim, franjevačka djelatnost nije prestala ni u tim teškim i fizički gotovo neizdrživim okolnostima, nego traži nove oblike. Franjevci djeluju kao putujući misionari. Žive skupa s narodom. Stanuju pod istim nebom. Podnose istu žegu i studen. Bez kruha i krova, bogati samo nadom u Boga preživljavaju i ovo borbeno stoljeće. Mise slave u udolinama: Bile, Bristovica, Krstivoda, Crkvine... Vjernike poučavaju po kućama, zaseocima i selima. Sakramente dijele "sub divo" (na otvorenom).

Brojni su dulji i kraći izvještaji o pastoralnom djelovanju franjevaca u Hercegovini tijekom 17. stoljeća. Većina njih spominje ruševine drevnih svetišta i crkava, te ukazuju na neshvatljive okolnosti i uvjete u kojima se u Hercegovini vrši i uzdržava kult i vjera.

Nekoliko citata iz izvještaja fra Pavla iz Rovinja mogu nam predstaviti ondašnje vrijeme. Pišući o katolicima, što ih pastoriziraju franjevci iz samostana u Zastrog, fra Pavao, između ostalog, piše: "U ovim mjestima kršćani su vrlo pobožni..."

25) Isto, sv. 74, f. 88r.

26) Isto, SC, Bosnia, sv. 3, f. 453rv.

Svi ljudi, kad vide fratra, trče da mu poljube ruku i toliko su pobožni da pješače po čitavi dan da prisustvuju sv. Misi. Jedan župnik služi po 4 i 5 sela.”

U to vrijeme franjevci iz Zaostroga služili su župe: Zajezerje, Ljubuški, Vrgorac i Čitluk (Gabelu). A kako nije bilo crkava, spomenuti pohoditelj ističe, fratar “odredi da će imati misu na nekom mjestu, najpogodnijem za svih pet sela, te čeka do podne dok se svi ne skupe. Ujutro rano se ide na mjesto gdje će biti misa. Župnik na sredini ledine postavi oltar i slavi sv. misu. Kada se svrši misa, narod jede kao što naši čine na posne dane...”.

Za franjevce iz Živogošća, iz kojega su oni služili područja Blata, Brotnja i (Donje) Primorje, piše da u tom samostanu živi šest svećenika od kojih su četvorica župnici, te pet dječaka koje franjevci odgajaju i poučavaju da ih obuku za fratre. Dvojica učenika su posve maleni, ali koliko maleni toliko su vrlo dobro poučeni u gramatici... Provincija bosanskih franjevac, ističe isti, puna je kreposnih fratara i ne prođe dan da se ne raspravlja i diskutira kakvo pitanje iz pastoralne i moralne. Franjevci iz Imotskog služili su župe: Podbila, Sovići, Drinovci i Kamen Most. Franjevci iz samostana u Rami služili su tada duvanjski i livanjski kraj.

Kad je fra Pavao stigao u Duvanjsko polje, zapisao je: “... dođosmo u jedno selo zvano Bukovica i bili smo primljeni na konak u jednoj pobožnoj kršćanskoj obitelji. U ovoj sam kući vidio, na sramotu naših zemljaka, pravi način kako se čuvaju kuće i imanje. Bilo je više oženjene braće (u kući). Jedan od njih, koji je bio najsposobniji, bio je starješina, držao je novac, a ostali su se pokoravali i nikada se ne dijele, svi stanuju skupa. Tako su ih fratri naučili...”.

Između brojnih poteškoća, nadalje, isti fra Pavao zapisao je da je kroz Sarajevo prošao u franjevačkom habitu. Putujući gradom, susreo je softu i čuo prijeteću naredbu: “Poturči se, papaze!” “Ja sam se”, piše on, “smrtnim znojem znojio i jedva sam čekao da dođem kući... Upitah, radi čega je tražio da se potručim. Rekoše mi da tako obično govore svakom kršćaninu, kojega sretnu, jer misle da će dobiti potpuni oprost...” (27).

Početak šesnaestoga stoljeća centralna vlast iz Carigrada pismeno je naredila da je, uz smrtne kazne, strogo zabranjeno popravljavanje crkvenih zgrada kao i podizanje križeva koji su prije bili postavljeni na raskrižju. Sve je to, razumije se, bilo smišljeno i imalo svoje planove. Ali je bilo preteško franjevcima, u takvim zakonskim okvirima, sačuvati katoličku vjeru u ovim krajevima. I stvarno, crkvene zgrade nisu se obnavljale, ni križevi postavljali.

Da nastave svoju pastoralnu aktivnost, franjevci su izabrali udoline sa živcem kamenom - oltarom - daleko od puta kojim bi Turci prolazili i tu ustanovili katedralu - stoljetna svetišta.

To je bilo ono što je knjižvenik Ivan Mažuranić ovjekovječio u epu “Smrt Smail - age Čengića” slijedećim stihovima:

27) Usp. S. KOVAČIĆ, Najstariji izvještaji o stanju Makarske biskupije u Tajnom vatikan-
skom arhivu (1626. - 1658.), Split 1975. Izvještaj fra Pavla Rovinjanina objelodanio je
fra Stipan Zlatović.

“U to i dan već rudjeti poče,
I susjednoj u planini
Javit krdo čuješ glas pastijera
Kojemu se zvonko oziva
Predvodnika ovna zvono.

Kad, al' eto inoga pastijera
Gdjeno krotak k svome stadu grede.
Ne resi ga ni srebro, ni zlato,
Nego krepost i mantija crna.
Ne prate ga sjajni pratioci
Uz fenjere i duplijere sjajne,
Ni ponosnijeh zvona sa zvonika.
Već ga prati sa zapada sunce
I zvon smjieran ovna iz planine.

Crkva mu je divno podnebesje,
Oltar časni brdo i dolina,
Tamjan miris što se k nebu diže
Iz cvijeta i iz bijela svijeta
I iz krvi za krst prolivene...” (28) (3. pjevanje “Četa”)

Za razliku od kršćana na Zapadu, koji su imali drevne katedrale, romanske, barokne, renesansne... crkve i svetišta, katolici u Hercegovini imali su: Bile, Bristovicu, Krstivodu, Crkvine... doline i groblja kao ukras drevnim ruševinama.

Za razliku od umjetnina, kojima su katolici na Zapadu ukrašavali svoja svetišta, naši su franjevci kitili naša svetišta živim cvjetovima - katolicima. Za razliku od građe kojom su građene crkvene zgrade na Zapadu, u zdanje našega života katoličkog hrama ugrađivani su “ini pastiri” i “čete katolika” - da bi stvarali vječno divno podnebesje. A kako se to stoljećima tvorilo, neka nam opet progovori raspjevani Mažuranić u svom epu.

“Kad se četi bliže približio,
Vrijedan sluga vrednjeg Gospodara,
Božju joj je pomoć nazivao.

Pak okupiv hrabre vitezove,
Na studen je kamen pokročio,
Studen kamen, ali je srce vruće.
Dobri starac četi besjedio:
“Djeco moja, hrabri zatočnici,
Vas je ova zemlja porodila,
Kršovita, ali vami zlatna.
Djedi vaši rodiše se tudijer,
Oci vaši rodiše se tudijer,
I vi isti rodiste se tudijer:
Za vas ljepše na svijetu neima.

28) I. MAŽURANIĆ, Srmt Smail - age Čengijića, Zagreb 1971.

Djedi vaši za nj' lijevahu krvcu,
Oci vaši za nj' lijevahu krvcu,
Za nj' vi isti krvcu proljevajte
Za vas draže na svijetu neima.
Oro gnijezdo vrh timora vije,
Jer slobode u ravnici nije..." – " (3. pjevanje "Četa")

I nastavljali su dobri pastiri poučavati, snažiti, krijepiti, hrabriti, pratiti kroz život i smrt naraštaje katolika s našeg širokog područja kroz stoljeća. To zajedništvo nije bivalo samo izraz solidarnosti na dobro Crkve u Hercegovini, koja je bila pogođena progonstvima i mučeništvom. Oni su istodobno pomagali da se otvore duhovna vrela iz kojih je ključala posebna milost što su je vjernici dobivali u kušnji - da obnove i druge udove Crkve.

Za razliku od suvremenih vjeronaučnih pouka, vjernički skupovi u hercegovačkim svetištima bili su kateheza koja se pretvorila u stih - drag duši hrvatskog naroda. Vječne istine fratar je pretakao u stihove ljupke duši narodnoj onakve kakve je uvijekovječio pjesnik Ivan Mažuranić u svom epu:

"Vjeruj sinko u višnjega Oca
I njegova odvijeka Sina
I trećega milostiva Duha;
Vjeru vjeruj, spasit će te vjera!" ("Četa")

Ta vjera postajala je živi kamen kršćanske ustrajnosti, franjevačkog procvata i životne svetosti.

Nakon katehetskih pouka, koje su prethodile primanju pojedinih sakramenata, slijedila je priprava za misu i poticaj na osobno i zajedničko kajanje.

Tu se nije gledalo na vrijeme, ni na okolnosti, nego su se koristile rijetke Bogom date prigode!

Stoljetne jednostavne pouke, izgovorene iz srca fratara, uklesana u srca roditelja, predavana su majčinim mlijekom potomcima. A od vremena do vremena, nakon osobnog prihvaćanja, hranjena je sakramentom Kristova tijela i krvi - sa svetom pričešću. I tu mi dolaze na pamet vелеbni Mažuranićevi stihovi:

"Žarko sunce divno čudo gleda
Gdje slab starac slabe krijepi ljude,
Da im snaga Bogu slična bude.

Kad ih je okrijepio starče,
Sva se družba izljubila redom.
Stoji četa višnjeg Boga puna.
Žarko sunce za planinu sjede,
Starac ode, četa dalje grede..." (29) /"Četa"/

Takvi i slični susreti povezali su višestoljetnim životom hercegovačke vjernike s franjevcima. Tako su oni postali živo kamenje vjere na kome se diže i iz čega

29) Isto.

raste današnje kršćanstvo u Hercegovini, a osjeća se i u sredinama gdje žive odseljeni Hercegovci katolici.

I rodoljubni je motiv odigrao značajnu ulogu u toj franjevačkoj samoosude-
nosti "pod svaku cijenu izdržati". Kad je spominjani fra Pavao iz Rovinja 1640. go-
dine obilazio franjevce, raspršene provincije Bosne Srebrene, susreo se u samostanu
na Otoku - Prološkom blatu kod Imotskog - s franjevcem, koji je dugo godina pro-
živio u Italiji, pa ga je upitao: "Dragi oče, vi ste navikli na one lijepe predjele u Ita-
liji, pa zašto ste se vratili u ovu bijedu, u ove pogibelji da vas nevjernici neprestano
muče?" Ovaj je odgovorio: "Mnogopoštovani oče! Domovina!"

Čini se da je pravo čudo Božje da je katolička vjera, uz nesebičnu žrtvu fra-
njevaca i neshvatljivu ustrajnost katolika, uspjela sačuvati svoj identitet u okolnosti-
ma koje su po svemu bile njima protivne. Jedino nutarnja snaga i milost Božja ih je
pomagala i sačuvala da su ostali vjerni kršćanskim principima i vjeri svojih pradjedo-
va s nepresušnim izvorima energije da sve to prenesu na buduće naraštaje.

b) KATOLIČKE POBOŽNOSTI

Franjevci Bosne Srebrene, prema izvještaju spominjanog fra Pavla iz Rovinja
iz 1640. god. čine ova dobra djela:

1/ Odgajaju kršćane u strahu Božjem, tako da bi potakli i najokorjelija srca
da se smekšaju na pogled pobožnosti toga naroda, koji od početka mise do podiza-
nja stoji sklopljenih ruku, očiju uprtih u oltar, a od podizanja do konca sa prekri-
ženim rukama ... Ne poznaju liječnika osim svećenika i ne uzimaju lijekova osim sv.
Sakramenata i riječi sv. Evanđelja, koje svećenik položenih ruku na glavu moli.

Veoma su gostoljubivi i prema svećenicima imaju neobično poštovanje, tako
da kad vide svećenika, ne usuđuju se sjesti i ako nekada vide da svećenik putem ide,
klečeći čekaju blagoslov.

Kod njih nema ljubakanja, ni svirke, ni pjevanja, ni psovki i ako se nekada
hoće proveseliti, pjevaju nabožne pjesme koje su ih redovnici naučili.

Među ovim dobrim kršćanima nema dioba, jer je otac sa sinovima i oženje-
nim unucima i svi su složni i zajedno u istoj kući, koju vodi najstariji od ljudi i naj-
starija od žena, koje podložni slušaju više nego redovnici.

2/ Iako su opterećeni neprestanim nametima i iako ih Turci neprestano na-
govaraju da napuste sv. evandeoski zakon, obećavajući im da će ih osloboditi od svih
nameta, oni su ipak postojani i čvrsti u svetoj vjeri, jer ih podržavaju njihovi svećeni-
ci župnici.

3/ Svetkovine svetkuju tako doboro, da ne samo ne rade, nego po čitavi dan
s krunicom u ruci mole.

4/ Došašće (advent) i korizmu provode s kruhom, vodom i solju začinjenim
povrćem, jer u Bosanskom kraljevstvu nema ulja.

5/ Toliko su pobožni prema Bl. Djevici Mariji i Isusovoj mucu da smatraju
griehom jesti maslac (maslo) petkom i subotom.

U daljnjem tekstu, između ostalog, fra Pavao ističe da franjevci "drže škole gramatike u svakoj župi i samostanu, (i) da je mladež dobro odgojena u krepostima i strahu Božjemu".

Kao završetak njegova izvještaja neka posluže njegove slijedeće riječi: "Konačno, žao mi je što ne mogu reći sve radi kratkoće vremena. Kažem samo, sa svećeničkom iskrenošću, da je Bosansko kraljevstvo natopljeno više znojem i krvlju, nego vodom"

Novim vidovima i sadržajima pobožnosti tijekom 17. stoljeća uvelike su pomogle knjige što su ih pisali i tiskali pojedini franjevci. Na prvom mjestu treba spomenuti oca književnosti u Bosni i Hercegovini fra MATIJU DIVKOVIĆA i njegova djela: Nauk krstianski za narod slovinski ... 1611. god., koji je doživio više izdanja, te Sto čudesa ... 1611. god. i Beside svrhu evandolja nediljnieh... 1616. god. Fra IVAN BANDULović napisao je 1613. god. Pistole i Evangelya priko svega godiscta... Djelo je doživjelo oko 15 izdanja. Fra STIPAN MIJATOVIĆ je preveo s talijanskog djelo: Ispoviedaonik... Rim 1630. Fra PAVAO POSILOVIĆ je napisao i izdao dva djela: Naslađenje duhovno... 1639. i Cviet ot kripostih duhovni i tilisnie... 1647. Fra PAVAO PAPIĆ je tiskao djelo: Sedam trubliji... 1649. Fra IVAN ANČIĆ je na hrvatskom (ilirskom) jeziku izdao tri knjige: Vrata nebeska i xivot vicchni... 1678. – opširno i skraćeno izdanje, te Svitlost karstianska i naslagenye duhovno ... 1679. Fra MIJO RADNIĆ je izdao dva djela: Razmiscglagna pribogomiona od glivbavi Boxye. (Razmišljanja pribogomiona od ljubavi Božje.) (1683.), Pogargegne izpraznosti od sviyeta. (Pogrđenje izpraznosti svijeta) (1683.)

Karakter književnosti bosanskih franjevacā određen je, s jedne strane, karakterom njihova školovanja u Italiji i karakterom duhovne razine naroda. Popularne knjige s vjerskim sadržajem nose sa sobom svu prtljagu tadašnjeg katolicizma: misticismizam, legendarnost, anegdoticnost i intervencije pobožnih svećenika (32). Konačno, treba spomenuti i izdanje Mrnavićevog prijevoda Belarminova katekizma, (Rim 1627.). Sam Mrnavić je dobio više primjeraka Katekizma s napomenom da ih razaslaže biskupima, a ovi župnicima i kapelanima za njihovu pouku i pouku vjernika.

3. ISLAMIZACIJA

Poznata je činjenica da u Hercegovini i na širem području nije bilo muslimana prije turske okupacije. Nakon oružane okupacije susreću se muslimani s imenima kršćanskih roditelja. Različiti su razlozi zašto su dotadašnji kršćani prihvatili islam. Na prvom mjestu, čini se, bio je položaj, potom posjed, vlast, zakonodavstvo, itd. Krvavi progoni, raznovrsni porezi i nameti, zulumi, rušenje ili pretvaranje crkava u

32) K. GEORGIJEVIĆ, Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni, Zagreb 1969. - na više mjesta i J. JELENIĆ, Bio - Bibliografija franjevacā Bosne Srebreničke, Zagreb 1925.

džamije, oduzimanje baština, povlaštenost islamiziranih osoba ostvarivala je zacrtane planove o što bržoj islamizaciji kršćanskoga stanovništva u osvojenim krajevima. Tako, prema popisu sela mostarske nahije iz 1585. god., uz brojne baštine koje su u muslimanskim rukama, spominje se i poneki nedavno islamizirani posjednik - na pr. Mustafa sin Tome, Mahmud sin Grgura, Alija sin Nikole... (33).

Svirepi plan odvođenja muške djece u janjičare i vraćanje da službuju u rod-
nim krajevima, ipak, nije postigao potpuni cilj islamizacije okupiranih područja (34)

Mehmed Handžić navodi u jednom svom djelu da se u "jednom mostarskom
sidžilu poslije 1600. godine nalazi mnogo muslimanskih imena s nemuslimanskim
imenima otaca" (35). Prema sličnim popisima slijedi da su muslimanske obitelji u
Hercegovini, što se spominju na početku 17. stoljeća, takvima tokom vremena pos-
tale, jer su njihovi pređi ili oni sami, iz više razloga, prešli na islam.

Tako biskup fra Franjo Baličević 1612. god. piše Papi da je teško održati ka-
tolike u pravoj vjeri "pošto se svaki dan broj nevjernika (muslimana) povećava, a
nesretni vjernici (katolici) se smanjuju" (36).

Početkom 17. stoljeća i na području istočne Hercegovine vidale su se ruševi-
ne crkava što su ih Turci za vrijeme progona porušili. Tako 1610. god. trebinjski bis-
kup Ambrozije Gučetić piše u Rim: "U Popovu ima mnogo crkava koje su nevjerni-
ci razorili i porušili, od kojih se vide temelji i zidovi i koje bi se lako mogle u prvot-
no stanje povratiti kada bi netko dao potporu i pomoć" (37).

Slični progoni i sklanjanje katoličkih prelata i svećenstva iz istočne Hercego-
vine na područje Dubrovačke republike uvjetovali su brži prijelaz katolika na is-
lam (38). Prema suvremenim dokumentima - oko 1624. god. - na području Popova
polja "ima mnogo turskih sela" u kojima ima "do 800 kuća". A da su te kuće bile
katoličke, svjedoče 1629. god. katolici iz Neretve, Popova i Graca u pismu, upu-
ćenom Kongregaciji, u kojem stoji da je "veći dio tamošnjih katolika prešao na ras-
kol i islam, jer nemaju svojih biskupa" (39).

Prema izvještaju spominjanog biskupa Andrijaševića iz 1629. god. u Podve-
ležju je tada živjelo 60 katoličkih obitelji. Imali su i crkvu, posvećenu sv. Petru. U
kasnijim izvještajima nema ni spomena o katolicima u Podveležju. Tradicija je saču-
vala dva podatka: 1) da je u Podveležju mučen fra Martin Martinac i njegov dijak
(sluga) i 2) da su pređi kršćani jednom prigodom svi prešli na islam. Kada se to do-
godilo? Još uvijek nije uspjelo pronaći točan odgovor na to pitanje (40).

33) Usp. S. ALIČIĆ, "Lištica...", str. 126 - 134.

34) Usp. AP, Visite e Collegi, sv. 1, ff. 56r - 82r. Izvještaj je objavio K. DRAGANOVIĆ, "Iz-
vješće apostolskog vizitatora Petra Masarecchija o prilikama kat. naroda u Bugarskoj, Sr-
biji, Srijemu, Slavoniji i Bosni g. 1623. i 1624. "Starine", 29/1938., str. 1 - 48. Tako bis-
kup fra Franjo Baličević piše god. 1600. da u Hercegovini ima mnogo nastanjenih sela u
kojima stanuju više janjičari nego kršćani. D. MANDIĆ, Acta... str. 46 - 47.

35) Usp. H. M. HANDŽIĆ, Islamizacija Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1940., str. 32.

36) ASV, Cod. Barb. lat. 6872, f. 48r.

37) AP., SOCG., sv. 262, f. 378rv. Biskup se potpisao Fr. Ambrosius Gozze.

38) Isto, f. 298r. i sv. 282, f. 113v.

39) Usp. D. MANDIĆ, Etnička povijest... str. 171, te E. FERMENDŽIN, Acta... str. 386,
br. 1268.

40) Usp. K. DRAGANOVIĆ, "O tobožnjoj 'Stjepanskoj crkvi' ". Croatia Sacra, 4/1934., str.

Poznato je da je turska vojna na Austriju iz 1629. god. ostala bez uspjeha. Nakon toga ponavljala su se i sumnjičenja i progoni franjevacu i katolika na području Bosne i Hercegovine. Godine 1630. provincijal fra Andrija Tomanović piše u Rim: "Turci se dnevno množe, samostani su zaduženi uz lihvarske kamate, tako da se nalazimo pred potpunom propasti. Bosanski upravitelj Abas - paša ljuto progoni katolike, sa svih strana dolazi zlo i neprilike, a s nijedne pomoć i utjeha, koje jedino očekujemo od Boga, koji sam može razumjeti neprilike i nedaće" (41).

Da bi barem donekle franjevačka Provincija zaštitila sebe i katolike od turskih nasilnika, franjevci predlažu 1635. god. Kongregaciji u Rimu da pošalje dvojicu franjevacu u Carigrad, koji će ih tamo stalno štititi. Vjerojatno je Kongregacija odgovorila pozitivno na navedenu molbu, tako je 1637. god. u Carigrad poslan fra Filip Jajčanin. On je dobro poznao turski i arapski jezik i mogao je posredovati između Bosne i Porte na korist katolika. Naprotiv, čini se da se nije moglo puno utjecati na bosansko-hercegovačke muslimanske velikaše ni preko Carigrada. Tako biskup fra Jeronim Lučić 8. travnja 1640. god. piše prefektu Kongregacije u Rim: "Živimo pod mačevima Turaka, koji nas ne puštaju živjeti, ako im trajno ne dajemo mnogo novaca" (42).

Da spase svoj goli život "pod tako dugim i teškim progonima, veliki broj katolika" prešao je na islam. U tom vremenskom periodu, čini se, i katolici u Podveležju su napustili katoličku vjeru, a silom prilika prešli na islam. (43).

Po završetku kandijskog rata (1669.) da bi se još više osvetile katolicima, turske vlasti zabranjuju franjevcima slavljenje sv. misa. Da bi se taj propis povukao, uvode novi porez zvani "džulus". Taj porez, čini se, umilostivljavao je samo regionalne poglavare, a nije vrijedio za cijelo područje. Kada ni novac nije mogao udobrostiviti sve upravitelje, franjevci poslaše dvojicu subraće u Carigrad s novcem i mitom. Tamo su, posredstvom kršćanskih ambasadora, dobili odgovarajući ferman. Povoljni ferman je dobiven 1680. god. Ni ovaj ferman nije dugo vrijedio. (44).

Jedan karakterističan način islamizacije u Hercegovini opisao je 1672. god. biskup fra Marijan Lišnjić. Naime, biskup je došao u Mostar gdje je bilo 45 katoličkih kuća. Ovdje turske vlasti nisu dopuštale da se u gradu slavi sv. misa, nego negdje van grada. Za vrijeme slavljenja mise biskup je krizmao 560 osoba. Došlo je tu 25 ljudi. Uхватili su biskupa, odveli ga na sud i osudili na zatvor, a pokušali su ga osudi-

29 - 58 i A. NIKIĆ, "Neretvanska krajina 1629..." Iskra, 8/1976., br. 1, str. 9 - 12. U jednom dijelu Podveležja i danas postoji grob s velikim kamenim križem pod kojim je pokopan mučeni fratar. Tradiciju o prijelazu na islam čuo sam već nekoliko puta. Provjerio sam je god. 1975.

41) Usp. D. MANDIĆ, Franjevačka Bosna, Rim 1968., str. 180.

42) Isti, Etnička povijest..., str. 199.

43) Usp. A. NIKIĆ, "Pokušaji oslobađanja i islamizacija u Hercegovini u XVII. stoljeću prema rimskim izvorima," Nova et vetera, 29/1979., sv. 1, str. 174 - 182.

44) Džulus se u Bosni, po svoj prilici, počeo plaćati u drugom desetljeću 17. stoljeća. Bosanski franjevci fra Pavao Papić i fra Jure Neretljanin god. 1623. pišu da se džulus u Bosni plaća od nekog vremena (AP., SOCG., sv. 384, f. 38r.), dočim J. Jelenić piše da se počeo plaćati god. 1662. (Kultura... sv. 1, str. 133), a Vj. Batinić navodi podatak da je isti porez uveden god. 1675. (Djelovanje... sv. 2, str. 145). D. FABIANICH, Firmani inediti dei sultani di Constantinopoli ai conventi francescani e alle autorità civili di Bosnia e di Erzego-

ti i na smrt. U zatvoru su ga "nekoliko dana mučili sileći ga da se poturči". Biskupa je spasio novac što su ga prikupili kršćani i rodbina (45). "Ako su se Turci", primjećuje povjesničar fra Karlo Jurišić, "usudili prisiljavati uhapšenog katoličkog biskupa, da primi islam, kako su onda tek postupali s običnim zatvorenicima – kršćanima? Neispisana povijest bez sumnje krije mnoge takve slučajeve!" (46).

Dijeleći sudbinu Provincije za vrijeme bečkog rata, 1686. god. fra Mijo Radnić je napisao: "Životarimo samo na časove, držeći smrt u ustima, te se danju i noću skrivamo po pećinama i šumama, i u svemu tome, od tolikih svojih misli, (bosanska franjevačka provincija) nema nikoga tko bi je utješio" (47).

O stanju na području istočne Hercegovine raspravljala je 1701. god. Kongregacija za raširenje vjere u Rimu. Na temelju izvještaja Andrije Šumanovića saznalo se da su mnogi kršćani na području Zažablja, zbog neprimanja sakramenata i nedostatka svećenika "postali Turci... a onaj paša je zabranio da nijedna crkvena osoba ne može stanovati na području njegove vlasti, bez njegove dozvole, koja se dobiva uz mnogo izdataka" (48). Dvije godine kasnije biskup Ante Righi izvještava Rim "da su nedavno tri katoličke obitelji prešle na islam, jer nisu mogle platiti namet, što ga je sultan naredio kršćanima (da ga plaćaju) nakon bečkog rata" (49).

Na sjednici Kongregacije od 26. rujna 1701. god. razmatran je izvještaj biskupa Bjankovića u kojem javlja da na području zapadne Hercegovine "mnogi katolici postadoše muslimani" (50). Iz izvještaja istog biskupa od 26. rujna 1703. i 4. siječnja 1704. god. Kongregacija je saznala "da je mnoga mladež u Mostaru, pod turskom upravom, ne mogavši platiti nove namete u visini od tri ili četiri cekina, postala Turcima" (51).

Sumirajući šture podatke o islamizaciji, apostolski vizitator Petar Masarechi 1623., odnosno 1624. god. piše: "Nije čudo što je Bosna (ja bih nadodao i dio Hercegovine) postala muslimanska". Prvi uzrok su krivovjerci i njihova pohlepa za koje-kakvim povlasticama. Drugi je razlog tome, "što Turčin svaku petu ili desetu godinu šalje po svoj carevini pobirati mladiće, koje vodi u Carigrad, a iz Bosne naročito uzima veliki broj. Od tih mladića mnogi postaju veziri, paše, sandžaci, čauši i spahije; ovi zatim privlače rodbinu za sobom da je poturče. Tim uzrocima valja nadodati zlostavljanje i nesnosne namete" (52).

vina... Firenze 1884., str. 121 - 123.

Ni ovaj ferman nije imao duge vrijednosti. Već slijedeće godine (1681.) bosanski biskup iznosi pritužbe protiv novih zuluma zbog čega "su mnoge žene prigrlile islam" (AP., Acta... sv. 51, f. 164 - 5).

45) Usp. K. JURIŠIĆ, Katolička crkva ... str. 254 - 5. O plaćanju vidi: AP., SOCG., sv. 436, f. 498v - 499v.

46) K. JURIŠIĆ, isto mjesto.

47) Usp. A. NIKIĆ, "Pokušaji..." str. 180.

48) AP., Acta, sv. 71, f. 147v - 148r.

49) Isto, SOCG., sv. 547, f. 377r. Kasnije (god. 1728.) biskup Jeronim F. Bunić svjedoči da još uvijek "po koji (katolik), radi bijede, prigrlji otomansku vjeru (islam)". Isto, sv. 661, f. 493v.

50) Isto, Acta, sv. 71, f. 247v.

51) Isto, SOCG., sv. 547, f. 354v.

52) Isto, Visite e Collegi, vol. 1, ff. 56 - 82r. D. MANDIĆ, Etnička povijest..., str. 210.

Malo kasnije, 1626. god. Atanazije Jurjević primjećuje, nakon susreta s muslimanskim stanovništvom na našim područjima, "da se od Turaka koji rade zemlju, malo nađe koji govore turskim jezikom". Razlog tome je "što su njihovi pređi bili kršćani" zaključuje isti (53).

Biskup fra Marijan Maravić piše u svom izvještaju iz 1665. god. da sultan "gleda i nastoji na razne načine da uništi ime kršćansko, ali po posebnoj milosti Božjoj i postojanošću franjevac, to se ipak održava" (54). Upozoravajući na obitelji koje su prešle na islam, Petar Vukoslavić 1690. god. piše slijedeće: "Obitelji, koje su ostale pod tiranskom vladavinom Turaka, i koje su vremenom prigrlile Muhamedovu sljedbu, između najuglednijih, jesu ove: Predojević, Sokolović, Kositerović, Kosović, Kopčić, Damometović, Filipović, Alaupović nazvan Alagić, i mnogo drugih" (55).

Na temelju sačuvane dokumentacije u Arhivu Kongregacije za raširenje vjere u Rimu, 1878. god. arhivar je došao do slijedećeg zaključka: "Siromašni vjernici bili su prisiljeni da se bijegom spase krijući se po gorskim pećinama, raspršeni tamo i ovamo, mnogi su dali svoj život za vjeru, ali su premnogi zagrlili islam, tako da Turci, koji danas žive u Bosni (i Hercegovini) nisu stvarno Turci, nego otpadnici od katoličke vjere" (56). A na temelju terenskih istraživanja pisac monografije "Podveležje i Podvelešci" (Sarajevo, 1955.) zaključuje: "Od gotovo 100% muslimana, nisam našao nijednu porodicu porijeklom iz Turske. Sve su porodice primile islam poslije dolaska Turaka, kao i svi muslimani slavenskog su porijekla u B. i H." (57).

4. PRIJELAZ NA PRAVOSLAVLJE

Koliko je na području Hercegovine bilo pravoslavnih vjernika prije dolaska Turaka teško je utvrditi.

Nakon turskih osvajanja Turci dovode na osvojena područja stočarske obitelji i pripadnike drugih narodnosti i vjera.

a) PLANOV I PRAVOSLAVNE CRKVE

Za doseljenicima pravoslavne vjere, s vremenom, dolaze kaluđeri, popovi i postavljaju vladike. Jednom riječju, organizira se i pravoslavna hijerarhija.

Prema svjedočanstvima pravoslavnih povjesničara, njihova je Crkva priznala Turcima vlast, prihvatila kompromis i sklopila neki pakt (58), a vjerojatno dobila u

53) Isto, SOCG., sv. 218. Izvještaj je objelodanio V. BATINIĆ, "Njekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj poviesti", "Starine", 17/1885., str. 116 - 149. Citat se nalazi na str. 128.

54) E. FERMENDŽIN, Acta..., str. 476, br. 1420.

55) Dokumentat je objelodanio V. SOLOVJEV, "Prinosi za bosansku i ilirsku heraldiku". Glasnik Zemaljskog Muzeja, NS, 9/1954.; 117 - 127. (Arheologija). Prijevod je preuzet od Mandića (Etnička... str. 214).

56) Usp. B. GAVRANOVIĆ, Uspostava redovite katoličke hijerarhije u Bosni i Hercegovini 1881., Beograd, 1935., str. 336.

57) T. KANAET, Podveležje i Podvelešci, Sarajevo 1955., str. 154.

58) Tu misao od povjesničara Stanoja Stanojevića preuzima L. V. SÜDLAND, Južnoslavensko pitanje. Izd. Matice Hrvatske 1943., str. 173.

prilog i koji sultanov dokument. Ferman od 17. kolovoza 1498. god. izdan franjevcima kojim se zaštićuju katolici od jurisdikcije Pravoslavne crkve predmjeva postojanje starijeg dokumenta po kome su pravoslavni crkvenodostojanstvenici već pokušavali podčiniti pod svoju jurisdikciju katolike na području Bosne i Hercegovine, točnije, provincije franjevacca Bosne Srebrene. Sadržaj tih najstarijih fermana, što ih je isposlovala Pravoslavna crkva, još uvijek je nepristupačan javnosti. Međutim, čini se da prijevod fermana manastira Duži iz 1693. god. što se čuva u Arhivu Hercegovine u Mostaru (59), u biti ponavlja ono što je već prije bilo pisano. Dobro je stoga pročitati i analizirati ovaj ferman:

“Sultan Mehmed, sin Ibrahimov

Od velikih poglavica, poglavice preuzvišeni, u svakoj Božijoj pomoći i daru preporučeni bivši Beglebeže, a sada hercegovački Mutesarife. Bog vas unaprijedio i prosvijetlio svakom naukom podareni hercehovački, mostarski, gabeonski, doljanski itd. kadije, Bog vas višim znanjem podario.

S ovim veličanstvenim pismom koje će Vam prispjeti stavlja Vam se do znanja da je Patriku Ipek (pećkom) spojeni kotari Hercegovine i drugim stanujućim krstjanima sa Dekretom (Beratom) imenovani Mitropolit Simijom u Logorište (Ordiju) mome veličanstvu s tužbom se obratio, u kojoj se pritužuje kako u istim kotarima stanujući Latini (katolici), Madžari, Šokci, Gardijani, Lužani, Arnauti i ostali kristijanski narod i svećenici, koji su od pamtivjeka državne daće u njemu spadajuće milostinje, skupštine i za vjenčanja Mitropoliji i manastiru spadajuće pristojbine Mitropolitu uplaćivali, sada se tomu protive i plaćanju ustručavaju govoreći: ‘Mi tebi ne damo, mi ćemo Papi i Rimu plaćati i dati’, te ujedno zamolio da bi se glede toga zapovijed izdala, na temelju koga bi se u smislu postojećih zakona postupati imalo.

Usljed koje zamolbe, nalažem Vam da u istim kotarima stanujući Latini (katolici), Madžari, Šokci, Arnauti i ostali drugi kristijanski narodi moraju godišnje dažbe, daće i Patriki i Mitropolitu spadajuće milostinje i za vjenčanja i sve ostale male i goleme pristojbine Mitropolitu uplaćivati i po običaju i ustanovljenom zakonu davati. Ako bi se koji od svećenika tomu protivio i opirao, imade Mitropolit po svojem običaju njega urediti, pokoriti bez da mu tkogod tomu na put stane. Nadalje, isti Mitropolit kroz sumljiva i strašiva mjesta i lakše pristojbine sakupiti kad kad i odjeću promjene, te stoga neki zapovjednici: begovi, vojvode, muteselimi, subaše, putnici i drugi govoreći: ‘Ti si samo radi sakupljanja sebi novaca odjeću promijenio’, i stoga ga uznemiruju i diraju. Te Vam se nalaže da nikomu ne dopuštate da ga uznemiruju ulagam, spahijam, janjičarim i ostali, čuvarima dopuštavat da svećenike jahajuće konje oduzimati smiju, i nemojte da bi se rada ovaki stvari više ovamo prituživali, nego znadite i na ovo moje pismo oslonite se.

Pisano dne 15. šabana 1104. (1693.) godine u logoru polja Bilegrada.” (60)

59) Izražavam zahvalnost i arhivistima Arhiva Hercegovine u Mostaru na uvidu u regesta dokumenta na turskom jeziku. Isto tako zahvaljujem gosp. Hivziji Hasandediću na rukopisu regesta turskih dokumenata.

60) ARHIV Hercegovine, AT, 2/73.

Sadržaj navedenog fermana je rječit.

Tužitelj je najviši pravoslavni crkvenodostojanstvenik. Optuženi su katolici sa svojim svećenicima. Njihova krivnja je što ne plaćaju patrijarhu i, konkretno, manastiru u Dužima takse. Obrazloženje da su to od pamtivyjeka plaćali. Otežavajuća okolnost je izjava da će oni to plaćati papi i Rimu. Presuda s najviše instance glasi da katolici moraju "godišnje dažbe, daće i Patriki i Mitropolitu spadajuće milostinje i za vjenčanja i sve ostale male i goleme pristojbine Mitropolitu uplaćivati i po običaju i ustanovljenom zakonu davati". Ovlaštenje se daje mitropoliti da može svećenike, koji se budu navedenom protivili, "urediti, pokoriti bez da mu kogod na put stane". Komentar nije potreban. A sve se to činilo da katolike prevedu na pravoslavlje.

b) FRANJEVAČKA OBRANA

Prvi do sada poznati orijentalni dokumenat, kojim sultan zaštićuje katolike od pravoslavnih crkvenodostojanstvenika, datiran je u Carigradu 17. kolovoza 1498. Potrebno je prije citiranja cijelog dokumenta upozoriti da je izdavanju tog dokumenta prethodila terenska akcija pravoslavnih crkvenodostojanstvenika da podvrgnu katolike pod svoju jurisdikciju. A prije te akcije dobiven je odgovarajući sultanov dokumenat. Prije izdavanja tog dokumenta prethodila je molba, a prije molbe plan da Pravoslavna crkva proširi svoju jurisdikciju na sve podanike dokle god se proširi osmanlijska vlast. Ili obrnuto, od plana i ideje išlo se preko molbe, dobivanja fermana na akciju.

Ferman iz god. 1498. glasi:

"Bajazit sin Mehmed - hanov, vazda pobjedonosan! Ponosu kadija i sudaca, majdanima šerijata i odredaba, kadijama Novog Brda i Srebrenice - da bi im vrline trajne bile!

Kada stigne uzvišeni carski biljeg, primite na znanja da su sada stanovnici Novog Brda i Srebrenice poslali na moju Portu svoga čovjeka koji je ovako izvijestio: 'Do sada patrijarsi i mitropoliti nisu običavali da se miješaju (u prava) naših svećenika (franjevaca). Sada su, međutim, došli, pobirali svoj prinos (akče) i vršili nasilja i nepravdu. To (tako) ranije nije bilo'. Dalje je izvijestio ovako: 'Njihova vjera i vjerski obredi ne vrijede među nama'.

Sada naređujem da ove slučajeve kako treba ispitajte i izvidite pa nastojte da i od sada bude onako kako je prije bilo i da nikako ne postupite drukčije, a ako su protivno običaju pobirali njihove prinose (akče), preduzmite da se odmah natrag vrati; one koji se budu protivili i opirali, ukorite; one pak, koji ne poslušaju, popišite i ovamo dostavite, i nakon što pregledate ovaj carski ferman, ostavite ga u rukama stanovnika Srebrenice. Vi pak oslonite se na uzvišeni znak." (61)

61) H. ŠABANOVIĆ, "Turski dokumenti u Bosni iz druge polovine 15. stoljeća". Istorijsko-pravni zbornik, sv. 2/1949., str. 177. Dokumenta sa sličnim sadržajem na turskom jeziku ima u Franjevačkim arhivima u Fojnici, Makarskoj, Zaostrugu, Živogošću i Mostaru.

Upada u oči da je prvi poznati protest protiv akcije pravoslavnih crkvenodostojanstvenika potekao iz Srebrenice, koja je, između ostalog, utisnula takav pečat franjevačkoj zajednici na Balkanu da je njihova zajednica dobila - a djelomično još i danas nosi - ime Bosna Srebrena. Tu je dugo vremena bilo sjedište uprave iste provincije, a franjevci koji su, nakon dobivene Ahdname (1463.), jedini ostali među katoličkim stanovništvom pod Turcima, nastavili su svoju pastirsku dužnost ne samo pastoriziranja katolika, nego su bili njihovi čuvari i zagovornici. Navedeni ferman postaje franjevcima najprije u naznačenim mjestima, a potom i na ugroženom prostoru pravna podloga u obrani katolika.

Iz dokumenata, koji su slijedili, vidi se kako su pravoslavni crkvenodostojanstvenici stavljali naglasak da citirani ferman vrijedi samo za navedena dva mjesta, a ne za ostalo područje, pa su se već početkom 16. stoljeća pojavili slični slučajevi.

c) MATRIJALNI I OSOBNI GUBITCI U 16. STOLJEĆU

Tijekom 16. stoljeća poznato je preko četrdeset dokumenata sličnoga sadržaja. U istom stoljeću dolazi do rušenja franjevačkih samostana u Hercegovini - onoga u Konjicu, te u Mostaru, Ljubuškom i Blažuju kod Duvna, dok je, čini se, onaj u Novom srušen koncem 15. stoljeća. Srušene su samostanske crkve, pa čak i križevi koji su bili podizani na raskršćima puteva (62). Te akcije je pratila stroga zabrana o njihovom obnavljanju za katolike. U istom stoljeću na području istočne Hercegovine grade se pravoslavni manastiri. Katolicima se ne dopušta ni misliti o obnavljanju svojih vjerskih zgrada i obilježja, a pravoslavni, čini se, uz nadzor i blagoslov iste turske vlasti, podižu nove vjerske objekte.

Prije konačnog odgovora na ovo dvostruko držanje turskih vlasti potrebna su istraživanja dokumentacije u centralnom carigradskom arhivu. Ipak, može se naslutiti da neće biti nikakvo iznenađenje kada se otkrije da su neki pravoslavni crkvenodostojanstvenici umiješani u akciju katoličkih i franjevačkih stradanja u Hercegovini a i šire u 16. stoljeću. Odlučujući događaj za uspon Srpske pravoslavne crkve povezan je, prema Südlandu, uz politički uspon bivšeg pravoslavca, poznatog pod imenom Mehmed - paša Sokolović.

Primivši islam i laktajući se među islamiziranim sunarodnjacima, Mehmed se probio sve do službe velikog vezira u Carigradu. Godine 1557. Mehmed Sokolović obnavlja Pečku parijaršiju. Za patrijarha postavlja svoga brata Makarija. Tako se u rukama dvojice rođene braće nalazi

62) Usp. Kanuni i Kanun-name za bosanski, hercegovački, zbornički, kliški, crnogorski i skadarski sandžak... Sarajevo 1957. Izd. Orijentalni institut, serija I. Popis iz god. 1516. djelomično glasi: "Podignute su crkve u nekim mjestima, u kojima one nisu postojale od starog nevjerničkog vremena. Neka se takove novopodignute crkve dadnu porušiti; a oni nevjernici i duhovnici, koji boraveći u njima, uhode stanje i dojavljuju u nevjerničke zemlje, neka se kazne strogo i neka se kazne teškim tjelesnim kaznama.

Neka se poruše krstovi (križevi) koji su postavljeni na putevima i neka se ne dopušta da ih ubuduće postavljaju. A ako ih postave, neka se kazne tjelesnom kaznom oni koji to urade. A onaj kadija u čijem se kadiluku to dogodi pa to ne zabrani i ne srpiječi, to će biti razlog da ga se svrgne..." (str. 31).

duhovna i politička vlast i na ovom dijelu okupiranog Balkana. Zanimljivo: dva brata - po imenu, reklo bi se jedan pravoslavni, drugi musliman - što u duši ne mora biti - usmjeruju povijest srpskog naroda i njihove Pravoslavne crkve s jedne, i Osmanlijskog carstva na ovim područjima, s druge strane. Planirana pravoslavizacija katoličkog stanovništva, pod plaštem turske vrhovne vlasti, u 16. stoljeću imala je svojih uspjeha na području Bosne, Crne Gore i istočne Hercegovine. Međutim, taj prijelaz u istočnoj Hercegovini nije jedinstven ni pojedinačan događaj, nego se odvijao u sklopu ostalih, po Katoličku crkvu teških povijesnih okolnosti na ovom području i bio je samo korak naprijed u planiranoj akciji. To je bio nastavak onoga što je Pravoslavna crkva s uspjehom ostvarila na području južnog Jadrana i Crne Gore (63). Evo i nekoliko pojedinosti.

Godine 1567. franjevci iz Ljubuškoga, Zaostruga, Makarske, Srebrenice, Livna i drugi kršćani poslali su tužbu sultanu Selimu. Isti sultan izdao je ferman u kome obnavlja sadržaj fermana svog oca Sulejmana i ponovno zabranjuje da "patrijarsi, mitropoliti i episkopi grčkih i srpskih nevjernika" uzimaju poreze od svećenika katoličke vjere i da posizu za njihovim dobrima (64).

Nekoliko godina kasnije (1575.) knezovi sela Duvanjske i Imotske krajine tužili su na šerijatski sud u Mostaru mitropolitu Savetina Sokolovića da "sa 12 konjanika hoda po carskom vilajetu" i katoličkim selima nameće poreze 15 - 20 i više groša, pa čini razna nasilja, a između ostalog, "objesio o prstima fra Ivana, svećenika iz nahije Imota" (65).

Oko iste godine u Popovu je bilo "oko 380 (katoličkih) kuća, koje su prešle na raskol, jer nisu imale svoga pastira, ni biskupa... I od 12 (katoličkih) crkava, njih 4 prisvojili su raskolnici, ponajviše oni, koji su sami prešli na raskol. I to se sve dogodilo, jer nisu imali vlastitog biskupa, koji bi mogao braniti prava Crkve" (66). Izravna potvrda o prevođenju na pravoslavlje crnogorskih plemena nalazi se kod Sime Milutinovića. On ističe: "Preuzvišeni mitropolit Rufim (vjerojatno Rufim I. - 1593 - 1639.) iskazao je pravoslavnoj vjeri posebnu uslugu i ujedno je znatno unaprijedio srpstvo time, što je iz rimske vjere povratio na istočno pravoslavlje plemena Kuči, Bratonožići i Drekalovići..." (67).

God. 1633. misionar Juraj Vušković obišao je plemena Bjelopavlića i Gruda te napisao svoje dojmove. Prema njegovom svjedočanstvu katolici su ga svuda pri-

63) Opširnije s odgovarajućom poznatom dokumentacijom za akcije tijekom 16. stoljeća vidi: A. NIKIĆ, "Franjevci - zaštitnici naših katolika pod osmanlijskom vlašću (do 1597.)", Tavelić, 21/1981., br. 1, str. 9 - 18.

64) Isto, str. 15.

65) D. MANDIĆ, Acta ..., str. 37 - 38.

66) AP., SOCG, sv. 146, f. 236r. U isto je vrijeme, čini se, na pravoslavlje prešlo i Zažablje - sela oko planine Žaba na granici Hercegovine i Dalmacije, od Neum - Kleka do Hutova (Isto, sv. 264, f. 516r). Njih je početkom 17. stoljeća vratio na katoličku vjeru mještani fra Blaž iz Graca. (A. NIKIĆ, "Izvještaj fra Blaža iz Graca, iz god. 1624", Kršni zavičaj, br. 8, str. 15 - 22).

67) Preuzeto od K. DRAGANOVIĆ, "Masovni prelazi...", Vrhbosna, 54/1942., str. 54. Milutinović ovdje ističe Rufimovu uslugu pravoslavlju. On se dotiče "povratka" navedenih plemena na pravoslavlje. Međutim, ni sam pisac nije se potrudio da bi dokazao kada su navedena plemena napustila pravoslavlje?!

mali s neopisivom radošću i tužili se na svoju zapuštenost zbog nedostatka katoličkih svećenika (68).

U drugom pismu, od 16. lipnja 1635. isti misionar opisuje kako je posjetio katolike u području rijeka Zete i Morače. To je, koliko je poznato, posljednji dokument u kome se spominju katolici u srednjoj Crnoj Gori. Malo kasnije obistinjuje se Vuškovićevo predmjevanje "da će većim dijelom postati šizmatici" (69).

Na području južnog Jadrana 19. lipnja 1634. god. fra Donat Jelić piše da je posve katoličko mjesto Spič kod Bara, s više od 120 kuća, zbog nestašice katoličkog svećenstva, većim dijelom već pravoslavizirano. U susjednom selu Sosini, nastavlja Jelić, ima oko 340 kuća "te su mnogi, dapače većina, da ne kažem svi" iz istih razloga zaraženi pravoslavnim obredima i običajima. Fra Donat je, uz velike opasnosti i neprestana progonstva "pravoslavaca više nego barbara", kroz tri godine bio u životnoj opasnosti (70).

Vratimo se na hercegovačko područje.

d) NOVE AKCIJE

O akcijama pravoslavnih crkvenodostojanstvenika - patrijarha, mitropolita i vladika - da tijekom 17. stoljeća podvrgnu katolike pod svoju jurisdikciju na području, što su ga pastorizirali franjevci Bosne Srebrene, poznato je 29 turskih dokumenata. Kronološki, što ipak govori mnogostruko, dokumenti su izdavani ovim redom: 1604., 1610., 1613., 1614., 1615., 1618., 1619., 1622., 1623., 1626., 1627., 1629., 1635., 1648., 1653., 1661., 1662., 1665., 1667., 1668., 1669., 1671., 1672., 1675., 1679., 1692., 1693. i 1697. god. (71)

Daleko bi odvela analiza svakog poznatog dokumenta što su mi poznati tijekom 17. stoljeća, ipak dobro je pokušati upozoriti na nekoliko glavnih događaja.

Još godine 1567. franjevci su podnijeli sultanu tužbu protiv pravoslavnih patrijarha i mitropolita koji "hoće s nama i s našim svetinjama i svim crkvenim poslovima da raspolažu, pa ih doista i preuzimaju" (72). A kada su i dalje nastavili progoniti katolike, franjevci su 1614. god. preko dubrovačkih trgovaca prosljedili u Carigrad novu tužbu u kojoj stoji: "Metropliti po svojim "jasakčijama" (slugama) ne dadu latinskom biskupu i ostalim papazima ići u njihove crkve i pohađati vjernike. Na svakom ih koraku prate, pa čim pođu u crkvu ili među svoj narod, dadu ih od njega rastaviti i traže od njih uz to još kojekakve novce..." (73). Pravoslavni crk-

68) AP., SOCG., sv. 151, f. 366r - 367v.

69) Isto, sv. 152, f. 205rv.

70) Isto, f. 375rv.

71) Odgovarajući dokumenti čuvaju se u odgovarajućim franjevačkim arhivima (Fojnica, Markarska, Zaostrog, Živogošće...) i objelodanjeni kod: J. MATASOVIĆ, "Fojnička regesta". Spomenik SANU, 67/1930.; Vj. BATINIĆ, Djelovanje... sv. 2; J. JELENIĆ, Kultura ... sv. 1; Isti, Izvori za kulturnu povijest..., GZM, Sarajevo 1913.; S. ZLATOVIĆ, Franovci ... i D. FABIANICH, Firmani... 1884.

72) J. MATASOVIĆ, "Fojnička...", 122, br. 172.

73) Isto, str. 126., br. 233.

venodostojanstvenici su uspjeli uvjeriti Portu da su franjevci podložni rimskom papi (74) i da, od vremena do vremena, iz katoličkih zemalja dolaze uhode. Nakon toga nije za njih postojala nikakva prepreka da dobiju željene sultanove dokumente koji ih ovlašćuju da podlože katolike i franjevce pod svoju jurisdikciju. S novim fermanima oni su dolazili u Bosnu i Hercegovinu i pokušavali provesti u djelo ono što su imali napisano na papirima. Opis jednog takvog posjeta nalazi se kod fra Stjepana Zlatovića:

“Godine 1661. pečki patrijar grčkoga zakona dobi od Kapije ferman aliti naredbu, da mu svi svećenici kršćanski imaju biti podložni i poslušni pod prijetnju pedepse. Ovu naredbu sarajevski mitropolit prikaza Ćendipaši, koji i ako se bio poturčio, održao je ipak neku naklonost naprama prvašnjem grčkom zakonu. On odlučno naredi kadijam i drugim zapovjednikom neka točno vrše visoke naredbe, ter najprvo zabraniše franovcim vršenje službe Božje latinskim jezikom i obredom, a misle li ostati župnici, da se moraju iznova rediti grčkim obredom od njihovih vladika. Franovci se nađoše u velikim mukah. Ne smjedoše se pokazati na javu, nego preobučeni kradomice moradoše se provlačiti kroz katolička sela i po gorah i dubravah sviet okupljati, svetu misu govoriti i svetotajstva dieliti. Crkve samostanske bijahu zatvorene, u njih se nije smjelo služiti, niti moliti. Dotle na tužbu redovnika bijaše iz Rima poslan kao apoštolski poslanik o. Frano Svimić, koji došavši u Bosnu, kad je drugi paša zamienio Ćedina, dokaza mu tvrdimi razlozi i prvašnjimi fermani, da onaj ferman Pećare ne mogoše se odnositi, nego na svećenike njegovog grčkoga zakona, a franovci buduć od njih neodvisni, nije ih mogao silovati, da mu se pokore”.

“Paša uvaži razloge i dokaze i izdade odsudu tumačeću carevu odluku, koja se ne odnašase na katolike, nego na same grčke sliedbenike. Tada se crkve katoličke otvoriše i puk odahnu od nepravедnog pritiska” (75).

Ni ova, kao i ostale slične sudske rasprave nisu prošle bez izdata. Na sličnom suđenju primjerice god. 1669. u Sarajevu franjevci su izgubili “oko 700. 000 - to jest sedam tovara jaspri” a i pravoslavni su puno novca morali platiti” (76).

Uza sve to pravoslavni crkvenodostojanstvenici nisu odustajali od svojih planova. Stoga se i na Hercegovinu mogu primjeniti riječi biskupa Ogramića iz godine 1672. Biskup se, naime, tuži Kongregaciji: pravoslavni “nas neprestano progone...” (77). “Raskolnici s veoma opakim njihovim vladikom”, nastavlja biskup Ogramić, “ili njihova obreda biskupom ne prestaju naše katolike kod Turaka ljuto progoniti, sileći ih da prijeđu na njihov obred i plaćaju im prireze. U tu svrhu prečesto od turskog cara donose veoma stroge povelje pomoću kojih na turskim sudovima sile nas da ostavimo našu svetu Crkvu i njima se podložimo” (78). U tim pothvatima pravo-

74) AP., Acta, sv. 3, ff. 224v - 225r.

75) S. ZLATOVIĆ, Franovci... str. 64.

76) Usp. Ć. TRUHELKA, “Fojnička kronika”, GZM, 21/1909., str. 456. Međutim, u AP, SC, Bosnia, sv. 1, f. 356r stoji da se potrošilo 800. 000 jaspri. Taj podatak preuzima i Batinić (sv. 2, 134). Arhivski podatak, a vjerojatno i kod Batinića, odnosi se na god. 1662.

77) J. JELENIĆ, “Spomenici kulturnog rada bosanskih franjevaca”, „Starine”, 36/1918., str. 135. AP., SC, Bosnia, sv. 2.

78) Prijevod preuzet od: D. MANDIĆ, Etnička povijest... str. 486.

slavci su imali i uspjeha.

Za vrijeme zasjedanja franjevačkog starješinstva u Rami, 5. rujna 1673. predstavnik iz primorskih samostana upoznao je ostale članove nove provincijalne uprave da je na područje Makarske biskupije u pratnji sultanovih ljudi, s fermanom u ruci stigao patrijarha. Uz katolike i franjevce ovog puta patrijarha je tražio da i katolički biskupi priznaju njegovu jurisdikciju. "Uz to nam javljaju tužnu vijest", stoji u dopisu od 8. rujna 1673. "(...) da se Gabela podložila, a imotski samostan je izgubio 80. 000 baiachi (jaspri) tekućeg novca", a isto toliko su izgubili i duvanjski katolici (79).

Da se zaštite od poteškoća, koje su se ponavljale gotovo "svake godine" (80) franjevcima su pomagali dubrovački ambasadori (81). Franjevačka zajednica u isto vrijeme šalje svoje predstavnike u Carigrad (82), izvještava Kongregaciju o događajima i zajmovima (83), moli pomoć (84), preporučuje se u zagovor katoličkih ambasadora u Carigradu (85). Najradosnija obavijest u tim jadima bila je da se u Carigradu spor završio u korist katolika (86).

e) PREVJERA TREBINJSKE BISKUPIJE

Početak 16. stoljeća Trebinjska biskupija imala je veliki broj katolika, te kaptol i benediktinski samostan u Čičevu (87). Tijekom navedenog stoljeća pravoslavci podižu svoje samostane u Tvrdošu (1509.), Zavali (1514.) i Žitomislićima (1563.) (88), a broj katolika biva sve manji. U dokumentima biskupa Krizostoma Antića (1615 - 1647.) nema ni spomena što je bilo s tamošnjim katolicima. Međutim, iz drugih suvremenih dokumenata saznaje se da su katolici prelazili na pravoslavlje. Tako 1624. god. navode se i razlozi pravoslavizacije. To su:

1.- uzurpiranje biskupskog sjedišta sa strane mrkanjskih biskupa;

-
- 79) AP., SC., Bosnia, sv. 2, f. 189r.
80) Isto, Acta, sv. 51, f. 165r.
81) Isto, SC, Bosnia, sv. 2, f. 336rv, 339rv + duplikat f 337-8 i Bosnia, sv. 4, f. 414r.
82) Na generalnom sastanku u Rimu, 20. svibnja 1679. zaključeno je o Bosni: 1.- "Dozvoljava se Provincijalu, da može poslati braću po cijelom Rimskom carstvu sakupljati milostinju za otkup založenog crkvenog ruha i za odijelo braće i 2.- Provincijal može poslati u Carigrad dvojicu braće, koji će 'paziti na dnevne zasjede Grka' i sprečavati ih...", D. MANDIĆ, Franjevačka Bosna..., str. 201 - 202.
83) Uz navedene odgovarajuće dokumente može se usporediti i: AP., SC, Bosnia, sv. 2, ff. 96r, 182r, 189rv, 336r - 339r; Bosnia, sv. 3, ff. 205rv, 241r, 253 - 254 r; Bosnia, sv. 4, ff. 29r, 33r, 35r, 45r, 466r - 449r, 559r - 560r i Acta, sv. 63, ff 119rv.
84) Isto, Acta, sv. 63, f. 119rv. Uz to većina izvještaja završava molbom za pomoć.
85) Usp. AP., SC, Bosnia, sv. 4, f. 88rv - zahvala francuskom ambasadoru na pomoći što ju je pružio fra Stjepanu od Jajca i gosp. Jakovu Brnjakoviću.
86) Isto, Acta, sv. 63, f. 198r.
87) Usp. K. DRAGANOVIĆ, "Otpad katolika biskupije trebinjske", Vrhbosna, 54/1942., str. 171; Isti, "Zadnji katolici u okolici Trebinja", Napredak, 26/1936., str. 159 - 166. i A. NIKIĆ, "Južnoistočna Hercegovina prije 300 godina", Kršni zavičaj, br. 7 (1974), str. 4 - 7.
88) Usp. K. DRAGANOVIĆ, "Otpad...", str. 175 s odgovarajućom literaturom.

- 2.- nepohađanje vjernika koji su pod turskom upravom;
- 3.- protjerivanje franjevac "koji su služili te duše već gotovo 350 godina" i
- 4.- manjak drugih svećenika (89).

Biskup Antić 1616. god. izvještava Rim da u Trebinju, Čičevu, Ljubomiru, Dračevici, Popovu i Zažablju, te po svoj biskupiji još ima ostataka katolika koji žive pomiješani s pravoslavcima. Kasnije (1629.) biskup Medvjedović piše da su katolici oko Novoga (Dračevica), zatim velika bratstva Bobana i Zurovića prešla na pravoslavlje zbog odsutnosti i nebrige trebinjskog biskupa (90). Biskup Restić piše 1639. god. da je u Zurovićima 7 katoličkih kuća prešlo na pravoslavlje zadnjih 25 godina. Isti biskup potvrđuje i navodi otpad katolika u Novom (91).

Luka Natalis izvještava Rim da u Zurovićima ima još 130 katoličkih osoba u 15 katoličkih kuća (92). Četiri godine kasnije (1644.) fra Josip M. Buonaldi izvještava da je u tom području nedavno na pravoslavlje prešlo 15 katoličkih kuća, a na islam dvije (93).

U Buonaldijevu izvještaju katolici su živjeli u Slavogostima, Jasencu, Grepci-ma, Kaladurdevim, Berojevićima, Orahovu i Vučićanima. Za Orahovo Buonaldi veli u pismu od 22. srpnja 1644. "da u cijelom selu još nitko nije primio sv. krizme, pa ni starci od 90 godina" (94). Isti pisac, nakon popisa pojedinih katoličkih mjesta i kuća s malim brojem katolika, zaključuje: "Pošto su dugo vremena ostali bez svećenika i sv. sakramenata, mnogi predoše na grčki zakon, drugi se opet poturčiše, a puno ih umrije bez utjehe svete vjere" (95). Za vrijeme svog pohoda Buonaldi je našao samo 15 katoličkih kuća sa 135 odraslih na području Zurovičkog kraja.

Matej Martini svojim pismom od 26. srpnja 1644. god. svjedoči o uspješnom radu dominikanca fra Josipa Buonaldija. To potvrđuju još svećenik Lovro Vecchi i dubrovački nadbiskup Ivan Restić. Katolici su u trebinjskom kraju uglavnom prešli na pravoslavlje do polovice 17. stoljeća (96).

Već je spomenuto da je oko 1575. god. u Popovu "oko 380 (katoličkih) kuća" prešlo na pravoslavlje (97). Početkom 17. stoljeća fra Blaž iz Graca na tom području obnovio je ne samo kamene crkve, nego i živu Crkvu - u vjernicima. U najmanju ruku nerazborito uklanjanje franjevac iz te sredine i postavljanje drugih sveće-

89) Kako je spomenuti biskup živio van granica svoje biskupije, moguće, nije se usuđivao pisati o propasti biskupije. Da je pisao, očekivat bi bilo, da će ga iz Rima ukoriti i narediti mu da stanuje u granicama svoje biskupije. O prijelazu na pravoslavlje nalaze se dokumenti u: AP. SOCG, sv. 58 i 151. A razlozi se spominju u sv. 262, ff. 189 - 192 i sv. 264, f. 511rv. Usp. A. NIKIĆ, "Izvještaj fra Blaža iz Graca iz godine 1624", Kršni zavičaj, 8 (1975), str. 35 - 48.

90) AP., SOCG, sv. 262, f. 320r. O tome su pisali povjesničari K. Draganović ("Otpad"... 172) i D. Mandić (Etnička... str. 460).

91) AP., SOCG, sv. 264, f. 511r.

92) Isto mjesto. Usp. B. PANDŽIĆ, De dioecesi... str. 52, bilj. 3 i 5.

93) AP., SOCG, sv. 127, f. 161r.

94) Usp. K. DRAGANOVIĆ, "Otpad..." str. 162 - 163.

95) Isto, str. 165.

96) Isto, str. 166. U okolici Trebinja nije bilo nijednog katolika. Usp. A. NIKIĆ, "Jugoistočna...", str. 8 - 20.

97) AP., SOCG, sv. 146, f. 263r.

nika za župnike, s vremenom, bio je uzrok da su katolici na području župa Gradac i Ravno prelazili na pravoslavlje (98).

Prema izvještaju biskupa Andrijaševića iz god. 1629. saznaje se da je pravoslavni mitropolita prije nekoliko godina u selima Dračevici i Dubljanima od 60 katoličkih kuća njih 51 preveo na pravoslavlje (99). Prema istom izvještaju u Čvaljini i Zavali, radom pravoslavnih kaluđera u Zavali, prešle su na pravoslavlje 32 kuće. Tu je još preostalo samo osam katoličkih kuća (100).

Prema podacima iz 1644. god. u Popovu je živjelo, među pravoslavcima i muslimanima, "više od 157" katoličkih kuća s 1000 i više odraslih katolika - onih za primanje sakramenata ispovijedi i pričesti (101).

O katolicima u ostalim mjestima istočne Hercegovine u 17. stoljeću nije poznato više podataka, ali postoji više dokaza da ih je i tamo bilo. Tako za stolački kraj postoji arheološki dokaz. Naime, u ruševinama kod pravoslavne crkve sv. Bogorodiце u Vidoštaku, selo Poprati kod Stoca, pronađen je srednjovjekovni kipić Blažene Djevice Marije s Djetetom u krilu (102). Kako pravoslavni ne upotrebljavaju kipove u crkvama, taj nalaz upućuje da je na tom mjestu prvotno bila katolička crkva. Nadalje, 1534. god. vlaški vojvoda Radoje Hrabren obnovio je katoličku crkvu sv. Nikole u Trijebnju i uredio je za pravoslavnu službu Božju (103). Prelaz stolačkih katolika na pravoslavlje, bez ikakve sumnje, zbio se prije 1563. god. kad je Vojvoda Milisav Hrabren osnovao pravoslavni manastir u Žitomisliću (104). God. 1627. biskup fra Dominik Andrijašević posjetio je stolački kraj i zapisao da u Dubravama i Podveležju živi samo 250 katoličkih kuća, među velikim brojem muslimana i pravoslavnih. Biskup Andrijašević ističe da katolici u ovom kraju za 10 do 12 godina nisu vidjeli katoličkoga svećenika, pa su koji put išli na pravoslavnu liturgiju i kod njih se vjenčavali (105). Dvije godine kasnije isti biskup je zapisao da u Dubravama ima 60 katoličkih kuća i da je taj kraj veoma napučen raskolnicima i muslimanima. U Vidovu Polju kod Stoca tada je još bilo 6, a u Podveležju 60 i u Blagaju 6 katoličkih kuća (106). Iz Nevesinja je rodom trebinjski biskup Toma Budislavić. Bio je učen liječnik te je liječio i samoga sultana. Osnovao je kolegij u Dubrovniku i ostavio mu svoja dobra. On je umro 1608. god. (107). Godine 1629. biskup Andrijašević ne spominje katolike u Nevesinju, pa se može naslutiti da ih tada nije ni bilo, ili spomenuti biskup nije zalazio na to područje.

98) Usp. A. NIKIĆ, "Izvještaj...", str. 19 - 21 — i tekst iz Restičeva izvještaja (AP., SOCG, sv. 264, f. 511rv).

99) Usp. K. DRAGANOVIĆ, "O tobožnjoj...", str. 53.

100) Isto mjesto.

101) AP., SOCG, sv. 127, f. 161r kod D. MANDIĆA, Etnička..., str. 464.

102) Č. TRUHELKA, "Stari hercegovački natpisi", GZM, 4/1892., str. 113 - 114.

103) Usp. M. VEGO, GZM, 17/1962, NS, str. 195.

104) Usp. Narodna enciklopedija SHS, sv. 4, str. 1338.

105) AP., SOCG, sv. 146, f. 264r.

106) Usp. K. DRAGANOVIĆ, "O tobožnjoj...", str. 55 i dalje.

107) Usp. Isti, "Donja Hercegovina prije 300 godina", Napredak, 24/1935., str. 136. i B. PA-NDŽIĆ, "Trebinjski kolegij u Dubrovniku", Kršni zavičaj, br. 9 (1976), str. 32 - 37.

Nakon što je, uglavnom, prestala pravoslavizacija katoličkoga stanovništva u istočnoj Hercegovini - preostala je vrlo mala, ali hrabra katolička zajednica - i započeo kandijski rat (1645.), pravoslavno svećenstvo izlazi s novim planom da bi i preostale katolike u Hercegovini preveli na pravoslavlje. Na poseban način da bi se proširili na područje zapadne Hercegovine gdje su se njihovom planu uspješno suprotstavljali franjevci. Taktiku su promijenili, a cilj zadržali. Kada nisu uspjeli taj cilj potpuno ostvariti uz pomoć Porte, planirali su ga ostvariti uz pomoć Rima. Pošli su u novu akciju s "planom" uspostavljanja jedinstva s Katoličkom crkvom.

Da stupe u kontakt s Rimom, dvojica kaluđera došla su misionaru fra Josipu Buonaldiju, iznijeli mu svoj plan o jedinstvu i zamolili da on napiše pismo Kongregaciji za raširenje vjere u Rim i preporuči joj dvojicu kaluđera koji žele poći sv. Ocu papi. Fra Josip je ispunio njihovu želju i napisao preporučeno pismo (108). Kongregacija je pismo primila i odgovorila da se zbog ratnih opasnosti i turske granice za sada, bez opasnosti ne mogu primiti (109).

Prije nekoliko godina Mardarije, vladika Makedonije, Crne Gore i Cetinja u ime svih vjernika, pratnje, vojvoda i poglavara pred opunomoćenim svjedocima Katoličke crkve, u manastiru Prikazanja Blažene Djevice Marije, 28. rujna po starom ili 8. listopada 1640. po novom kalendaru potpisao je ispovijest vjere i tako stupio u zajedništvo s Katoličkom crkvom (110). Kada su odgovarajući dokumenti s popratnim pismom stigli u Rim, Kongregacija za raširenje vjere, na sjednici od 4. siječnja 1641., saznala je da će, nakon što su već dvojica kaluđera bila u Rimu, čim okolnosti dozvole, i sam vladika Mardarije doći i pokloniti se Papi. Nadalje, ista je Kongregacija saznala da vladika u dogovoru s katoličkim dostojanstvenicima planira uspostaviti jedinstvo i između pečkog patrijarha i Rima (111).

Razvoj događaja, čini se, nije dopustio da se ostvare planirane akcije, nego se stupilo u vezu samo s pravoslavnim ckrvenodostojanstvenicima na području koje graniči s Mletačkom republikom. Traženje preporuka za Rim kod katoličkog svećenstva daje naslutiti raspoloženje kršćanskog stanovništva da očekuje dolazak Mlečana i bojazan pravoslavnih kaluđera da se većina njihova stada, koje je došlo s katoličanstva, ne bi vratila na prvošnju - katoličku - vjeru.

I dok se još uvijek nije znao rezultat dugogodišnjeg kandijskog rata za područje Hercegovine, iguman manastira Tvrdoš kod Trebinja piše pismo papi Aleksandru VII. i moli ga da li može doći u Rim s trojicom ili četvoricom svojih monaha da iskažu poslušnost sv. Stolicu i prikažu svoje potrebe (112). Pismo je proslijeđeno

108) AP., SOCG, sv. 126, f. 264r. O cijeloj akciji može se usp. B. PANDŽIĆ, *De dioecesi...* str. 58 - 63. i dokumenti kod D. MANDIĆA, *Acta...*, str. 161, 166, 167, 168, 173, 182, 187, 188, 190, 194, 195, 198, 199, 201, 203, 204, 205 i 206 - navedeni su početci dokumenata.

109) AP., *Acta*, sv. 16, f. 327r, br. 13.

110) Isto, SOCG, sv. 125, ff. 330r - 353r. Tu se nalaze originali i prijevodi odgovarajućih dopisa i ispovijesti vjere.

111) Isto, f. 344v i 345v.

112) Isto, *Acta*, sv. 29, ff. 58r - 59r.

Kongregaciji za raširenje vjere, koja je na svojoj sjednici od 23. veljače 1660., između ostalog, zaključila: "Ako dođu, neka se rado prime" (113).

Prije 7. ožujka 1661. iguman manastira Tvrdoš stigao je u Rim s pismom svoga brata mitropolite Vasilija. Priznali su jedinstvo. Iguman je potom zatražio od Kongregacije:

- 1.- kakav nabožni dar s odgovorom na Vasilijevo pismo,
- 2.- preporučio se kršćanskim knezovima,
- 3.- molio novčanu potporu za putne troškove i
- 4.- predložio da dvojica njihovih studenata budu primljena u koji rimski kolegij na daljnje studije (114).

Papa je odgovorio na Vasilijevo pismo i preporučio ga Dubrovačkoj republici (115). Iguman Ćiril dobio je za putne troškove 70 skudi te križ i kalež na poklon od Kongregacije. Na rastanku bi dogovoreno da svake četvrte godine dolaze u Rim po dvojica kaluđera da bi obnovili ispovijest vjere (116).

Zbog ratnih neprilika tek god. 1671. stigla je u Rim nova delegacija pravoslavnih kaluđera iz Tvrdosa (117). Slijedeće godine i manastir Zavala poslao je dvojicu svojih kaluđera u Rim da obećaju poslušnost sv. Ocu papi i potpišu ispovijest vjere. Kada su to učinili, dobili su darove i vratili se u Hercegovinu (118). Međutim, u popratnom psimu što ga je po kaluđerima iz Zavale poslao biskup fra Ante Primi (Prvić), Kongregacija je posumnjala u iskrenost takvih ispovijesti (119), te radi veće sigurnosti, obratila se za mišljenje i bosanskom biskupu fra Nikoli Ogramiću, koji se tada nalazio u Rimu.

U svom odgovoru biskup Ogramić istakao je da su oni kaluđeri pravi šizmatici. Njihov dolazak u Rim nema za cilj da izraze poslušnost Papi, nego da dobiju novčanu pomoć i darove od istog pape. "Kaleže zatim", piše biskup Ogramić, "prodaju Turcima..." pa "istim Turcima govore isto što (i) drugim rečenim našim katolicima, to jest da im papa daje porez kao podložnik njihova patrijarha, i da još više, isti papa zapovijeda, da isto to činimo i mi ostali latini (katolici)...". S novcem što ga dobiju zatim idu u Carigrad i kupuju od Porte fermane "protiv bijednih katolika". Oni tvrde da papini skudi više mogu, nego sav ostali novac, na primjer "da više mogu učiniti protiv istih katolika s deset papinih skudi, nego s tisuću drugih". Biskup Ogramić, konačno, naglasio je da navedena akcija ide na "veliku sablazan i štetu među onim pobožnim vjernicima" (120).

Pismo biskupa Ogramića ozlojedilo je kardinale, tako da su 4. svibnja 1676. zaključili da se kaluđerima za putni trošak dadne 70 skudi za obojicu i da se zatraže

113) Isto, f. 59r.

114) Isto, sv. 30, f. 23v. Navedeno slijedi iz zapisanih odgovora.

115) Usp. D. MANDIĆ, Acta..., str. 167 - 8 - pismo Vasiliju i str. 168 - pismo Dubrovačkoj republici.

116) Isto, str. 186 - 190 i AP, Acta, sv. 46, f. 88v - 90r.

117) AP, SOCG, sv. 436, f. 188rv i 186 - 8r prijevod.

118) Isto, ff. 183rv i 184rv - preporuke biskupa Prvića.

119) Isto, f. 183rv.

120) Isto, sv. 459, f. 127rv.

odgovarajuće informacije i od dubrovačkog nadbiskupa i trebinjskog biskupa (121).

Dvije godine kasnije manastir u Mileševu odlučio je poslati i dvojicu svojih kaluđera u Rim da u ime svih tamošnjih kaluđera izraze poslušnost sv. Ocu. Iako su napisali i posebnu ispovijest 28. lipnja 1678., ipak, iz navedenih razloga Kongregacija za raširenje vjere nije ih primila (122). Ne znajući za Ogramićevo upozorenje na razloge dotadašnjih pothvata navedenih pravoslavnih kaluđera, 1682. god. i kaluđeri iz Žitomislića su uz preporuku hvarskog biskupa, poslali svog igumana da izrazi poslušnost sv. Ocu (123).

Među potonjim dokumentima, 1685. god. susreće se zapisnik Kongregacije u kome se saznaje da je biskup fra Ante Primi (Prvić) izvijestio, vjerojatno u izvještaju iz 1684. god. da su kaluđeri manastira u Trebinju i Zavalu u prošlosti izrazili poslušnost papi i da su obavezni "posebnim Dekretom da trebaju svake četvrte godine vratiti se da obnove poslušnost sv. Stolicu" (124).

Z A K L J U Č A K

Mirom u Sremskim Karlovcima (1699.) granica Hercegovine još više se suzuje, a broj katoličkog stanovništva vrlo je malen. Politička granica, koja je dijelila mletačko područje od turskog, dijelila je isto tako i samostane u Zaostrogu i Živo-gošću od župa i područja u zapadnoj Hercegovini što su ga pastorizirali pojedini franjevci u granicama turskog carstva. Ta okolnost ponukala je franjevačko starješinstvo Bosne Srebrene da god. 1700. odluči, da pastorizaciju katolika u Hercegovini preuzmu samostani u Bosni, posebno onaj u Kreševu.

Smanjivanju broja katolika u Hercegovini tijekom 17. stoljeća pridonijela je islamizacija i pravoslavizacija, a najviše strah da se to i preostalim katolicima ne dogodi, pa su iseljavali.

Na temelju navedenih dokumenata slijedi činjenica da je Pravoslavna crkva za vrijeme 16. i 17. stoljeća i u Hercegovini crpila korist na štetu Katoličke crkve. Koliko je navedena akcija prijelaza na pravoslavlje bila u dogovoru i vezi s turskom upravom, teško je reći. Ipak, upada u oči da su do konca 16. stoljeća katolici izgubili u zapadnoj Hercegovini gotovo svaki natkriveni prostor za vjerske obrede i život, a upravo u tom istom stoljeću pravoslavni s druge strane rijeke Neretve podižu svoje manastire. Iz tih manastira nastavlja se akcija na pravoslavizaciji katoličkog stanovništva. Ona je provadana uz veliku potporu pojedinih patrijarha, mitropolita, vladika i kaluđera. Kad je 80 - tih godina 17. stoljeća, bojeći se da izgube vjeru i vlastiti život, iselio iz Hercegovine dosta velik broj katoličkih obitelji, pravoslavno stanovništvo, kao i oni koji su to nedavno postali, naseljavaju pojedina područja i tako stvaraju nove svoje oaze.

121) Isto, Acta, sv. 46, f. 98v - 90r

122) Isto, SOCG, sv. 474, f. 523rv.

123) Isto, Acta, sv. 53, f. 127rv.

124) Isto, sv. 55, f. 17v - 18r., te SOCG, sv. 492, f. 85r.

Kako je bilo stanje katolika i franjevacu kroz 17. stoljeće, a posebno za vrijeme bečkog rata, bjelodano kazuje generalni pohoditelj fra Ivan de Vietri god. 1708. "Neću opisivati patnje, koje su kroz navedeno vrijeme trpjeli redovnici (sv. Franje) u službi Boga i sv. vjere, jer nažalost ne bih imao snage pisati, nego radije plakati i suze roniti. Ali, kao svećenik, premda nedostojan, kažem istinito da u tim krajevima nema pedlja zemlje, koji nije natopljen krvlju siromašnih fratara. Tu istinu potvrđuju ne samo ljetopisi spomenute provincije (Bosne Srebrene), nego to dokazuju oni oronuli starci, od kojih je jedan hrom zbog batina, drugi pun rana što ih je primio od Turaka, a treći čvrsto uz krevet privezan. Nju dokazuju i sami samostani, koji su bili ne samo jedanput, nego i više puta od Turaka paljeni, a s njima mnogi redovnici ranjeni" (125).

O odnosu muslimana i pravoslavaca prema katolicima, 1768. godine provincijal fra Bono Benić je napisao Kongregaciji za raširenje vjere u Rim slijedeće: "Mi smo u Bosni (i Hercegovini) među dvije vatre, koje uvijek gore: s jedne strane Turci, a s druge Grci pravoslavni. Prvi govore: Da nema fratara u našoj državi, sav bi ovaj narod bio muhamedanski; a drugi tvrde: Da nema ovdje fratara, sav bi ovaj narod, koji je danas latinski (katolički), bio grčki (pravoslavni)" (126). Ta tvrdnja se na poseban način, kako se vidi iz navedenih dokumenata, odnosi i na 17. stoljeće i specifičnost u kojima su živjeli katolici s franjevcima u Hercegovini.

125) Isto, SC, Bosnia, sv. 5, f. 2. Izvještaj fra Ivana de Vietri. Svoj izvještaj fra Ivan završava slijedećim značajnim riječima: "Na koncu priznajem da sam u ovom kratkom izvještaju bio u mnogome manjkav u dužnim pohvalama ovim redovnicima, da me netko ne bi smatrao zanesenjakom. Hoću reći da samo Bog i onaj, tko je bio u ovim zemljama, zna znoj koji pada s čela redovnika sv. Franje. Neka bude (sve) na slavu Božju, po sve vijeke vjekova".

126) AP., SC, Bosnia, sv. 6, f. 210r. To je simbolično izrazio povjesničar Krunoslav Dragano-
vić: "Ujaci su tada slavili sv. misu s kaležom od drveta, a ujaci su bili od zlata"

BUNO RIJEKO

Buno rijeko, daleko si,
Vidili te mnogi nismo,
Ali srcu ti si blizu,
U daljini ovoj gdje smo.

Pređi naši krenuše se
Od izvora bistrog tvoga
Davno, prije tristo ljeta,
Bježeć od ropstva turskoga.

Napustiše Herceg - Bosnu
I krajeve kršne, lijepe,
Podoše u nepoznato,
Kao da ih vode slijepe.

Nisu ih tu dočekali
Dvorci, njive žitorodne.
Svojim radom od močvara
Stvoriše ravnice plodne.

Vinogradom, voćnjacima
Iskitiše okolicu,

Tornjevima ko jedrima
Grad voljeni, Suboticu
Vijekovima što tiho plovi
Kroz beskrajnu tu ravnicu.

Nekad turska kula bila
Franjevačka crkva stara,
Narod u nju i sad hrli
I moli se kod oltara.

Grupa franjevac dragih
Amo nas je dopratila,
I od tada pa do danas
Crkva je sa nama bila.

U ove se spomen dane,
Svi skupljamo u katedrali,
Da bi za tolika dobra
Dragom Bogu hvalu dali!

Bože, hvala Ti za tristo ljeta,
Prošlosti nam teške, burne!
Za ljepote baštinjene, očuvane
Vjere naše i kulture!

Ljubimo te, stari kraju,
I grlimo braću našu,
Jer jedno smo srce - duša,
Il' na kršu, il' salašu!

Buno rijeko, teci tiho
I pozdrave nosi svijetu!
Kud prolaziš reci da smo
Sačuvali vjeru svetu!

Pomozi nam, Bože mili,
Da te nikad ne izdamo,
Da za vjeru svoju svetu
Živimo i život damo.

Subotica, 1986.

T. K.

Uloga franjevac u sjeveroistočnoj Bosni u 17. st.

VJERSKO-POLITIČKE PRILIKE U BOSNI POD TURSKOM VLAŠĆU

Apostolski vikar fra Marijan Bogdanović, biskup, o ulozi franjevac u Bosni u širokom vremenskom razdoblju od 1463. do 1769. dao je kardinalima Kongregacije za širenje vjere ovaj kratki opis:

„Crkveno osoblje vrši jako korisno djelo katoličke vjere time što održava i čuva po svemu Vikarijatu već tri stoljeća katoličku vjeru”. A s obzirom na samo širenje vjere, veli isti Vikar: „Isto se osoblje ne usuđuje ni riječi o Vjeri, ili protiv Muhamedanske sekte progovoriti pod prijetnjom gubljenja glave (1).

Iz samih tih riječi već možemo zaključiti da se u svemu Turskom pašaluku u Bosni katolička vjera smjela samo čuvati, a nipošto širiti. Širila se samo muslimanska vjera i nekršćanski običaji. Evo što o tim običajima piše isti biskup Bogdanović:

„Zlouporebe s obzirom na vjeru uopće se javno ne potiskuju, ...kad nose mrtvace u groblje, svi muškarci naizmjenično podmeću ramena kao što to i Turci čine. Ne znam što da rekнем o obdržavanju takva obreda pokopavanja... Moglo bi se kazati da bi takvo pomaganje prilikom pokopavanja moglo biti djelo milosrđa, ali bi se jednako tako moglo kazati da je sumnjivo vršenje toga obreda što se sastoji u čestu podmetanju ramena kao što Turci običavaju vršiti. Kako bih se ja prema tome obredu imao držati, nek prosudi sama ta Sveta kongregacija!

Zlouporebe pak s obzirom na ćudoređe ili kršenje evandeoskih i crkvenih zakona kod katolika su uvedena stalnim lošim utjecajem nevjernika, a sastoje se u ispraznim zakletvama Bogom, u psovanju vjere i duše, u bezobraznu razgovoru i riječima, u prisilnu otimanju djevojaka ili u odvođenju s njihovim pristankom, u čestom poticanju Turaka da prisiljavaju župnike da ih vjenčavaju, a da se ne pridržavaju crkvena zakonita oblika, u težačkim poslovima na turskim imanjima na dane velikih blagdana i još mnogo toga tome slična” (2).

Uvođenje turskih običaja i obreda je trajalo, u razmjerno mirnim vremenima, već od dolaska turske vlade u Bosnu od 15. stoljeća pa sve do 19. stoljeća, a ovdje ćemo razmotriti što se zbivalo u nemirnu vremenu, u drugoj polovici 17. stoljeća, te koja je uloga franjevac u tim zbivanjima.

PROVINCIJA BOSNA SREBRENA U 17. STOLJEĆU

Provincijal Bosne Srebrene fra Petar Travničanin (1672-1675) javlja 15. kolovoza 1674. godine Svetoj kongregaciji za širenje vjere da provincija Bosna Srebrena ima 375 franjevac i 18 samostana, i to: u Fojnici, Rami, Imotskom, Zaostrogu, Živogošću, Makarskoj, Visovcu, Kreševu, Sutjeskoj, Olovu, Srebrenici, Tuzli, Gradovrhu, Velikoj, Požegi, Našicama, Modriči i u Budimu (3).

Vidimo kako je provincija Bosna Srebrena bila brojna osobljem uposlenim u „održavanje i čuvanje vjere”, te koliko je područje Bosna Srebrena obuhvaćala u 17. stoljeću, prije Bečkih ratova (1683 - 1699). Koliko je na tom istom području, u tom istom razdoblju bilo biskupija i aktivnih biskupa, nije teško ustanoviti. Poradi čestih političkih promjena granica lako je shvatiti da je između biskupa u pogledu granica bilo nejasnoća. U političkom je pogledu od Budima do Jadranskog mora bila samo jedna državna uprava – turska, i carstvo – tursko, bez većih političkih promjena sve do Bečkih ratova. Sama bitka za Beč, u kojoj je oko 60.000 muslimana i katolika, dignutih u tursku vojsku s područja same Bosne, 11. rujna 1683. odigralo odlučujuću ulogu za ishod same bitke (4), označila je tek početak teških vremena i krvavih sukoba, u kojima su svi stanovnici Bosne Srebrene od Budima do Jadrana mnogo trpjeli i žrtava podnijeli.

BOSANSKI BISKUP FRA NIKOLA OLOVČIĆ, ZATVARAN U POŽEGI (1672.), OPTUŽIVAN U SARAJEVU (1682.)

Pojedinci su i prije Bečkih ratova mnogo prepatili. Tako je fra Nikola Ogramić-Olovčić, bosanski biskup od 1669. do 1701. krenuo Bosnom putovati da vidi kome najprije treba pomoći i što se dobra može učiniti, ali ga već 1672. uhvati paša u Požegi i zatvori, te mu biskup morade kao rob danonoćno služiti, dok ga vjernici ne iskupiše velikom otkupninom (5).

U Đakovu ga je 1682. turski glavari Alaj-beg bio priveo do vješala, ali se bijegom spasio. Iste je 1682. 17. listopada naš biskup fra Nikola izvijestio Kongregaciju za širenje vjere da je i u Sarajevu loše prošao ondje radi protivljenja katoličkih trgovaca, koji nisu bili zadovoljni što je on oporučnu ostavštinu opredijelio franjevačkim samostanima, pa su se obratili tužbom turskom sucu – Muli, te je biskup bio tužen kao „Papaz” koji svojim sudom ugrožava državnu vlast. Stoga je bio prisiljen proglasiti svim vjernicima da mu se više ne obraćaju sa sporovima slične naravi, već da mu dolaze samo u svojim duhovnim potrebama savjet i pomoć tražiti (6).

Međutim, turski sudac – Mula – u ovom slučaju mnogo gore je prošao sa samom muslimanskom rajom. On je, naime, tako vjerno služio turskoj vlasti da je od muslimanske sirotinje u Sarajevu i izvan toga grada iziskivao toliko novaca da oni to nisu mogli isplatiti, već su ga kamenovali, a nisu poštedjeli ni njegova pomoćnika. Uskoro je stigla iz Turske kaznena ekspedicija, jer je Turska očekivala i od bosanske sirotinje znatna sredstva nužna za rat s Austrijom. Ista je ekspedicija napravila pravi pokolj u Sarajevu i okolini, i to samih Bosanaca muslimana. Na sve pak katolike u Bosni navalila je velikim novačanim globama i na franjevačke samostane toli-

kim nametima da oni to nisu nikako mogli isplatiti, pa se stoga samostani počеше zatvarati, napuštati i spaljivati. Prema izvješću biskupa Olovčića već je prije 1682. zatvoren fojnički, a potom ramski samostan (7).

NAPUŠTANJE FRANJEVAČKIH SAMOSTANA U BOSNI SREBRENOJ

Napuštanje samostana nakon teške globe i nameta iz 1682. nastavilo se po cijeloj Bosni Srebrenoj. Odvijalo se ovim redom:

- Modrički je samostan napušten 1685. god.
- Srebrenički je napušten 1686. a gvardijan na putovanju prevaren od Alajbega i – na podmukli način ubijen.
- Olovski je napušten od svih franjevac, izuzev gvardijana samog koji je ostao u samostanu, 1687. Olovski je samostan kasnije ipak bio potpaljen i vatrom opustošen 1703. god.
- Visočki je samostan napušten 1688. god.
- Gradovrški je napušten 1688. god.
- Tuzlanski je napušten 1690. godine. (8).

Bezobzirno postupanje predstavnika turske vlasti prema bosanskom biskupu fra Nikoli Olovčiću, po raznim gradovima širom Bosanskog pašaluka od Budima do Jadrana, sve one fizičke i psihičke, tjelesne i duševne patnje u Požegi, u Đakovu, u Sarajevu, kao i spomenuto globljenje naroda i nameti na samostane, što je prouzročilo napuštanje fojničkog i ramskog, potom i drugih samostana, sve je to natjeralo ovog čovjeka da pođe tražiti pomoć širih razmjera i većeg obima. Prije nego što se obratio političkim vođama s potraživanjem da se aktiviraju u vojnim operacijama, zamolio je Svetu kongregaciju za širenje vjere da ona ne upošljava svećenike „svjetovnog staleža” (di stato secolare) Luku Kordića, Ivana Antunovića, Stjepana Matijanića (9), Ivana Gabelića, Franju Brkovića i druge – koje je on poslao na studij – po drugim biskupijama, jer su oni itekako potrebni vlastitoj biskupiji – u Bosni. Iako im franjevci ne bi rado ustupili župe, oni mogu i moraju raditi u Bosni kao misionari – smatra bosanski biskup fra Nikola Olovčić (10). Zanimljivo!

Sveta je kongregacija za širenje vjere posve ozbiljno uzela u razmatranje to potraživanje bosanskog biskupa fra Nikole Olovčića da se svjetovni svećenici pošalju nakon studija u domovinu na rad kao misionari, samom je pak bosanskom biskupu fra Nikoli Olovčiću, u vezi s postavljanjem i premještanjem franjevac u Bosni, poslala 13. svibnja 1684. svoje odredbe i odredbe Generala veća, „kako bi biskup mogao ostvariti dobru upravu cijele Biskupije koja mu je povjerena” (11).

Ista je Sveta kongregacija drukčije rasporedila svjetovne svećenike iz Bosne: Stjepana Matijanića je poslala kao misionara u Bugarsku, u Trnovo, a Luki je Kordiću dala milost da uđe u Franjevački red, protivno njegovoj želji da stupi u Družbu Isusovu (12).

Kongregacija je postupala kako je najbolje mogla i dopuštala svjetovnim svećenicima da stupe u redovničke zajednice.

U tim je istim prilikama bosanski biskup Olovčić načinio i počeo ostvarivati svoj vlastiti i posve izvorni plan. Otišao je ravno austrijskom caru Leopoldu, ponudio mu sama sebe za vojne operacije i izvijestio ga da u Bosni ima oko 15.000 mladića pripravnih za ustanak protiv turske vlasti. Nekim se novijim povjesničarima učinilo da tih 15.000 i nije tako puno, pa samovoljno podvostručuju tu brojku (Prelog, Lopašić i dr).

„Ostvarivanje dobre uprave cijele Biskupije koja mu je povjerena” što je bosanskom biskupu poželjela Kongregacija za širenje vjere, zajedno s Generalom Franjevačkoga reda, dopisom od 13. svibnja 1684, sam je biskup fra Nikola Olovčić na svoj vlastiti način zamislio i počeo ostvarivati već prije nego što je primio taj dopis. On je, naime, već nakon Uskrsa 1684. otputovao caru (13) da s njime povede razgovor o oslobađanju cijele Bosne od robovanja Turcima (14), da mu ponudi za vojsku 15.000 pripravnih mladića za ustanak, i da i sam povede vojsku u oslobađanje cijele Bosne od turske vlasti (15).

Međutim, carska se vojska, prvih godina nakon poraza turske vojske pod Bečom, kretala samo po ravnoj Slavoniji i zauzela gradove između Save i Drave, kao što su Požega i Đakovo do 1686. godine, a nije prihvatila plan bosanskog biskupa fra Nikole Olovčića o osvajanju cijele Bosne od turske vlasti. U svemu je tome bosanskog biskupa ipak najviše mučila teška psihička borba i nesavladiva želja da se potpuno vojno angažira:

„Budući da sam na sadašnjem bojnom polju u čestim prigodama da mogu smaknuti pogdjekoga, a nisam se usudio radi iregularnosti, to me više mučilo od bilo koje druge patnje koju sam ikada trpio u svijetu. Budući da dolikuje iskati tu milost od njegova Blaženstva, molim Vaše presvijetlo gospodstvo da mi je isprositate... Beč, 17. veljače 1686 – Fra Nikola Olovčić biskup bosanski” (16).

PRESUDNA 1686. GODINA

Do spomenute odluke bosanskog biskupa fra Nikole Olovčića – presudne 1686. godine – da on traži za sebe osobno od višeg crkvenog poglavara nego što je on sam, bosanski biskup, dopuštenje za posve aktivno učešće u operacijama na bojnom polju, došlo je, kako vidimo, nakon cijelog niza okolnosti u kojima se doista bilo teško snaći i drukčije postupati, nego što je ovaj bosanski franjevac biskup postupio: njegovo robovanje Turčinu, njegovo stupanje pod vješala, te konačno pljenidba njegove kuće što ju je bosanski biskup sagradio uz fojnički samostan, sve su to motivi, manje ili više ljudski, manje ili više razumski za ovakvo – da kažemo – otvoreno, prevratničko opredjeljenje bosanskog biskupa. On je doista imao nekakvu kućicu uz sam fojnički samostan, koja se doduše nije mogla usporediti ni sa najskromnijom biskupskom rezidencijom ondašnjeg, pogotovo sadašnjeg modernog doba, ali je i ta njegova kućica neposredno po njegovu odlasku iz Fojnice u Bosni, da traži od cara Leopolda oslobađanje Bosne od turske vlasti, zapela za oči turskim vlastodršcima, te je oni svu oplijene i zaplijene kao početak gonjenja biskupa Olovčića, neprijatelja turske države broj jedan.

Iz izvještaja biskupa Olovčića Kongregaciji za širenje vjere, pisana u Varaždinu 5. ožujka 1685. vidi se da se bosanski biskup doista pouzdaje u petnaestak tisuća mladih kršćana, spremnih da se dignu na ustanak protiv Turaka i da se pridruže austrijskoj vojsci (17). Jesu li i muslimani u Bosni – nakon pogibije brojnih muslimana u Bosni, koje je kaznila turska uprava radi pobune protiv velikih nameta – bili pripravnici na ustanak protiv turske uprave u Bosni, ili su upravo tim postupcima bili preko mjere zastrašeni, nije nam poznato. Bosanski je biskup fra Nikola Olovčić samo javio Kongregaciji za širenje vjere da su „mnogi muslimani osuđeni na smrt” (18), ali o raspoloženju preživjelih nakon one kaznene ekspedicije nije ništa spominjao.

U izvještaju biskupa fra Nikole Olovčića poslanu Kongregaciji za širenje vjere iz Varaždina 23. travnja 1685, isti se biskup žali na franjevačku provincijalnu upravu u Bosni što njegovo „nastojanje da ih oslobodi od turskog robovanja” smatraju nekim novim „mučilom” i okrivljuje oca Miju Radnića, komesara iste provincije, da ga je „možda i sa samim novim provincijalom i drugim pojedincima koji su prema meni loše naklonjeni, optužio pred Turcima te da su Turci zato zaplijenili kuću” (19).

Ne treba odmah povjerovati toj tvrdnji da su franjevci tužili biskupa turskoj vlasti, ali je sasvim vjerojatno da je sama turska vlast počela progoniti još u većoj mjeri one franjevce koji su – nakon biskupova odlaska caru Leopoldu da od njega traži pomoć za obaranje turske vlade u Bosni – ostali u Bosni. Poznata je ipak činjenica da je fra Mijo Radnić, postavši provincijalom, u samostanu Gospinu u Olovu 14. lipnja 1686. napisao tešku optužbu protiv bosanskog biskupa Olovčića samoj Kongregaciji za širenje vjere, nazvavši bosanskog biskupa plaćenikom, koji je svojim javnim nastupom na bojnopolju stavio omču o vrat i franjevcima i svim kršćanima: „Isti bi se prelat pokazao pravim pastirom da je čuvao svoje stado, a da nije stavio omču na vrat i franjevcima i svim kršćanima javno se pokazujući na bojnopolju” (20). I doista, isti otac provincijal povjerava Svetoj kongregaciji za širenje vjere da su mnogi njegovi redovnici u prethodne tri godine (1684-86.) na komade isječeni, toliki pomrli u zatvorima, toliki još borave u zatvorima, crkve opustošene, a ostali se franjevci moraju sakrivati danju i noću po špiljama i šumama (21). Zna se ipak da su se i neki drugi franjevci, a ne samo biskup fra Nikola Olovčić vrlo aktivnim pokazali u bitkama protiv Turaka, ali se o tim istim redovnicima provincijal fra Mijo Radnić mnogo blaže izrazio. On je optužio i fra Luku Ibršimovića što se aktivirao i javno pokazao u bitkama, te na taj način dao povoda da njegovom krivicom bude oglobljen samostan u Velikoj, pa javlja Kongregaciji za širenje vjere da ga je namjeravao kazniti, ali da se ipak predomislio (22). Po svoj prilici, nije se bilo lako izjašnjavati o moralnosti čina i o osobnoj odgovornosti fra Luke Ibršimovića za njegovo javno nastupanje i aktivno sudjelovanje na bojnopolju. Neki su pak povjesničari veličali i najljepšim bojama oslikavali kako fra Luka Ibršimović aktivno sudjeluje u bojnim okršajima, tako i javno nastupanje fra Nikole Olovčića u tim istim vojnim sukobima. Povjesničar Ferdo Šišić smatra da je „najbolje svjedočanstvo za njegovo junačko srce (biskupa Olovčića) pismo od 17. februara 1687. (1686!), u kojem moli Propagandu da smije nositi i upotrebljavati ubojito oružje” (23), pa dodaje da je „uz biskupa vojevalo mnogo junačkih franjevaca, kao fra Vojnović i čuveni fra Luka Ibršimović” (24).

Pa ipak bosanski biskup fra Nikola Olovčić nije dobio od Svete kongregacije za širenje vjere nikakve pohvale za svoju vojnu službu caru, već su uslijedile samo opomene i upozorenje na propuste. Kardinal ga je dopisom od 27. siječnja 1685. upozorio da treba imenovati kojeg od franjevac za Vikara s nužnim ovlastima, koje bi vršio u vrijeme biskupove odsutnosti iz Bosne (25). Na to je biskup fra Nikola odgovorio dopisom iz Beča od 17. veljače 1686. izvijestivši Kongregaciju da je on doista vodio carsku vojsku, ali da je franjevcima u Bosni rasporedio dužnosti, a da je komesar fra Mijo Radnić po svojoj volji napravio drugačiji raspored župnika, što je unijelo nered na tome području (26).

Čini se ipak da je bosanski biskup, u nekoj žurbi, bio propustio obavijestiti sve franjevce o svome vikaru – ovlašteniku za rezervirane slučajeve, jer su se i franjevci s Kapitula u Kreševu (Bosna) potužili Kongregaciji za širenje vjere dopisom od 28. listopada 1684. da im „nije ostavio nikoga kao svog vikara, a slučajevi njemu rezervirani svakodnevno traže hitno rješenje” (27).

PROVINCIJAL SE ZAUZIMA ZA POVRATAK TROJICE BISKUPA U BOSNU SREBRENU

One presudne godine 1686. ravno prije 300 godina, tri su biskupije na području franjevačke provincije Bosne Srebrene ostale napuštene, a da nije nitko bio ovlašten rješavati hitne slučajeve rezervirane samim biskupima. Zar se i tako nešto moglo dogoditi? Zaita, o tome izvješćuje fra Mijo Radnić, provincijal Bosne Srebrene, kardinala Kongregacije za širenje vjere, javljajući mu se iz Beograda 2. svibnja 1686. i žaleći činjenicu da već dvije godine u provinciji Bosni Srebrenoj nema ni jednog biskupa. Gdje su ti biskupi bili 1684-1685? Za bosanskog znamo da je bio prešao u vojnu službu caru, a od provincijala fra Mije Radnića saznajemo da je beogradski biskup u to vrijeme boravio u Dubrovniku, te da je makarski biskup bio već dvije godine pokojan, a zamjena nije dolazila. Stoga provincijal Bosne Srebrene o bosanskom i beogradskom samo javlja da su odsutni, a za makarskog, koji je umro, predlaže da se svakako uzme jedan od franjevac, jer smatra da ne bi nikako bilo dobro da se Makarska biskupija dadne „bilo kome drugom, do li njegovim redovnicima” (28).

U rješavanju problema odsutnosti trojice biskupa s područja Bosne Srebrene, čini se da je i zagrebački biskup pokušao naći neko, barem djelomično, rješenje. On je poslao svog prepošta u Požegu, ali je bosanski biskup fra Nikola Olovčić, rođeni Požežanin, time bio uvrijeđen, pa ga je tužio papi Inocentu XI, postavljajući pitanje zašto je zagrebački biskup postavljao svog prepošta kad se zna da „bosanski biskupi uvijek drže rezidenciju i nikada ne napuštaju svoju biskupiju, pa ni onaj dio između Save i Drave”. Zna se i to da je „bosanskog biskupa paša u Požegi bio stavio u okove (1672.), da je za njega Alajbeg u Đakovu bio pripremio vješala (1682.). a kojim je pravom zagrebački biskup postavio svog prepošta u Požegu tek 1688, nakon oslobođenja Požege i Đakova – pita samog papu Inocenta XI. bosanski biskup fra Nikola Olovčić u dopisu od 10. svibnja 1688. (29).

Bosanski biskup fra Nikola Olovčić priznaje Kongregaciji da je izbivao kraće vrijeme iz Bosne, ali za to okrivljuje austrijskog generala Lesle-a, koji je skrenuo s predviđenog puta, te umjesto prema Bosni usmjerio vojsku prema Virovitici: „Ne znam radi kojeg je mojeg grijeha general Lesle napustio put za Bosnu te krenuo prema Virovitici. Možda Bog želi da se još više pati i trpi” – piše bosanski biskup Kongregaciji (30). A povjesničar Josip Butorac iznosi da je biskup Olovčić vodio borbu za biskupsku jurisdikciju nad Slavonijom sa zagrebačkim biskupima Borkovićem (do 1688.) i Aleksandrom Mikulićem (do 1694.) te da se parničenje nastavilo sve do smrti bosanskog biskupa ubistvom od razbojnika 1701. godine (31). Zagrebački se povjesničar, kao i niz drugih, nije bavio pitanjem odakle su i tko su ti „razbojnici”, kao da se po sebi razumije da neki biskup bude ubijen razbojničkom rukom!? To treba, svakako, ovdje bolje osvijetliti uvidom u izvornu dokumentaciju u Kongregaciji.

KONGREGACIJA ZA ŠIRENJE VJERE ZABRANJUJE ISELJAVANJE KATOLIKA IZ BOSNE U DRUGE KRAJEVE

Prigovor bosanskog provincijala bosanskom biskupu što nije držao rezidenciju i što nije postavio vikara, koji bi ga zamjenjivao u rješavanju biskupu rezerviranih slučajeva, čini se da je sasvim opravdan, jer je prisutnost biskupa usred Božjega naroda nužna za jedinstvo samoga toga naroda. Sav se Božji narod nije pokrenuo iz Bosne ni za biskupom Olovčićem, ni za svim gvardijanima franjevačkih samostana koji su ih bili napustili u onim doista teškim prilikama, pa ni za provincijalom Bosne Srebrene koji je također bio napustio Bosnu.

Doista, velik se broj katolika iz Bosne bio pokrenuo iz Bosne u Slavoniju i druge krajeve. Prema izvještaju fra Andrije Šiprašića, do godine 1696. prešlo je iz Bosne preko Une i Save 100.000 katolika. Prema istom izvjestitelju, samo godinu kasnije, 1697. godine, u povlačenju Eugena Savojskog od Sarajeva prema Savi otišlo je iz Bosne u Slavoniju 40.000 katolika (32).

Može se posumnjati u te brojke o iseljenicima iz Bosne pod Turcima, ali se ne može sumnjati u činjenicu da su mnogi katolici nerado odlazili, mnogi se vraćali, mnogi se nisu ni makli iz Bosne. Upravo takvi su se oglasili svojim dopisima Kongregaciji za širenje vjere svojim pritužbama na gvardijane pa i na samog franjevačkog provincijala što ih napustiše. Navodim samo dva dokumenta koja to potvrđuju i osvjetljavaju tu žalosnu činjenicu:

Fra Jakov Kreševljak, kreševski gvardijan, fra Josip iz Olova, sarajevski župnik, i s njima još cijeli niz drugih franjevaca zajedno s gospodinom Jakovom Bernakovićem, koji se potpisuje kao načelnik Provincije, izvješćuju Kongregaciju za širenje vjere dopisom od 10. siječnja 1691. da se provincijal povukao iz Bosne, da su mnogi franjevci pobjegli, ili pobijeni, da je 3.000 katolika pomrlo od kuge, ali da oni „održavaju na nogama pet glavnih samostana usred Bosne i pet drugih popaljenih i razorenih na graničnim područjima” (33).

Sami vjernici iz Kreševa ne žale se toliko na dosađivanje sa strane Turaka, koliko se žale u svom dopisu Kongregaciji od 20. listopada 1701. na nedovoljan broj svećenika: „Bijeda je ovoga bosanskog kraljevstva sada već došla do te mjere da se veća ne može ni zamisliti, ne toliko radi nepodnošljivog dosađivanja sa strane Turaka, koliko radi nedostatna broja svećenika” (34).

Nakon cijelog niza dopisa, žalbi i pritužbi vjernika iz Bosne pod turskom upravom, Kongregacija za širenje vjere određuje dopisom od 28. lipnja 1699. da se gvardijani samostana, koji su ostali pod turskom vlašću, vrate iz zemalja kršćanskih vladara na svoja stara sjedišta (35).

Ista je Kongregacija konačno zabranila franjevcima da potiču katolike na iseljavanje iz Bosne (36).

BOSANSKI BISKUP – UBIJEN U „OSLOBOĐENOM ĐAKOVU”

Iskustva nas iz povijesti uče da se kršćanstvo može oslanjati samo na blagovjesničke propovjednike i da od njih može očekivati svoj napredak i širenje, kao i čuvanje i održavanje, a pouzdanje u vojnu silu i u pamet generala, da bi oni imali izvršiti neku blagovjesničku ulogu, velika je zabluda.

Bosanski biskup fra Nikola Olovčić previše se pouzdavao u austrijskog cara Leopolda i u njegove čete na čelu s generalima i s njime samim, ali ga upravo jedna takva četa, u mirnu vremenu, kao rulja razbojnička 14. kolovoza 1701. napade u njegovoj kući u Đakovu i – uz aktivno sudjelovanje dvojice stražara katolika – ubije

Nije ni dijaloški pošteno, ni ekumenski časno pripisivati ubijstvo bosanskog biskupa u Đakovu „šizmaticima”, kao što su u zabludi tvrdili pojedini povjesničari, već treba kazati istinu u svom njenu opsegu, ukoliko nam je ona poznata i ukoliko je ona ustanovljena prema izvornim dokumentima.

Fra Julijan Jelenić bilježi da „intra Našicas et Diacovam in odium Religionis a Schismaticis occiditur Illustrissimus Dominus frater Nicolaus Ogramić a Plumbo Episcopus Bosnensis” (37).

To je višestruka zabluda. Biskup fra Nikola Ogramić-Olovčić nije ubijen između Našica i Đakova, nego u Đakovu u svojoj rezidenciji. O tome je izvijestio Svetu kongregaciju za širenje vjere svećenik očevidac događaja Ivan Grlčić, đakovački župnik, koji je bio prisutan u fra Nikolinoj biskupskoj rezidenciji kad je navalila na njegovu rezidenciju cijela četa srditih konjanika (38).

Biskupa Olovčića nisu ubili mrzitelji vjere „šizmatici” ili koji drugi, nego su ga ubili vjernici, zavedeni velikom propagandom protiv ovoga bosanskog biskupa, možda i protiv nekih njegovih postupaka. Zna se, prema neobjavljenom dopisu biskupa Nikole Bjankovića, da su dvojica vjernika u Makarskoj činila javnu pokoru radi sudjelovanja u ubijstvu bosanskog biskupa.

Upravo dvojica stražara iz Đakova došla su zimi 1703. u Makarsku biskupu Nikoli Bjankoviću „da mole za oprostjenje njihova preteškog grijeha: suradnja u ubijst-

vu bosanskog biskupa, dok su držali stražu uz biskupsku kuću u Đakovu” (39). Ta su dvojica stražara, dok su očekivali ovlaštenje za odrješenje iz Rima „činili javnu pokoru prenoseći kamenje i radeći kao fizički radnici na izgradnji crkve svetog Marka u Makarskoj” – doslovne su riječi biskupa Nikole Bjankovića, koji je za tu dvojicu zavedenih katolika, ubojica bosanskog biskupa, tražio od Svete Stolice ovlaštenje za odrješenje od cenzure u koju su upali sudjelujući u velikom zločinu (40).

Nisu ga ubili kradljivci ili „lupeži” kako tvrdi Ferdo Šišić (41), jer kod njega nisu ništa imali tražiti. Bosanski je, naime, biskup bio vrlo siromašan, kao i đakovački župnik don Ivan Grličić, koji je samo godinu dana prije tragičnog događaja molio Kongregaciju za širenje vjere da ga ovlasti za misionara u Bosni pod Turcima, te da mu dadne za to materijalnu potporu, jer se nalazi u teškoj oskudici i nema od čega živjeti (42).

Kao što je bosanski biskup fra Nikola Olovčić među samim katolicima, bosanskim franjevcima i zagrebačkim biskupima, gotovo trajno – od početka svoje biskupske službe 1669. do tragičnog 14. kolovoza 1701 – imao svojih protivnika, tako se među samim katolicima našlo dvojica njegovih neprijatelja koji ga, zavedeni ogovorima i klevetama protiv njega ubiše, pomislivši možda u onaj čas da time Bogu služe, te uvidjevši vrlo brzo da su bili u zabludi kad zločin učiniše.

Tijelo je bosanskog biskupa preneseno u Našice i na grobu mu je bilo napisano:

„Hic iacet in tumulo Praesul Plumbensis inique

Quem dedit innocuum dextra inimica neci

Iste suis ovibus ter denis praefuit annis

Doctrinae radiis et pietate nitens”.

„Ovdje u grobu leži Olovski biskup, nepravедno ga je poštenog neprijateljska ruka predala nasilnoj smrti.

On je bio na čelu svojim ovcama trideset godina, Sjajnom naukom i pobožnošću ukrašen” (43).

MASOVNA ISLAMIZACIJA U BOSNI – OBNOVA KRŠĆANSTVA NA SJEVEROISTOKU NAŠE DOMOVINE

Nakon ubistva bosanskog biskupa, 14. kolovoza 1701. u Đakovu, državna vlast nije pravila nikakva istražnog postupka protiv urotnika, a Sveta stolica u Bosnu ne posla, niti u Bosni ne imenova biskupa sve do 1738. godine. Do te godine ne bi u Bosni svećeničkih ređenja, niti se u Bosni podijeli sakrament svete Krizme katoličkim mladima.

Odsustvo biskupa iz Bosne, odsustvo brojnih franjevaca iz Bosne, odsutnost svjetovnog klera i bilo kojeg reda i redovnica, a prisutnost brojnih propovjednika islama pogodovala je „masovnoj islamizaciji autohtonog stanovništva u Bosni”. Selim Čerić istinito i iskreno tvrdi:

„Svi poznati izvori i naučna literatura jednoglasni su u konstatacijama da je u našim krajevima izvršena masovna islamizacija autohtonog stanovništva” (44). On obrazlaže i navodi kako se to događalo:

„Islam je prodirao lakše na ona područja gdje je prisustvo kršćanskih propovjednika bilo slabije” (45).

Ali, kao što je islam lakše prodirao na ona područja gdje je prisustvo kršćanskih propovjednika bilo slabije, tako je kršćanstvo lakše prodiralo u sjeveroistočnim dijelovima naše domovine, gdje je prisutnost propovjednika franjevac i svjetovnih svećenika bila pojačana nakon onih presudnih događaja za stanovništvo Bosne i Hercegovine.

Katolici su u Bosni bili raspršeni po širokim prostranstvima, „po selima, poljima, pustarama i planinama, negdje dvije negdje tri kuće, nigdje više od 200 obitelji nastanjenih na okupu, izuzev ovdje u Kreševu, mom rodnom mjestu, gdje ih ima 203” – javlja Svetoj kongregaciji za širenje vjere apostolski vikar i biskup fra Marijan Bogdanović iz samostana svete Katarine u Kreševu 22. ožujka 1769.(46). To se isto ne može reći o katolicima u Slavoniji i u drugim dijelovima naše domovine, jer su u tim krajevima, nakon teških kušnja podnesenih u vrijeme Bečkih ratova 1683.-1699. godine, našli povoljnije životne i vjerničke uvjete brojni katolici iznjeglice iz Bosne.

Istinито tvrdi Vojislav Maksimović, da „put Eugena Savojskog u Bosnu nije donio nikakvo dobro Sarajlijama, bez obzira na vjersku pripadnost, iako je bio zakićen kršćanskim zastavama i pokriven religioznim svetim ratom protiv nevjernika” (47), ali je nepobitno da je u Slavoniji i drugim našim krajevima u onim teškim vremenima obnovljeno kršćanstvo, a to bijaše zreo plod tolikih žrtava.

BILJEŠKE:

1. Arhiv SCPF, SOCG 1769, Vol. 824, fol. 464 r.
2. Isto, fol. 464 v
3. Arhiv SCPF, SOCG Vol. 450, fol. 125r-128r
4. Z. Baotić, Njihova bijaše odlučujuća uloga, u: „Radosna vijest” br. 9/1983, str. 8-9.
5. Arhiv SCPF, SC Bosnia, Vol. 3, fol. 309r-310r; F. Šišić, Studije iz bosanske historije, III, Historički pregled katoličke biskupije bosanske do god. 1701, u: GZM u BiH 1903, str. 348.
6. Arhiv SCPF, SC Bosnia, Vol. fol. 310r.
7. Arhiv SCPF, SOCG, Vol. 486, fol. 363r-366r.
8. J. Jelenić, Ljetopis franjevačkog samostana u Kr. Sutjesci, str. 2-10, u: GZM u BiH, God. 1924.
9. Arhiv SCPF, SC Bosnia, Vol. 53, fol. 71v.
10. Arhiv SCPF, SOCG 1081, Vol. 486, fol. 367r; SOCG 1688, Vol. 500, fol. 212; SOCG 1711, Vol. 577, fol. 685v-686r; Lettere 1682, Vol. 71, fol. 28r-v; Lettere 1688, Vol. 77, fol. 4v-5r; fol. 52v; fol. 90v; M. Vanino, Ljetopis dubrovačkog kolegija 1559-1764, u: Fontes et studia Historiae Societatis Iesu, Sarajevo 1937, str. 44.
11. Arhiv SCPF, Lettere 1684, Vol. 73, fol. 108v-109v.
12. Arhiv SCPF, Indice Generale 1681, 142, 27; Isto 1682, 109, 17.
13. Arhiv SCPF, SC Bosnia, Vol. 3, fol. 346r.
14. Arhiv SCPF, SC Bosnia, Vol. 3, fol. 363v – pismo biskupa Olovčića od 5. ožujka 1685.
15. Arhiv SCPF, SC Bosnia, Vol. 3, fol. 363r.
16. Arhiv SCPF, SC Bosnia, Vol. 3, fol. 359: „Essendo stato molte volte in attual battaglia, dove potevo ammazzar qualcheduno, e non ho havuto ardimento per l'irregolarita; il che mi fu maggior tormento, che mai in mondo ho patito. Convenendosi domandar qu-

esta gratia da sua Beatitudine, supplico la benignita di Vostra Signoria Illustrissima impetrarmela... Vienna, 17 febraro 1686. Do Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima, humillissimo et obligatissimo servitore fra Nicolo Piombese Vescovo di Bosna".

17. Arhiv SCPF, SC Bosnia, Vol. 3, fol. 363r.
18. Z. Baotić, Njihova bijaše odlučujuća uloga, u: „Radosna vijest” br. 9/1983, str. 8.
19. Arhiv SCPF, SC Bosnia, Vol. 3, fol. 367r.
20. Isto, fol. 383r.
21. Isto, Vol. 383v.
22. Arhiv SCPF, SC Bosnia, Vol. 3, fol. 350r.
23. F. Šišić, Studije iz bosanske historije, III, Historički pregled katoličke biskupije bosanske do god. 1701, u: GZM u BiH 1903, str. 349.
24. Isto.
25. Arhiv SCPF, Lettere 1685, Vol. 74, fol. 86r.
26. Arhiv SCPF, SC Bosnia, Vol. 3, fol. 359r-v.
27. Arhiv SCPF, SC Bosnia, Vol. 3, fol. 346r-v.
28. Arhiv SCPF, Isto, fol. 371r.
29. Arhiv SCPF, SC Bosnia, Vol. 3, fol. 371r.
30. Isto, fol. 363r.
31. J. Butorac, Katolička crkva u Slavoniji za turskoga vladanja, Zagreb 1970, str. 149.
32. J. Butorac, Isto, str. 202.
33. Arhiv SCPF, SC Bosnia, Vol. 3, fol. 453r-v.
34. Isto, fol. 368r Potpisuju se: „Cattolici di Bosna, Kreševo, il 20 ottobre 1701”.
35. J. Božilković, Kritički ispis bosanskih vikara i provincijala (1339-1735), u: Franjevački vijesnik, Beograd 1935, str. 138.
36. Arhiv SCPF, Acta SCPF 1723, Vol. 93, fol. 399r: „...Iniungatur Provinciali et Custodi Bosniae – caveant a curando transitu cattolicorum a Donimio Turcarum ad aliud”.
37. J. Jelenić, Necrologium Bosnae Argentinae, u: GZM BiH 1916, XXVII, str. 337.
38. Arhiv SCPF, SC Bosnia, Vol. 4, fol. 582r: „Vix enim in quoddam angulo domus evasi barbaras manus illius crudelissimae turmae sicariorum” (iz pisma župnika Grličića Kongregaciji od 25. ožujka 1702).
39. Arhiv SCPF, SOCG 1704, Vol. 547, fol. 421.
40. Isto.
41. F. Šišić, Isto, str. 349.
42. Arhiv SCPF, Acta SC, 1700, 70.
43. E. Gašić, Brevis conspectus historicu dioecesium Bosniensis-diacovensis et sirmiensis, Osijek 1944, str. 34.
44. S. Čerić, Muslimani srpsko-hrvatskog jezika, Sarajevo 1968, str. 47.
45. Isto, str. 51.
46. Arhiv SCPF, SOCG 1769, Vol. 824, fol. 464v: „Dispersi sunt enim Catholici in hac vastitate per Villas, Campos, deserta, montes, alicubi duo domus, ubi tres, nullibi superat ducentas familias, in simul habitantes, praeter hic Cressevii mea Patria habet 203”.
47. V. Maksimović, Videnje Bosne, Trebinje 1970, str. 38.

Ante Jakšić

HVALA TI

Hvala Ti, Gospodine,

**što si poljanama dao sunce
da se pred njegovim licem žita zarumene.
Hvala što si lastavicama dao
da pod strehom grade gnijezda
i što u dobroti svojoj
nisi zaboravio mene.**

Hvala Ti, Gospodine,

**što sam često pod tuđim noćio krovom
i gorak zalogaj jeo
i gorke slušao riječi.
Hvala ti,
što si me nadom uvijek tješio novom
i što zaborav tugu
vedrim satima liječi.**

Hvala Ti, Gospodine,

**što sam kao neznanac išao svijetom
i nisam pružao ruku ljudskoj varljivoj sreći,
i što su boli ulje za svjetiljku duši,
i što u većoj patnji čovjek postaje veći.**

I zato hvala Ti

**što si poljanama dao sunce
da se pred njegovim licem žita zarumene,
hvala Ti što si lastavicama dao
da pod strehom grade gnijezda
i što si radošću bolnom
i moje ozario zjene.**

Crkvene prilike u Bačkoj poslije oslobođenja od Turaka

Radoslavu Kujundžiću, franjevcu
s bačkih ravni i bisernom
jubilarcu u svećeništvu, u
znak poštovanja

Na obali Tise kod Sente kršćanska je vojska 11. rujna 1697. pobijedila tursku vojnu silu. Nakon toga su Habsburška monarhija i Turska sklopili 26. siječnja 1699. mir u Srijemskim Karlovcima na obali Dunava i tako zajamčili prestanak turske vlasti u Bačkoj, pokrajini koju omeđuju ove dvije rijeke. U spomenutoj bitci odlikovali su se na kršćanskoj strani i bački Hrvati pod vodstvom dvojice kapetana, subotičkog Luke Sučića i somborskog Dujma Markovića (1). Posljednjeg spominje povijest Bačke i deset godina ranije, kad je zajedno s Jurjem Vidakovićem, kasnijim kapetanom u Baču, tražio od Ratnog vijeća u Beču da dodijeli opustjele tvrđave i zemlju u Bačkoj skupini od 5000 doseljenika iz krajeva pod Turcima. Vojne vlasti su odobrile tu molbu i doseljenike, posljednju značajnu skupinu hrvatskih selilaca u Bačku, razmjestili u Kaloču, Sentu, Baju, Suboticu, Sombor, Bač i okolna naselja (2).

Višestruko su značajni spomenuti događaji: predstavljaju kraj jednog dugog i mukotrpnog razdoblja povijesti Bačke pod turskom upravom s neznatnim društvenim i vjerskim pravima za kršćanski živalj, a ujedno su početak novog razdoblja kad stanovnici Bačke žive u sastavu kršćanske feudalne države, naime Ugarskog Kraljevstva unutar Habsburške monarhije. I s motrišta crkvene povijesti ta zbivanja treba ocijeniti kao prestanak jednog i početak drugog razdoblja u crkvenoj povijesti Bačke, posebno bačkih Bunjevaca i Šokaca (3). U prethodnom razdoblju pod turskom

1. Usp. Ante SEKULIĆ: Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici. Split 1978, 29-32; (navodimo: SEKULIĆ, 1978.); ISTI: Drevni Bač. Split 1978, 54; (navodimo: SEKULIĆ, Bač); ISTI: Narodni život i običaji bačkih Bunjevaca. Zagreb 1986, 67; (navodimo: SEKULIĆ, 1986). – Ovo na posljednjem mjestu navedeno djelo upravo je izašlo iz tiska; predstavlja sveobuhvatnu povijest bačkih Bunjevaca, narodnu, kulturnu i crkvenu, a ne samo prikaz narodnog života i običaja.

2. SEKULIĆ, 1986, 55-56.

3. Isto mjesto, 20-23. – Literatura o Šokcima vidi: Ante SEKULIĆ: Bački Šokei i njihova

vlašću bački su katolici teškom mukom pronalazili način kako će osigurati pravo i mogućnosti osnovnog vjerskog izražavanja. Iznali su ih zahvaljujući prvenstveno franjevačkoj provinciji Bosne Srebrene, jedinoj radnoj i upravnoj strukturi Crkve koja je u to vrijeme djelatna i djelotvorna u tim krajevima. Značaj pravnog položaja franjevac Bosne Srebrene i realnog opsega njihova pastoralnog djelovanja bio je takav da su, ovisno o franjevačkoj prisutnosti na određenom području, i biskupi ondje obavljali svoju upravnu i sakramentalnu vlast (4).

Početak novog razdoblja u crkvenoj povijesti Bačke nakon njezina oslobođenja od Turaka bitno obilježuje promjena u toj povezanosti radne i upravne Crkve. Po pravu patronata ugarskih kraljeva bački su carevi postavljali kaločko-bačke nadbiskupe koje su tek kasnije potvrđivala crkvena nadležstva u Rimu (5). Tako je bila obnovljena hijerarhija kao konstitucionalna struktura mjesne Crkve, ali neovisno o radnoj strukturi iste Crkve, naime o pastoralnim djelatnicima franjevcima, tada jedinim klerom na području Bačke. Autoritet obnovljene hijerarhije bio je utemeljen ne samo na vjerničkom prihvaćanju katolika na području Bačke, nego prvenstveno na crkvenom i državnom pravu Habsburške monarhije koje je postavljanje hijerarha vezalo uz autoritet monarha, a isto tako uz društvenu i gospodarsku moć nosilaca hijerarhije koji su pripadali redovima najviših feudalaca. Stoga je razumljivo da je obnovljena hijerarhija obnovila i odnose u duhu feudalizma na razini mjesne Crkve koja je u cijelosti pokrivala područje Bačke što je omogućilo punu povezanost s državnom strukturom lokalne vlasti, pa su kaločko-bački nadbiskupi od 1698. do 1776. također bili župani Bačke županije (6).

S promjenom upravne strukture mjesne Crkve na početku tog novog razdoblja nije se istodobno dogodila i promjena radne ili pastoralne strukture u Bačkoj. Franjevci su i nadalje vodili dušobrižničku skrb za katolike Kaločko-bačke nadbiskupije. Dvojna pak struktura mjesne Crkve, radna i upravna, u početku tog novog razdoblja nije razlog nikakvih napetosti između nosilaca jedne i druge strukture, premda su hijerarhi bili iz redova svjetovnog klera, a dušobrižnici franjevci. U prvoj etapi tog razdoblja, koja traje prva tri desetljeća 18. stoljeća, hijerarhija je koristila naslijeđeno ustrojstvo svojevrsnih personalnih župa koje su franjevci vodili u realnoj i pravnoj ovisnosti o svojim samostanima. U promijenjenim okolnostima nastoje franjevci promijeniti taj svoj pastoralni sustav i prilagoditi ga ustrojstvu lokalne Crkve pa su u pastoralna područja svojih četiri samostana obuhvatili cjelokupni teritorij Bačke, odnosno Kaločko-bačke nadbiskupije, razdijelivši ga u župe ili područne kapele.

naselja. Radovi Centra za znanstveni rad, Vinkovci, 5(1984), 107-108; (navodimo: SEKULIĆ, 1984).

4. Usp. Franjo Emanuel HOŠKO: Djelovanje franjevac Bosne Srebrene u Slavoniji, Srijemu, Ugarskoj i Transilvaniji tijekom XVI. i XVII. stoljeća. Nova et vetera, 29 (1979), 153-165.
5. Tako je npr. u razdoblju Bečkog oslobodilačkog rata (1683-1699.) najprije car Leopold I imenovao Leopolda Kolonića 28. kolovoza 1688. kaločko-bačkim nadbiskupom, a papa ga je potvrdio 6. ožujka 1690. Njegovog nasljednika Pavla Széchényija je car Leopold imenovao 9. travnja 1696. da ga papa potvrdio 1. srpnja 1697.
6. Ante SEKULIĆ: Ulomci iz somborske povijesti do kraja XVIII. stoljeća. Kačić 13 (1981), 155-189; (navodimo: SEKULIĆ, 1981).

Postali su, naime, svjesni nastalih promjena u kojima obnovljena hijerarhija nije imala nikakvu potrebu tražiti u upravnim crkvenim poslovima oslonac u franjevcima, jer je njihov položaj u kršćanskoj državi po eklezijalnoj važnosti postao gotovo beznačajan. Upravna vlast hijerarhije također nije više ovisila o raširenosti franjevača, nego o teritoriju koji je dodijeljen lokalnoj Crkvi. Početkom 18. st. franjevci cjelokupno područje Kaločko-bačke nadbiskupije pokrivaju s pastoralnim područjima svojih samostana u Baču, Somboru, Baji i Subotici, a na taj način svoj pastoralni sustav podvrgavaju pastoralno-administrativnoj strukturi lokalne Crkve.

U četvrtom desetljeću 18. st. počinje druga etapa u ovom razdoblju povijesti Crkve u Bačkoj kada će upravnu strukturu lokalne Crkve u cijelosti podržavati i radna struktura, i to tako što će biti s njom u skladu i sve većoj ovisnosti. Da se to dogodi, bilo je potrebno uspostaviti administrativno-pastoralni sustav u kojem će feudalni predij i točno omeđeni teritorij s izvjesnim brojem katolika činiti pravni temelj župe, a samostalno raspolaganje hijerarhije s takvim župama model funkcioniranja lokalne Crkve. Naravno, u takvo ustrojstvo lokalne Crkve franjevci se nisu uklapali, pa hijerarhija počinje podizati svjetovni kler, a franjevece sustavno potiskuje iz župske pastve. Nadbiskupi najprije suzuju prostor franjevačke pastoralne nadležnosti odijeljujući od tadašnjih župa pojedina naselja koja postaju nove župe. U drugom dijelu te druge etape, koja traje do osamdesetih godina 18. stoljeća, oduzima hijerarhija franjevcima već ustrojene župe koje su oni vodili desetljećima. Ta etapa završava preuzimanjem samostanskih župa u Somboru i Baji, posljednjih župa u pastoralnoj nadležnosti franjevača u Bačkoj. Tad se posve raspala negdašnja radna ili pastoralna struktura Kaločko-bačke nadbiskupije, vezana uz četiri franjevačka samostana koji su bili središta isto toliko pastoralnih područja. Potiskivanjem franjevača iz pastoralne službe u Bačkoj razriješena je napetost između radne i upravne strukture u lokalnoj Crkvi tog područja. Obnovljena hijerarhija je konačno obrazovala sebi adekvatan sustav lokalne pastoralne djelatnosti, zasnovan na prediju, župskom teritoriju te pravnoj i društvenoj ovisnosti župnika i kapelana o svom autoritetu. Nakon te etape slijedi treća u tom razdoblju, kad se u ustrojstvu lokalne Crkve u Bačkoj očituje puna ovisnost nosilaca radne strukture o upravnoj strukturi u nadležnosti hijerarhije.

Tokove naznačenih promjena, koje označuju crkvene prilike u Bačkoj poslije oslobođenja od Turaka, želi razložiti ovaj iskaz. Najprije nastoji učiniti prepoznatljivim teritorijalnu razdijeljenost lokalne Crkve u Bačkoj na početku 18. stoljeća kad su nosioci pastoralnog djelovanja u Kaločko-bačkoj nadbiskupiji bili franjevci, razdijeljeni u dvije redovničke provincije i u četiri samostana. Drugi dio izvještaja trudi se ukazati na susljednost zbivanja u nastojanju hijerarhije da uskladi radnu strukturu s upravnom u toj mjesnoj Crkvi. Budući da je niz promjena u tkivu bačke Crkve urodio značajnim posljedicama po život bačkih Hrvata, o njima će izvještaj iznijeti svoj osvrt u svom zaključnom dijelu.

Prvi kaločko-bački nasbiskup nakon oslobođenja Bačke od Turaka i obnove lokalne hijerarhije bio je Pavao Széchenyi (1697-1710.). Za vrijeme svog upravljanja nadbiskupijom nije pokazivao želju značajnije utjecati na crkvena zbivanja ili mijenjati naslijeđenu pastoralnu organizaciju. Više su ga zanimala društvena i politička pitanja pa se veoma zauzimao za obnovu županijske vlasti u Bačkoj (7). Njegov nasljednik Emerik Csáky (1741-1732.) postao je prvim županom obnovljene Bačke županije, ali je nadgledao i organizaciju dušobrižništva u nadbiskupiji utvrdivši mrežu lokalnih pastoralnih jedinica. Nadbiskupija je u razdoblju njegova nadbiskupovanja imala 15 župa, i to: Baja, Bač, Bačin, Kaloča, Fajs, Hajos, Miske, Monoštor, Petrovaradinski Opkop ili Novi Sad, Subotica, Santovo, Szent Benedek, Sonta, Sükösd i Sombor (8). Većina tih župa, njih 12 od ukupnog broja, bila je nastanjena hrvatskim življem. Štoviše, i u preostale tri mađarske župe bilo je hrvatskog stanovništva, npr. u župi Faisz u Dušnoku (9) kao i u župi Miske (10).

U prvoj etapi crkvene prošlosti Bačke u 18. st. uspostavljeno je, dakle, pastoralno djelovanje mjesne Crkve putem mjesne župske pastoralne službe. Neposredni pastoralni djelatnici bili su franjevci. Prihvatili su službu u lokalnim župama i boravili u njima, ali su organizacijski pripadali dvjema redovničkim provincijama, Bosni Srebrenoj i Presvetog Otkupitelja u Mađarskoj, odnosno samostanima u Baču, Baji, Somboru i Subotici. Prva tri samostana su bila u sastavu Bosne Srebrene, a posljednji u provinciji Presv. Otkupitelja. O tim samostanima je ovisilo 12 spomenutih hrvatskih župa Kaločko-bačke nadbiskupije. U vrijeme nadbiskupa Emerika Csákyja u jedino tri mađarske župe djelovao je svjetovni kler.

Krajem 17. st. su Bač, Baja, Sombor i Subotica najznačajnija mjesta franjevačke prisutnosti u Bačkoj, a pojedine redovničke provincije ih nastoje osigurati u svojoj nadležnosti još za oslobodilačkog Bečkog rata (1683-1699.). Vrhovne franjevačke vlasti u Rimu daju 30. svibnja 1693. svojom odlukom pravo provinciji Bosni Srebrenoj boraviti u Baji, Somboru, Baču, Subotici i Kaloči (11). Premda je ta presuda naglašavala da izriče i potvrđuje realno stanje stvari u Podunavlju (12), po svedu sudeći nisu tada ni kasnije u Subotici boravili franjevci Bosne Srebrene nego provincije Presv. Otkupitelja. Pripadnost Subotice toj provinciji neopozivo je 1700. potvrdila franjevačka uprava u Rimu, a dugotrajnost boravka članova te provincije u najvećem bačkom naselju potvrdio je 3. lipnja 1729. nadbiskup Emerik Csáky pišući da su oni „već skoro 40 godina” u Subotici (13).

7. SEKULIĆ, 1986, 70.

8. Stephanus KATONA: *Historia metropolitanae colocensis Ecclesiae*, sv. 1. Colocae 1800, 136. (navodimo, Katona I, II.)

9. KATONA, II, 229.

10. Isto mjesto, 309, 310.

11. Emericus PAVICH: *Ramus viridantis olivae seu paraphrastica seu topographica descriptio Provinciae nuper Bosnae Argentinae iam vero S. Ioannis a Capistrano nuncupatae*. Budae 1766, 113-116; (navodimo: PAVIĆ, 1766).

12. Isto mjesto, 114.

13. SEKULIĆ, 1978, 38.

Spomenuta mjesta s franjevačkim samostanima već početkom 18. st. prerastaju u najznačajnija naselja u Bačkoj i postaju administrativna središta pokrajine: Bač je od 1712. središte županije; Baja od 1714. slobodno trgovište, Subotica od 1743. slobodno trgovište, a 1747. i Sombor je postao slobodni kraljevski grad. Franjevci vode pastoralnu skrb o vjernicima u tim gradovima, upravljajući mjesne župe, ali iz samostana u tim gradovima odlaze također u bližu i daljnu okolicu kao upravitelji područnih župa ili dušobrižnici bez župničkog naslova koji bi ih obvezivao na trajni boravak u određenom naselju. Tako u prvoj četvrtini 18. st. franjevci pravno i realno upravljaju svim navedenim hrvatskim župama Kaločko-bačke nadbiskupije, povezujući ta pastoralna područja uz svoje samostane. Drugim riječima: u prvoj etapi novog crkvenog razdoblja nakon oslobođenja Bačke od Turaka Kaločko-bačka nadbiskupija bila je razdijeljena najprije u tri, a zatim u četiri područja. Župe zapadnog dijela nadbiskupije okupljao je oko sebe samostan u Baji; subotički samostan pokrivaio je prostrano područje sjeveroistočnog dijela nadbiskupije, a samostanu u Baču pripadao je preostali dio nadbiskupije sve dok potkraj te prve etape nije i uz samostan u Somboru oblikovalo se zasebno pastoralno područje pod njegovim utjecajem (14). U to vrijeme, dakle, samo na krajnjem sjeveru nadbiskupije tri mađarske župe izmiču ovoj četverodijelnoj raspodjeli, uvjetovanoj povezanošću župa sa samostanima. Tako su tridesetih godina 18. st. o samostanu u Baču ovisile župe u slijedećim mjestima: Bač (15), Monoštor (16), Santovo (17), Sonta (18) i Sombor (19). Južni-

14. SEKULIĆ, 1981, 177-186.

15. Kaločko-bački nadbiskup Széchényi 1697. dopušta franjevcima u Baču koristiti stećene njive zbog toga što u tom mjestu od давnine vode župsku pastvu (PAVIĆ, 1766, 300). God. 1715. se među filijalama župe u Baču ističu Bođani, Plavna i Vajska. Među područnim crkvama župe u Baču spominju se 1767. ove filijale: Deronje, Tovariševo, Silbaš, Parabuć, Parage, Bukin, Vajska, Sonta i Plavna (SEKULIĆ, Bač, 75). Tri desetljeća kasnije su filijale župe u Baču ova naselja: Deronje, Tovariševo, Parage i Silbaš (KATONA, I, 97).

16. U prvom popisu župa provincijala Bosne Srebrene Augustina Tuzlaka iz 1723. spominje se fra Jakov Keljić kao župnik u Monoštoru /Arhiv Provincijalata Provincije presv. Otкупitelja u Splitu; (navodimo APOS); Archivolum provinciale in quo adnotatae sunt actiones in Provincia ab a. 1693. usque ad annum 1722. fol 132 r; (navodimo: Spisi br. 2)/. Ondje Keljić župnikuje i tri godine kasnije (Isto, 163 r). Dok su franjevci upravljali župom u Baču, dotle su pravno bili i u Monoštoru (KATONA, I, 119), ali su realno sve do 1772. upravljali tom župom (KATONA, II, 319).

17. Santovo je provincijal Augustin Tuzlak 1723. dodijelio na pastoralnu upravu samostanu u Baču (SEKULIĆ, Bač, 76). Od 1723. do 1726. župu u Santovu vodi fra Franjo Trampić (APOS, Spisi br. 2, 132 r, 163 r). Franjevcima ju je 1748. oduzeo nadbiskup Nikola Csáky (Bernardin ÚNYI, Sokácok-Bunyevecok és bosnyák ferencesek története. Budapest 1947, 153; (navodimo: UNYI, 1947). Posljednji župnik iz redova franjevac bio je Stjepan Tabaković /Arhiv franjevačkog samostana u Slavonskoj Požegi (navodimo: ASSP), Protocolum seu conscriptio totius Provinciae Bosnae Argentinae... ad usum conventus Vellicenis (signatura: B-2; navodimo: Protocolum Vellicensis), 470/. On je 1748. predao župu svjetovnom kleru; možda je to bilo godinu dana kasnije (KATONA, I, 125), ali je teško prihvatiti zapis da se to dogodilo tek 1757. godine /ASSP, Protocolum conventus Posegiensis (signatura: B-1-1; navodimo: Protocolum Posegiensis), 64/.

18. U Sonti je od 1723. do 1726. bio župnik fra Marko Momčilović (APOS, Spisi br. 2, 132 r, 163 r). Prema Katoni župa je bila ustrojena 1718. godine, a franjevci su je vodili

je od pastoralnog područja samostana u Baču bila je župa Petrovaradinski Opkov ili Novi Sad. Ona nije pripadala u nadležnost samostana u Baču nego samostana Bosne Srebrene u Petrovaradinu (20). Franjevci su tu župu vodili do 1718. godine. Tada je imala filijale u slijedećim mjestima: Temerin, Futog, Kać, Kobod, Vilova i Titel (21). Sjevero-zapadno od bačkog pastoralnog područja, koje su nastavali Šokci, počinju bunjevačka naselja. Među njima je bilo najveće naselje Baja, a samostanu u Baji bile su povjerene župe u ovim naseljima: Baja (22), Kaloča (23), Sükösd (24), Szent Benedek (25) i Baćin (26). Dvanaestu hrvatsku župu u Bačkoj onog vremena vodili su franjevci madžarske provincije Presv. Otkupitelja. Bila je to župa u Subotici na šest područnih crkava u položaju filijalnih kapela u naseljima: Bački Aljmaš, Jankovac, Miljkut, Topola, Kanjiža i Senta. Prve tri filijale su na području današnje Madžarske, a preostale tri u jugoslavenskom dijelu Bačke (27). Subotički samostan nije imao

sve do 1771. godine (KATONA, I, 130).

19. Župne matice u Somboru počinju 1711. godine, ali su pastoralnu brigu o vjernicima u Somboru franjevci vodili još u 17. st. za turske vlasti (SEKULIĆ, 1986, 131-132). Somborsku župu među župama samostana u Baču spominje 1726. provincijal Bosne Srebrene Augustin Tuzlak (APOS, Spisi, br. 2, 177 v).
20. APOS, Spisi br. 2, 163 v. — Poznati su i neki župnici iz redova franjevac: Blaž Marinović (1702), Mijo iz Budima (1709) i Baltazar Jurković (1710).
21. KATONA, I, 120.
22. U prva tri desetljeća 18. st. župi u Baji pripadaju filijale u naseljima: Gara, Vaškut, Sveti Ivan Gornji, Bikić, Kaćmar, Kakonj i Pandur. God. 1728. je u Baji osnovana madžarska župa s filijalama u Bačkom Monoštoru i Čatalji u kojima je živjelo hrvatsko stanovništvo (usp. SEKULIĆ, 1986, 105, 94, 113-114).
23. U Kaloči su 1693. franjevci Bosne Srebrene imali svoju rezidenciju, tj. u pravnom smislu neovisnu redovničku zajednicu. Također su ondje podigli crkvu Tijela Kristova (usp. Eusebius FERMENDŽIN, *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae Ordinis S. Francisci Serpahici*, *Starine JAZU*, 22(1890), 53. No, još prije 1726. su napustili svoju nastambu, a crkvu predali nadbiskupu Emeriku Csákyju (PAVIĆ, 1766, 173-174; ÚNYI, 1947, 152-154).
24. Stanovništvo te župe bilo je još koncem 18. st. dijelom hrvatsko, dijelom madžarsko; Hrvati su bili u filijali Čanad. Od 1711. do 1725. izmijenilo se šest franjevac u vodstvu te župe: Franjo iz Maglaja (1711.), Filip Marušić (1719.), Ilija Ećimocić, (1721.), Franjo Kapara (1722.), Kapistran Križanić (1723.) i Petar Lipović (1725.). Posljednji u tom nizu predao je 1725. župu nadbiskupu Emeriku Csákyju (KATONA, I, 131).
25. Župa se nalazi u sjeverozapadnom dijelu Bačke. Imala je filijale Lak i Uszod. Do 1735. su tom župom upravljali franjevci bajskog pastoralnog područja (KATONA, I, 126). O toj župi ne može se saznati ništa više ni iz popisa Augustina Tuzlaka, jer popis iz 1723. uopće ne spominje župe samostana u Baji, a popis iz 1725. navodi ime jednog župnika fra Grgura iz Sonte koji upravlja jednom od župa na području samostana (APOS, Spisi br. 2, 162 r); prema popisu iz 1726. samostanu pripadaju tri župe na pustarama oko Baje (Isto mjesto, 177 v).
26. Župa Baćin je blizu Kaloče. Treći popis Augustina Tuzlaka iz 1726. spominje tu župu na pastoralnom području samostana u Baji (Isto mjesto, 177 r). Franjevci su tu župu 1734. predali svjetovnom kleru (PAVIĆ, 1766, 173-174; KATONA, I, 98), što se na drugom mjestu pogrešno naziva godinom osnutka župe (KATONA, II, 209). Krajem 18. st. u župi se više nije propovijedalo hrvatski jer „Iliri znaju madžarski” (KATONA, I, 98).
27. SEKULIĆ, 1979, 34-39, 68-69; Paškal CVEKAN. Subotički franjevački samostan i crkva. Subotica 1977, 19-32; (navodimo: CVEKAN, 1977).

drugih župa, ali je područje njegovog pastoralnog djelovanja zapravo bilo veće od pastoralnog područja bačkog ili bajskog samostana. Zajedno pak s njima pokriva čitav teritorij Kaločko-bačke nadbiskupije, osim njezinog krajnjeg sjeverozapadnog dijela.

II.

Nova etapa u povijesti Crkve u Bačkoj tijekom 18. st. nastupa dolaskom Gabrijele Patačića za kaločko-bačkog nadbiskupa (1733-1747.), (28). On se nije želio poput svojih prethodnika oslanjati na franjevence u dušobrižništvu nadbiskupije pa počinje osnivanjem novih župa rastakati jedinstvo pastoralnih područja četiriju bačkih samostana. Njegovim stopama idu i njegovi nasljednici Nikola Csáky (1747-1751.) (29) i Franjo Kloбуšicki (1751-1760.) (30). Franjevence su posve potisnuli iz župske pastve nadbiskupi Josip Batthyán (1760-1776.) (31) i Adam Patačić (1776-1787.) (32), oduzevši im upravu i onih župa koje su bile neposredno vezane uz samostan i samostansku crkvu.

Poslije prvog kanonskog pohoda svoje nadbiskupije udvostručio je 1734. nadbiskup Gabrijel Patačić broj župa osnovavši 16 novih. Učinio je to tako što je proglasio samostalnim župama dotadašnje filijale koje su pripadale župama u pastoralnoj odgovornosti franjevac (33). Isto tako su postupali njegovi neposredni nasljednici: Nikola Csáky je osnovao 5 novih župa (34), a Franjo Kloбуšicki 12 novih župa (35). Po broju novoosnovanih župa nadmašio je svoje prethodnike Josip Batthyán podigavši 23 nove župe (36). Dvojica posljednjih kaločkobačkih nadbiskupa u 18. st. nisu zajedno osnovali toliki broj župa; Adam Patačić je podigao 8 novih župa, dok je Ladislav Kolonić (1787-1800.) (37) ustrojio 13 novih župa koristeći povremeno i pastoralne usluge franjevac (38).

Dijelenje franjevačkih župa najprije počinje u pastoralnom djelokrugu samostana u Baji. Još je Emerik Csáky odijelio od župe u Baji filijalu Čatalju koja 1731. potaje samostalna župa (39). Gabrijel Patačić je 1735. od župe u Baji odijelio Garu,

28. Usp. KATONA, II, 181-272.

29. Isto mjesto, 272-280.

30. Isto mjesto, 281-301.

31. Isto mjesto, 302-346.

32. Isto mjesto, 347-365.

33. Isto mjesto, 209.

34. KATONA, I, 136.

35. Isto mjesto, 137.

36. Isto mjesto, 137.

37. Isto mjesto.

38. KATONA, II, 365-394.

39. Čatalja je naselje južno od Baje (SEKULIĆ, 1986, 119). Župom je postala 1731. godine (KATONA, I, 104). Nadbiskup Gabrijel Patačić je sagradio župnu crkvu, a župi pridružio kao filijale Batmonoštor, Baracku i Dautovu (Isto mjesto, 104). Franjevci, čini se, upravljaju župom u Čatalji sve do 1751. kad se spominje prvi svjetovni svećenik u župi (SEKULIĆ, 1986, 119). Sredinom 18. st. doselili su Mađžari pa se 1761. župa ne spominje među hrvatskim župama (KATONA, I, 105; II, 310).

smještenu na cesti od Baje prema Somboru (40), a od župe Faisz je odijelio filijalu Dušnok proglašivši je 1736. župom (41). Dušnok je bio hrvatsko naselje i u njemu je još 1773. prevladavalo „ilirsko” stanovništvo (42). Nikola Csáky nastavlja cijepanje župa bajskog pastoralnog područja, pa su 1748. osnovane dvije župe, i to u Čavolju (43) i Kaćmaru (44). Među 12 župa, koje je ustrojio nadbiskup Franjo Klokušicki, bajskom je pastoralnom području pripadala Baracka s hrvatskom filijalom Batmonoštor (45); tu filijalu je prije 1776. nadbiskup Batthyán proglasio župom (46). Isti je nadbiskup na pastoralnom području samostana u Baji osnovao još pet župa: 1763. Vaškut (47), 1767. Bikić (48) i Dautovu (49), a 1769. Sveti Ivan Gornji (50) i Sveti

-
40. Leži jugoistočno od Baje, na cesti od Baje prema Somboru. Novoosnovanoj župi pripadala je kraće vrijeme kao filijala crkva u Kaćmaru (KATONA, I, 110; II, 229). Premda se redovito ističe da su župu u Gari odmah po osnutku prihvatili svjetovni svećenici (PAVIĆ, 1766, 174; ÚNYI, 1947, 153; SEKULIĆ, 1986, 121), čini se da su je ipak izvjesno vrijeme vodili franjevci (ASSP, Protocolum Vellicensis, 470).
 41. Dušnok se 1736. najprije spominje kao filijala župe Faisz (KATONA, II, 229) koju je nadbiskup Gabrijel Patačić odvojio od matične župe i proglasio župom. Već 1736. se u njoj spominje prvi župnik od svjetovnog svećenstva Nikola Pastorčić (SEKULIĆ, 1986, 120), premda je crkva podignuta 1744. godine, a župske matice je 1738. počeo bilježiti prvi župnik (Isto mjesto, 120). Budući da Pavić izričito spominje da su u Dušnoku pastvu vodili franjevci samostana u Baji (PAVIĆ, 1766, 174), treba zaključiti da se njegova bilješka odnosi na vrijeme prije nego što su župom Faisz s filijalom u Dušnoku počeli upravljati svjetovni svećenici.
 42. SEKULIĆ, 1986, 120.
 43. Čavolj je 1730. filijala župe u Baji (KATONA, I, 105). Kad je 1748. postao župom, ima filijale u hrvatskim naseljima Meteoviću i Svetom Ivanu Gornjem (Isto mjesto, 105). God. 1740. je Čavolj dobio crkvu, posvećenu Preobraženju Gospodinovom (SEKULIĆ, 1986, 120). Jedno vrijeme župom su upravljali franjevci iz Baje (ÚNYI, 1947, 154), dok se nisu u njoj utvrdili svjetovni svećenici.
 44. Crkva u Kaćmaru sagrađena je 1736. i posvećena sv. Jakovu Starijem. Osnutak župe neki stavljaju u 1742. godinu (ÚNYI, 1947, 154), a drugi u 1747. godinu (KATONA, I, 136; II, 229) ili u vrijeme poslije 1748. godine (KATONA, II, 283). Biti će najtočnija 1748. godina, jer se matične knjige vode od te godine (SEKULIĆ, 1986, 123).
 45. KATONA, I, 137; II, 309.
 46. Batmonoštor je bio filijala župe u Baji dok nije 1731. bila osnovana župa u Čatalji (KATONA, I, 104; II, 309).
 47. Vaškut je do proglašenja samostalnom župom bio filijala samostanske župe u Baji. Franjevci su se sve do 1771. zadržali kao dušobrižnici u novoosnovanoj župi (KATONA, I, 314; ÚNYI, 1947, 154; SEKULIĆ, 1986, 125-126).
 48. Bikić je već nadbiskup Gabrijel Patačić namjeravao proglasiti župom (KATONA, II, 209), ali mu namjere nisu došle do ostvarenja (KATONA, I, 136). Ipak je selo odvojio od župe u Baji i 1740. pridružio novootvorenoj župi u Bačkom Aljmašu (KATONA, I, 92). Različite su godine kojima se označuje vrijeme proglašenja Bikića župom: god. 1743. misli Únyi (ÚNYI, 1947, 154); između 1760. i 1776. drži Katona (KATONA, I, 137), odnosno 1767. kad se spominje Boršod kao filijala Bikića (SEKULIĆ, 1986, 119).
 49. Dautovu, koja je bila filijala Čatačlje, su kolonizirali Mađari. God. 1767. je postala samostalnom župom (KATONA, I, 104-105).
 50. Sveti Ivan Gornji je bio filijala župe u Baji, a od 1748. župe u Čavolju (KATONA, I, 127). Župa je uspostavljena 1769. Otada se vode i matične knjige. Crkva je podignuta 1780. i otada je, čini se, župa zapravo krenula u život (KATONA, I, 127; SEKULIĆ, 1986, 122).

Ivan Donji ili Priglevicu (51). Nadbiskup Ladislav Kolonić je na bajskom pastoralnom području potkraj 18. st. uspostavio župu Boršod, dotadanju filijalu župe Bikić (52). Prvi župnik je 1798. bio franjevac. U svemu je, dakle, na pastoralnom području bajskog samostana uz prvih 5 župa nastalo tijekom 18. st. još 13 novih župa na prostoru pastoralne odgovornosti franjevacu u Baji. Osnivanje novih župa najprije je sužavalo franjevačku pastoralnu nadležnost; predavanje župa svjetovnom kleru još više je umanjilo područje franjevačkog pastoralnog djelovanja. Kad je pak 1781. nadbiskup Adam Patačić oduzeo franjevcima i samostansku župu u samom gradu Baji, posve je nestalo najznačajnijeg pastoralnog središta u gornjem dijelu bačkog Podunavlja (53).

Na doljnjem pak dijelu bačkog Podunavlja bila je početkom 18. st. župa petrovaradinskog samostana u Petrovaradinskom Opkopu ili Novom Sadu. Od te župe je Gabrijel Patačić namjeravao odijeliti filijalu Futog i proglasiti je župom (54), ali je njegovu zamisao tek poslije 1747. ostvario nadbiskup Nikola Csáky (55). Još su dvije novosadske filijale postale župama: Temerin 1783. za Adama Patačića (56) i Titel na krajnjem jugu Bačke 1788. za Ladislava Kolonića (57). Župa Titel imala je 11 filijala. Župljani su po narodnosti većinom bili Nijemci, a na području župe boravila je i njemačka vojnička posada. Prvi župnik bio je član franjevačke provincije sv. Ivana Kapistranskoga Ivan Angermann (58).

U južnoj Bačkoj bio je samostan u Baču vjekovima „središte dušobrižništva u Podunavlju među ‚ilirskim‘ žiteljstvom” (59). God. 1723. pripadale su pastoralnoj brizi franjevacu u Baču župe: Bač, Santovo, Monoštor i Sonta (60). Tri godine kas-

-
51. Prema nekim bilješkama župa Sveti Ivan Donji ili Priglevica nastala je već 1763. godine (KATONA, I, 126). U to bunjevačko naselje su sredinom 18. st. naselili Nijemci (SEKULIĆ, 1986, 112).
 52. Boršod je u blizini Bikića, Najprije je pripadao župi u Baji, zatim od 1740. župi u Bačkom Aljmašu, pa od 1767. župi u Bikuću. Kad je 1798. nadbiskup Kolonić osnovao župu u Boršodu, privremeno ju je povjerio franjevcima na upravu (KATONA, I, 101).
 53. KATONA, I, 93-94; ASSP, Protocolum Vellicensis, 470.
 54. God. 1696. u Futog i njegovu okolicu doselio je narod od Gradovrha iz Bosne. Gradovrški gvardijan je s narodom poslao i jednog člana svog samostana da mu bude dušobrižnik u novoj postojbini. Provincijal Bosne Srebrene Franjo Budalić je 18. lipnja 1696. na Visovcu odobrio taj postupak /Arhiv franjevačkog samostana u Makarskoj (navodimo: AFSM), Liber archivalis in quo de origine Provinciae Bosnae Argentinae quae olim Vicaria, demum Provincia nuncupata ac de praeclare gestis in et extra eam (navodimo: Liber archivalis), 10/. – Možda je samostalnom župom proglašena 1747. godine (usp. Schematismus primus dioecesis Suboticanae ad annum 1968. qui est annus foundationis Dioecesis Suboticae 1968, 74; navodimo Schematismus...).
 55. KATONA, I, 136; II, 209.
 56. Schematismus, 78.
 57. KATONA, I, 132.
 58. Premda Katona izričito navodi da je Titel bila filijala Novoga Sada (KATONA, I, 132), Cvekan se na njega poziva kad je ubraja među župe bačkog pastoralnog područja; spominje tu župu navodeći da je zapravo prvi župnik 1769. bio bački franjevac Matej Rojdl, a posljednji Ivan Angermann (CVEKAN, 1985, 112).
 59. SEKULIĆ, 1986, 113-114.
 60. APOS. Spisi br. 2, 177 v.

nije se među župama bačkog samostana spominje i župa u Somboru (61), da ubrzo pripadne franjevačkoj samostanskoj zajednici u samom Somboru (62). I na ovom pastoralnom području, koje je uz prve četiri župe do kraja 18. st. brojilo 18 novih župa, počeo je nadbiskup Gabrijel Patačić 1736. osamostaljivati dotadanje filijale u župe, i to najprije u Bačkom Novom Selu (63) i Bukinu, danas Mladenovu (64). Zatim je namjeravao također odijeliti od župe u Santovu filijalu Kolut i proglasiti je župom (65), ali je to učinio tek 1752. nadbiskup Franjo Klokušicki (66). Isti je nadbiskup 1757. proglasio župom drugu filijalu Santova, Bački Breg (67), a 1759. je to isto učinio s Odžacima, filijalom župe u Baču (68). Josip Bathyán je 1765. osnovao župu u Gajdobri pridruživši još novoosnovanoj župi naselja Silbaš i Parage, filijale župe Bač (69). U to vrijeme je najvjerojatnije odijeljivanjem od župe Bukin nastala župa u Bačkoj Palanki, jer su 1767. kao župnik u tom mjestu spominje franjevac Đuro Lambacher (70). Nadbiskup Batthyán je 1766. od župe Kolut odijelio filijalu Gakovo i proglasio je župom (71), a od Gakova je dva desetljeća kasnije

61. APOS, Spisi br. 2, 177 v.

62. KATONA, I, 135.

63. Novo Selo se ne spominje u popisima župa provincijala Augustina Tuzlaka pa je možda već 1722. postalo samostalnom župom (KATONA, I, 136; II, 209). Od 1722. do 1736. Bukin je filijala Novog Sela (KATONA, I, 102). Ipak je najvjerojatnije da je od 1736. samostalna župa, a do tog vremena samostalna kapelanija (Schematismus, 64).

64. U Bukinu je 1736. pravno ustanovljena župa (KATONA, I, 102), premda se te iste godine spominje kao filijala župe u Novom Selu (KATONA, II, 229). Čini se da je tek za nadbiskupa Franje Klokušickog počela župa u Bukinu djelovati samostalno (KATONA, I, 137; Schematismus, 69).

65. Župa u Kolutu pravno i realno je osnovana 1752. za nadbiskupa Franje Klokušickog (KATONA, II, 209, 280). Dvije godine je župom upravljao franjevac iz samostana u Baču (KATONA, I, 116) pa će to biti razlog da se 1754. također spominje kao godina osnutka župe (Schematismus, 92).

66. KATONA, II, 280.

67. Katona spominje da je Kolut bio filijala župe u Bačkom Bregu (KATONA, I, 116), ali isto tako tvrdi da je Kolut postao prije župa od Bačkog Brega (KATONA, I, 100). B. Únyi misli da su Kolut i Bački Breg proglašeni župama 1748. godine, istovremeno kad je nadbiskup Nikola Csáky predao župu u Santovo svjetovnom kleru (ÚNYI, 1947, 152-153). Svakako je točno da se 1749. spominje prvi svjetovni svećenik kao župnik u Santovu (KATONA, I, 118, 119).

68. Schematismus, 69.

69. Gajdobra leži na putu od Bačke Palanke do Kule. Sredinom 18. st. naselili su se u nju Nijemci. Nakon osnivanja župe njom su upravljali franjevci, a svjetovni kler ju je 1775. preuzeo u trajnu pastoralnu brigu (KATONA, I, 109).

70. U Bačkoj Palanci župa nije nastala 1755. godine (Schematismus, 65), nego 1765. jer se Đuro Lambacher 1764. spominje kao kapelan, a godinu dana kasnije kao župnik u tom naselju koje su sredinom 18. st. naselili Nijemci (CVEKAN, 1985, 112). Župom su od osnutka do 1796. upravljali franjevci provincije sv. Ivana Kapistranskoga, ovisni o samostanu u Baču (KATONA, I, 133; SEKULIĆ, Bač, 75; CVEKAN, 1985, 112).

71. Gakovo leži na cesti od Sombora prema Baji, sjeverozapadno od Sombora. Premda je pripadalo pastoralnom području samostana u Baču, vjernici su rado dolazili na proštenja u Sombor (SEKULIĆ, 1981, 183). Svakako je značajno da je 1769. somborski franjevac Stjepan Malić župnik u Gakovu. Nije poznato kako je dugo trajala njegova služba (SEKULIĆ, 1981, 183).

Adam Patačić odijelio Kruševje i ubrojio je među nove župe svoje nadbiskupije (72). Od župe u samom Baču želio je još Gabrijel Patačić podići župu u Plavni (73), ali se je to dogodilo tek 1761. za nadbiskupa Batthyána (74). Nakon što je Plavna postala samostalnom župom, i nadalje su u njoj pastoralno djelovali franjevci, i to sve do 20. travnja 1769. godine (75). Župa u Sonti bila je do 1771. u pastoralnoj brizi franjevac (76), a 1752. je Franjo Klobušicki od nje otcijepio filijalu Doroslovo osamostalivši je u župu (77). Od te župe daljnjim dijeljenjem nastale su tijekom 18. st. još tri župe: god. 1766. Bogojevo (78) i Karavukovo (79), a 1787. Bački Brestovac (80). Nadbiskup Batthyán je 1769. oduzeo franjevcima upravu župe u Monoštoru (81), a izgleda da je u nadležnost te župe do 1743. pripadala kao filijala Bezdan (82). Potkraj 18. st. je nadbiskup Ladislav Kolonić od župe u Baču odvojio još tri filijale i proglasio ih župama, i to: god. 1787. Vajsku (83), i Parabuć, danas zvan Ratkovo (84), i 1788. Selenču, tada zvanu Bacsújfalu (85). No, u to vrijeme franjevci više ni-

-
72. U župi su uz šokačko stanovništvo bili i Nijemci (KATONA, I, 116).
 73. Plavna se 1715. izričito spominje kao filijala župe u Baču (KATONA, I, 97). Nadbiskup Gabrijel Patačić ju je želio promaknuti u župu, ali nije ostvario svoju namisao (KATONA, II, 209).
 74. KATONA, I, 124; CVEKAN, 1985, 108.
 75. Prvi i posljednji župnik franjevac u Plavni bio je Matej Bunjevac (ASSP, Protocolum Vellicensis, 470; CVEKAN, 1985, 108-109). On je 20. travnja 1769. predao župu svjetovnom kleru, a samostanski kroničar u Baču je zabilježio: „Nostris expulsis fratribus Petrini occupaverunt parochiam Plavensem” (SEKULIĆ, Bač, 77).
 76. Župom u Sonti su upravljali franjevci od 1718. do 1771. godine (KATONA, I, 130; II, 319, 320). Kao franjevačku župu je spominju 1741. Jakov Spatzierer, a 1766. i Emerik Pavić (PAVIĆ, 1766, 171; ÚNYI, 152). U njoj se kao župnik naročito isticao fra Augustin Stopić koji je namirio troškove podizanja dijela samostana u Baču koji je naslonjen na kor crkve (SEKULIĆ, Bač, 55). U Sonti je kao župnik djelovao četvrt stoljeća (CVEKAN, 1985, 111).
 77. Čini se da je Doroslovo trebalo biti župom već za nadbiskupa Gabrijela Patačića, jer se spominje da je do 1746. u njoj bio franjevac župnik (KATONA, I, 106). Svakako je predana u ruke svjetovnom svećenstvu nakon 1752. (Schematismus, 84).
 78. Schematismus, 84.
 79. Schematismus, 68.
 80. Isto mjesto, 97. – Spomenute četiri župe: Doroslovo, Bogojevo, Karavukovo i Bački Brestovac bile su od sredine 18. st. naseljene Nijemcima (KATONA, I, 106). Njima treba pridružiti naselje Srpski Miletić, filijalu Doroslova. To naselje je 1772. proglašeno mjesnom kapelanijom, a tek je 1817. u njem osnovana župa (Schematismus, 87). Kroz jedno desetljeće (1788-1797.) je bački franjevac Đuro Martinović upravljao kapelanijom (CVEKAN, 1985, 111).
 81. Nepoznati su razlozi zašto Batthyán nije odmah po pravnom oduzimanju župe predao njezinu upravu svjetovnom svećenstvu, već se je to dogodilo tri godine kasnije (KATONA, I, 119).
 82. U Bezdanu je 1756. podignuta crkva sv. Šimuna i Jude. U tim godinama crkvom i župom su upravljali franjevci (SEKULIĆ, 1986, 144; KATONA, I, 136; Schematismus, 89).
 83. Do 1761. je bila filijala župe u Baču, a od 1761. do 1787. filijala župe u Plavni (CVEKAN, 1985, 109). U prvim godinama župom su upravljali franjevci iz Bača (KATONA, I, 134; CVEKAN, 1985, 119).
 84. Parabuć je 1767. bio kao filijala pridružen Odžacima, a 1785. je proglašen samostalnom župom (Schematismus, 70). Stanovništvo je većinom bilo njemačko. Od 1787. do 1792.

su upravljali župom u Baču; još 1. siječnja 1766. ju je predao svjetovnom svećenstvu nadbiskup Josip Batthyán (86).

Somborski franjevci su 1726. priznavali izvjesnu pastoralnu nadležnost samostana u Baču, kao što su tijekom 17. st. bili odgovorni samostanu u Olovu (87). Njihova zajednica u Somboru je već 1686. imala značaj tzv. rezidencije i po tom naslovu upravnu samostalnost u redovničkim odnosima, ali je tek 1750. proglašena samostanom (88). Nekoliko godina prije tog događaja počinje dijeljenje prostrane somborske župe tako da i od nje nastaje 12 novih župa tijekom 18. stoljeća. Još je Gabrijel Patačić želio osnovati župu u Apatinu (89); svakako je nastala prije 1747. za nadbiskupa Nikole Csákyja (90), a od apatinske župe je 1763. nastala nova župa u Prigrevici (91). Nikola Csáky je 1748. podigao župu u Kuli (92), a od nje su potkraj stoljeća odijeljene nove župe, i to: 1787. u Sivcu (93) i 1793. u današnjem Zmajevu (94). Nadbiskup Franjo Klobušić je od somborske župe najprije 1752. kao samostalnu župu odijelio Lemeš, današnji Svetozar Miletić (95), a zatim 1754. Kupusinu (96). Uskoro su na području župe Lemeš nastale još dvije nove župe: 1761. u Čonoplji (97), a 1765. u Krnjaji, danas Klaićevu (98). O somborskom pastoralnom području ovisile su također župe u Veprovu, danas Krušćić (99), i Filipovu, danas Bački Gračac (100). One leže na razmeđu somborskog i bačkog pastoral-

su franjevci iz Bača vodili župu (KATONA, I, 122; SEKULIĆ, Bač, 75, 78).

85. KATONA, I, 97; Schematismus, 71.
86. SEKULIĆ, Bač, 76.
87. SEKULIĆ, 1981, 181.
88. Isto mjesto, 170.
89. KATONA, I, 136.
90. PAVIĆ, 1766, 174; Schematismus, 82; SEKULIĆ, 1981, 183.
91. Schematismus, 86.
92. KATONA, I, 117.
93. Schematismus, 101.
94. Isto mjesto, 80.
95. Župna crkva je sagrađena 1752. i otada se vode i matične knjige pa valja zaključiti da je to godina osnutka župe. Župu najprije vode somborski franjevci, a prije 1763. je preuzima svjetovni kler (KATONA, I, 120; II, 320; SEKULIĆ, 1986, 144).
96. Kupusina je naselje u blizini Sombora; leži jugozapadno od Sombora. Proglašenje župom Katona pripisuje nadbiskupu Franji Klobušićkom (KATONA, I, 137), i to 1754. godine (Schematismus, 85).
97. Čonoplja je veliko naselje istočno do Sombora. Do 1752. je bila filijala somborske župe, a od 1752. do 1761. filijala župe u Lemešu. Samostalna župa je od 1761. godine (KATONA, I, 105; Schematismus, 90). Prvi župnici su iz zajednice somborskih franjevaca (KATONA, II, 320). Uz Bunjevce u naselju su živjeli Madžari i Nijemci (SEKULIĆ, 1986, 143).
98. Krnjaja je do 1761. bila filijala župe u Somboru, a od 1761. do 1767. filijala župe u Čonoplji. Kad je 1767. postala župom, njezina je filijala bila Sivac koji je 1787. postao također samostalna župa (KATONA, I, 137). Od 1767. do 1774. je župom u Krnjaji upravljao somborski franjevac (ISTO mjesto, I, 115). Danas u Klaićevu više nema bačkih Bunjevaca (SEKULIĆ, 1986, 145).
99. Krušćić ili Veprovac leži jugoistočno od Sombora. Župu je osnovao nadbiskup Josip Batthyán poslije 1760. godine (KATONA, I, 137), točnije 1762. godine (Schematismus, 100).
100. U Filipovu, danas Bački Gračac, župu je poslije 1751. uspostavio nadbiskup Franjo

nog područja. Somborsko pastoralno područje raspalo se je, kad je 15. rujna 1781. nadbiskup Adam Patačić franjevcima oduzeo župu u gradu Somboru (101). U tom dijelu Bačke vrijeme je izbrisalo i uspomenu na franjevece jer su 9. lipnja 1786. franjevci morali napustiti i svoj samostan u Somboru (102). Tako se je bez franjevac 1788. dogodilo osnivanje župe u Stanišiću koja također leži na prostoru negdašnje somborske župe (103).

Na sjeveroistočnom dijelu Bačke oblikovalo se je pastoralno područje oko franjevačkog samostana u Subotici. Članovi tog samostana pripadali su mađarskoj provinciji Presv. Otkupitelja koja je uvijek imala svećenika Hrvata i Slovaka, spremnih na pastoralnu službu u subotičkoj župi. Razina pastoralne spremnosti franjevac u Subotici ipak je zaostajala za pastoralnom prikladnošću franjevac Bosne Srebrene. Tako 1759. subotičko gradsko poglavarstvo prigovara upravi provincije Presv. Otkupitelja da nema dovoljno svećenika u samostanu koji mogu propovijedati „dalmatinski“, premda su bila petorica (104). Čini se da je isto poglavarstvo potaklo 1762. pitanje priključenja subotičkog samostana provinciji sv. Ivana Kapistranskoga, i to upravo zbog potrebe za dušobrižnicima hrvatskoga jezika (105). No, ubrzo su prestala nastojanja u tom pravcu, jer 1763. nadbiskup Batthyán je odlučio franjevcima oduzeti subotičku župu (106). Zbog opiranja gradske uprave nadbiskup je odustao od svoje namjere, ali ju je proveo deset godina kasnije kad su 1. listopada 1773. svjetovni svećenici preuzeli subotičku župu (107). Također je u subotičkoj župi nadbiskup Gabrijel Patačić započeo dijeljenje; osnovao je 1733. župu u Jankovcu, danas Janoshalmi (108), i oko 1740. u Bačkom Aljmašu (109). Te su župe na području današnje Mađarske, a ondje su kasnije na području subotičkog samostana nastale još dvije župe: god. 1761. u Miljkutu (110) i 1787. u Madarašu (111).

Klobušicki (KATONA, I, 137), najvjerojatnije 1756. godine (Schematismus, 97). Do osamostaljenja Filipovo je bilo filijala župe Veprovac. U selu su živjeli Bunjevci, a kasnije su im se pridružili Nijemci (KATONA, I, 134; SEKULIĆ, 1986, 145).

101. SEKULIĆ, 1981, 184-186.

102. Isto mjesto, 186-188.

103. Stanišić je naselje nedaleko državne granice između Jugoslavije i Mađarske, i to na jugoslovenskoj strani. Somborski franjevci su u njem vodili pastoralnu službu dok su vodili župu u Somboru (SEKULIĆ, 1986, 146).

104. SEKULIĆ, 1979, 59.

105. Isto mjesto, 60.

106. CVEKAN, 1977, 24-26.

107. SEKULIĆ, 1979, 67.

108. Poslije osnivanja župe, njom su i nadalje upravljali franjevci (SEKULIĆ, 1986, 122). Već 1761. se Jankovac ne ubraja među hrvatske, nego među mađarske župe Kaločko-bačke nadbiskupije (KATONA, II, 309). Svjetovni kler je župu preuzeo svakako prije 1763. godine (KATONA, II, 319).

109. Bački Aljmaš je obnovljeno staro naselje iz turskih vremena i to subotičkim stanovništvom. Do 1740. je subotička filijala. Kad je osnovana župa, nju napuštaju franjevci, a preuzimlje je svjetovni kler (KATONA, I, 92; SEKULIĆ, 1986, 116).

110. Miljkut je naselje između Jankovca i Bačkog Aljmaša. Do 1733. je filijala Subotice, a zatim Jankovca (KATONA, II, 229). Nije opravdano mišljenje da je već 1748. u Miljkutu župa (SEKULIĆ, 1986, 125), nego je najvjerojatnije te godine u Jankovcu franjevca zamijenio svjetovni svećenik pa je time prestala i briga subotičkih franjevac za Miljkut (KATONA, I, 117).

Na današnjem jugoslavenskom dijelu sjeverne Bačke osnovane su na pastoralnom području subotičkog samostana najprije 1750. župe u Bačkoj Topoli (112) i Kanjiži (113). Od Topole su diobom nastale još dvije župe, i to 1776. Mali Idoš (114) i 1784. Bajša (115). Sa župom u Kanjiži bilo je do 1775. u nekoj povezanosti naselje Horgoš (116), a zasigurno je od nje 1780. odijeljena u samostalnu župu filijala Martonoš (117). Nakon Topole i Kanjiže 1755. je postala samostalnom župom tadašnja subotička filijala u Senti (118), a od nje je 1760. kao nova župa odijeljena Ada (119). I nakon što su franjevci predali subotičku župu svjetovnom kleru, imali su određenu ulogu 1779. kod nastanka župe u Bajmoku (120) i 1781. u Čantaviru (121). S ovih

-
111. Madaraš je također bio naselje bačkih Bunjevaca. U njem su subotički franjevci djelovali pastoralno do 1773. godine (SEKULIĆ, 1979, 68), a do 1780. je kao filijala pripadao Bajmoku (KATONA, I, 95). Nakon što je 1799. podignuta i posvećena crkva Marijinog Uznesenja u Madarašu (SEKULIĆ, 1986, 124), u njem se redovito odvijao župski pastoralni rad, jer je još 1787. nadbiskup Ladislav Kolonić proglasio u njemu župu (KATONA, I, 137).
 112. Topola, danas Bačka Topola, spominje se 1729. zajedno s drugih 5 filijalnih crkava subotičke župe (KATONA, II, 178). Od 1754. u njoj boravi lokalni kapelan iz subotičkog samostana. Stanovništvo je bilo „ilirsko” i mađarsko, kapelan je morao znati oba jezika. Župa je osnovana 1750. godine (Schematismus, 114), a od 1759. župu vodi svjetovno svećenstvo (KATONA, I, 137; SEKULIĆ, 1979, 68, 69).
 113. U Kanjiži je već 1743. bio postavljen kamen temeljac za zidanu crkvu (SEKULIĆ, 1979, 69), a franjevci iz Subotice su podigli svoju kuću kao župni stan. Župa je osnovana 1750. godine (Schematismus, 103) ili godinu dana kasnije (KATONA, I, 132), a svakako prije 1754. godine. Prvih nekoliko godina franjevci su upravljali župom, ali su je 1758. na zahtjev nadbiskupa Klobušickog predali svjetovnom kleru (KATONA, I, 125; SEKULIĆ, 1979, 68; CVEKAN, 1977, 27); Poslije 1753. u Kanjižu su se naselili Mađari (KATONA, I, 132).
 114. Schematismus, 117.
 115. Dok su upravljali subotičkom župom, odlazili su franjevci i u Bajšu (SEKULIĆ, 1979, 69). Kad je 1784. nadbiskup Adam Patačić osnovao u Bajši samostalnu župu, odijelivši je od Topole, opet ju je povjerio subotičkim franjevcima (KATONA, I, 137); oni su njom upravljali do 1798. godine (KATONA, I, 95; SEKULIĆ, 1986, 80).
 116. Horgoš je relativno blizu Kanjiže; najvjerojatnije je bio filijala Kanjiže (Schematismus, 61).
 117. Schematismus, 104.
 118. God. 1753. su u Sentu doselili Mađari. Tada i prije su u njoj pastoralnu službu obavljali subotički franjevci kao kapelani. Kad je 1755. osnovana župa, nadbiskup Franjo Klobušicki zadržao je u Senti još dvije godine franjevca na župi, a onda ju je predao svjetovnom kleru (KATONA, I, 125, 137). Već se 1767. vraćaju u Sentu franjevci, ali da budu kapelani mjesnom župniku iz redova svjetovnog svećenstva (SEKULIĆ, 1979, 69).
 119. Među župama, koje osnovao nadbiskup Batthyán, je i senčanska filijala Ada koja leži na Tisi južno od Sente. I Ada je prije bila subotička filijala. U njoj je kao i u Senti prvi župnik od 1760. do 1763. bio franjevac iz subotičkog samostana (KATONA, I, 92).
 120. Nadbiskup Batthyán je 1772. odobrio običaj subotičkih franjevaca da redovito iz Subotice odlaze u Bajmok obavljati pastoralne usluge narodu. No, već slijedeće godine su franjevce zamijenili svjetovni svećenici koji su preuzeli subotičku župu. Župa u Bajmoku je osnovana 1779. (SEKULIĆ, 1986, 156) ili 1780. godine (KATONA, I, 95).
 121. Tijekom 18. st. su u tom naselju, dijelom naseljenom i od stanovnika Subotice, pastoralno djelovali subotički franjevci (SEKULIĆ, 1986, 157). Matične knjige počinju od

12 župa na negdašnjem pastoralnom području subotičkog franjevačkog samostana bile su bliske još dvije župe, Bečej i Srbobran. U Bečeju je još prije 1757. boravio franjevac iz Segedina, jer je to bila samostalna kapelanija (122). Samostalna župa je u Bečeju nastala 1767. obuhvaćajući i šest filijala među kojima je bila i Szent Tamas, današnji Srbobran. U tom naselju je 1784. Adam Patačić osnovao župu, a do 1795. su upravljali franjevci provincije Presv. Otkupitelja (123).

Ovo nabrojanje godina i toponima želi razvijetliti crkvene prilike u Bačkoj poslije oslobođenja od Turka, tj. od kraja 17. st. pa do konca osmog desetljeća 18. stoljeća. Imena i brojevi ukazuju na zbivanja i otkrivanja činjenice koje su relevantne za razaznavanje osobitosti tih prilika Crkve u Bačkoj. Presudni događaj, koji je odredio život Crkve na tom prostoru u naznačenom vremenu, je obnova crkvene hijerarhije potkraj 17. st. Ona se dogodila u skladu s povijesnim uvjetima života i djelovanja Crkve u katoličkoj feudalnoj državi. Tako uspostavljena hijerarhija, čvrsto povezana i ovisna o nosiocima javne vlasti, postaje nosilac upravne vlasti u mjesnoj Crkvi, i to neovisan o pastoralnim djelatnicima u nadbiskupiji, tj. radnoj strukturi mjesne Crkve. Zbog toga hijerarhija u Bačkoj započinje dugotrajno nastojanje prema sebi uskladiti radnu strukturu mjesne Crkve, tj. podići svjetovno svećenstvo i potisnuti franjevce iz župske pastve. Uočivši slijed tog događanja, valja u zaključnom dijelu ovog izvještaja upozoriti i na neke osobite okolnosti kao i posljedice tog događanja.

1. Oslobođenje Bačke od Turaka zajamčeno je bilo 1699. mirom između Habsburške monarhije i Turske. U crkvenoj povijesti Bačke taj događaj znači završetak razdoblja omeđenih vjerskih prava i skučenih mogućnosti crkvenog djelovanja, ali i početak novog razdoblja u kojem stanovnici Bačke postaju nosioci prava i dužnosti kršćanske feudalne države, Habsburške monarhije. Premda je Bačka razdijeljena na dio pod civilnom upravom i dio u sastavu Vojne Krajine, za razumijevanje crkvenih prilika ta razdijeljenost nije od posebnog značenja; sredinom 18. st. krajiški dio Bačke se k tome osjetljivo smanjuje.

2. Krunoslav Tkalac, pišući o porijeklu i kretanju Šokaca iz Bosne, tvrdi: „Bečki rat mijenja etničku strukturu na sjeveru od Dunava velikim prilivom Šokaca iz Bosne... Od 1675. do 1739. napustilo je Bosnu preko 200.000 Šokaca te su naselili dio Slavonije, Šomođa, Baranje, Bačke i rumunjskog Banata” (124). U tim seobama franjevci provincije Bosne Srebrene imali su značajnu ulogu voditelja i, naravno, dušobrižnika. Budući da su oni već tijekom 17. st. vodili pastvu u Bačkoj i Podunavlju, nakon spomenutih seoba na prijelazu iz 17. u 18. st. umnožili su postaje svog pastoralnog rada, ostavši s doseljenicima iz Bosne. U Bačkoj su franjevci podigli četiri samostana; samostani u Baču, Baji i Somboru pripadali su provinciji Bosni Srebrenoj, a samostan u Subotici provinciji Presvetog Otkupitelja. Uz njih su vezali župe i ka-

1781. godine; najvjerojatnije je to godina osnutka župe (Isto mjesto, 157), premda se spominje da je nadbiskup Ladislav Kolonić 1788. osnovao čantavirsku župu (KATONA, I, 137) koju prvih godina njezovog postojanja vodi subotički franjevac (KATONA, I, 103).

122. KATONA, I, 99; II, 319.*

123. KATONA, I, 127.

124. SEKULIĆ, Bač, 96-98.

pelanije stvorivši tako pastoralna područja koja su zajedno prekrivala cijelu Bačku osim njezinog krajnjeg sjeverozapada oko središta nadbiskupije. Početkom 18. st. su franjevci na taj način upravljali sa četiri petine postojećih župa, i to sa svim župama te nadbiskupije u kojima je živjelo hrvatsko stanovništvo, bački Bunjevci i Šokci.

3. Kaločko-bačka nadbiskupija je po oslobođenju od Turaka ustrojena kao mjesna Crkva s nadbiskupom na čelu. Svi su nadbiskupi u 18. st. porijekom pripadali najvišem plemstvu, a snagom hijerarhijske službe preuzimali su najviše položaje na društvenoj ljestvici i u državnoj upravi. No, oni također nastoje organizirati lokalnu Crkvu u duhu potridentskog crkvenog ideala i zakonodavstva pa bdiju nad radnom strukturom Crkve, župama i župnicima. U četvrtom desetljeću 18. st. je nadbiskup Gabrijel Patačić osnovao uz pomoć franjevac nadbiskupijske odgojno-obrazovne zavode da u njima nadbiskupija podiže svjetovni kler (125). Taj kler je preuzimao pastvu u novim župama koje su nastajale dijeljenjem župa koje su osnovali i do tada upravljali franjevci. Svjetovni kler je djelovao u pravcu sve veće pastoralne i eklezijalne okupljenosti mjesne Crkve, a nju su opet nadbiskupi sustavno ugrađivali u zajedništvo Crkve u Ugarskoj. Za takvu usmjerenost franjevci očito nisu imali osjetljivosti, jer su članovi provincije Bosne Srebrene bili vezani za redovničku zajednicu koja se prostirala od Budima do Jadrana, odnosno poslije 1735. do Dalmacije. Stoga potiskivanje franjevac iz župske pastve u Bačkoj istovremeno znači i kraj crkvene, vjerske i pastoralne povezanosti mjesne Crkve u Bačkoj s Crkvom među Hrvatima, jer su u onim povijesnim okolnostima jedino franjevci bili graditelji i jamci takve povezanosti.

4. Kaločko-bački nadbiskupi brižljivo su utvrđivali radnu strukturu svoje mjesne Crkve. Slijedili su zahtjevnosti koje je nametalo povećanje broja stanovnika u Bačkoj, napose nakon seoba sredinom 18. stoljeća, i bolja organizacija pastoralnog rada. Mnogo se zauzimaju za podizanje novih crkava i kapela, a od sredine 18. st. počinju umnažati broj župa i njihov broj trajno raste do konca stoljeća. Od 15 župa koncem trećeg desetljeća 18. st. povećao se do 1800. njihov broj na 88 župa. Dijeljenjem 12 župa, koje su početkom tog stoljeća bile u pastoralnoj nadležnosti franjevac, nastalo je 59 novih župa tako da 1800. bila 71 župa na negdašnjem području četiriju franjevačkih samostana u Bačkoj. No, 1800. ni jednom župom više nisu upravljali franjevci, jer su nosioci hijerarhije posve izmijenili krajem 17. st. naslijeđenu pastoralnu strukturu nadbiskupije s franjevcima kao dušobrižnicima zamijenivši ih svjetovnim svećenicima.

Ta je promjena nosilaca radne strukture lokalne Crkve unaprijedila samu pastoralnu strukturu nadbiskupije, omogućila veću povezanost klera s nadbiskupom, osigurala jedinstvenu organizaciju pastoralnog djelovanja (126), ali je istovremeno uvjetovala odvajanje hrvatskog življa od njegovog etničkog zaleđa. Dok su se franjevci

125. AFSM, Liber archivalis, 238.

126. Sadržaj uredbe o upravljanju Kaločko-bačkom nadbiskupijom, koju je 1738. donio nadbiskup Gabrijel Patačić priopćuje djelo Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici (SEKULIĆ, 1979, 47-49).

odgajali i osposobljavali za dušobrižnički rad u hrvatskoj narodnoj i kulturnoj sredini, svjetovni kler kaločko-bačke nadbiskupije odgajao se u mađarskoj sredini. Rasporak između jednog i drugog odgoja otkrivaju npr. uredba Luke Karagića, provincijala Bosne Srebrene rođenog u Baji, kad 1. srpnja 1737. naređuje franjevcima upotrebu bosančice u službenom i privatnom dopisivanju, a zabranjuje koristiti latinicu kao hrvatsko pismo (127). S druge strane odredba nadbiskupa Gabrijela Patačića koji kažnjava s 12 forinti globe ili 12 udaraca batinom svakoga tko se u Kaloči usudi govoriti „ilirskim” jezikom. Građanske vlasti su za takav prekršaj dodale i svoju kaznu od 25 dodatnih udaraca batinom (128). Sredinom 18. st. ni u drugim hrvatskim naseljima u Bačkoj nije bilo drukčije. Kako su svećenici njegovali narodni govor i jezik kod bačkih Hrvata, vidi se u brojkama: od 15 župa krajem trećeg desetljeća 18. st. nastalo je dijeljenjem do 1800. novih 73 župa; kad je bilo 15 župa, 12 od njih je bilo hrvatskih; god. 1800. uprava nadbiskupije smatra da je od ukupnog broja 88 župa njih 20 ili 21 župa potrebno ubrojiti među hrvatske župe (129). Drugim riječima: pastoralna služba, koja nije bila na narodnom govoru, pomogla je, ako ne i uvjetovala, gubljenje svijesti o narodnom identitetu kod bačkih Hrvata.

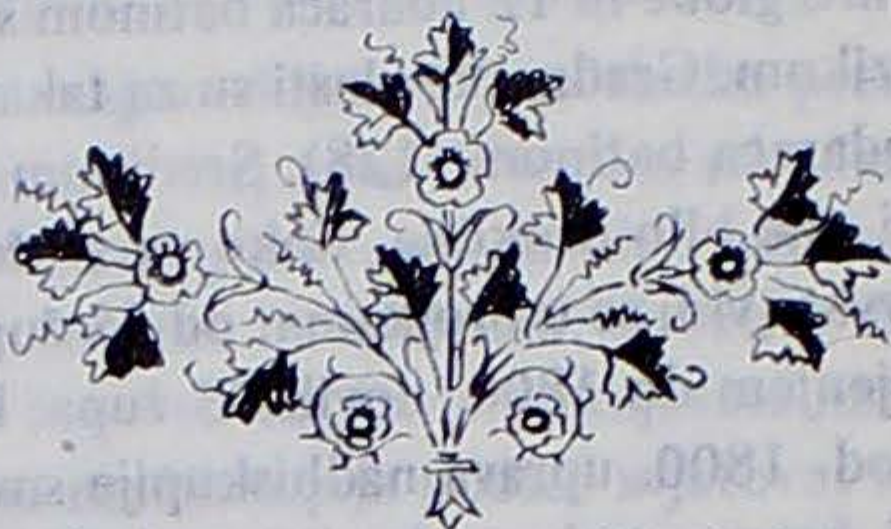
5. Napustivši pastvu u župama Kaločko-bačke nadbiskupije, izgubili su franjevci u drugom dijelu druge polovice 18. st. na značenju u crkvenom životu Bačke. Otada im je djelovanje omeđeno isključivo na rad u samostanskim crkvama, i to u Baču, Baji i Subotici. Prestali su biti kohezioni činilac među hrvatskim stanovništvom, jer je nekoć s njihovim crkvenim, vjerskim i pastoralnim djelovanjem usko bio povezan kulturni rad sa značajnim doprinosom razvitku svijesti kod naroda o njegovoj pripadnosti hrvatskom etničkom i narodnom biću. Franjevci u Baču, Baji i Somboru – na žalost to ne vrijedi u istoj mjeri i za franjevce u Subotici – bili su na područjima svog pastoralnog djelovanja širitelji i nastavljajući osobitog kulturnog stvaralaštva koje je u Bosni Srebrenoj još početkom 17. st. započeo Ivan Bandulavić s lecionarom na narodnom jeziku, a Matija Divković sa svojim katekizmima i propovjedima. Stoljećima je Bosna Srebrena njegovala prosvjetno i literarno stvaralaštvo u duhu potridentske obnove, a pojedini njezini članovi stvarali su djela značajna za hrvatsku historiografiju i leksikografiju, homiletiku i hagiografiju, religiozno pjesništvo i, štoviše, novinstvo. Čak se na krajnjem sjeveru hrvatske etničke dijaspare u Budimu obrazovao unutar Bosne Srebrene osobit kulturni budimski krug koji je okupio kao stvaraoce i franjevce rođene u Podunavlju. Oni su u povezanosti s kulturnim nastojanjima u središnjim hrvatskim pokrajinama riješavali vjerska, prosvjetna i kulturna pitanja od općeg hrvatskog značenja i svojim radom daleko nadišli topičke rubove hrvatske etničke dijaspare u Podunavlju. Dok su franjevci te provincije boravili na župama u Bačkoj, prenosili su i širili među bačkim Hrvatima tekovine tog stvaralaštva nudeći narodu vjerske i poučne knjige na narodnom jeziku. Njihovim odlaskom iz Bačke, prestao je dotok takvog kulturnog stvaralaštva, jer u svjetovnom svećenstvu nisu našli nastavljajuće takve pastoralne i kulturne zauzetosti. Drugim rije-

127. Vjenceslav Mijo BATINIĆ: Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vijekova njihova boravka sv. 3. Zagreb 1887, 99-100.

128. SEKULIĆ, 1979, 47.

129. KATONA, I, 73, 138.

ćima: prilike u Crkvi u Bačkoj poslije Turaka su iz motrišta ovog jubileja prepoznatljive prije svega po nestanku pastoralne i eklezijalne povezanosti mjesne Crkve sa Crkvom među Hrvatima i zatim prekidom povezanosti s kulturnim nastojanjima, posebno u literaturi, budimskog kulturnog kruga koji je do Ilirskog preporoda djelovao u punom skladu s kulturnim nastojanjima u središnjim hrvatskim pokrajinama.

Jakov Kopilović

TAMBURICA KAD ZAPLAČE...

Tamburica kad zaplače usred noći, mirne noći,
bunjevačko srce puca sve od bola i od tuge;
tiho škrinu pendžer mali, cura čeka da će doći
mili dragi izdaleka u jesenske noći duge.

Tamburica kad zaplače u osvit na materice,
bunjevačko srdce puca, stara majka sina čeka
i otvara širom vrata. Tužno cvile tanke žice:
Čekaj, majko, sina svoga, vratit će se izdaleka.

Čekala je majka sina, zaručnica zaručnika,
dok se nisu umorile dvije žene nesretnice
Sin se nije povratio, curi nije došo dika,
sad zatvara majka vrata, cura svoje pendžerice.

Tamburica kad zaplače, plače svaka duša mlada.
Svi bi kola momačkoga i bećarca, krvi jače
Popucaše tanke žice od žalosti i od jada...
Nema pjesme, nema kola. Muk... i srce samo plače.

Iz zbirke "Daleko od Zavičaja"

OSNIVANJE I PREUZIMANJE ŽUPA OD BISKUPIJSKOG KLERA

FRANJEVCI U BAČKOJ

Franjevci djeluju u Bačkoj od 1301. godine, kad su se nastanili u templarskom samostanu u Baču. Kroz 14. stoljeće, a i kasnije, tražit će se za područje Kaločko-bačke nadbiskupije franjevci misionari iz Bosne, budući da domaće svećenstvo nije poznavalo slavenskoga jezika. Uz premnoge samostane i redovnike, koji su na području današnje Subotičke biskupije djelovali prije mohačkoga poraza 1526. god. susrećemo i franjevce. Franjevci su također i za turskoga ropstva prisutni u Bačkoj. Najznačajnija središta bila su im Bač, Subotica i Sombor. (Slično, vrlo značajno franjevačko središte bila je i Baja, no o tome ne želim pisati, budući da se ograničujem na područje Subotičke biskupije). Kad je, nakon oslobođenja od Turaka, u ponovo oživljenoj Kaločko-bačkoj nadbiskupiji stasao novi, svjetovni kler, nadbiskupi su osnivali nove župe i povjeravali ih svjetovnim svećenicima. Svjetovni svećenici dolaze iz različitih biskupija, a među njima je bilo i bivših isusovaca.

O preuzimanju župa od franjevac puno se pisalo. Sama ta činjenica nije bila za dosadašnje auktore posebna tema, bar u Subotičkoj biskupiji.

Prva franjevačka župa koja je dobila svjetovnog župnika bio je Bač, 1. siječnja 1766. g. Subotica je bila u planu tri godine ranije, međutim gradsko poglavarstvo je složnim potezima, surađujući s franjevcima odgodilo primopredaju župe do 1. listopada 1773. g. Iz ta dva središta franjevci su se starali o zajednicama vjernika gotovo na cijelom području biskupije. Novi Sad i okolicu opskrbljivali su petrovaradinski franjevci. Somborski franjevci su imali na brizi samo somborsku župu sve do 1. studenog 1781. Oni su 9. lipnja 1786. morali napustiti i samostan. Tako je Subotička biskupija osiromašila za jedan vrlo zaslužan franjevački samostan.

Ovaj skromni rad, u povodu 300. obljetnice obnovljene crkvenosti među Hrvatima u Bačkoj, posvećujem zaslužnim bačkim franjevcima svih provincija i svih vremena, kao znak zahvalnosti za njihovo predano služenje bačkim katolicima svih jezika. Franjevci iz Bača zaslužuju posebnu pozornost suvremene Crkve! Oni su u svojoj crkvi krstili Slovake evangeličke vjere za Evangeličku crkvu! Najstarije crkve u našoj biskupiji gradili su franjevci zajedno s narodom pa su tako obogatili Bačku divnim baroknim zdanjima, prikupljali su knjige prosvjeđujući narod, pa su nam obogatili gradove dragocjenim bibliotekama.

Subotica, 1986.

KRATKI OSVRT NA POVIJEST ŽUPE SV. PAVLA U BAČU

29. kolovoza 1526. godine spada među najtužnije datume u povijesti međurječja Tise i Dunava. Do toga dana Bačka je obilježena cvatućim životom vjere. Bačka je bila bogata knjižnicama, arhivima, prekrasnim crkvama, utvrđenim gradovima, brojnim samostanima. Dan mohačkoga poraza zbrisao je gradove i sela, samostane, utvrde i crkve s lica zemlje. Kolikogod pustošenje bilo veliko, jedina uspomena na staru slavu sačuvana je u gradiću Baču. Tamo je u 14. stoljeću obnovljena tvrđava, koju spominju salzburške listine 873. godine. Ni tursko ropstvo nije porušilo templarski zvonik današnje franjevačke crkve u Baču, a sagrađena je 1169. Od 1300. godine u Baču neprekinuto djeluju franjevci (1). Bač je bio sjedište nadbiskupa bačkoga Fabijana, koji je Bačku nadbiskupiju predstavljao na slavlju u Zagrebu kad je ugarski kralj sv. Ladislav osnovao Zagrebačku biskupiju (2). Sve do 29. kolovoza 1526. Bač je sjedište Bačkoga kaptola. Njegova je župa postojala već u 11. stoljeću, a obnovljena je opet 1688. godine (3). Za vrijeme turskoga ropstva franjevci su bili jedini dušobrižnici svih vjernika u Bačkoj, a jedno od njihovih središta bio je Bač. Bačka se župa spominje ne samo u 11. stoljeću, spominje se i u popisu župa 1332. G. 1649. spominje se franjevačka crkva Uznesenja Marijinog u Baču kao župna crkva (4). Tako je nastariji grad Bačke, grad slavne prošlosti. Imao je cistercitsku bolnicu 1234! Bio je sjedište bogate Bačke županije. Čak i poslije Turaka bio je sjedište županije. U njemu su se držali i ugarski državni sabori. Bač je bio sjedište velikog franjevca i nadbiskupa kaločkoga i bačkoga Tomori Pavla, koji svoje porijeklo vodi iz Bosne. Još je poznatiji kao branitelj nesretnoga Mohača (5).

Nemoguće je nabrojiti sve velikane Bača, nemoguće je izgovoriti u kratkom vremenu njegovu veličanstvenu povijest koja seže sve do 535. godine kad je car Justinijan spomenuo biskupiju u Baču (6). Bač je sve do Mohačke bitke, kako vidjesmo, grad od velike važnosti kako za povijest Crkve, tako i za društvenu povijest, a kolikogod bio obilježen kao sjedište biskupa i nadbiskupa, od najveće je važnosti i povijest njegovih samostana, škola i bolnice.

FRANJEVCI NA ČELU ŽUPE U BAČU

Kako je već spomenuto, bačka župa ima franjevačku tradiciju već od 1300. godine. Bačka je zemlja u to vrijeme pripadala ugarskom kraljevstvu, pa je i bački samostan bio unutar Ugarske provincije Svete Marije. Zanimljivo je da se u Baču i

1. Sekulić, Dr. Ante, Drevni Bač, Split 1978., 85. str.

2. Šišić, Ferdo, Povijest Hrvata, Zagreb, 1925, 615-616. s.

3. Schematismus primus Dioecesis Suboticanae, Subotica, 1968, 67.

4. Sekulić, navedeno djelo, 75.

5. Frankói Vilmos, Tomori Pál élete, Századok, 15. godište, Budapest, 1881, 290. str.

6. Sekulić, navedeno djelo 85.

prije Mohačke bitke tražilo od franjevacu poznavanje „slavenskog jezika”. U Baču su djelovali konventualci sve do 1526.(7). Njihova je prisutnost povijesno utvrđena, no, o njihovom djelovanju nema dokumenata. Župu nisu vodili. Oni su propali zajedno sa samostanom (8). „Redovito dušobrižništvo prije Turaka franjevcima je tuđe, jer djeluju u vremenu, kad je dušobrižništvo u Evropi i u našim stranama dobro uređeno i svećenika ima dovoljno. I to biskupijskih”, piše franjevac Paškal Cvekan u svom djelu „Franjevci u Baču” (9).

Došavši u Bač, Turci su franjevačku crkvu Uznesenja Marijinog pretvorili u džamiju, a njezin drevni toranj u minaret. Iz toga, naravno slijedi da sve do oslobođenja od Turaka crkva nije služila kršćanskom bogoslužju (10). Na temelju povlastica iz 1463. bosanski su franjevci mogli koliko-toliko slobodno djelovati unutar otomanskog carstva. Bačlija rodom, o. Beato Bukinac tvrdi da su za cijelog turskog ropstva franjevci iz Bosne bili jedini dušobrižnici u Bačkoj (11). O. Paškal Cvekan misionarenje bosanskih franjevacu u Bačkoj stavlja gotovo isključivo u 17. stoljeće. Navodi, međutim, da je 1615. godine u Baču čak stanovao svjetovni svećenik Dubrovčanin Paulus Torelli, kao opat Svete Marije od Bača (12).

Kao što se ne može zaniijekati prisustvo bosanskih franjevacu, tako se – za turskog ropstva – ne može zaniijekati ni prisustvo hrvatskoga naroda, čiji je broj slabljenjem turske sile u srednjoj Evropi bivao sve veći. Budim je oslobođen 2. rujna 1686. A kad je pao i Segedin, Turci su se naglo povukli iz Bačke (13). G. 1688. su franjevci došli iz Gradovrha kod Tuzle preko Slavonije u Bač, gdje su imali svoju župu. Sa sobom su vodili i puk. Predaja da su došli iz Donje Tuzle neobično je živa i danas u Baču i njegovoj okolini (14). U bačkom franjevačkom samostanu se čuva slika Gospe Radosne. Slika je nastala 1685. Za 300. obljetnicu slika je bila renovirana. Na poleđini stare krune nađen je natpis „Ogradi o. p. Fra Juro Bačvanin na poštenje Gospi u Grdovar 1685”. Natpis je otkrio bački dekan, mr Lazar Ivan Krmpotić. Na moju zamolbu, bosančicom urezani tekst, pročitao je i transkribirao fra Mirko Bobaš, franjevac iz Tuzle. Svećenici Bačkog dekanata to otkriće su smatrali značajnim i velikim. Želili su da u Baču ostane kao trajan spomen na omiljeno svetište u starom kraju pokraj Tuzle. Bačka župa je obnovljena 1688. g. (15). Od tada je službeno vode bosanski franjevci. Kao prvi župnik poznat je fra Andrija iz Velike. Bački franjevački samostan je vodio brigu i o sonćanskoj župi. Sonćanski župnik, fra Augustin Stopić je darovima pomagao proširenje bačkog samostana 1758. i 1759. godine, a 1764. pomogao je proširenje crkve. Kao posljednji franjevac župnik u Baču poznat je fra Ilija Sova koji je župnikovao do 31. prosinca 1765.(16).

7. Sekulić, navedeno djelo, 39.

8. Paškal, Cvekan, *Franjevci u Baču*, Virovitica 1985, 46.

9. Cvekan, navedeno djelo, 46.

10. Cvekan, navedeno djelo, 48.

11. Bukinac, Beato, *De activitate franciscanorum*, Zagreb 1940, 18.

12. Cvekan, navedeno djelo 48-50.

13. Cvekan, navedeno djelo 52.

14. Cvekan, navedeno djelo 54.

15. *Schematismus primus Dioecesis Suboticanae*, 62.

16. Sekulić, navedeno djelo, 99.

Između bačke franjevačke župe i nadbiskupa nije bilo napetosti. Župljani Bača su podrijetlom iz tuzlanskog kraja. U vrijeme župnika fra Marka Dragoevića 1717. upisano je u maticu vjenčanih vjenčanje Šimuna Tomaševića iz Bača s Marijom Tomić, podrijetlom iz Bosne, a 1713. ubilježeno je krštenje kćerke Marka Mesića iz Tuzle (17). 29. prosinca 1765. došao je u Bač generalni vikar Kiss József. U pratnji su mu bili dva oca pijarista, nadbiskupski bilježnik, pravnik te svjetovni svećenici Stjepan Ranić i Győri Imre. 31. prosinca iste godine doznao je posljednji župnik franjevac, fra Ilija Sova da će od nove, 1766. godine župom u Baču upravljati nadbiskup Batthányi József osobno po mjesnim kapelanim Raniću i Győriju (18). Nadbiskup je preko spomenutih ljudi zahvalio franjevcima koji su najpredanije i u najtežim vremenima vodili brigu o bačkoj župi. Pohvalio je i njihov rad i veliku ljubav, istaknuo njihove žrtve i napore. Franjevci se ne lišavaju župe zato što ne bi bili dobri dušobrižnici. Nadbiskup smatra da s naslova pravednosti župom treba upravljati svjetovni svećenik. Preuzimanje župe je bolno pogodilo i vjerni puk i franjevce. Ljetopisac je ovako opisao promjenu: Za nemire, ropstva i turskoga zuluma bili su uz narod do kraja, a sada kada je mir zavladao, lišavaju se naroda. S bolom bilježi: „Protjeraše ljubav, da pravda zavlada!” (19).

Stjepan Ranić i Győri Imre upravljaju župom kao mjesni kapelani. Ovdje valja spomenuti da je još prije preuzimanja župe nadbiskup Batthányi József za pravoslavne Srbe, koji su do tada živjeli u Baču zajedno s katoličkim Hrvatima, kao novo mjesto prebivanja odredio pustaru Deronje. Njihovu crkvu je odredio za župnu crkvu bačkim katolicima (20).

O toj privremenoj župnoj crkvi zabilježio je u jednom imovniku bački župnik Garay Károly da se nalazila na mjestu gospodarske zgrade nekadašnjeg župnog doma. Bila je opletena od šiblja i oblijepljena blatom (21). Budući da crkva nije imala ništa od onoga što je potrebno za bogoštovlje, franjevci su dali sve što je najpotrebnije, a među ostalim i od pješčanika isklesanu krstionicu (22). Dok su franjevci upravljali bačkom župom, imali su brojne i prilično udaljene župe o kojima su vodili brigu. G. 1767. Bač ima filijale: Selenču, Deronje, Tovariševo, Silbaš, Ratkovo, Parage, Bukin, Vajsku, Sontu i Plavnu (23). G. 1723. godine franjevci iz Bača se staraju o župi Santovo i Monoštor (24). Srpski Miletić, Bačka Palanka, Gajdobra i Titel bile su također župe bačkih franjevac (25).

17. Sekulić, navedeno djelo, 75-76.

18. Sekulić, 76.

19. Cvekan, navedeno djelo, 118.

20. Sekulić, navedeno djelo, 76.

21. Topalić, Ivo, Katolički kalendar za prostu 1979. godinu, Ruski Krstur, 1978, 18.

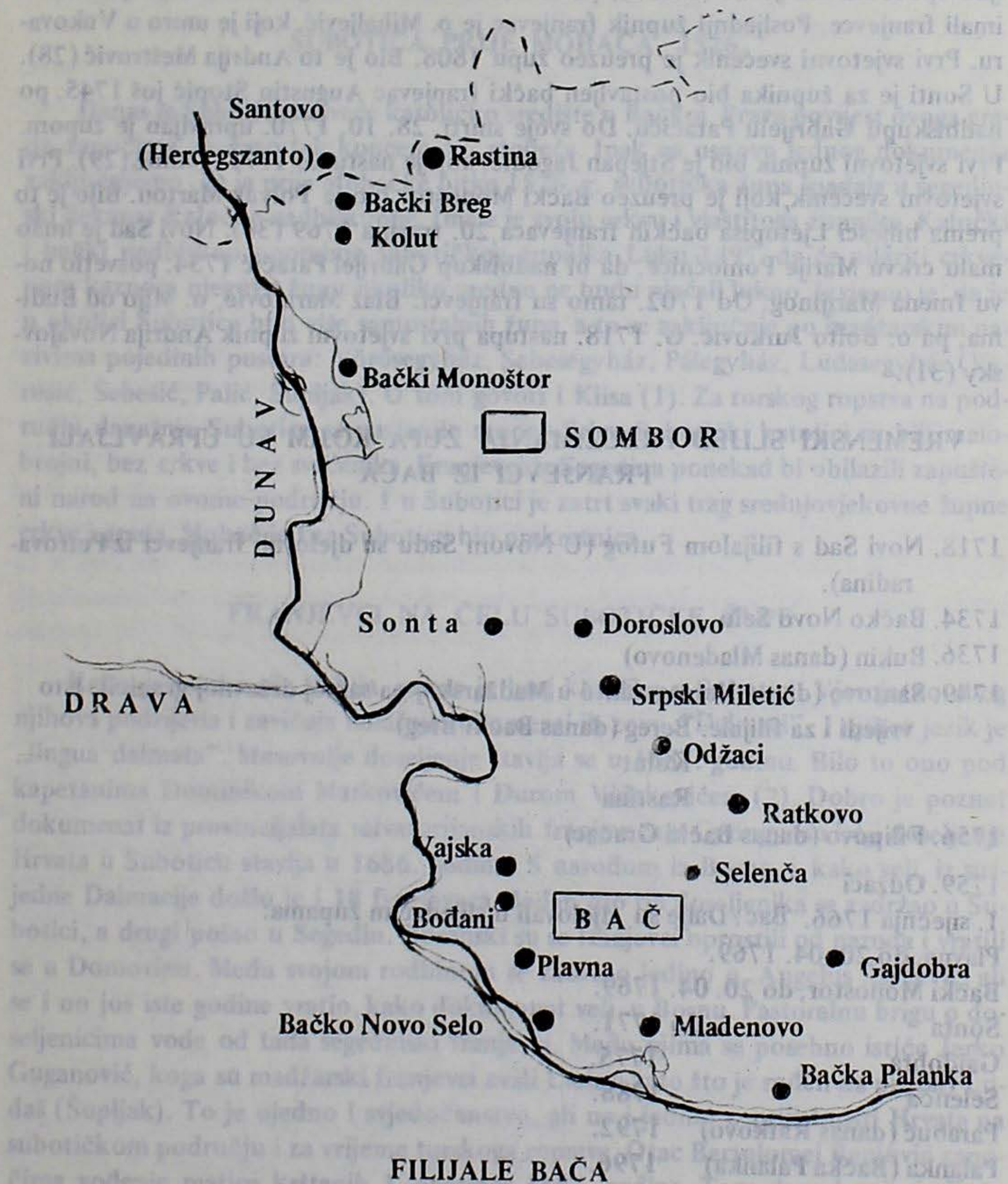
22. Cvekan, navedeno djelo, 118.

23. Katona Stephanus, Historia Metropolitanae Colocensis Ecclesiae, Pars I, Kalocsa, 1800, 97.

24. Sekulić, navedeno djelo, 76.

25. Cvekan, navedeno djelo 117.

FILIJALE BAČA

Župa Santovo (danas Hercegszántó) u Mađarskoj imala je filijale Bereg (danas Bački Breg), Kolut i Rastinu. Ta je župa dobila prvog svjetovnog župnika 1749. godine u osobi Mirka Noršića (26). Župa sv. Jakova u Plavni imala je za filijale današnje župe Vajsku i Bođane. Prvi svjetovni župnik je postao Bazilije Ikotić 20. travnja 1769. (27). Župa sv. Jurja u Vajskoj je kasnije osamostaljena. Tom župom je uprav-

26. Katona, navedeno djelo, 124-126.

27. Katona, navedeno djelo 122-123.
Sekulić, navedeno djelo 77.

ljao spočetka franjevac iz Bača, pa iz Plavne. Do 1808. god. tamošnji vjernici su imali franjevce. Posljednji župnik franjevac je o. Mihaljević, koji je umro u Vukovaru. Prvi svjetovni svećenik je preuzeo župu 1808. Bio je to Andrija Meštrović (28). U Sonti je za župnika bio postavljen bački franjevac Augustin Stopić još 1745. po nadbiskupu Gabrijelu Patačiću. Do svoje smrti, 28. 10. 1770. upravljao je župom. Prvi svjetovni župnik bio je Stjepan Jagodić, koji je nastupio 1771. godine (29). Prvi svjetovni svećenik, koji je preuzeo Bački Monoštor, bio je Polyák Márton. Bilo je to prema bilješci Ljetopisa bačkih franjevaca, 20. travnja 1769 (30). Novi Sad je imao malu crkvu Marije Pomoćnice, da bi nadbiskup Gabrijel Patačić 1734. posvetio novu Imena Marijinog. Od 1702. tamo su franjevci: Blaž Marinović, o. Mijo od Budi-
ma, pa o. Bolto Jurković. G. 1718. nastupa prvi svjetovni župnik Andrija Novajovsky (31).

VREMENSKI SLIJED PREUZIMANJA ŽUPA KOJIM SU UPRAVLJALI FRANJEVCI IZ BAČA

1718. Novi Sad s filijalom Futog (U Novom Sadu su djelovali franjevci iz Petrovaradina).

1734. Bačko Novo Selo

1736. Bukin (danas Mladenovo)

1749. Santovo (danas Hercegszántó u Mađarskoj na samoj državnoj granici). Isto vrijedi i za filijale: Bereg (danas Bački Breg)

Kolut

Rastina

1756. Filipovo (danas Bački Gračac)

1759. Odžaci

1. siječnja 1766. Bač. Dalje su djelovali u slijedećim župama:

Plavna, do 20. 04. 1769.

Bački Monoštor, do 20. 04. 1769.

Sonta do 1771.

Gajdobra 1775.

Selenča 1788.

Parabuć (danas Ratkovo) 1792.

Palanka (Bačka Palanka) 1796.

Srpski Miletić 1798.

Vajska 1808.

Bođani 1808.

28. Augustinov, Kulturna povijest Vajske, Vajska 1972, 27-28.

29. Katona, navedeno djelo, 118; Cvekan, navedeno djelo 111.

30. Katona, navedeno djelo, Pars II, 472; Pars I, 118.

31. Katona navedeno djelo, Pars I, 120.

SUBOTICA PRIJE MOHAČA, 1526.

Danas je Subotica najveće katoličko središte u Bačkoj. Prava povijest ovoga grada započinje zapravo tek koncem 17. stoljeća. Ipak na osnovu jednog dokumenta zaključujemo da je prije Mohačke bitke 1526. g. subotička župa spadala u segedinski dekanat Kaločke nadbiskupije. Imala je svoju crkvu i vlastitoga župnika. Kaločki i bački nadbiskup opominje subotičkog župnika Luku 1497. da će udariti crkvenom kaznom njegovu župu ukoliko uredno ne budu plaćali lukno. Izvjesno je da je u okolini Subotice bilo više samostalnih župa, a to se zaključuje po mađarskim nazivima pojedinih pustara: Vörösegyház, Sebesegyház, Pálegyház, Ludasegyház (Verušić, Šebešić, Palić, Šupljak). O tom govori i Klisa (1). Za turskog ropstva na području današnje Subotice se nastanilo mnogo Srba. Subotički katolici su bili malobrojni, bez crkve i bez svećenika. Franjevci iz Segedina ponekad bi obilazili zapušteni narod na ovome području. I u Subotici je zatrt svaki trag srednjovjekovne župne crkve i grada. Mohač je i za Suboticu bio prekretnica.

FRANJEVCI NA ČELU SUBOTIČKE ŽUPE

Kako je turska sila slabila, rastao je broj katolika u Subotici. Vjerojatno zbog njihova podrijetla i zavičaja tadašnji dokumenti ih zovu "Dalmati". I njihov jezik je „lingua dalmata”. Masovnije doseljenje stavlja se u 1687. godinu. Bilo to ono pod kapetanima Dominikom Markovićem i Đurom Vidakovićem (2). Dobro je poznat dokumenat iz provincijalata salvatorijanskih franjevacu u Gyöngyösu koji doseljenje Hrvata u Suboticu stavlja u 1686. godinu. S narodom iz Bosne, i, kako veli, iz susjedne Dalmacije došlo je i 18 franjevacu. Jedan dio tih doseljenika se zadržao u Subotici, a drugi pošao u Segedin. Bosanski su se franjevci oprostili od naroda i vratili se u Domovinu. Među svojom rodbinom se zadržao jedino o. Angelus Šarčević, ali se i on još iste godine vratio, kako dokumenat veli, u Bosnu. Pastoralnu brigu o doseljenicima vode od tada segedinski franjevci. Među njima se posebno ističe Jerko Gubanović, koga su mađarski franjevci zvali Ludasi zato što je rođen na pustari Ludaš (Šupljak). To je ujedno i svjedočanstvo, ali ne i jedino o prisutnosti Hrvata na subotičkom području i za vrijeme turskoga ropstva. Otac Bartolomej Benjović započinje vođenje matice krštenih 1. prosinca 1687. godine. Toga dana krstio je Katu Parčetić, Anđelku Kubatović, Anu Dumenčić i Marijanu Rajić. Tih godina u gradu žive Srbi i Hrvati, kako bilježi povjesničar Iványi. Katolički dušobrižnici su franjevci iz segedinskog samostana (3).

Među subotičkim franjevcima spominje se Aleksandar Španik, zatim o. Nikola, Rajmund, Luka, Lovro Firlai, Fulgecije Jakubini, o. Lazar, Norbert i o. Nagy János.

1. Iványi István, Szabadka szabad király város története, 2. dio, Subotica, 1792, 258-259

2. Iványi István, navedeno djelo, 1. dio, Subotica 1886, 88-89. str.

3. Iványi, navedeno djelo, 1. dio, 89-91

Već spomenuti o. Jerko Gubanović je u subotičkoj kuli imao sobu u kojoj je stano-
vao i dvoranu u kojoj je služio sv. misu. U kuli su stanovali i kapetani Sučić, Marče-
tić, Vujević i Kajić. Vremenom se franjevci izboriše da se cijela stara tvrđava preure-
di za crkvu. 15. travnja 1736. blagoslovio je nadbiskup Gabrijel Patačić crkvu, koju
su franjevci šest godina gradili. Zaštitnik crkve je bio i do danas ostao sv. Mihovil,
što se isticalo i na samostanskom pečatu. G. 1736. u samostanu živi već deset redov-
nika. Iste godine položen je temeljac za gradnju samostana. Gradilo se darovima su-
botičkih vjernika. Jedan popis darova obuhvaća vrijeme od 1732. do 1735. godine.
Subotički darovatelji svojim potpisom potvrđuju da su franjevci novac i darove pri-
mijenili za potrebe crkve i samostana, ujedno obećavaju u svoje ime i u ime svojih
potomaka, da će uvijek priznavati samo franjevce za svoje dušobrižnike. 13. ožujka
je opet potpisana izjava da su darove za crkvu dali isključivo franjevcima. Isto će
potvrditi i Gradski savjet 1757. I samostan, i crkvu, i crkvenu opremu stekli su fra-
njevci prošnjom, tj. svojom marljivošću. Kako niti samostan, niti crkva, niti 1738.
započeta kapela sv. Roka nisu imali nadarbinu, niti ikoji drugi izvor prihoda, to su
se franjevci sami morali starati o održavanju zgrada. Na osnovu nadbiskupskog do-
kumenta iz 1729. franjevci su postali službeni dušobrižnici u gradu. Narod ih je za-
volio. Gradske privilegije iz 1743. u 22. točki ističu franjevce kao jedine voditelje
župe. Ukoliko oni župu izgube, grad će obnašati patronatsko pravo i imat će pravo
birati župnika, što s franjevcima nije bio slučaj.

Spočetka se u subotičkoj župi propovijedalo samo hrvatskim jezikom. 1731.
župa ima ispovjednika za mađarski jezik. Prvi mađarski propovjednik je bio o.
Földesi 1747. g. Vjernici Mađari dolaze i nastanjuju se u gradu najviše iz Segedina
i Kečkemeta. G. 1753. franjevci drže i njemačkog ispovjednika. Križni put u Svetom
tjednu se vodio na sva tri jezika. Vremenom Gradsko vijeće se sve češće tužilo pro-
vincijalu, tražeći hrvatske propovjednike. G. 1763. gradski oci čak traže da se sa-
mostan uključi u drugu provinciju, koja će im moći osigurati odgovarajuće propov-
jednike (4).

PREUZIMANJE ŽUPE

U najmeri da što bolje organizira život u tek obnovljenoj nadbiskupiji, nadbis-
kup Gabrijel Patačić 1738. izdaje propise o vođenju župa. Prethodno je dva puta
obišao svoje župe. Uvidjevši da franjevci propise ne provode u djelo, opominje
ih 1743. pa opet 1748. Franjevci su se, međutim, pozivali na svoje redovničko pra-
vilo, kao i na mjesne običaje. Posljednja opomena popraćena je prijetnjom da će im
se oduzeti župa ako ne provedu u djelo nadbiskupove odredbe. Nakon kanonskog
pohoda 1756. uslijedila je stroga naredba da se samostanska blagajna vodi odvojeno
od crkvene. Kanonski pohod iz 1763. traži izradu imovnika crkvenih stvari, te da
vjernici i u Subotici počnu plaćati lukno. Do sporazuma nikako nije dolazilo. 29.
studenog 1763. piše nadbiskup Gradskom savjetu da se pobrine za gradnju nove
crkve i župnog doma kao i o tome kako će izdržavati župnika. Na sjednici u Kaloči
dne 3. prosinca 1763. odlučuje nadbiskup da upravu subotičke župe uzme franjev-

4. Iványi, navedeno djelo, 2. dio, 262-272

cima. Uvidjevši, međutim, da je prenačio u odluci, povukao ju je 31. prosinca, no nije odustao od namjere da župu povjeri svjetovnim svećenicima. Naredne godine Gradski savjet se obraća izravno kraljici moleći je da dopusti franjevcima da i dalje vode župu. G. 1765. nadbiskup pregovara preko kanonika Glasera s Gradskim vijećem, no sve je bilo uzaludno budući da je Gradski savjet uvijek ostajao kod želje da franjevci vode župu.

25. siječnja 1772. Gradsko vijeće odlučuje zamoliti nadbiskupa da svojom zakladom od 14.000 forinti ne podigne samostan pijaristima u Kaloči, nego neka ga podigne u Subotici. Tako bi Subotica dobila novu crkvu, a župa bi i dalje ostala franjevačka. Molbu nije prihvatio niti nadbiskup, niti provincijal pijarista (5).

Broj katolika u gradu je rastao. G. 1731. Subotica je brojala 1865 vjernika, dorašlih za sv. ispovijed. G. 1740. pak 5290, G. 1767. 7779. G. 1767. brojala je Subotica 1754 vjernika pravoslavne vjere. Broj vjernika je tako naglo rastao da je 1783. u Subotici bilo već 11.000 vjernika, dorašlih za sv. ispovijed. 1791. bilo ih je 19.786. Po narodnosti bili su to Hrvati, Mađari, Nijemci i Slovaci. Sedam godina kasnije broj se katolika popeo na 26.000, a samo jedna župa (6). Sve je to sililo Gradsko vijeće, koje je kao nosilac patronata nad župom, moralo tražiti rješenje.

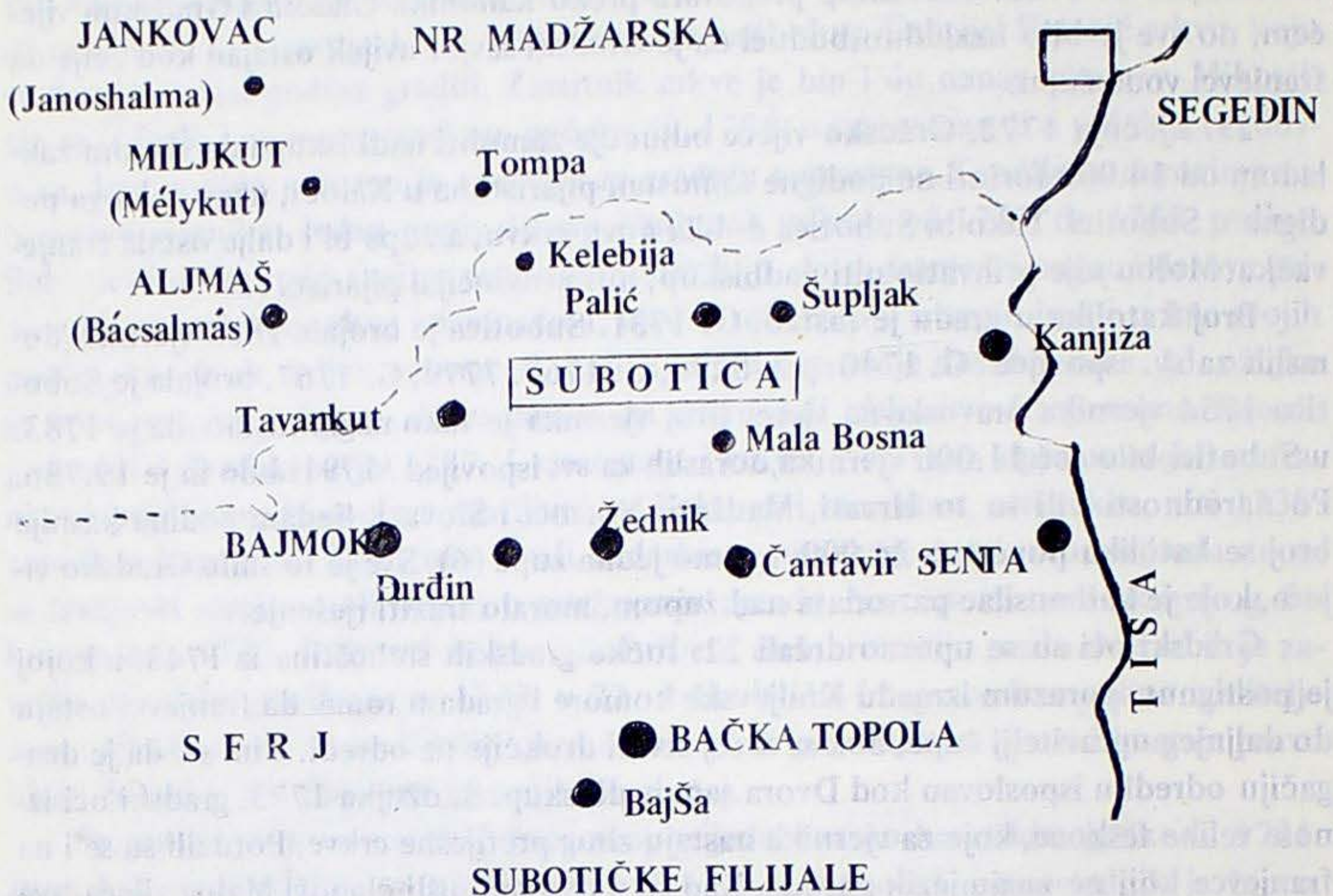
Gradski oci su se uporno držali 22. točke gradskih slobodina iz 1743. u kojoj je postignut sporazum između Kraljevske komore i grada u tome da franjevci ostaju do daljnjeg upravitelji župe, dok se u toj stvari drukčije ne odredi. Čini se da je drugaciju odredbu isposlovao kod Dvora sam nadbiskup. 8. ožujka 1773. gradski oci iznose velike teškoće, koje za vjernike nastaju zbog pretijesne crkve. Potužili su se i na franjevce koji ne znaju jezik naroda. Kad su u dvoranu ušli članovi Malog vijeća, sve je krenulo drugim tokom.

Energično su se protivili predaji župe. Nadbiskupovo povjerenstvo se ipak ohrabreno vratilo u Kaloču iz Subotice. Konačno 19. svibnja 1773. dolazi sam nadbiskup Batthányi József s generalnim vikarom Kiss Józsefom u pratnji trojice kanonika. Toga dana potpisan je ugovor o predaji župe svjetovnim svećenicima. Ne zadugo stiglo je i kraljevsko odobrenje. Dokumentat je potpisala kraljica Marija Terezija 7. siječnja 1774. Za župnu crkvu određena je kapela svetoga Roka koja je tako proširena daščanim trijemom, da je trijem služio za lađu, a kapela za svetište crkve. Za župni stan određeno je mjesno svratište. 28. rujna 1773. doveo je nadbiskupov opunomoćenik i kanonik Gabriel Glaser upravitelja župe dr Stjepana Ranića te kapelane Pavla Mihaljevića, Josipa Potegića, Maróczy Józsefa i Stjepana Vilova. Narednog dana slavio se dotadašnji zaštitnik župe, sv. Mihovil u franjevačkoj crkvi. Svečanu svetomislu je služio kanonik Glaser pred mnoštvom vjernika i pred cijelim gradskim poglavarstvom, svim svećenicima iz okolice te pred novim subotičkim svećenicima. Franjevci su pogostili sve odlične goste. Slijedećeg dana, 30. rujna pred poglavarstvom grada i cijelom svojom pratnjom pročitao je Glaser kraljevsko odobrenje za sporazum između nadbiskupa i grada kojim se župa ustupa svjetovnim svećenicima. S tim je upoznat i gvardijan. Nadbiskupov izaslanik je zajedno s gradskim ocima zamolio franjevce da novom upravitelju župe predaju sve što je potrebno za bogosluž-

5. Iványi, navedeno djelo, 2. dio, 274 - 280.

6. Katona, navedeno djelo, 1. dio, 118-119

je. Franjevci su predali matične knjige, krstionicu i nešto potrebnih stvari 1. listopada 1773. Istoga dana novi upravitelj župe dr. Stjepan Ranić prima župu. U to vrijeme Bajmok je bio filijala Subotice, pa je Ranić upravljao i tom filijalom (7).

Do 1733. franjevci iz Subotice su imali za filijalu Jankovac, danas Jánoshalma u Mađarskoj. Zajedno s Jakonkovcem te godine je svjetovni svećenik preuzeo i filijalu Miljkut (Mélykút). Do 1740. filijala Subotice je bio i Aljmaš (Bácsalmás). Kanjižu su subotički franjevci držali do 1759, Sentu do 1757. Bačku Topolu do 1758. Bajmok je također filijala Subotice. Od 1. listopada 1773. župnik Ranić u predvečerje blagdana i nedjelja o trošku grada šalje po jednog kapelana u Bajmok, gdje bi prenoćio. U Bajmoku bi narednog dana odslužio sv. misu, pročitao evanđelje, propovijedao i držao kršćanski nauk. Prvi župnik bajmočke župe bio je Millen János iz Senteandreje, a župu je preuzeo 1780. Patron bajmočke župe bio je grad Subotica. Čantavir je još 1800. imao franjevca za upravitelja župe. I Čantavir je bio pod patronatom Subotice (8).

7. Iványi, navedeno djelo, 2. dio, 280-287

8. Katona, navedeno djelo, 1. dio, 112 - 113

Katona, navedeno djelo, 1. dio, 119

Schematismus Coloczensis, 1870, 56-57

Katona, navedeno djelo, 1. dio, 92-93

Katona, navedeno djelo, 1. dio, 113

Katona, navedeno djelo, 1. dio, 125

Katona, navedeno djelo, 1. dio, 132

Tormási Gábor, A szabadkai római kath. főplébánia története, Subotica 1883, 101

Katona, navedeno djelo, 1. dio, 94-95

Katona, navedeno djelo, 2. dio, 474

Katona, navedeno djelo, 1. dio, 103

VREMENSKI SLIJED PREUZIMANJA ŽUPA KOJIMA SU UPRAVLJALI FRANJEVCI IZ SUBOTICE

1733. Jankovac (danas Jánoshalma u NR Mađarskoj, zajedno s filijalom
Milykut (Mélykút)

1740. Aljmaš (Bácsalmás)(NR Mađarska)

1757. Senta

1758. Bačka Topola

1759. Kanjiža

1. listopada 1773. Szent Mária (Subotica) zajedno s filijalom Bajmok.

Bajša od 1798.

Čantavir do početka 19. stoljeća

PREGLED ŽUPA KOJE SU NASTALE DISMEMBRACIJOM ŽUPE SVETE TEREZIJE U SUBOTICI I BLIŽOJ OKOLICI

1779. Bajmok

1841. Sveti Juraj u gradu

1841. Sveti Rok u gradu

1886. Šupljak

1910. Tavankut

1913. Žednik

1921. Sveti Mihovil u gradu. Župu su kratko vrijeme vodili franjevci.

1933. Sveti Petar u gradu

VIKARIJE KOJE SU 1956. PROGLAŠENE ŽUPAMA

Sveta Marija

Isusovo Uskrsnuće

Sveti Križ

Isus Radnik

Sveti Aleksandar, danas Marija Majka Crkve

PREGLED PRIGRADSKIH ŽUPA KOJE SU PROGLAŠENE 1956. G.

Mala Bosna

Đurđin

Bikovo

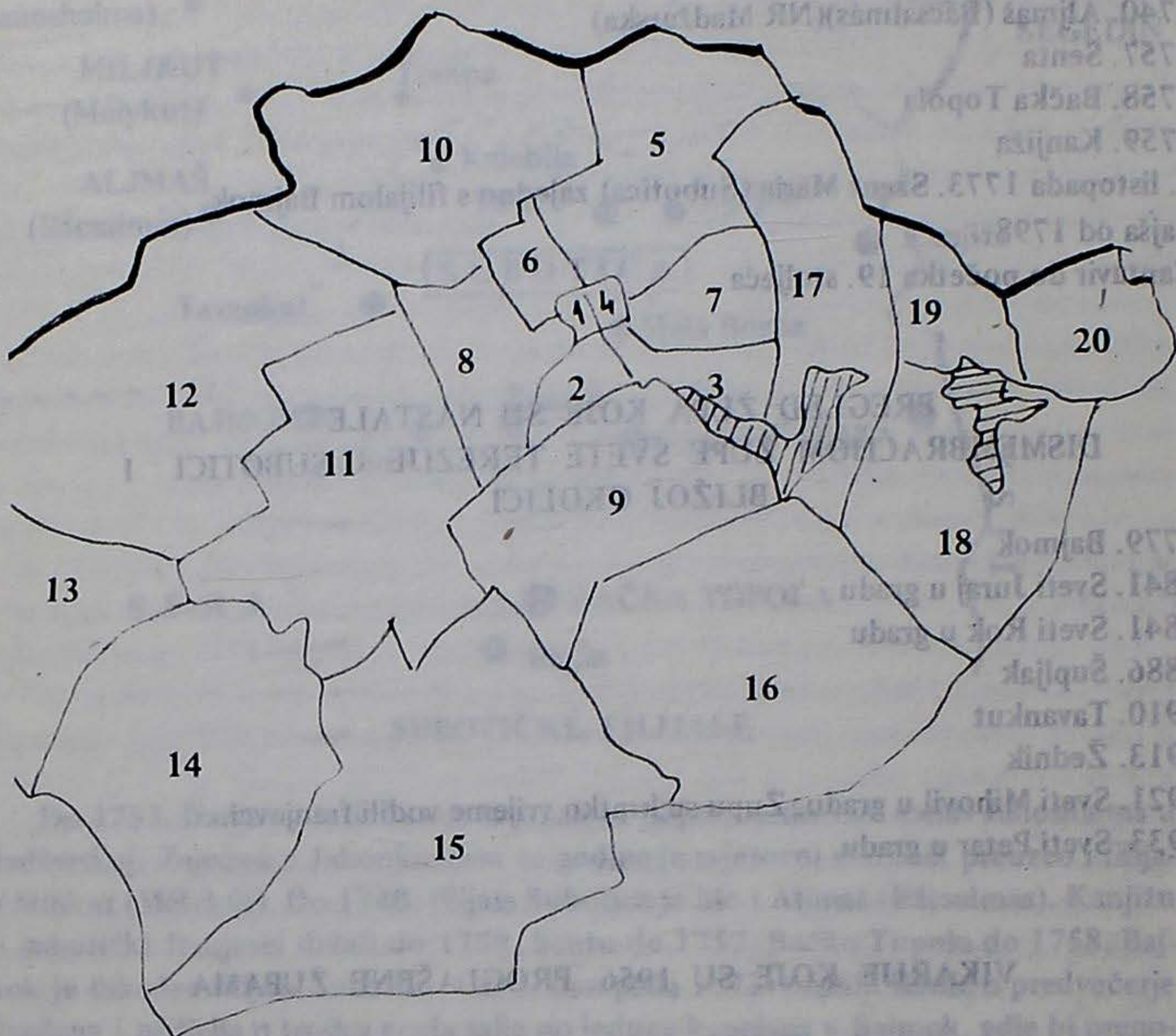
Palić

1968. PROGLAŠENE SU ŽUPOM:

Kelebija

Hajdukovo

ŽUPE ŠIREG PODRUČJA GRADA SUBOTICE

1. KATEDRALNA ŽUPA SV. TEREZIJE
2. SVETI ROK
3. SVETI JURAJ
4. SVETI PETAR
5. SVETI KRIŽ
6. SVETA MARIJA
7. ISUS RADNIK
8. ISUSOVO USKRSNUĆE
9. MARIJA MAJKA CRKVE
10. Kelebija

11. Mala Bosna
12. Tavankut
13. Bajmok
14. Đurđin
15. Žednik
16. Bikovo
17. Palić
18. Šupljak
19. Hajdukovo
20. Bački Vinogradi

S O M B O R

KRATKI OSVRT NA POVIJEST SOMBORSKE ŽUPE PRESVETOG TROJSTVA

Grad Sombor je u 18. stoljeću postao sjedištem Bačko-bodroške županije. Upravo zahvaljujući toj činjenici doživljava za bačke prilike nagli razvoj. Zajedno s cijelom Bačkom srednjovjekovni Sombor doživljava višestruka pustošenja i razaranja. Prvo takvo poznato pustošenje doživio je grad 1241. od tatarske najezde. Tom je prilikom razoreno svako naselje i sve što je postojalo u tadašnjoj Bodroškoj županiji. Slijedeće takvo veliko pustošenje doživio je grad i okolica za seljačke bune Dózse Györgya, 1514. Sve se ponovilo 1526. prilikom turskog pohoda na Mohač. Turska okupacija 1541. donijela je sa sobom nova pustošenja. Poslije izгона Turaka uslijedila je Rákóczijeva buna početkom 18. stoljeća. Mađarska revolucija, a zatim Bachov apsolutizam značio je također kraj za mnoge dokumente. Bilo je vremena, kako bilježi Ilija Džinić, „kada je u Somboru arhivski materijal bio ustupljen prodavačicama sira na pijaci”. U Baji su primjerice spaljeni mnogi stari dokumenti jer se držalo da se iz njih širi kuga. Nije stoga čudo što o srednjovjekovnom Somboru gotovo ništa ne znamo. A povijest Sombora za vrijeme i poslije Turaka se teško može dokumentirati s obzirom na činjenicu da su somborski franjevci svoj arhiv raznijeli u Baju i Budim (1).

Na mjestu današnjeg Sombora bio je u srednjem vijeku gradić Szent Mihály. Kad je mjesto došlo u posjed obitelji Czobor, prozvat će se Czoborszentmihály. Na županijskom saboru u Háj-Szen-Lőrincu 1360. spominje se Czobor István „De Zentmyhal”. O samoj župi prvi spomen u povijesti pada 1391 (2). Kaločki šematizam iz 1942. ističe da je u gradu već 1391. postojala župna crkva sv. Mihovila. Župa je vjerojatno i ranije postojala, pa je grad dobio ime po svome zaštitniku: Zentmyhal (3).

Mjesto i župa je i u srednjem vijeku uživala priličan ugled. Poznato je da je u Czobor Szent Mihályu 1432. zasjedao županijski sabor sa 300 uzvanika (4). G. 1443. zadesio je Czobor Szent Mihály veliki potres, kad je uništen dvorac, župna crkva i kućerci kmetova (5). Crkva je ubrzo ponovo podignuta. Spominje se opet 1478. godine. Nalazila se u tvrđavi Czoborovih. Bila je posvećena sv. Mihovilu, a kraj nje je bio i župni stan. Te je godine izvjesni Kiss Mátyás pokušao zapaliti crkvu (6).

1. Džinić, Ilija, Sombor-Zombor, ime, naziv u svjetlu znanstvenog istraživanja, Sombor, 1979. 7-8
2. Muhi János, Zombor története, Sombor 1944, 44
3. Beretić, Stjepan, Povijest Župe Presv. Trojstva u Somboru do XX. stoljeća, monografija, diplomatska radnja iz crkvene povijesti na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, Zagreb, 1973, 10
4. Beretić, navedeno djelo, 10
5. Muhi, navedeno djelo, 46
6. Érdúlyhelyi Menyhért, A kalocsai érsekség a renaissance korban, Senta 1899, 255.

DOMINIKANCI U SOMBORU

1478. godine zatraže braća Mihovil, Mirko i Martin od pape Siksta dopuštenje za otvaranje samostana dominikanaca u tvrđavi Czobor Szent Mihály. Dobivši dopuštenje, braća su već naredne, 1479. godine podigli dominikanski samostan i crkvu Marijinog Uznesenja. Službeni dokumenat o podizanju samostana i crkve izdan je godine 1481. Dominikanci su dobili posjed u koji je ulazio i ribnjak. Dobili su i vinograd. Oci dominikanci su dobili kuću pokojnog Andrije Czobora s više vrtova i zgrada na njegovoj okućnici (7).

Jedini župnik čije je ime nadživjelo srednji vijek bio je župnik Ivan. Ime mu se nalazi u Monumenta Vaticana Hungarica, I Ser. V Tomus, 59. V. Tamo stoji: „Ioannes de Choborzentmyhal presbyter dioecesis colocensis”. Župnik Ivan je stupio u rimsku družbu Duha Svetoga 1479. godine (8).

O značenju Sombora govori i podatak, da je proglas o sazivanju križarske vojne protiv Turaka, za što je bio ovlašten ugarski primas Tomo Bakač, bio izvješten na vratima crkve Marijinog Uznesenja u Somboru na Cvjetnicu 1514 (9). Iste godine su pobunjeni kmetovi Dózse Györgya razorile Czobor Szent Mihály. Kako su obje crkve, samostan i župni dom bili unutar utvrde, za pretpostaviti je da je tom prilikom nastradala i župna i dominikanska crkva (10).

FRANJEVCI NA PODRUČJU SOMBORSKE ŽUPE

Pisac monografije o Somboru, Muhi János bilježi da je poslije ugušene seljačke bune u Bačkoj jedva tko od mađarskih kmetova ostao. Radi toga je osobito poslije 1514. počelo sve masovnije naseljavanje Bačke od strane srpskog naroda (11).

No, bilo je i Hrvata katolika u Bačkoj. Tako franjevac iz Bača Únyi Bernardin bilježi da je kralj Ljudevit molio franjevence iz Bosne neka pošalju vjerovjesnike u južne krajeve Ugarske. Papa Grgur XI u pismu iz 1376. godine dopušta franjevcima da djeluju, među ostalim, i u Kaločkoj nadbiskupiji budući, „da mađarski svećenici ne znaju jezik tamošnjeg slavenskog življa pa ne mogu obavljati dušobrižništvo” (12). O ugledu srednjovjekovnog Sombora smo čuli. Zato možemo pretpostaviti da je, kao u ostalom, i na cijelom području Kaločko-bačke nadbiskupije, tako i u Somboru osim Mađara bilo i Hrvata, radi kojih je apostolski kralj tražio svećenike koji

7. Érdújhelyi, navedeno djelo, 225; Rupp. Jakab, Magyarország helyrajzi története, 3. svezak, Budapest, 1876, 38.

8. Érdújhelyi, navedeno djelo, 247

9. Pesty Frigyes, Magyarország helynevei, 1. svezak, Budapest, 1888, 346. str. i dalje

10. Muhi, navedeno djelo, 54.

11. Ibidem.

12. Únyi Bernardin, Sokacok – Bunyevácok és bosnyák ferencesek története, Budapest, 1947, 40. i 49. str. (Prema Sekuliću, Ulomci iz somborske povijesti do kraja XVIII stoljeća, Zbornik Kačić, 13. godište, Split 1981, 161-162

znaju njihov jezik. S jačanjem turske sile na Balkanu rastao je broj pridošlih Hrvata i Srba u Bačku. Mađari bježe u sjeverne županije svoga kraljevstva. Osim već spomenutih razaranja, mohački poraz 1526. god. je značio gotovo potpuno napuštanje bačke ravnice.

Koncem kolovoza 1541. Turci su definitivno osvojili Sombor. Tada je Sombor postao sjedištem nahije. Bilo je to 1543. Tada je dobio i današnje ime (13). Polovicom 16. stoljeća Bačka ponovo poprima karakter kršćanske zemlje. Pored velikog broja Srba, ovdje se naseljuju i sve brojniji Hrvati iz Bosne. Neki napuštaju južnu Hrvatsku pa preko Bosne i Slavonije dolaze u Bačku (14). Budući da Senat grada Sombora u svom zahvalnom pismu od 9. studenog 1781. ističe da su franjevci u somborskom kraju djelovali 200 godina, možemo zaključiti da su koncem 16. stoljeća već bili među vjernicima koji su stanovali po okolnim pustarama. Za turskoga vremena franjevci su hodali u turskome odijelu. Novodoseljeni narod traži svećenike u Baču, Baji, Subotici i Somboru (15). Vjernici župa Baja, Bajmok i Sombor uputili su sv. Zboru za širenje vjere 10. rujna 1668. jedno pismo u kojem ističu da su njihovi dušobrižnici oduvijek bili franjevci iz olovskog samostana (16). U Svojoj „Raspravi” piše biskup I. Antunović da su franjevci u Somboru bili nastanjeni već 1686 (17). Naredne godine, 12. rujna 1687. oslobođen je Sombor od Turaka (18). Još za vrijeme turskoga ropstva imali su Hrvati u Somboru kapelu svetoga Franje. Bila je bez zvonika. Tek poslije oslobođenja od Turaka postavili su franjevci prvo zvono. Ta je crkva bila vjerojatno na mjestu današnjih pijaca oko župne crkve u Somboru (19). Nigdje nije zapisano komu je bila posvećena nova crkva koju su franjevci podigli poslije Rákóczijeve bune. Gradili su je dvije godine: 1717-1719. Bila je pokrivena svinutim turskim crepovima, a stajala je na mjestu današnjeg župnog doma (20). Franjevci su se nastanili u napuštenoj turskoj kući. Prvi poglavar i upravitelj župe bio je fra Luka Đurčević. Prve se matice vode od 1715. One se ne vode redovito. Župa je obnovljena istom 1718. (21). Iste je godine Sombor postao „oppidum militare” (22). G. 1720. Sombor je bio veći grad od Subotice. Imao je 2916, a Subotica 2376 stanovnika (23). Somborskim franjevcima položio je 1743. veliki župan i nadbiskup kaločko-bački Gabrijel Patačić kamen temeljac za novi samostan (24). 17. veljače 1749. potpisala je Marija Terezija diplomu o proglašenju Sombora slobod-

13. Muhi, 64

14. Pekić, Povijest Hrvata u Vojvodini, 43

15. Muhi 72; Buturac-Ivandija, Povijest Katoličke crkve među Hrvatima, Zagreb, 1973, 153-159; Vanyó Tihámér, A hazai hódoltság, Vigilia, 38. godište, Budapest, 1973, 88-97

16. Buturac, 104

17. Antunović, Razprava, 94; Muhi 103

18. Muhi 75

19. Muhi 77

20. Muhi, 103-104

21. Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji, Zagreb 1975, 684

22. Muhi, 87

23. Muhi, 106

24. Muhi, 107

nim kraljevskim gradom, a samo je proglašenje najsvečanije proslavljeno 24. travnja 1749. godine (25).

24. lipnja 1752. blagoslovio je generalni vikar Kiss József kamen temeljac za crkvu Presv. Trojstva u Somboru. Crkva je građena od 1752. do 1772. U gradnji su se istakli fra Mirko Buday, fra Ferdo Lipljanić, fra Petar Komaričić, fra Marko Žlićar. Najmarljiviji je bio fra Tadej Hegedús. Crkva je blagoslovljena 4. lipnja 1762. iako još nije bila dovršena. Prvo proštenje je proslavljeno 6. lipnja 1762. I u Somboru je crkva samostanska. Župljani daruju zvono ne župnoj crkvi, nego samostanu. Najljepši oltar u somborskoj župnoj crkvi blagoslovljen je o blagdanu sv. Franje 1769. i posvećen je sv. Franji. G. 1779. počinje, a 1789. se završava gradnja prekrasne propovjedaonice, koju su svojim darovima kupili Hrvati zemljoradnici. Velika oltarna slika presv. Trojstva je blagoslovljena 1784., a djelo je slikara Paula Kronowettera. G. 1771. dobila je franjevačka crkva orgulje. G. 1750. franjevačka rezidencija u Somboru postaje konventom (26). G. 1781. somborski konvent broji 10 svećenika (27).

PREUZIMANJE ŽUPE

„15. rujna 1781. na sjednici kraljevskog i kaločko-bačkog nadbiskupskog povjerenstva u nazočnosti gradskih vijećnika, uz protivljenje mnogih, odlučeno je da se franjevcima oduzme župa i preda biskupijskom svećenstvu” (28). Tako piše Sekulić. Sombor tako najdulje ima franjevačke dušobrižnike od svih franjevačkih župa Subotičke biskupije. 1. studenog 1781. već je u kapeli sv. Roka na groblju uveden novi župnik Stjepan Jagodić. Dan prije pročitali su franjevci na prvoj svetoj misi na hrvatskom i njemačkom jeziku da prestaje njihova župnička jurisdikcija u Somboru. Kapela sv. Roka je bila privremena župna crkva. Franjevci su ostali u gradu. Međutim je o Jerko Jakočević 8. studenog 1781. – pozivajući se na lijepu suradnju građanstva i Magistrata s franjevcima – uputio je pismo Magistratu, u kojem traži potvrdu da se franjevcima uzima župa bez njihove krivnje. 9. studenog već odgovara gradsko poglavarstvo svečanim zahvalnim pismom u kojem hvali franjevce za njihovo služenje narodu za turskog ropstva, za vrijeme kuge, za vrijeme Rákócijeve bune. Posebno je istaknuto da su franjevci lišeni vođenja župe, ali ne svojom krivnjom (29).

Prvobitna je zamisao bila da se gradi nova župna crkva, budući da kapela sv. Roka ni iz daleka nije mogla zadovoljiti potrebe vjernika. Prijedlog je iznijelo gore spomenuto povjerenstvo 15. rujna 1781. međutim, Gradski magistrat je odbio. Neki su od gradskog poglavarstva čak predlagali da se franjevcima oduzme crkva (30).

25. Muhi, 114-119

26. Beretić, navedeno djelo, 48-52

27. Sekulić, navedeno djelo, 184

28. Sekulić, navedeno djelo, 185

29. Beretić, navedeno djelo, 65-66

30. Beretić, navedeno djelo, 55

Nakon što je 6. lipnja 1785. carski povjerenik Ivan Bacho pohodio somborski franjevački samostan, prošlo je malo više od godinu dana pa su franjevci razumjeli, zašto ih je pohodio visoki gost. 8. lipnja 1786. pohodio je car Josip II Sombor. Sutradan 9. lipnja 1786. slušao je car sv. misu u franjevačkoj crkvi ujutro u 5 sati, a zatim otputovao. Istoga dana raspustio je Ivan Bacho samostan u Somboru, određivši samostansku za župnu crkvu, a samostan za zgradu županije. To je eto bio razlog njegovo gore spomenutog pohoda franjevačkom samostanu u Somboru. Naredbom istog Bacha franjevački samostan je podijelila županija i župa, tako da je imao služiti za župni dvor, što je i danas, kao i za zgradu županije. Na ime odštete franjevci su dobili 30.000 forinti. Somborska Katolička crkvena općina je morala isplatiti polovicu (31). Dok se u Baču i Subotici kod preuzimanja župe radilo u prvom redu o želji nadbiskupa da ključne župe preda svjetovnim svećenicima, to se ne može reći i o župi u Somboru, jer bi se tada, kako veli A. Sekulić sve svršilo na oduzimanju župe. Sombor je bio sjedište županije, koja se iz Bača preselila u Sombor. Zato franjevci nisu bili po čudi ni županiji, ni apsolutističkom caru. Uostalom Bacho se nije zadovoljio samo time da raspusti samostan. On je raspustio Gradski magistrat da bi postavio nove ljude na čelo grada. Muhi János bilježi da su Somborci bili lojalni prema kraljevima, ali kad je Josip II umro, uz klicanje naroda i glazbu spalili su građani sve dokumente, koji su ih podsjećali na diktatora, na gradskom stratištu Karakoriji (32).

ZAKLJUČAK

Franjevačka pastirska djelatnost u Bačkoj ostaje u neizbrisivoj uspomeni. Ona živi i danas. Bez franjevačkih ljetopisaca nemoguće je poznavati povijest Subotičke biskupije. Prve osnove crkvenosti poslije Turaka udarili su franjevci. Oni su udarili i osnove školstva. Blagotvorna prisutnost franjevac — i danas kad nemaju župe — u Baču, Subotici i u Novom Sadu znači pravi blagoslov za vjerni narod. U mnogim župama postoji i stoljećima djeluje Franjevački svjetovni red. A štovanje franjevačkih svetaca najživlje je prošireno. Stoga Subotička biskupija duguje veliku zahvalnost Franjevačkom redu. Sve to nitko ne zna bolje izraziti od puka. Za puk su franjevci kao najmiliji rođaci. Dok ih mađarski narod zove prijateljima („barátok”), Hrvati su ih zvali, a i danas od milja zovu ujacima.

31. Beretić, navedeno djelo, 67-68

32. Muhi, 132

Šokačka djevojka iz Bačkog Brega (Berega) u Bačkoj
(Snimljeno između dva rata)

Djelovanje biskupa Ivana Antunovića

U V O D

Devetnaesto je stoljeće vrijeme revolucija i previranja. To stoljeće bilo je za mnoge careve, kraljeve ili vlade kobno. Feudalizam gubi posljednja uporišta, nestaju kmetovi i feudalci. To vrijeme stvara građansku klasu i proletere. Širi se liberalizam, materijalizam i ateizam i hvataju čvrste korijene. Mnogi zabacuju ne samo Crkvu, nego i sve što je povezano s vjerom. Druga polovica devetaestog stoljeća donosi nam Prvi vatikanski koncil koji osuđuje te moderne zablude.

Mnogi narodi počinju se boriti za svoje političke slobode, za nove ideale. Ta zbivanja nisu mimoišla ni Austrijsko carstvo (ni Ugarsku, ni Hrvatsku). Ruši se staro i izgrađuje novo.

U takvom vremenu, koje je bilo puno nemira, živio je i radio je svećenik i biskup Kaločko-bačke nadbiskupije Ivan Antunović. On se uključio u crkveno-društveno-političke tokove svoga vremena. Prijateljevao je i surađivao s Gajem, Tkalčićem, Račkim, Dobrilom i napose sa Strossmayerom. Ti ljudi bili su prave političke i vjerske vođe hrvatskog naroda. Njihovim idejama priključio se i Ivan Antunović. Želio je pomoći svom narodu koji je živio na području tadašnje ugarske države. Htio im je biti pravi vjerski i narodni vođa. Radi toga je pokrenuo novine i knjige, želeći tako produbiti vjersku i hrvatsku nacionalnu svijest. Radio je i živo pod parolom „sve za vjeru i riječ svoju”.

PREGLED DRUŠTVENIH I VJERSKIH PRILIKA MEĐU BUNJEVCIMA DO VREMENA BISKUPA IVANA ANTUNOVIĆA

Useljavanje Hrvata-Bunjevaca iz Dalmacije i Hercegovine u Bačku bilo je polagano, u većim ili manjim skupinama, ponekad na poziv Turaka, a ponekad Austrije. Veće i češće seobe počele su nakon Mohačke bitke 1526. godine. Posljednja i najveće seoba Bunjevaca bila je 1686. godine pod vodstvom franjevac i kapetana Jure Vidakovića i Duje Markovića.

Nakon turskog poraza kod Sente 1697. godine od austrijske i mađarske vojske i sklapanja karlovačkog mira 1699. godine Bačka postaje slobodna (1).

Da bi bili što sigurniji od turskih upada, te da bi unutar oslobođenih krajeva vladao mir i narod stekao sigurnost za svoj život i opstanak, pristupio je Bečki dvor ustrojstvu pogranične milicije, tzv. "Potiske granice". Tako se na Bunjevce i Srbe koji su živjeli u Bačkoj, svalio stoljetni jaram trajne vojničke službe. To bunjevačko ratovanje s Turcima često je poprimalo tragične oblike: naselja su bila razrušena i narod se danima morao skrivati po ritovima i močvarama. Od porušenih gradova oni su obnovili i naselili se u Baču, Baji, Segedinu, Mohaču, Somboru i Subotici.

U povijesti Bunjevaca vrlo je važna 1743. godina. Te su, naime, godine Subotičani uspjeli od carice Marije Terezije dobiti povlasticu kameralnog grada i od tada Subotica počinje igrati najvažniju ulogu u cjelokupnom životu Bunjevaca i Bačke sve do danas. Godine 1779. Subotica je postala slobodan grad, a Bački Aljmaš (rodna župa Ivana Antunovića), Baja, Bajmok i još neka mjesta razvila su se u glavni bunjevačka naselja.

SVEĆENIČKI LIK IVANA ANTUNOVIĆA

A. ŽUPNIK

Ivan Antunović rodio se 19. lipnja 1815. godine u Kumbaji, nedaleko od Bačkog Aljmaša. Osnovnu školu svršio je u Aljmašu od godine 1821–1825. godine (inače svoje djetinjstvo i mladost opisuje u djelu „Slavjan na svetih dnevima”).

Gimnaziju je pohađao u Subotici, Pečuhu i Segedinu. Za vrijeme Antunovićeva školovanja u Subotici mnogi su franjevci iz provincije Bosne Srebrene pohađali gimnaziju u Subotici, pa već otada počinje njegovo prijateljstvo i simpatije prema franjevcima. U Segedinu je završio dvije godine filozofije.

Godine 1835. stupio je u bogosloviju u Kaloči. Za svećenika ga je zareadio 8. listopada 1838. godine nadbiskup kaločko-bački Petar Klobušicki (2).

Nakon ređenja odlazi za kapelana u Čantavir kraj Subotice. Poslije kratkog vremena Antunović dolazi u Kaloču na poziv nadbiskupa Klobušickog, te ga ovaj imenuje za bilježnika Duhovnog stola, a te iste godine, tj. 1840., postaje ceremonijal i arhivar nadbiskupske pisarne. Godine 1842. imenuje ga nadbiskup za župnika u Bačkom Aljmašu.

Teško je iz oskudnih podataka njegova pastoralna rada nešto opširnije napisati, ali su ipak ti podaci značajni, tako da možemo naslutiti da je Antunović bio svećenik široka srca, čvrst u svojim stavovima i poduzetan u pastoralnom radu. Za njega, pravi je onaj svećenik koji se „odvaži stupiti uz bok Isusov, da ga apoštolski nasljeđuje” (3).

„Tko se odluči na ovaj poziv, mora većma ljubiti Boga, no otca, mater, brata i sestru. Da ništa ne ponese na put... da um i srce podvrgne istini i volji Božjoj” (4). „Svećenik je Isusov službenik, on je njemu odgovoran, pa mora da bude njemu sličan u ljubavi i milosrđu, krotkoći i strpljivosti” (5).

Kao župnik, iz osobitih pastoralnih razloga, uveo je podučavanje odraslih u vjери. Kako je svaka naobrazba, pa i vjerska, bila daleko od puka, tek su se obavljali pionirski radovi u katehezi odraslih. Poslije sv. mise ili večernje, sva se mladež okupila na katehezu koju su držali župnik ili kapelan. U knjizi „Bog s čoviekom na zemlji“, koju je Antunović izdao mnogo kasnije (1879. godine u Váczu), kaže u predgovoru da je želio još kao župnik, dok je podučavao mladež, a osobito mladence spremao za brak, „dati jedan katekizam, jednu knjigu u kojoj bi sve ono našli što bi im potrebno bilo, da ne izgube isprid očijuh da su krstijani, te bi u svakom stališu znali sve svoje odnošaje tako uređivat, da u tražbi blaženstva zemaljskog ne izgube ono nebesko, a da za ovim žudeć ne pokvare ono zemaljsko” (6).

Bio je revan u ispovjedničkoj djelatnosti, sjedio je u ispovjedaonici po više sati na dan i očinski se brinuo za duhovni odgoj svojih vjernika. Osim ispovjedničke i katehetske djelatnosti, bio je zauzet karitativnim radom. Ako je gdje trebalo novcem ili nečim drugim pomoći, on se i za to pobrinuo. Značajna je njegova briga za kapelane, ne samo za svoje nego i u cijeloj dijaezi. Tražio je kod nadbiskupa da se kapelanima povisi plaća jer su dotadašnja primanja bila premala da zadovolje životne potrebe. Osobno je pak živio skromno; kad ga je jednom posjetio začasni kanonik Karlo Kardoš, Antunović nije našao u tri sobe toliko mjesta gdje bi mu namjestio krevet a da ne pokisne (7).

Antunović u životu nije volio udobnosti. Prema sebi uvijek je bio strog, a prema drugima blag i ljubazan. Takav je bio i kada se kao župnik preselio u Kaloču. Primjera radi recimo da u dvorani, u kojoj su se održavale sjednice duhovnog stola, sve bilo otmjeno namješteno, osim jednostavne drvene stolice na kojoj je sjedio Antunović. Iako je bio stalno bolestan, nitko ga nije mogao nagovoriti da sjedne na drugu, udobniju stolicu.

Bački Aljmaš njegovim je djelovanjem postao uzorna župa, jedna od najradnijih općina u Bačkoj. U njoj nije bilo nacionalnih razmirica kao u drugim župama. Vrijedno je spomenuti da su u njegovo vrijeme u Bačkom Aljmašu sagrađene škola i bolnica, da je preuređena crkva, podignuta kalvarija, a kao izraz pučke pobožnosti, postavljeni su mnogi križevi po aljmaškim poljima. Već kao župnik počeo je raditi na ekumenizmu, na jedinstvu i na slozi svih vjernika. Stoga u njegovo vrijeme i nemamo ni jedan jedini nacionalistički ispad u Aljmašu, iako je to, tako reći, bila svakidašnja pojava u župama u kojima je živjelo više nacionalsnoti kao u njegovoj. Kao aljmaški župnik često je posjećivao novosadskog prepozita Leonarda Novaka. U njegovu društvu posjetio je više puta srpske manastire na Fruškoj gori i Šišatovcu gdje su ga kaluđeri vrlo lijepo dočekali (8).

B. PROMAKNUĆA

Visoka izobrazba u filozofiji i teologiji (bio je odličan student i nadbiskup ga je htio poslati na školovanje u Beč, ali, budući da se razbolio, nakon liječenja ostao je na studijama u Kaloči), te revno obavljanje župničke službe i čvrst karakter, a uz to dobro poznavanje društvenih i gospodarskih prilika, ubrzo stavljaju Antunovića u središte crkvenog i društvenog zbivanja. U Bačkom Aljmašu već je godinu dana na-

kon dolaska izabran za vijećnika Bačke županije. Tu je do izražaja došla njegova izobrazba i odlučnost: „Pri svakom važnijem pitanju govorio je s toliko odlučnosti da se većina uvijek s njime slagala” (9).

Kao uzoran svećenik i pastoralni radnik imenovan je 1851. godine za vicearhiđakona aljmaškog distrikta. Daljna promaknuća slijedila su ovim redom: 1859. godine postaje kanonik, 1861. godine kanonik-dekan i privremeni podžupan Bačke županije, 1863. godine opat sv. Marije od Kereka, 1868. godine kanonik-kustos, 1869. godine kanonik-lektor, 1875. godine veliki prepozit i predsjednik odbora za župničke ispite, a 1876. godine postaje naslovni biskup BOSONSKI (Arabija). Sam nadbiskup-kardinal Haynald zamolio je preko papinskog nuncija u Beču papinsko imenovanje (10).

C. VELIKI PREPOZIT I BISKUP

Svoj položaj u nadbiskupiji Antunović smatra providnosnim, jer sad može više pomoći svome narodu. „Dobro je što sam stariji i na višem položaju... zato valja podvostručiti rad budući da nas je malo...” (11). Tako govori Antunović u pismu Iliji Okrugiću, svom velikom prijatelju (bio je svećenik Bosansko-đakovačko-srijemske biskupije), koje je objavio Matija Evetović.

U Kaloču, Baju, Suboticu, Novi Sad, Bač, Bački Aljmaš i mnoga druga mjesta dovodi časne sestre i povjerava im odgoj ženske mladeži.

Mudro vodi svoju nadbiskupiju (u to je vrijeme nadbiskup Haynald bio član Gornjeg doma Parlamenta, pa je zbog toga često izbivao iz nadbiskupije, a za to vrijeme Antunović ga zamjenjuje u upravljanju nadbiskupijom), a u povodu izlaska Antunovićeve knjige „Bog s čovikom na zemlji” nadbiskup Haynald pohvaljuje Antunovića i naziva ga svojim najvrednijim i najradnijim suradnikom (12).

Valja spomenuti i to da je na dva Antunovićeve djela duhovnog sadržaja – „Bog s čovikom na zemlji” i „Čovjek s Bogom” – nadbiskup Haynald stavio svoj imprimatur s pohvalom „hvale vrijedno djelo”.

PASTORALNO–PREPORODITELJSKI RAD IVANA ANTUNOVIĆA

1. UVOD

Rad na društvenom području omogućuje Antunoviću uvid u opće crkvene, prosvjetne, političke i kulturne prilike tadašnjeg vremena. Šesdesetih godina sticajem okolnosti Antunović mnogo putuje po Evropi i svoja zapažanja zasađuje u srce misleći na svoj rad. Upoznaje se s Dobrilom i Strossmayerom, a za boravka u Zagrebu s Tkalčićem i Račkim. Nije se radilo samo o političkim ili znanstvenim vezama, nego te veze govore koliko je Antunović živio tadašnja kulturna, vjerska i duhovna nastojanja, i koliko je bio u središtu zbivanja i nosilac toga duha među svojim narodom koji je živio na području tadašnje Ugarske države.

Međutim, iako svestrano naobražen, počeo je relativno kasno pisati, tek u šestom desetljeću svoga života, i, kako kaže A. Sekulić, „na to ga je natjerala velika ljubav prema svome rodu, jer je stajao na početku stoljeća koje je radalo ljude više željne nego sposobne obaviti goleme poslove” (13).

Njegova naobrazba, informiranost i ljubav prema rodu upućuje na to da je mogao davati smjernice svojim suradnicima i sunarodnjacima, dok njegova anonimna putovanja po sjevernoj Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni i Crnoj Gori govore ne samo o poniznosti nego i o tome da je bio čovjek koji je volio učiti od drugoga, pa bilo tko to bio.

2. VJERA I NARODNOST

U zrelim godinama, nakon austro-ugarske nagodbe, Antunović uviđa da je program mnogih političara poguban za narodne manjine u Hrvatskoj. Kako je domaće hrvatsko plemstvo bilo u slijepoj službi nehrvatskomu kulturnom i nacionalnom napretku, a svoje se prošlosti i narodnosti stidjelo, Antunović pokušava razotkriti takav stav kao neispravan i opravdati svoj program koji je sadržan u njegovu geslu: „Sve za vjeru, narodnost i riječ svoju”. Sloboda je usađena u narodno biće i ako se izgubi svijest svoje narodnosti, time je i sloboda izgubljena. Njegova je misao: „Tko ne ljubi, ne govori, ne piše jezikom svog oca i matere, što mu je još ostalo da u njih ljubi” (14). Dapače, „izgubiti narodnost znači izgubiti Boga” (15).

Odnarođivanje Antunović naziva sebičnošću, jer ljubav prema svom rodu prava je ljubav.

Možda danas ne osjećamo toliko tu sraštenost vjere s etničkim elementom, jer su danas, nakon stotinu godina, izražaji vjere više obilježeni tehničkom i urbanom kulturom, a onovremeno su bili obilježeni patrijarhalnom, obiteljskom. Zato Antunović kaže: „Tuđi jezik nije kadar izraziti pravog vlastitog čuvstva” (16). To pogotovo bolje razumijemo ako znamo da je pučka pobožnost imala veliki udio u evangelizaciji.

3. BUNJEVAČKO–ŠOKAČKE NOVINE I PROGRAM DUHOVNO–POLITIČKE OBNOVE

U svjetlu Antunovićeve poimanja vjere i narodnosti može se razumjeti njegova gorljivost u vjerskoj i društvenoj prosvjeti. Antunović se u svome velikom slavenskom srcu uvijek brinuo za svoje Bunjevce i Šokce, a od Svevišnjeg je vruće molio da oživi i ozeleni tu malu slavensku granu. Neustrašivo je dizao barjak narodne svijesti, na koje je zlatnim slovima bila napisana njegova lozinka: „Sve za vieru, narodnost i rieč svoju” (17).

Za svoj rod žrtvovao je sve što je imao. Nije žalio ni truda, ni zdravlja samo da ga unaprijedi i usreći. Iz te žarke ljubavi prema svome rodu počeo je i svoj prosvjetiteljski rad.

Borba je bila teška, ali Antunović je imao željeznu volju, ustrajnu snagu i odvažno srce. Za podizanje nacionalne svijesti i izgradnju vjere trebala je ne samo usmena, nego i pisana riječ. Tako počinje pisati knjige, a uz velike muke pokreće i novine u kojima će ostvarivati svoj program: sveopće rasprostiranje kršćansko-slavenske prosvjete i narodno blagostanje. Gledajući ukidanje hrvatskih škola na tadašnjem području Kaločko-bačke nadbiskupije kaže: „Smrt se približuje narodnom jeziku kad mu se pritvaraju sva vrata kuda ulazi u dvoranu prosvjete i blagostanja... ljudi braćo, osvistite se dok je za dana, da ostanete u životu jer će nastat noć kada gazduje smrt i puni grobove” (18).

Radi toga saziva na dogovor uglednije Bunjevence u župni dvor sv. Terezije u Subotici. Antunović prisutnima razlaže svrhu sastanka i poziva ih da mu se pridruže u radu za prosvjetni i duhovni razvitak Bunjevaca, ali ne nalazi odaziva. Neki su se pozivali na materijalne teškoće, drugi na manjak suradnika i čitalaca, a treći su već pitanje svoje narodnosti smatrali nepredmetnim, jer „ionako se već odnarodismo” (19). No, unatoč teškoćama, ipak 19. ožujka 1870. godine izlazi prvi broj Bunjevačko-šokačkih novina. (Izlaze svakog tjedna jedanput u Kaloči). Novine su izlazile tri godine, ali su s LII. brojem trećeg godišta prestale izlaziti. Novine je naslijedila „Bunjevačko-šokačka vila”. „Vila” je prvotno bila prilog novina (izlazi svakog drugog tjedna četvrtkom u Kaloči. Godište VI. 1876. godine tiska se u Baji, a s 18. brojem tog godišta, koji je izdan 18. rujna u Baji, „Bunjevačko-šokačka vila” prestaje izlaziti).

Uređivanje Bunjevačko-šokačkih novina donosilo je Antunoviću mnogo teškoća: stalni pritisak ministra prosvjete i vjere, što mu je i nadbiskup Haynald obznačio. Uz to, imale su i slab odaziv kod suradnika i čitalaca (neuredno plaćanje). Konačno, ministar prosvjete Augustin von Trefort uspijeva kod nadbiskupa Haynalda, te ovaj zabranjuje Antunoviću daljnje izdavanje Bunjevačko-šokačkih novina. No „Bunjevačko-šokačka vila” i dalje izlazi. Do prestanka izlaženja Bunjevačko-šokačkih novina bila je samo dodatak, a otada izlazi kao samostalne novine. Konačno u ožujku 1875. godine Antunović prestaje uređivati „Vilu” na veliku radost svojih protivnika (20).

Prestankom uredništva, rađa se nova epoha Antunovićeva spisateljskog rada. Počinje izdavati knjige. Prvo objavljeno Antunovićevo djelo je „Otvorena knjiga I. Antunovića”, izdana u Kaloči 1870. godine, a posljednja su mu djela „Čovik s Bogom”, tiskan 1884. i članak u 10. broju časopisa „Neven” 1884. godine, koji je iste godine pokrenuo Mijo Mandić u Baji. On je bio Antunovićev učenik i štićenik, a po zanimanju učitelj.

a) NARODNI PROSVJETITELJ

Antunović je u pravom smislu riječi narodni prosvjetitelj i učitelj Bunjevaca i Šokaca. Što je u Hrvatskoj bio Strossmayer, u Istri Dobrila, Slovencima Slomšek, to je Bunjevcima-Hrvatima, koji su živjeli na području tadašnje Ugarske države, bio biskup Ivan Antunović.

Svestrano naobražen, čovjek koji je sve što zna napisao za narod, mogao je uistinu postati narodni prosvjetitelj. „Dvoje mi je na srcu, čedo moje, čega prešutiti ne mogu i bih rad da ti ulijem u pamet i usadim u srce na vječnu uspomenu. Prvo: da zadržiš u svih okolnosti svoga života vjeru onako postojano, kako nas ju sv. mati Crkva uči. A drugo: da se svojemu narodu, iz kojega si nikao, nikad u svijetu ne iznevjeriš” (21).

Iz tih njegovih riječi vidimo da na prvo mjesto stavlja vjeru. Ako je čovjek vjerran svojoj vjeri, tada neće zaboraviti tko je i što je, kojemu narodu pripada. Za rast čovjekovih talenata potrebno je znanje, i intelektualno, i duhovno. To se znanje stječe u crkvi i školi. Samo onaj čovjek može pravo ljubiti svoj narod, biti rodoljub, koji se brine da njegovi potomci i sunarodnjaci redovito pohađaju školu. „Svaki dakle, koji ljubi svoj narod treba da iz svih silah nastoji da naš narod pomnjivo pohađa crkvu i školu... Crkva i škula po svećeniku i učitelju skopčava nebo sa zemljom i Boga s čoviekom” (22).

Na prvo mjesto uvijek dolazi vjera, jer, kakva je čovjekova vjera, takav će i on sam biti. „... škula je sama po sebi kadra stvoriti iz djeteta čovjeka. Ta bilo je škula od kako je svieta, al čoviek je uvijek vjerom takav postajao kakva mu je ona bila...” (23).

Prema Antunovićevu mišljenju, najveću ulogu u odnarođivanju ili podizanju narodne svijesti, u jačanju vjere u Boga ili slabljenju te vjere imaju svećenici, jer „Sve-mogući Bog ovlastio je svećenika, da postane posrednikom među nebom i zemljom... u škuli, gdje se i druge za život koristne i potribne stvari predaju, po duhovnom svom zvanju, prvim je učiteljem svećenik”, (24) „kako kapetanu nije slobodno sići s kormila galije ni u najvećoj buri, tako ni svećeniku, učitelju i prijatelju puka nije slobodno ni na jedan čas ostaviti puk koga su napali vuci, jer onda nije pastir već najamnik” (25).

Antunović uvijek budno prati kretanja u Crkvi i svijetu. Kada govori o vucima koji napadaju puk, najvjerojatnije ima pred očima encikliku „Quanta cura” (1864.), tj. spis Syllabus kojim je papa Pio IX. osudio suvremene zablude. To je vrijeme liberalizma, u kojem ateizam počinje hvatati sve čvršće korijenje, to je vrijeme revolucija, raznih pokreta koji nastoje što više okrnjiti ime Crkve, onemogućiti je u njenom djelovanju za spas čovjeka i svijeta.

Antunović, svjestan svoga poziva i zadatka, nije propustio ni jedne zgode a da svoje Hrvate ne pouči kako da poboljšaju svoje materijalno blagostanje ili da ih ojača i učvrsti u vjeri u Boga. Antunović ne samo da je bio dobro upućen u teologiju i filozofiju, nego i u pedagogiju i estetiku, narodnu ekonomiju, zakonodavstvo, u politiku i sociologiju, u kiparstvo i slikarstvo. Jednom riječju, bio je prava enciklopedija znanja i umjetnosti. To svoje znanje nije zadržavao samo za sebe nego ga je i drugima prenosio ili usmeno, ili pismenom riječju.

b) ANTUNOVIĆEVI SOCIJALNI NAZORI

Ivan Antunović još kao župnik počeo je s karitativnim radom: kada je došao u Aljmaš, nije bilo nikakvih prostorija gdje bi se liječili teži bolesnici ili kakvo prihvatilište za stare i nemoćne, a kamoli bolnice. Jedan je od glavnih pokretača da se u

Aljmašu sagradi bolnica, uz moralnu davao je i materijalnu podršku. Za Božić i uskrsne blagdane u svojoj je župi organizirao akcije čija je svrha bila skupljanje hrane i odjeće za siromašne, bolesne i nemoćne o kojima nije nitko vodio brigu. Osobno je u njoj sudjelovao s novčanim prilogom. Tijekom godine, sam ili sa svojim kapelanim, posjećivao je takve nemoćnike, duhovno ih tješio i novčano pomagao. Kada je trebalo, uvijek se za njih zauzimao kod njihovih gospodara i pomagao im da ostvare svoja prava. Takav njegov rad ocrtavao je pravu sliku pastoralca. Nasljedovao je svoga učitelja Isusa Krista koji se u prvom redu obraćao siromasima, nemoćnima, prezrenima,

Shvatio je da se pastoral ne obavlja u župnom uredu, nego da se mora izići među narod i tako pastoralno djelovati. Kasnije, kada se preselio u Kaloču, nastavio je sa svojim karitativnim radom. Smatra da je dužnost svake općine da podiže socijalne ustanove, ali konstatira da „ima i dan danas množina općina, koje ne imadu nit bolnicah, nit sirotištah” (26).

Pomagati siromahe i nemoćne – to je jedna od glavnih zadaća svakoga kršćanina, jer to su djela koja će Gospodin sigurno nagraditi, te – „imaju veliku zaslugu pred Bogom oni koji sirote pod svoj krov i zaštitu uzimaju” (27).

Misli da nema ljepšeg primjera i svjedočenja svojega kršćanstva, nego kada se onaj, koji je i sam siromah, žrtvuje za svoga subrata koji je isto tako siromašan. „Krasna li primjera kršćanskih dobrih duša, koji se brinu i za siromašne umiruće...” (28).

Uz brigu za siromašne, nemoćne i prezrene, vodio je brigu i bio je veliki dobrotvor učenika, studenata, a osobito Bunjevaca. Iškolovalao je više od 200 đaka, a u njegovoj kući u Kaloči se hranilo i do 60 učenika. Jednom riječju, brinuo se i pomagao je svakome koji je zatražio pomoć ili bi sam vidio da mu treba pomoći. Ta njegova ljubav prema ljudima nije bila jednostrana (samo prema bespomoćnima, siromašnima), nego i prema bogatima, sve je ljude volio i cijenio podjednako, bez obzira na vjeru ili nacionalnost „moja narav poštuje svakoga čovjeka, poštuje i velikoću i vrlinu i u dronjke zamotanu, jer ja smatram u njoj osobit dar Božji, komu ciena ne zavisi ob odijelu” (29).

Temelj sreće i blagostanja u narodu je poslušnost prema starijima i u obdržavanju zakonskih propisa. Izvor im je u Bogu kojemu imamo zahvaliti sve što imamo “sreća i blagostanje toli kod kralja i njegovih prijatelja, koli i kod siromaha i njegova ognjišta jedino od Boga zavisi” (30).

c) ANTUNOVIĆEVA POLITIKA

Antunović je bio vatreni i pravi rodoljub. U svom narodnom osjećaju išao je stopama velikog Strossmayera. Antunović želi potpuno jedinstvo svih Južnih Slavena: vjersko, književno i narodno jedinstvo. U tom potpunom jedinstvu vidi jedini spas i sreću, napredak i slobodu svih Južnih Slavena: „mi iskreno želimo da u Slavi-anu oživi duh, koji misli, koji i osića, pak zna ili se barem žuri raznat kuda i otkuda ide, pa kad poštiva tuđe, onda miluje svoje rođene... Mi želimo da se pojavi u nama ponos slavijanski koji neće da zavidi slavu ni Niemcu, ni Magiaru” (31).

„Jedinstvena je Sjeverna Amerika, Njemačka, Italija, Bože sveti! daj, da bude već jednoč izmožna Slavija” (32).

„Uskliknimo kao nekoć Židovi poslie prve u Jerusolimu održane propovidi sv. Petra: „Što da činimo braćo!” a svećenici neka odgovaraju: odrecite se razkolništva! odbacite kućne kumire, koje sad tamjanom sebičnosti kadite, te im se klanjate pod imenom Hrvata, Srbina, Bunjevca, Šokca, Dalmatinca, Slavonca, Hercegovca, Bošnjaka, Crnogorca i Bugara! Ostaj vam ovo samo imenom, ali se ujedinite pod jednom glavom sv. Otca, jednim imenom Katoličke crkve i jednim prezimenom Slavena” (33).

Antunović je mirotvorac, ljubi mir i slogu među narodima. Protivnik je centralizacije, a pristaša široke autonomije. „Slaven nije prijatelj sebične i slavohlepne centralizacije. On je najveći prijatelj i ljubitelj autonomije, tj, samouprave...” (34).

„Slaven svakomu bratsku ruku pruža, i samo one neprijatelje junački odbija, koji ga napadaju, u živcu duše vriđaju, i koji hoće da mu životnu žilu pokidaju.” (35)

Čovjek iz najveće dubine svoga bića čezne za mirom. Ali često mu nije poznata narav toga dobra koje zaziva svim svojim željama, a putovi kojima ga nastoji doseći, nisu uvijek i Božji putovi. Zato, ako želimo pravi mir, moramo ići putem Krista, putem koji nam pokazuje sv. Majka Crkva, smatra biskup Ivan Antunović.

ZAKLJUČAK

Biskup Ivan Antunović je za života kao dobar pastir primjerom pokazao kako treba savjesno obavljati svoje vjerske i građanske dužnosti, kako treba poštovati sve narodnosti, a svoj rod ljubiti.

On je, tako reći, prvi počeo iskopavati ono umno blago što se krilo među Bunjevcima, i mnogo je toga otkrio. Njegov svijetli primjer slijedili su mnogi svećenici i laici. Zagovarao je u svojim djelima ujedinjenje svih Južnih Slavena, pa se s pravom smatra nosiocem jugoslavenske ideje među Hrvatima-Bunjevcima i Šokcima.

U drugoj polovici 19. stoljeća dolazi do buđenja nacionalne svijesti kod nacionalnih manjina u Austriji i Ugarskoj. Sve te događaje Antunović je pratio budnim okom i razmišljao što učiniti za svoj narod. Vidjevši kako su se Srbi, Rumunji i Slovaci oduprli pokušaju odnarođivanja, odlučio i on stvoriti pokret među svećenicima i naprednom inteligencijom koja će imati zadatak buđenja hrvatske svijesti među Bunjevcima i voditi zakonitu borbu za svoja prava.

U tu je svrhu pokrenuo novine, pisao članke i knjige ne bi li Hrvate-Bunjevce uvjerio da je jedini spas ostati i dalje Hrvat ne stideći se svoje prošlosti koja je, kako je to pokazao u „Razpravi”, upravo veličanstvena.

Stavio je u svoje biskupsko geslo „sve za vjeru i riječ svoju”. Antunović i njegove pristase neumorno su radile na polju prosvjete i narodnog jedinstva, spremno i neustrašivo podnoseći progonstva i uvrede koje su dolazile i od crkvenih, a još više od političkih vlasti.

Svoje svećeništvo shvaća vrlo široko: ne zadržava se samo na posve dušobrižničkoj djelatnosti, nego zahvaća Crkvu, školu, gospodarstvo, prosvjetu i kulturu u konkretnoj dimenziji.

Noseći u sebi ideje Evandjelja, Ljudevita Gaja i Josipa Jurja Strossmayera, istrošio je svoj život za svoje ideale i godine 1888. 13. siječnja, u 16 sati hladna smrt ugasila je njegov život. Pokopan je 15. siječnja u 14 sati u Kaloči na mjesnom groblju u jednostavnom drvenom lijesu pokraj svoje majke.

IZVORI

- IVAN ANTUNOVIĆ: 1. Poučne iskrice, Temišvar, 1872.
2. Bunjevačko-šokačka vila, Kaloča, 1873., br., 1., br. 12.; 1874., br. 2.
3. Odmetnik, Zagreb, 1875.
4. Slavjan na svetih dnevih, Kaloča, 1875.
5. Bog s čovikom na zemlji, Vác, 1879.
6. Fény és árnyképek, Kaloča, 1880.
7. Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih, Beč, 1882.
8. Čovjek s Bogom, Kaloča, 1884.

LITERATURA:

1. V. BOGDANOV, „Bunjevci”, Jugoslavenska enciklopedija, Zagreb, 1956., sv. II. str. 305–309.
2. M. EVETOVIĆ, „Bunjevci”, Hrvatska enciklopedija, sv. III. Zagreb, 1941.
3. M. EVETOVIĆ, Život i rad biskupa Ivana Antunovića, Subotica, 1935.
4. V. HOLJEVAC, Hrvati izvan domovine, Zagreb, 1967.
5. KEMÉNY G. GÁBOR – MANDICS MARIN: Mocsári és Šarčević, Üzenet, Subotica, 1977. 1. br. 3–32. str.
6. P. PEKIĆ, Povijest Hrvata u Vojvodini, Zagreb, 1930.
7. Schematismus Archidioecesis Colocensis et Bachiensis de anno 1915., Subotica, 1915.
8. Schematismus Archdiocesis Colocensis et Bachiensis de anno 1924., Subotica, 1924.
9. Schematismus dioecesis Suboticanae, Subotica, 1968.
10. A. SEKULIĆ, „Preporoditeljska i povijesna baština Ivana Antunovića”, Croatica Christiana periodica, Zagreb, 1978. 2. br. 47–62. str.
11. A. SEKULIĆ, Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici, Split, 1978.
12. A. SEKULIĆ, Drevni Bač, Split, 1978.
13. J. ŠIDAK, M. GROSS, D. ŠEPIĆ, Povijest hrvatskog naroda 1860–1914., Zagreb, 1968.
14. G. TORMASY, A szabadkai római kath. főplébánia története, Subotica, 1883.
15. GÁBOR G. KEMÉNY – MARIN MANDIĆ: Mocsári i Šarčević; u knjizi „Iz naše prošlosti” I. Izdanje Demokratskog saveza Južnih Slavena u Mađarskoj, Budimpešta, 1979. 11–50. str.

1. V. BOGDANOV, „Bunjevci“, Jugoslavenska enciklopedija, Zagreb, 1956., sv. II, str. 305
2. Schematismus Archidioecesis Colocensis et Baciensis de anno 1924, pag. 134.
3. I. ANTUNOVIĆ, Odmetnik, Zagreb, 1875., str. 76.
4. Ib., str. 76.
5. I. ANTUNOVIĆ, Čovjek s Bogom, Kaloča, 1884., str. 28.
6. I. ANTUNOVIĆ, Bog s čoviekom na zemlji, Vác, 1879., str. 28.
7. I. ANTUNOVIĆ, Fény és árnyképek, Vác, 1880., str. 192.
8. Ib., str. 121.
9. M. EVETOVIĆ, Život i rad biskupa Ivana Antunovića, Subotica, 1935., str. 22.
10. SCHEMATISMUS Cleri Archidioecesis Colocensis et Bachiensis de anno 1915., pag. 8.
11. M. EVETOVIĆ, Život i rad..., str. 146.
12. Ib., str. 78.
13. A. SEKULIĆ, „Preporoditeljska i povijesna baština Ivana Antunovića“, Croatica Christiana periodica, Zagreb, 1978., br. 2, str. 52.
14. I. ANTUNOVIĆ, Odmetnik, Zagreb, 1875., str. 85.
15. Ib., str. 38.
16. Ib., str. 248.
17. I. ANTUNOVIĆ, „Novo ljeto, mladi Božić“, Bunjevačko-šokačka vila, Kaloča, 1873., br. 1, str. 2. (Ubuduće „Vila“).
18. I. ANTUNOVIĆ, „Aljmaš“, Vila, Kaloča, 1874., br. 1., str. 7.
19. M. EVETOVIĆ, Život i rad..., Subotica 1935., str. 48.
20. Ib., str. 60.
21. I. ANTUNOVIĆ, Odmetnik, Zagreb, 1875., str. 37.
22. I. ANTUNOVIĆ, „Da li je istina da je Slavjan na službovanje stvoren“, Vila, Kaloča, 1873., br. 12, str. 50.
23. I. ANTUNOVIĆ, Bog s čoviekom na zemlji, Vác, 1879., str. 581.
24. I. ANTUNOVIĆ, Odmetnik, Zagreb, 1875., str. 78.
25. Ib., str. 268.
26. Ib., str. 41.
27. I. ANTUNOVIĆ, Bog s čoviekom na zemlji, Vác, 1879., str. 238.
28. I. ANTUNOVIĆ, Čovjek s Bogom, Kaloča, 1884., str. 369.
29. I. ANTUNOVIĆ, Poučne iskrice, Temišvar, 1872., str. 240.
30. I. ANTUNOVIĆ, Bog s čoviekom na zemlji, Vác, 1879., str. 110.
31. I. ANTUNOVIĆ, „Novo ljeto, mladi Božić“, Vila, Kaloča 1873., br. 1, str. 3.
32. I. ANTUNOVIĆ, Poučne iskrice, Temišvar, 1872., str. 248.
33. I. ANTUNOVIĆ, Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevci i Šokci, Beč, 1882., str. 169.
34. I. ANTUNOVIĆ, Slavjan na svetih dnevih, Kaloča, 1875., str. 110.
35. I. ANTUNOVIĆ, Razprava o podunavskih..., Beč, 1882., str. 169.

Šokica iz Plavne u svečanoj narodnoj nošnji
(Snimljeno između dva rata)

Bunjevačko-šokačka književnost do 1918. god.

O puna tri stoljeća opstojnosti i života bunjevačke književnosti uporno se šutjelo u mnogim knjigama; (1) dio književnika, koji se spominje, stavljao se u druge okvire, (2) a zanemarujući mjesta rođenja, života i rada uključivalo ih se u susjedna područja (3). Ne samo u prošlosti, nego također u novijim i najnovijim djelima (4). Jamačno je sve to imao na umu Geza Kikić kad je u svojoj knjizi o bunjevačkom pjesništvu 1971. napisao: „Danas je već postala neodrživa dilema o postojanju ili nepostojanju regionalne književnosti bunjevačkih Hrvata, a isto je tako neprihvatljiva svaka težnja apriornog potcjenjivanja njenih svijetlih stranica u sklopu hrvatske književne povijesti.” (5) Međutim, mora se utvrditi također istina, da bački Bunjevci

1. U knjizi Iványi, II, 581. piše doslovce: „Bunjevác irodalom nincsen; mert e nép lassankint megmagyarosodván magyar nyelven szerezték ismereteiket és ezen irtak is...” (Bunjevačke književnosti nema; jer ovaj narod postupno se mađarizira, sinovi njegovi stekli su spoznaje na mađarskom i njime pišu...) — Usp. također BBM, II, 395. — BBV, I, 407. U Književnom severu, III (1927), 114. piše također: „Inače književnosti u pravom smislu reči — izuzev Miroljuba — gotovo jedva da ima. Ona je najčešće samouki diletantizam...”
2. Adalbert Barić (1742–1813), varaždinski, zagrebački, đurski i peštanski profesor prava, rodom Bunjevac uključen je među mađarske pisce (BBV, II, 488–489); Ignjatu Dominiku Martinoviću (1755–1795), rođenom u Pešti, osporena je hrvatska pripadnost — usp. Lazar Čurčić, Nova bunjevačko-šokačka bibliografija; Zbornik M. srpske, knj. XIX, str. 593 (u prikazu bibliografije Iv. Kujundžića).
3. Obično se E. Pavić, N. Kesić, J. Jakošić i drugi pisci iz Podunavlja nazivaju „slavonskim” piscima; usp. J. Forko, Crtice iz „slavonske” književnosti u 18. stoljeću; Osijek, 1885–1886. (izvješće gimnazijsko); Mihovil Kombol, Poviest hrvatske književnosti do Preporoda; Zagreb, 1945. — Krešimir Georgijević, Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni; Zagreb, 1969.
4. God. 1977. objelodanjena je knjiga David Andraš, Mostovi uzajamnosti; Novi Sad, 1977. — U knjizi namijenjenoj sveučilištarcima novosadskog sveučilišta nema spomena o Bunjercima i njihovoj književnosti. Pisac je rođen god. 1935. u Orlovatu kod Zrenjanina. Poslijediplomski studij obavio je u Budimpešti (1964), a sveučilišni profesor je u N. Sadu. — Budući da Bunjevci žive na tom području, da je niz pisaca njihovih pisao također i na mađarskom (Iv. Antunović, A. Šarčević i drugi) jamačno je zabunom zanemaren spomen o njihovoj književnosti i prinosu uzajamnosti.
5. Geza Kikić, Antologija poezije bunjevačkih Hrvata; Zagreb, 1971, 7.

sami nisu bili upoznati sa svojom prošlosti i svojom književnosti, jer osim djedovske predaje nisu mogli u školama osvježavati povijest svoga naroda i svoga zavičaja, niti proučavati književnu i kulturnu baštinu. Ivan Kujundžić, pisac do sada najopsežnije bibliografije podunavskih Hrvata (7) s punim pravom piše: „Mi smo zaboravili svoje ljude, svoje najveće sinove, a počeli smo zaboravljati i svoj jezik u želji da postanemo drugi narod. U tome smo išli tako daleko da je jedan od najuglednijih Bunjevaca poslije prvog svjetskog rata, Mijo Mandić, u svom predavanju, održanom također pred najistaknutijim predstavnicima Bunjevaca i Šokaca o književnosti istih Bunjevaca mimoišao cijelu našu najstariju književnost kao da je nije ni bilo!” (8)

Spomenuto opsežno djelo I. Kujundžića ima svojih manjkavosti (9), ali brojna istraživanja potvrđuju da je bunjevačko-šokačka književnost znatno bogatija djelima nego što je zabilježena u Bibliografiji (10). Tako je primjerice proučavanjem arhivske i književničke građe u budimskom, bačkom, subotičkom, brodskom i vukovarskom franjevačkom samostanu upozoreno na bogatu znanstvenu i književnu baštinu hrvatskih pisaca „budimskog kruga” (11) tijekom XVIII. stoljeća (12). Međutim, sva proučavanja građe upućuju na misao, da „stvaralaštvo budimskog kulturnog kru-

-
7. U ovom radu često je spomenuto to djelo: Bunjevačko-šokačka bibliografija, Rad JAZU 355; Zagreb, 1969.
 8. Iv. Kujundžić, nav. dj., 668. — Pisac misli na članak Mije Mandića, Povijest bunjevačke književnosti; Neven, XXXIII. (1920), br. 299, 1 (14. listopada 1920).
 9. Usp. Ištvan Sentđerdi, Pitanje prvog kalendara u „Bunjevačko-šokačkoj bibliografiji Ivana Kujundžića; Zbornik Mat. srpske, knj. XIX, str. 580-584. — L. Čurčić, nav. dj., 592-593.
 10. U radu oko svoje Bibliografije služio se I. Kujundžić djelima: Šime Ljubić, Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske, II; Rijeka, 1869. — Ivan Kukuljević, Bibliografia hrvatska, I, Zagreb, 1869. — Alexius Horányi, Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum quam excitat (...); pars I et II Viennae, 1775. et 1776. — pars III Posonii, 1777. — Milivoje V. Knežević, Bunjevačka narodna čitanka; Subotica, 1935. — Pisac spominje i druge knjige, a također i kataloge. Jamačno se u poslu ponegdje služio posrednicima pa je zanemaren po koji podatak koji mu je mogao poslužiti u bilješkama (primjerice Knjižnica u Baču, Arhiv i Knjižnica u Budimpešti — franjevci itd.). Spominje također Katalog Bunjevačke knjižnice Ivana Kujundžića, ali desetak godina nakon Kujundžićeve smrti (1977) nije se moglo potvrditi da takav katalog postoji, a još manje da je knjižnica uređena (soba u župnom dvoru sv. Roka, Beogradski put, Iv. Milutinovića). Međutim, treba upozoriti da je I. Kujundžić dvaput „skupljao” svoju knjižnicu: prvi put je bio uspješniji, knjižnica bogatija, ali je god. 1947. ostao bez nje (još se i danas mogu naći u Grad. biblioteci u Subotici pojedine knjige s oznakom da su bile vlasništvo I. Kujundžića); drugi put sakupljača prekinula je smrt.
 11. U svojim radovima Franjo Emanuel Hoško služi se nazivom „budimski krug” jer želi istaći pisce koji su tijekom XVIII. stoljeća bili rođeni, živjeli su i radili u Podunavlju, u jačim kulturnim središtima (Bač, Sombor, Baja) a poglavito u Budimu, najjačem i najpotpunijem hrvatskom znanstvenom središtu u tom stoljeću; usp. F. E. Hoško, Djelovanje hrvatskih franjevaca tijekom 18. st. u Budimu; Nova et vetera, god. XXVIII (1978) svez. 1-2, 113-179. — Čini se da pogođena oznaka skupine tih hrvatskih starih pisaca, pa će u ovom radu biti u uporabi naziv „budimski krug”.
 12. Literatura, knjige i spisi o piscima hrvatskim u XVIII stoljeću spominju se uz piščevo ime prema radovima J. Forka, J. Bösendorfera, J. Božićkovića, J. Jelenića, F. E. Hoška, A. Sekulića i drugih.

ga jedva ima dijasporska i regionalna obilježja. Ono je po svom nadahnuću, htijenjima i tekovima općehrvatsko ili barem sjeverohrvatsko. U tom smislu pribrajanje kulturnih radnika budimskog kulturnog kruga među podunavske, bačke ili slavonske kulturne pregaoce ima opravdanje samo ako želi naglasiti mjesto njihova rođenja ili mjesto djelovanja" (13).

U pregledu dijela hrvatske književnosti koji su na svom području stvarali bački Bunjevci (14) treba upozoriti na njezinu diobu prema razdobljima. U nepotpisanom Pregledu bunjevačke književnosti (god. 1927) (15) „radi lakše preglednosti” razlikuju se tri razdoblja: prvo od 1790. do 1866, drugo od 1866. do 1918. i treće od 1918. „do danas” (tj. 1927) (16). Početak bunjevačke književnosti stavljen je u god. 1790, jer je te godine objelodanjeno djelo Grgura Peštalića: Dostojna plemenite Bačke starih uspomena sadašnji i drugi slovinske kervi delliah slava (...) (17). Pisac

13. Usp. F. E. Hoško, nav. dj., 179.

14. Dio literature o bunjevačkoj književnosti: Emericus Pavich, *Ramus viridantis olivae in aream militantis ecclesiae relatus seu paraphrastica et topografica descriptio provinciae nuper Bosnae Artentinae, jam vero S. Joannis a Capistrano nuncupate* (...); Budae, 1766. — (o. M. Radniću, L. Bračuljeviću, Stj. Vilovu, N. Kesiću, Pavlu iz Baje, Luki Čiliću, Tadiji Bošnjakoviću i dr.). — M. Vjenceslav Batinić, *Djelovanje franjevacu u Bosni i Hercegovini za prvih šest vjekova njihova boravka*, III; Zagreb, 1887. — Gregorius Csevapovich, *Synoptico memorialis catalogus observantis minorum provinciae S. J. a Capistrano olim Bosnae Argentinae, a dimidio saeculi XIII. usque ad recentem aetatem*; Budae, 1823. — Mijo Mandić, *Povijest bunjevačke književnosti*; SuD za 1921, 34—38. — Matija Evetović, *Nešto o Bunjercima*; Književni sever, I (1925), knj. I, svez. 1, 27—31. — Julijan Jelenić, *Spomenici kulturnoga rada Franjevaca Bosne Srebreviše*; Mostar, 1927. — V. Milivoje Knežević, Ante Miroljub Evetović; Književni sever, VII (1931), knj. VII, svez. 11, 335—337. — Petar Pekić, *Tri bunjevačka velikana: Ivan Antunović, Pavao Kujundžić, Ante Miroljub Evetović*; Subotičke novine, XVII (1936), 10, 3—4. — Matija Evetović, *Život i rad biskupa Ivana Antunovića*; Subotica, 1935. — V. Milivoje Knežević, *Biskup Ivan Antunović preporoditelj bačkih Bunjevaca*; Glasnik jugoslav. profesorskog društva, Beograd, 1938, knj. XVIII, svez. 11—12, 1005—1011. — Spasoje Vasiljev, *Pregled bunjevačke književnosti*; Glasnik jugoslav. profesorskog društva; Beograd, 1938, knj. XVIII, svez. 11—12, 1028—1037. — Matija Evetović, *Kulturna povijest Bunjevaca i Šokaca*; Subotica, 1940. (rukopis otkupila Gradska biblioteka u Subotici; ondje se čuva petnaest godina). — Bernardin Űnyi, *Sokácok és Bunyevácok és a bosnyák ferencesek története*; Budapest, 1947. — Julije Šolčić, *Gore, more i ravnice. Prikazi suvremene hrvatske književnosti*; Zagreb, 1955. — Ante Sekulić, *Književnost bačkih Hrvata*; Zagreb, 1970. — Geza Kikić, *Antologija poezije bunjevačkih Hrvata*; Zagreb 1971. — Isti, *Antologija proze bunj. Hrvata*; Zagreb, 1971. i niz članaka i rasprava.

15. Nema potpisa članka *Pregled bunjevačke književnosti*; Književni sever, III (1927), knj. III, svez. 3—4, 114. Jamačno je pisac bio Milivoje V. Knežević. Usporedbom članka s tekstom što ga je objelodanio Sp. Vasiljev u Glasniku jug. profesorskog društva, XVIII (1938), 11—12, 1028—1037. o bunjevačkoj književnosti, treba svakako razlikovati sadržajno i stilski oba članka. Budući da je god. 1927. bio zauzet oko Bunjevaca i Knjiž. severa (časopisa) gimnazijski profesor Milivoje V. Knežević, jamačno je on pisao članke (bio je i urednikom spomenutog časopisa pa je možda i to razlogom što ga nije potpisao).

16. *Pregled bunj. književnosti*, Knjiž. sever, III (1927), 114.

17. *Djelo Grgura Peštalića, Dostojna plemenite Bacske* (...) Shtampano u Kalacsi 1790; usp. Iv. Kujundžić, *Bibliografija* (...), 690, br. 62. — A. Sekulić, *Književnost bačkih Hrvata*, 322.

članka misli da je to „prva bunjevačka knjiga” (18). — U vlastitoj knjizi (19) objelodanjennoj god. 1970. razlikuju se također tri razdoblja: 1. Od Mihovila Radnića do Ivana Antunovića, 2. razdoblje preporoditeljske književnosti Antunovića i njegovih sljedbenika, i 3. razdoblje novih putova i književnih ostvarenja (20).

Teško je, međutim, s puno pouzdanosti tvrditi da bi i druga razdioba mogla ostati trajna. Unatoč mišljenjima da je Mihovil Radnić (1636 — 1707) prvi bunjevački pisac (21), čini se da je potrebno istražiti što se događalo tijekom prošlih stoljeća u prekodunavskim samostanima Bosne Srebrene. U svojoj knjizi o povijesti Šokaca i Bunjevaca i bosanskih franjevaca spominje primjerice Bernardin Ūnji (22), da je 1567. napisao fra Marinus Nikolaus djelo *Raj duše* (*Hortus animae*) koje je tiskano u Beogradu na pergameni (23). Taj podatak upućuje na zaključak da bi početke prekodunavske književnosti trebalo pomaknuti za puno stoljeće prije M. Radnića. Ali trebalo bi svakako prije više znati o piscu i knjizi.

Za stariju bunjevačku književnost do Ivana Antunovića uputna je slijedeća vremenska dioba: 1. od početaka do Lovre Bračuljevića, 2. od Stipe Vilova do Luke Čilića, i 3. od E. Pavića do Grgura Peštalića (24). Takva razdioba starije književnosti ima svojih manjkavosti, ali se u svakom razdoblju nalazi pisac ili više njih koji se značenjem ističu, a radom su ostavili tragove među suvremenicima (M. Radnić, Lovro Bračuljević; Stipe Vilov, Nikola Kesić, Petar Lipovac, Luka Čilić; E. Pavić, Ladislav Spaić, Tadija Bošnjaković, Ivan Tadić, Ignjat Dominik Martinović, Adalbert Barić, Grgur Peštalić, Josip Jakošić).

U razdoblju bunjevačke književnosti tijekom XIX. stoljeća, poglavito u drugoj polovici, ne treba vršiti diobe na manje vremenske razmake, jer je to preporoditelj-

18. Spomenuto djelo G. Peštalića nije „prva bunjevačka knjiga”, pa se s njom ne može obilježiti ni početak bunjevačke književnosti, niti početak knjiž. razdoblja.

19. Ante Sekulić, *Književnost bačkih Hrvata*; posebno izdanje *Kritike*; Zagreb, 1970.

20. Isto djelo, str. 6.

21. Mihovil (Mihaylo, Mijo) Radnić rodio je iz Kaloče, a umro je u Budimu. Bio je poglavar redodržave Bosne Srebrene. Ostavio je dva djela: *Pogargjene izpraznosti od svietu* u tri diela razdjeljeno, sloxeno i izvadjeno u jezik slovinski bosanski iz s. Pisma, Romae, 1683. — *Razmiscglagna pribogomiona od gliubavi Boxye*, Rim, 1683.

O M. Radniću ima članaka i rasprava: Krešimir Bunić (Ivan Kujundžić), *Mihajlo Radnić*; Subotica, 1945. — Eusebije Fermandžin, *Chronicon* (...); Zagreb, 1890, 45, 47, 52. — Dominik Mandić, *Franjevačka Bosna*; Rim, 1968, 205—206. — Isti, *Acta Franciscana Hercegovinae*, I; Mostar, 1934, 233—239. — Rafo Bogišić, *Suvremenost i tradicija u književnom postupku bosanskih franjevaca*; *Godišnjak Instituta za izučavanje jugosl. književnosti u Sarajevu*, knj. II; Sarajevo, 1973, 58—62. — A. Sekulić, *Književnost bačkih Hrvata*, 16—19. — B. Ūnyi, *Sokácok-Bunyevecok* (...), 184. — Franjo Emanuel Hoško, *Djelovanje hrvatskih franjevaca tijekom 18. stoljeća u Budimu*, 119—121. — A. Horányi, *Memoria Hungarorum et provincialium* (...), III, 110—111 i dr.

22. Bernardin Ūnyi, *Sokácok-Bunyevecok és a bosnyák ferencesek története*; Budapest, 1947. — O B. Ūnyiju usp. Bač, 83.

23. Isto djelo, 183—184. Na žalost, pisac B. Ūnyi ne spominje odakle mu taj podatak.

24. Sličnu diobu učinio je F. E. Hoško u spomenutoj raspravi o „budimskom krugu”, ali je imao na umu sve pisce koji su djelovali u Budimu tijekom XVIII. stoljeća makar su bili rođeni izvan podunavskog i budimskog područja. Međutim, kad je riječ o bunjevačkoj književnosti, razložitim je postaviti međaše s piscima koji su rođenjem (Baja, Budim, Kaloča) i radom bili životno vezani za svoj zavičaj,

sko doba kojemu daju pečat Ivan Antunović (25) i Ambrozije Šarčević (26). Oni su uspjeli oko svojih misli i rada okupiti skupinu mladih ljudi (Blaž Modrošić, Kalor Milodanović, Mijo Mandić, a u to doba djelovali su Ivan Mihalović, Šime Ivić, Stipan Grgić, Franjo Vujković Lamić). Budući da je A. Šarčević nadživio I. Antunovića (umro god. 1888) povezuje svojim radom sljedbenike sa začetnika preporoda i novih nastojanja, prvenstveno pak djelatnike kao što su Nikola Kujundžić (Mišakov), Ivan Palić, Ilija Kujundžić, Ivan Zetović, Mladen Barbarić, a poglavito Pavao Kujundžić. U tom razdoblju, na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće djeluju Ivan i Ante Miroljub Evetović, Ivan Petreš, Lajčo Budanović, Blaško Rajić. Od god. 1918. do sredine XX. stoljeća nastavljen je rad na bogatoj tradiciji, iskustvima i uspjesima I. Antunovića i prvih preporoditelja, ali obogaćen novim poslenicima i stvaraocima (Petar Pekić, Lazar Stipić, Joso Šokčić, Mara Malagurski Đorđević, Ive Prčić, Marica Vujković, Blaško Vojnić Hajduk, Franjo Bašić, Balint Vujkov, Ivan Kujundžić, Aleksa Kokić, Marko Čović, Albe Vidaković Božan, Antun Karagić, Jakov Kopilović i drugi). Ako bi radi pregleda svega što se zbivalo od Antunovića do pedesetih godina XX. stoljeća bilo potrebno pratiti slijed rada i književnih događaja tijekom punog stoljeća, jamačno bi bilo najuputnije rasporediti razmake u tri cjeline: 1. do Antunovićeve smrti, 2. nakon Antunovića do 1918 i 3. vrijeme između dva rata do pedesetih godina našeg stoljeća. Nema dvojbe da su takve diobe samo pomoć za razumijevanje i prosudbu doba koje je u cjelosti preporoditeljsko. Učinjeno je tijekom toga stogodišnjeg razdoblja mnogo, s puno poleta i zanosa, odricanja i žrtve. Između dva svjetska rata razvijali su se ili tek rodili novi ljudi (Matija Poljaković, Pavao Bačić, Lazar Merković, Petar Šarčević, Jakov Orčić, Ante Zolnaić, Ivan Pandžić, Petko Vojnić Purčar, Petar Vukov) koji su većinom svoja djela počeli objelodanjivati nakon II.

25. Ivan Antunović (Kunbaja, 19. lipnja 1815 – Kaloča, 13. siječnja 1888) s pravom ga nazivaju preporoditeljem bunjevačko-šokačkih Hrvata. Učinio je mnogo za svoj narod. Bio je svećenik, visoki dostojanstvenik: izabrani biskup, veliki prepozit i kanonik. Počeo je pisati u 55. godini života, a djelatnost je razvio nakon Austro-ugarske nagodbe, god. 1867. Ostavio je više djela, a među njima poznatu Razpravu o podunavskih i potiskanih Bunjevcih i Šokciah (...); Beč, 1882. koju uvijek spominju pisci koji pišu o podunavskim Hrvatima. Osim dva djela na mađarskom I. Antunović pisao je svoje knjige hrvatskim („bunjevačkim“, „slavjanskim“, „iliričkim“) jezikom. Najcjelovitiji prikaz Antunovićeve rada napisao je Matija Evetović u knjizi Život i rad biskupa Ivana Antunovića, narodnog preporoditelja; Subotica, 1935. – Nedavno je objelodanjena novija studija o Antunoviću – Ante Sekulić, Preporoditeljska i povijesna baština Ivana Antunovića; Croatica christiana periodica, god. II (1978), br. 2, 47–63. U istom časopisu od istog pisca objelodanjena je Bibliografija o Ivanu Antunoviću, str. 185–188. Budući da se o Iv. Antunoviću i njegovim djelima pisalo više nego o drugim poslenicima među bačkim Bunjevcima, nije potrebno (čini se) posebice spominjati sva Antunovićeve djela i radove o njemu, jer je to učinjeno u spomenute dvije studije.

26. Ambrozije Bozo Šarčević (Subotica, 30. ožujka 1820 – Subotica, 29. studenog 1899), odvjetnik, kotarski sudac, čovjek široke kulture i domoljub. Jedan je od predvotitelja narodnog preporoda Bunjevaca, pokretač i saradnik oko osnutka Pučke Kasine u Subotici, suosnivač političke Bunjevačke stranke (Lazar Mamužić i drugi), među pokretačima je Bunjevačko-šokačkog kalendara (1868), pisao je Zbirke mudrih i poučnih izreka (1869). Kad je spomenutu knjigu namjeravao objelodaniti, uvjet je bio da tiska što god iz mađarske književnosti pa je tako na kraju objavljen Glas mađ. pjesnika L.

svjetske vojne, u drugoj polovici XX. stoljeća. Njihova djela svraćaju pozornost čitatelja, ali prelaze vremensku omeđenost prikaza ovoga rada (27).

Bunjevačka književnost XVIII. stoljeća nosi obilježja onoga doba: pisali su je franjevci Bosne Srebrene, zatim redodržave Kapistranske (28); bila je to pobožna i čudoredna književnost; pisana je štokavskom ikavicom i niz djela služio je u teškim i bojovnim vremenima kao poticaj i utjeha (29). Ali tijekom XVIII. stoljeća bila su mnoga filozofska i bogoslovska učilišta u Podunavlju (Baja, Bač, Sombor, a poglavito Budim) u kojima su se spremali za budući svoj poziv mladi redovnici, ali su ondje mnogi predavači i odgojitelji pisali svoje znanstvene rasprave (30).

Među piscima nakon M. Radnića spominje se Luka Karagić (31), pisac molitve-

Vörösmartyja, koji je „priveo Mijo Vojnić Tunić, subatički varoški fiškal”. Napisa je nekoliko rječnika: Tolmač izvornih književnih i zemljopisnih jugoslavenskih riči (1869); Magyar-szerb-horvát — bunyevác — sokác könyvészeti szótár (1894); Magjarsko-jugoslavenski politični i pravosudni rječnik (1870) i druga djela u kojima raspravlja o kulturi i šklostvu među Bunjevcima, imajući na umu da treba pridonijeti „plemenitoj stvari prosviti puka”. — O. A. Šarčeviću ima članaka rasutih po časopisima, a pisci su bili njegovi zemljaci Mijo Mandić (Neven, XVII (1900), br. 3, 3—7), Petar Pekić (Klasje naših ravni, II (1936), 3, 129—137), Joso Šokčić (samostalna brošura; Subotica, 1950), Blaško Vojnić Hajduk i dr. — O djelima A. Šarčevića i bibliografiji usp. Ante Sekulić, Ambrozije Šarčević i njegova tri rječnika; Filologija 10, Zagreb, 1981.

27. O piscima koji su počeli svoj književni rad nakon pedesetih godina ovoga stoljeća osim članaka i prikaza u časopisima usp. G. Kikić, Antologija poezije bunjevačkih Hrvata; Zagreb, 1971. usp. bilj. 5. — Isti, Antologija proze bunj. Hrvata; Zagreb, 1971.

Obje knjige izašle su u nakladi Matice Hrvatske; obje su već spomenute u ovom radu.

— Popis djela nakon god. 1950. do god. 1969. nalazi se u Kujundžićevoj Bibliografiji, str. 722—729. od br. 444—542.

28. O diobi goleme redodržave Bosne Srebrene bilo je već spomena; od god. 1757. nakon konačne diobe određena je nova redovnička pokrajina za samostane u Ugarskoj, Srijemu i Slavoniji pod nazivom Kapistranske (Provincia s. Joannis a Capistrano). Sp. Vasiljev u spomenutom članku Pregled bunj. književnosti, str. 1028. mijša značenje natuknicu i piše „franjevci kapistrani provincije bosansko-srebrne”. Priznaje, međutim, redovnicima udio u stvaranju bunj. književnosti u XVIII. stoljeću.

29. Sp. Vasiljev, nav. dj., 1028.

30. Usp. F. E. Hoško, Djelovanje hrvatskih franjevaca tijekom 18. stoljeća u Budimu; Nova et Vetera, XXVIII (1978), 1—2, 113—179. Kratica: Budimski krug + str. — A. Sekulić, Filozofska baština hrvatskih podunavskih pisaca tijekom XVIII. stoljeća; Prilozi 7—8; Zagreb, 1980, 225—249.

31. Luka Karagić (Lucas Caraga) potomak je izbjeglica iz Olova za vrijeme Bečkog rata. Najvjerojatnije rođen je u Baji krajem XVII. stoljeća (oko 1690). Budući da je dobro znao mađarski, kako piše E. Ferrendžin, Chronicon, 55, treba vjerovati da je rođen doista u gradu na Dunavu. Bio je veoma sposoban, obnašao je u svome Redu visoke službe; bio je gvardijan u Baji, Budimu i Osijeku, predstojnik samostana u Somboru. Kad je podijeljena provincija Bosna Srebrna, bio je 22. siječnja 1735. imenovan provincijalom Kapistranske provincije (za samostane u Ugarskoj, Bačkoj i Srijemu), a kad nije došlo do ustrojstva nove provincije postao je poglavar Bosne Srebrene (1735—1738) — Deset godina nakon toga 18. srpnja 1748. umro je u Baji. — Ivan Kukuljević-Sakcinski, Bibliografija hrvatska, I; Zagreb, 1860, 64, br. 731. bilježi Karagićevu Molitve-

nika danas malo poznatog (32). Među onim koji su pridonijeli svoj obol općoj hrvatskoj kulturi svojim pravopisnim rješenjima je Lovro Bračuljević (Budim 1685. – Budim, 21. studenog 1737) (33). Bračuljevićeva djela žele potaknuti vjernike na krepostan život, utvrditi njihovo ponašanje i istaći uzore kreposnog života franjevačke duhovnosti (34). To je naročito istaknuto u djelu: Dobar put putovanja karstjanskoga u raj višnjega uživanja (Budim, 1730.), ali u drugom djelu: Uzao serafinske naški goruće ljubavi (Budim, 1730.) napisao je Bračuljević: uvod pod naslovom Opomena za pravo, dobro, i lako sctiti ove kgnighe. Istaknuto je ondje načelo: Treba pisati onako kako se govori. (35)

Stjepan (Stipe) Vilov (36) imao je sreću, da mu učenik Emerik (Mirko) Pavić prizna kako se od njega mnogi „složno mećat naučiše slova” te da je začetnikom opće prihvaćenoga hrvatskog pravopisa kojim su se služili sjevernohrvatski pisci tijekom XVIII. stoljeća (37). Osim bogoslovskih priručnika na latinskom jeziku (38), Vilov je ostavio knjižicu Razgovor prijateljski među krstjaninom i ristjaninom (Budim, 1736), koje E. Pavić ne drži kontroverznim (39). U djelu su otisnute tri Opomene, među kojima je za jezikoslovce najznačajnija treća u kojoj govori o svojim pravopisnim rješenjima (40).

nu knjižicu. Prema Kukuljeviću svi pisci spominju ovu knjižicu. O L. Karagiću pisali su Ml. Barbarić, E. Fermandžin, M. Evetović, a najpouzdaniji svojim istraživanjem je F. E. Hoško, nav. dj., 127–128.

32. Usp. Budimski krug, 128.

33. Usp. A. Horányi, *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*, I; Beč, 1775, 344, 345. – J. Jelenić, *Bio-bibliografija franjevaca Bosne Srebrećke*, I; Zagreb, 1925, 56. – A. Sekulić, *Književnost bačkih Hrvata*, 20-30.

34. Budimski krug, 135.

35. Jelica Golić, *Počeci bunjevačke književnosti*; Republika XII (1956), br. 5, 28. – Julije Šolčić, *Lovro Bračuljević (1685–1737) – prvi začetnik našeg fonetskog pravopisa (1730)*; Kolo V (1967), br. 6, 588. – A. Sekulić, *Književnost bačkih Hrvata*, 25-31.

36. Stjepan (Stipe) Vilov, rodio se krajem XVII. stoljeća u Budimu, umro je u svom rodnom gradu 5. studenog 1747. (Najprije ga je u rujnu, na sastanku u Baji, udarila kap i bila mu je oduzeta desna strana. Vratili su ga u Budim gdje ga je 4. studenog opet udarila kap i oduzela mu lijevu stranu, a slijedećeg dana je umro). Stjepan Vilov bio je veoma obrazovan čovjek, predavač filozofije i bogoslovije u Osijeku, a najviše u Budimu, gdje je triput bio gvardijanom. Bio je kanonski pohoditelj u Bugarskoj, predstojnik svih budimskih visokih škola. Dogradio je samostan i crkvu u Budimu. – O Stjepanu Vilovu usp. A. Sekulić, *Književnost bačkih Hrvata*, 31. – Budimski krug, 137–139.

37. E. Pavich, *Nadodanje glavni događaja Razgovoru ugodnom naroda slovinskog*; Pešta, 1768, 114, čl. 28.

38. Bogoslovska djela Stj. Vilova: *Tractatus de Deo uno et Trino* (Essekini, 1727/1728), – *De sacra Scriptura* (Budaë, 1735/1736), – *Scriptura theologica* (Budaë, 1736/1737)

O njima usp. F. E. Hoško, *Teološki rukopisi hrvatskih franjevaca 18. st. u franjevačkom samostanu u Budimpešti*; *Croatia christiana periodica*, 2, Zagreb, 1978; str. 136.

39. E. Pavich, *Ramus viridantis olivæ* (...), 70.

40. J. Golić, *Počeci bunjevačke književnosti*, 28. – Dionizije Švagelj, *Nastojanja kao ipak oko pravopisa*; kalendar „Novosti”; Vinkovci, 1960, 179–183. – L. Hadrovics, *Pokušaj latiničkog pravopisa 1785. godine*; *Analiz Filološkog fakulteta*; Beograd, 1966, svez. 5, 267–272. – Zlatko Vince, *Od Baščanske ploče do Kačića i Relkovića*; *Forum*, XV (1976), 810. – Isti, *Grafijsko-pravopisna pitanja pretpreporodnog i preporodnog doba u Slavoniji*; I. znanstveni sabor Slavonije i Baranje, 774–778. –

Prošudba o pravopisu Stj. Vilova nije jednostavna. Radi se, naime, o njegovim pravopisnim rješenjima, o susretu dviju ortografija među podunavskim Hrvatima (i u Slavoniji): mađarske i talijanske. Grafički sustav talijanski primjenjivali su franjevci, jer su se školovali većinom u Italiji, a poznavali su hrvatsku grafiju u Dalmaciji gdje je redodržava imala svoje samostane. Čini se, da je Stj. Vilov određeniji i sažetiji u pravopisnim pravilima od L. Bračuljevića (41); za afrikate našao je Vilov rješenja i pisao ih: č – cs, dž – ex, ć – ch, đ – gj, š – ss, ž – x itd. F. E. Hoško misli da bi trebalo ispitati koliko su Bračuljević i Vilov ovisni o Šimunu Meciću, piscu koji im je bio profesorom (42).

Bartol Jurković (43) sačuvao je spomen na svoje dvije filozofske rasprave u rukopisu sa zajedničkim naslovom: *Theses ex universa philosophia*, dok se u knjižnici franjevačkog samostana u Budimu čuva spis: *Tractatus in artis* (Budae, 1735) (44).

Budimac rođenjem a učenik Lovre Bračuljevića i Stjepana Vilova u svome rodnom gradu bio je Nikola Kesić (45). Iz ugledne i bogate hrvatske obitelji N. Kesić je stekao lijepu naobrazbu u franjevačkom učilištu u Budimu (njegov je učenik E. Pavić). Kad je 10. lipnja 1739. umro od kuge u Tabanu kraj Budima, ostavio je djelo *Epistole i Evangjela priko sviju nedilja i blagi dneva svetih godissnji*, koje je objelodanjeno nakon njegove smrti (Budim, 1740) (46). U knjizi je Kesić koristio pravopisna rješenja L. Bračuljevića i S. Vilova. Budući da je Kesićev lekcionar bio dugo u uporabi među podunavskim Hrvatima, pridonio je da i mladi pisci prihvate pojednostavljeni grafijski sustav u knjigama namijenjenim širem čitateljstvu (47).

Plodan pisac bio je Josip Antun Knezović, kaločki kanonik koji je ostavio nekoliko tiskanih nabožnih djela (48), a također i dva rukopisna (49). On je jedini pi-

41. A. Sekulić, nav. dj., 33.

42. Budimski krug, 137. – Šimun Mecić, rodio se u Požegi, krajem XVII. stoljeća, a umro je u rodnom gradu, 23. ožujka 1735. O njemu usp. Ante Sekulić, Šimun Mecić graditelj i čuvar jezika hrvatskoga; *Croatica christiana periodica*, I (1977), 1, 34–46.

43. Bartol Jurković rodio se u Budimu krajem XVIII. stoljeća, a umro je 25. svibnja 1739. Misli se da je umro veoma mlad; bio je suvremenik Stjepana Vilova i Lovre Bračuljevića. O njemu usp. Budimski krug, 134.

44. Jurkovićev spis je vel. 15,5 x 19, str. 370+14, a oznaka u budimskom samostanu je k I, 27. Puni sadržaj djela je *Philosophia particularis cum appendice Metaphysicae*.

45. Niko Kesić (Budim, 1709 – Taban kod Budima, 10. lipnja 1739). Stupio u franjevački red i školovao se na visokim učilištima Bosne Srebrene. Predavači su mu bili Petar Karapandžić, Lovro Bračuljević, Stjepan Vilov, a godinu dana predavao mu je u Kaloči fra Petar Lipovac. Na redovnički zbor u Baču god. 1738. poveo je E. Pavića za obranu filozofske teze, a prigovoritelji bili su Filip Lastrić i Stj. Vilov. Za provincijalata Ivana Srijemca ušao je god. 1739. u upravno vijeće redodržave i postao je gvardijanom u Baji. Međutim, nije novu službu preuzeo, jer je u lipnju iste godine umro od kuge.

46. Usp. Dragutin Prohaska, Budimski lekcionari XVIII. vijeka prema bosankodalmatinskom od I. Bandulovića i Zbornik V. Jagića, Zagreb, 1908, 562–566. – Ante Sekulić, Književnost bačkih Hrvata, 55–56. – Iv. Kujundžić, Bunj.-šok. bibliografija, 682, br. 10. – J. Fućak, Šest stoljeća hrvatskog lekcionara; Zagreb, 1975, 240–243.

47. Z. Vince, Neka metodološka pitanja književnopovijesnoga studija slavonskoga značaja jednoga dijela hrvatske književnosti; I. znanstveni sabor Slavonije i Baranje, Osijek, 1970, 775. – Budimski krug, 143.

48. Prema I. Kukuljević, Bibliografija hrvatska, I; Zagreb, 1860, 71–72. i R. Strohal, Stariji hrvatski molitvenici; Kat. list, br. 46/1909. i vlastitim istraživanjima Knezovićeve

sac u prvoj polovici XVIII. stoljeća koji nije bio franjevac (50). Međutim, Antun Pavlović (51) i Petar Lipovac (52) nisu bili plodni u književničkom radu, ali su kao učeni predavači na visokom budimskom učilištu ostavili spomen znanstvenim spisima (53). Poznatiji od njih je Luka Čilić (54), predavač filozofije (55) i bogoslovije, poznati hrvatski budimski propovjednik (56), lektor jubilat (1. svibnja 1758) i de-

su tiskana djela: Duhovno nemoise zaboraviti od mene. Iliti knjixica molitvena koiasse zove Put nebeski (...); Budim, 1746, str. 794; Budim 1816, str. XIV + 637. — Kruna obderxavaiucsu stanie apostolsko. Izpovidnika sviu ogledalo. Xivot svetog Ivana od Nepomuka (...); Pešta, 1759, str. 281. — Verssi od himbenog i laxlivog svita (...); Pešta, 1759, str. 52. — Xivot svete Genuveve rodite hercegovice od Brabant (...) na svitlo illirickim jezikom dato i sastavito; Pešta, 1761. — Xivot sv. Olive (...) ilirickim slavnim izpisan jezikom; Pešta, 1761, str. 144. — usp. I. Kujundžić, Bunj. -šok. bibliografija, 682, 12; 684, 19, 20, 23; 685, 24. — A. Sekulić, Književnost bačkih Hrvata, 318.

49. Dva rukopisna djela Knezovićeve su: Lilian od nebesa i lipa ruxica (...) prinesseno iz nimacski knjiga (...) u slavni slovinski jezik (...); Kaloča, 1760. (čuva se u Budimpešti, Sveuč. knjižnica). — Lilian i Liubica (...) iz nimacске knjige (...) privedena u slavni slovinski illiricki jezik (...); god. 1754. (taj rukopis ima dva dijela: u prvome je život svetaca za veljaču, u drugome za ožujak. Djelo je prijevod njemačkog pisca Fridriha Herleta. Pisac je poslije preveo treći dio životopisa svetaca za travanj, što je ovdje spomenuto na prvom mjestu kao posebno djelo, jer je rađeno šest godina nakon prvoga. Jamačno bi za veljaču i ožujak trebalo staviti ispred onoga za travanj). — Usp. A. Sekulić, Književnost bačkih Hrvata, 318–319.

50. O Antunu Knezoviću zabilježio je S. Katona, II, 422–423. da je bio župnik u Gari (1735), zatim u Novom Sadu (fossati Petro Varadiensis seu Neoplatensis) god. 1738, pa napredovao i postao prepozitom (1747), i kanonikom god. 1748. Pisac pripominje da je postavši kanonikom uzeo očinsko obiteljsko ime Knezović, a prije toga držao se majčinskog obiteljskog imena (primum a matris cognomine Csernovits dictus).

51. Antun Pavlović, rodio se u Budimu jamačno krajem XVII. stoljeća, jer je 19. ožujka 1717. obukao franjevačko odijelo u Baču. Bio je najprije profesor moralnog bogoslovlja u Petrovaradinu, zatim u Osijeku, a god. 1735. počeo je predavati na bogoslovskoj školi generalnog učilišta u Budimu sve go god. 1745. kad je stigao naslov lektora jubilata. Umro je u svom rodnom gradu 9. svibnja 1756. na glasu kao blag, šutljiv i uman čovjek.

52. Petar Lipovac, rodio se početkom XVIII. stoljeća u Baji. Nakon izobrazbe u inozemstvu, a zatim je postao profesorom na visokom filozofskom učilištu u Baji (1726–1729); kad je pak Gabrijel Herman Patačić osnovao svoje nadbiskupsko sjemenište u Kaloči, postao je Lipovac prvim profesorom ondje (1733–1735). Zatim je deset godina predavao u Budimu, god. 1739. postao je kustosom, a god. 1748. provincijalom Bosne Srebrene. Umro je 8. kolovoza 1761. u svom rodnom gradu Baji.

53. Djela su slijedeća: A. Pavlović, De incarnatione (Budaë, 1735) u rukopisu. — Petar Lipovac, De Deo uno et trino (Budaë, 1735–1737), rukopis koji se čuva u Franj. knjižnici u Iloku, sign. C 296). — U Kujundžićevoj Bibliografiji nema spomena o ovim djelima, ali ima u studiji Budimski krug, 143–144.

54. Luka Čilić, rodio se god. 1707. u Baji, redovnik je postao u Baču 10. kolovoza 1726. Školovao se u inozemstvu, a predavao je na učilištima u Baji, Osijeku i Budimu. God. 1762. udarila je Čilića kap pa mu je oduzet govor, a postao je potpuno nemoćan. Punnih devet godina patio je i 21. travnja 1771. umro je u Baji.

55. Iz doba dok je Čilić bio predavač filozofije u Baji sačuvan je priručnik Physica seu octo libri physicorum (Bajae, 1733) — usp. Budimski krug, 151.

56. Luka Čilić bio je nekoliko godina u službi učitelja redovničkih novaka, pa je jamačno u Radni priredio priručnik Directa ad coelum via seu tres gradus perfectionis evangelicae (Pravi put u nebo) koji je objelodanjen u Osijeku (Essekini), 1755. — usp. I. Ku-

kan budimskih visokih škola. Bio je Čilić također kanonski pohoditelj Bugarske provincije i nekoliko godina vojni kapelan (57).

Najkrupnije ime podunavske hrvatske književnosti sredinom XVIII. stoljeća je Emerik (Mirko) Pavić, a F. E. Hoško nazvao ga je enciklopedistom (58); topohistoriografom (59). O Paviću je napisano niz rasprava (60), posebice o njegovom doprinosu hrvatskoj liječničkoj kulturi (61); djela su mu pak doživjela nekoliko izdanja. Popisana su hrvatska i latinska djela Pavićeva (62), a Šime Ljubić (63) i Ivan Kukuljević (64) zabilježili su da je izdavao u Budimu od 1754. do 1780. godišnjak s nazivom „Ilirski kalendar”. No, čini se da je rad s godišnjacima započet već god. 1746 (65). Kad je god. 1857. proslavljena stota obljetnica osnutka Kapistranske provinci-

kuljević, Bibliografija, 119–121. — Matija Evetović, Stari pisci podunavskih Hrvata; Njiva; I (1947), str. 4. — I. Kujundžić, nav. dj., 683, br. 15 — Čilićevo djelo je *Paeon festum* (...) objelodanjeno jamačno god. 1755. u Osijeku; usp. Josip Bösendorfer, *Franjevci u Osijeku*, 20. — M. Evetović, nav. dj., 4. — Iv. Kujundžić, nav. dj., 683, br. 16. — O L. Čiliću također u knjizi A. Sekulić, nav. dj., 42.

57. Usp. E. Pavich, *Ramus viridantis olivae* (...), 73, 310. — Budimski krug, 152. (na temelju *Necrologium conv. Cernik* i *Necrologium conv. Vukovar*).

58. Budimski krug, 155.

59. F. R. Hoško, Topohistoriografsko djelo Emerika Pavića kao izvor za hrvatsku crkvenu i kulturnu povijest; Kačić, IX (1977), 71–81.

60. Dio literature o Emeriku (Mirku) Paviću, (*Emericus a Buda*); A. Horányi, *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*, III; Posonii, 1777, 48–50. — G. Csevapovich, *Catalogus synopt.-memor.*, 228, 301, 320. — (I. A. Brlić), Uspomena jednog od naših glavnih i slavnih pisatelja; *Zora dalmatinska*, III (1846), br. 12, 94–95. — J. Forko, *Crtice iz „slavonske” književnosti u XVIII. stoljeću*, I, 24; II, 26. — Isti, Kako je p. Emerik Pavić u prošlom stoljeću u latinski jezik prevodio pjesme slavnoga fra Andrije Kačića; *Izvješće realke u Osijeku V* (1888), 89. — S. Bosanac, Pavićevo „Nadodanje” Kačićevu „Razgovoru ugodnom”; *Spomen-cvijeće iz hrv. i slov. dubrava*; Zagreb, 1900, 395–405. — M. Ogrizović, Kako je Emerik Pavić preveo Kačićev *Razgovor ugodni*; *Nastavni vjesnik*, XII (1904), 457–473. — Isti, Latinski prijevodi Kačićevih i inih pjesama; *Narodna obrana*, VII (1908), br. 199. — M. Kombol, *Poviest hrvatske književnosti do Preporoda*; Zagreb, 1945. — A. Sekulić, *Književnost bačkih Hrvata*, 34–39, 107–109. — K. Georgijević, *Hrvatska književnost od XVI. do XVIII. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*; Zagreb, 1968, 216–218. — F. E. Hoško, *Dvije osječke škole u 18. stoljeću*; Kačić, VIII (1976), 154–155, 170, 175, 177, 187, 189, zatim već spomenute rasprave istoga pisca.

61. Usp. L. Gleisinger, *Prva medicinska knjiga na hrvatskom jeziku* (Pavićev prijevod *Salernitanskih regula*); *Alma Mater Croatica*, IV (1940–1941), br. 2, 56–64. — M. Urbani, *Vino u medicini*; *Farmaceutski vjesnik*, XXX (1941), br. 6, 240–243. — D. Grmek, *Salerno i Hrvatska*; *Liječnički vjesnik*, LXX (1953), br. 9–10, 259 i dr. — Pri-pomenuti treba da je Pavićevo djelo *Flos medicinae* (Pestini, 1768) doživjelo god. 1981. reprint-izdanje.

62. Usp. F. E. Hoško, Topohistoriografsko djelo E. Pavića (...), 72 sl.

63. Š. Ljubić, *Ogledalo književne poviesti jugosl.*, III, 494.

64. I. Kukuljević, *Bibliografija hrvatska*, I, 119–121.

65. Stj. Vilov, zabilježio je 25. listopada 1746. kao gvardijan u Ljetopisu budimskog samostana (*Protoc. conv. Budensis I*, 97, 345); „*Hodie finita est compositio calendario-rum Illyricorum per patrem Vicarium (sc. E. Pavić, A. S.) facta; quod quidem onus a Patre Guardiano (sc. St. Vilov, A. S.) impositum fierat*”. (Danas je složen ilirski kalendar koji je učinio o. vikar E. Pavić, što mu je kao teret naložio o. gvardijan St. Vilov.)

je, istaknuto je da je E. Pavić napisao djela hrvatska i latinska (66), koja su puni i zreli prinos hrvatskoj kulturi općenito, a posebice u ono doba. Svoju povezanost u radu s L. Bračuljevićem i St. Vilovim Pavić ističe u djelu Nadodanje glavni događaja Razgovoru ugodnom (...) kad pjeva:

U ovome našem okolišu

Složni ljudi svi jednako pišu.

Od pokojnog fra Stipe Vilova

Složno mećat naučiše slova.

Slova reko iz knjiga latinskih

U današnji jezik naš slovinski (67).

Spomenuto Pavićevo djelo uistinu je dopuna Kačićeva Razgovora. To je knjižica maloga osminskog formata (212 stranica), dijeli se na dvije „česti” – u prvom dijelu na 118 stranica ima 28 pjesama (o djelovanju franjevacu u Slavoniji i Ugarskoj), dok u drugom dijelu (94 str.) u pet pjesama govori o „ilirskim” kraljevima. Pavić je drugome dijelu dao i posebni naslov: Brojnica sviju kraljeva slovinskih ili iliričkih iz Kačićevih historija izvađena. Svaki dio ove Pavićeve knjige ima svoj Pridgovor; u prvome se sa zašanosom sjeća:

Dalmacijo, stari zavičaju,

U tebi se pisci zadržavaju,

Pisci, reko, od slovinskih stvari,

Od kraljeva i njihovih stari.

Pavić je vješt stihotvorac što potvrđuje djelo Skorup od ljekarije ili Saleritanski nauci kako se dobro zdravlje uzdržati može (68). O tom djelu piše Ignjat Al. Brlić: „Ova mi se malena knjižica vele važna i korisna za naš narod i prosti puk vidi...” (69)

Budući da su o plodnom radu E. Pavića izrečene prosudbe, treba upozoriti da nije samo nastavio rad Bračuljevićev oko promicanja duhovnosti, niti je samo proširio Vilovljevu bogoslovsku kontroverziju na narodnom jeziku, nego je proširio Kesićev zahvat na hrvatskom lekcionaru i obogatio hrvatsku historiografiju. Pavić je ta-

66. Brevis memoria Provinciae Capistranae ab erectione sui (...) festum saecularae (...) celebrantis (...); Budaë, 1857, str. 46: „P. Emericus Pavić a Buda, Lector Jubilatus contexuit opera Illyrica a) Compendium Historiarum Biblicarum adiecta expositione SS. Patrum. b) Conciones Dominicales et Festivales, c) Epistolas et Evangelia expunctis mendis. d) Manuale Pastorum vita Coeli Item Latina: Descriptio soluta et rythmica Regum Illyricorum. h) Chronologia Provinciae et Slavoniae” (nije spomenut ni jedan naslov djela).

67. E. Pavić, Nadodanje glavni događaja Razgovoru ugodnomu naroda Slovinskoga ne odavno na svitlost danomu (...); Pešta, 1768, str. 114. u čl. 28 pod naslovom „Od slovoslozja slovinskoga”.

68. E. Pavić, Flos medicinae, auctore Joanne de Mediolano. Recenter interpretatione Illyrica, sive Dalmatia rythnice illustratus; Pestini, 1768. Djelo je objelodanjeno u hrvatskom prijevodu god. 1846. u časopisu „Zora dalmatinska”, a reprint-izdanje god. 1981.

69. Usp. A. Sekulić, Književnost bačkih Hrvata, 38.

kođer nastavio rad oko hrvatskog pravopisa (70) kako bi se napredovalo u prosvijećenosti i općoj kulturi: uredio je hrvatske godišnjake, učinio dostupnim medicinsko srednjovjekovno djelo, pjevao o događajima iz hrvatske prošlosti, prenosio Kačićev Razgovor u latinske stihove kako bi ostali svijet upoznao s trenucima naše povijesti.

Još za Pavićeva života došlo je u Kapistranskoj provinciji do napetosti između hrvatskih i nehrvatskih članova u koju se umiješalo Ugarsko kraljevsko namjesničko vijeće. Prema odredbi tog vijeća (5. listopada 1769) trebalo je provincijala birati naizmjenice (Hrvat, drugi put Nijemac ili Mađžar), a broj članova po narodnosti bio je slijedeći: 253 Hrvata, 22 Mađžara, 162 Nijemaca i 4 ostalih Slavena. U takvim prilikama bili su profesori budimskog visokog učilišta i Nehrvati (71), ali filozofiju predavao je Lovro Bračuljević mlađi (72) koji je ostavio spis *Dogmata theologica* (Petrovaradini, 1769) (73). Više bogoslov nego književnik bio je također Tadija Bošnjaković (*Thaddeus a Tököly*) (74) koji je započeo životni put u budimskom predgrađu Tukulju, 19. ožujka 1726. a svršio ga je 26. listopada 1787. u Baji. Bio je profesor u Osijeku, vojni dušobrižnik za sedmogodišnjeg rata (1756–1763) zatim opet predavač na generalnom učilištu u Budimu, ravnatelj gimnazije u Somboru do god. 1783. Kad je svršio gvardijansku službu u Petrovaradinu (1783–1785), preselio se u Baju gdje je i umro (75). Nakon njega ostala su dva dogmatska traktata *De sacramento confirmationis* (Budae, 1772) i *De sacramento Eucharistiae* (Budae, s. a.) (76).

-
70. U svojoj studiji F. E. Hoško, *Budimski krug*, 160, bilj. 423 piše: „Zlatko Vince, koji se u svojim raspravama o hrvatskom pravopisu oslanja na istraživanja Lászla Hadrovicsa, po svemu sudeći umanjuje Pavićevu ulogu u razvoju hrvatskog pravopisa istučući više značenje pravopisnih rješenja. Pavićevog druga u profesorskoj službi Jerolima Lipovčića (usp. Z. Vince, *Od Baščanske ploče do Kačića i Reljkovića*, *Forum* XV/1976, 822).
 71. Arhiv Franj. samostana u Budimu, *Protoc. conv. Budae, Acta personalia et capitularia* 275. — Arhiv Franj. samostana u Baču, *Protoc. conv. Bacsensis*, I, 37 sl.
 72. Lovro Bračuljević, mlađi, stekao je naobrazbu u Osijeku (1754–1757) i Budimu (1757–1761). Bio je profesor visoke filozofske škole u Budimu (1761–1764) i neko je vrijeme predavao u Iloku (1766–1768), u Petrovaradinu od 1769. do 1774. Napustio je franjevački red (1774) i djelovao kao svjetovni svećenik pod imenom Adam Lalić. Pokušao se opet vratiti god. 1780. među franjevce, ali je još iste godine opet napustio red. Podaci iz njegova života su nepotpuni.
 73. U knjizi *Književnost bačkih Hrvata*, 24, bilj. 26, iznio sam sumnju da je stariji Lovro Bračuljević objelodanio god. 1747. u Budimu još dva manja djela vjerskog sadržaja koji se — prema J. Szinnyei, *Magyar irók élete és munkái*, I; Budapest, 1891, al. 1314 — čuvaju u Knjižnici nar. muzeja u Budimpešti. Deset godina nakon smrti L. Bračuljevića, st., teško je povjerovati da su mu objelodanjena djela. Trebalo bi zato istražiti i proučiti obje knjige i utvrditi kojemu od Bračuljevića pripadaju (možda je i godina pogrešno otisnuta).
 74. Arhiv Franj. samostana u Budimu, *Catalogus religiosorum*, 1769: „*Thaddeus Bosnyak, natus Tökölini prope Budae a genit. Illyricis inscr. se nationi Illyricae, callet praeter Illyricam linguam Hungaricam, bene Slavicam et Germanicam*“. Zanimljiv je podatak, da je osim hrvatskoga govorio mađžarski, dobro slovački i njemački.
 75. E. Pavich, *Ramus viridantis olivae* (...), 73: „*Thaddeus a Thoekel, Lector Generali, Castrensis capellanus Inclyti Regiminis Praysochiani, per sequitertium annum...*“
 76. Rukopis u Franj. knjižnici u Našicama (VB, god. 1979). Vel. 19 x 23 cm, str. 631–665 (s predavanjima Josipa Paviševića i Ladislava Spaića).

T. Bošnjaković nije napisao djelo na hrvatskom jeziku, a djelatnost u Somboru kao ravnatelja gimnazije nije potpuno istražena.

Ladislav Spaić je veoma istaknuti pisac filozofskih znanstvenih rasprava (77) i devet bogoslovskih traktata (78), a pred kraj života objelodanjena mu je knjižica na latinskom jeziku: *Regula vitae humanae adnexumque modum de eligendo vitae statu pro commodo juventutis* (Budae, 1798). Knjižica je zapravo zbirka i uputa o lijepom ponašanju u različitim zgodama i u različitim mjestima; djelcem želi pomoći u izboru životnog poziva (79). Ladislav Spaić je rođen u Nadalju (Nadallya) kod Bečeja 2. studenog 1725. Bio je učeni član svoje provincije u kojoj je bio profesorom na franjevačkim učilištima u Baji, Temišvaru (1763–1765), Petrovaradinu (1765–1768) i konačno u Budimu (1769), ali je nakon toga bio u upravi svoje provincije sve do 1794. Za opći doprinos povijesti značajna je građa koju je skupljao o svim članovima svoje redovničke pokrajine (*Syllabus religiosorum Provinciae olim Bosnae Argentinae, jam ab anno 1757. S. Joann. Capistr. (...) contextus* 1784) (80). Zaslužan za rad među podunavskim Hrvatima, L. Spaić umro je 5. lipnja 1799. u Budimu, ali njegov svestrani rad ostao je do danas neistražen; zanemaren je među djelatnicima koji su ostavili trag u povijesti svoga naroda i zavičaja.

U nizu pisaca filozofskih i bogoslovskih rasprava nalaze se Jeronim Jakočević (Budim, 23. travnja 1739 – Petrovaradin, 16. travnja 1790) (81) i Antun Perecki (Budim, 26. ožujka 1748 – Budim, 15. prosinca 1792) (82). Jakočevićevi spisi ostali su u rukopisu (83), a Antun Perecki objelodanio je dvije rasprave: *Cum propositiones ex Metaphisica* (Essekini, 1776) i *Cum prepositiones ex universa philosophia* (Essekini, 1776); dvije su mu pak ostale u rukopisu (84). Perecki je osim svoga hrvatskog jezika govorio njemački i ponešto mađarski, ali nije na hrvatskom napisao ni jedno djelo.

U prikazu znanstvenoga i književnog prinosa podunavskih pisaca općoj hrvatskoj kulturi tijekom XVIII. stoljeća treba spomenuti tri poslenika koji su rođeni na istim ravnicama, predano radili na vlastitoj izobrazbi i za opće dobro; stekli su zasluge i slavu, ali svaki na svoj način: Ignjat Dominik Martinović krenuo je na životni

-
77. Tragom rasprave Budimski krug, 169–170. i vlastitim istraživanjima 1979. potvrđeni su fil. spisi u Našicama, a god. 1977. našao sam Spaićeve rukopise u Baču; usp. Bač, 65.
 78. Budimski krug, 170. (opis rukopisa bogoslovskih i literature); usp. Bač, 65.
 79. Sadržaj knjižice: str. 1–8, ponašanje mladih ljudi u crkvi; 8–14, o čednosti u ponašanju; 14–21, pozdravljanje pri susretu; 21–27, ponašanje u društvu uglednika; 27–34, uljudnost u razgovoru; 34–41, razboritost i umjerenost; 41–48, jakost; 48–62, ponašanje kod stola; 62–84, izbor zvanja, posebice sveć. i redovničkog.
 80. Usp. Bač, 65. – Budimski krug, 156, bilj. 395; 169.
 81. Podaci prema Arhivu Franj. samostana u Budimu, *Syllabus religiosorum, ad nomen*; – *Protoc. conv. Budae*, I, 253; 300; 312; 317.
 82. A. Sekulić, *Filozofska baština podunavskih pisaca XVIII. stoljeća; Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 7–8, Zagreb, 1978, 239, 245. – Budimski krug, 174–175.
 83. Rukopisi se nalaze u Budimu i Iloku. Podaci o njima u raspravi Budimski krug, 172; bilj. 538, 539, 540, 541, 542, 543.
 84. Rukopisi se nalaze u Budimu, u Franj. knjižnici, sign. k II 15, k II 16.

put u Pešti 20. srpnja 1755, prošao je franjevačke škole, postao je profesorom na visokim učilištima i relativno mlad, u četrdesetoj godini svršio život kao „jakobinac” na stratištu u svom rodnom gradu, 20. svibnja 1795 (85). — Adalbert Adam Barić ponio je svoje sposobnosti iz rodne mu Subotice (1742) prošao je kroz škole kao profesor u Varaždinu, Zagrebu, Đuru i Pešti gdje je bio rektorom sveučilišta. Kad je stekao mirovinu, povukao se u Beč i ondje je umro 1813 (86). — Grgur Peštalić rođio se 27. lipnja 1755. u Baškutu, kraj Baje, iste godine kao i Martinović, stekao je visoku naobrazbu („philosophiae doctor”), bio je profesorom u Mohaču i Baji, nadživio je negdašnjeg suredovnika Martinovića i umro u Baji, 1. veljače 1809 (87).

Grgur Peštalić zaslužuje od trojice spomenutih naziv književnika. Uz sačuvana i zabilježena četiri filozofska djela (88) Peštalić je ostavio i dva književna djela: Dostojna plemenite Bacske starih uspomena sadashnji i drugi slavinske kervi deliah slava bacskim plemichem s prigodom csuvanja svete krune i okrunjenja Leopolda II-ga od Domorodaca u Baji prikazana (Kaloča, 1790) i knjižica: Utišenje ožalostjenih u sedam pokornih pisama kralja Davida (Budim, 1797). — Prvo djelo je deseterački ep, spjevan u doba poplave prigodničarske književnosti u našim i ugarskim stranama nakon ukinuća reforme Josipa II, za kraljevanja Leopolda II. koji je obradovao Madžare dopuštenjem da se svetostjepanska kruna prenese iz Beča u Budim. Peštalićev uzor u tom poslu oko epa bili su Kačić i Pavić, a djelo je doživjelo pet izdanja i bilo je rado čitana knjiga među Hrvatima u Bajskom trokutu (89). Neki pisci misle da ovo Peštalićevo djelo ima narodnu i pjesničku pouku bačkim plemićima, a poglavito narodnim slojevima koji su se opirali pritiscima i ustrajali u čuvanju narodnog bića (90). — O drugom pak djelu G. Peštalića Matija Evetović piše da je to najpouzdaniji dokaz „da su naši fratri Bunjevci” prvi nakon dubrovačkih pjesnika XVIII. stoljeća

-
85. O Ignjatu D. Martinoviću skupio je literaturu Jaroslav Šidak u Enciklopediji Jugoslavije, sv. 6; Zagreb, 1965, 30, 31. — Budimski krug, 177–178. — A. Sekulić, Filozofska baština podunavskih pisaca, 240, 243–244. — Bač, 60, 72.
Zanimljivo je pripomenuti, da je Peštalićevo djelo: *Positiones philosophiae* (Bajae, 1805) adligat Martinovićevoj knjizi: *Theoria generalis aequationum omnium graduum* (...), Budaë, 1780. Primjerak sam našao u samostanu u Našicama, sign. III-e-1.
 86. BBV, II, 490–491. — VB 1978. (poglavito u obradi za Jug. leksikografski zavod u Zagrebu, Bibliografski leksikon pisaca).
 87. O G. Peštaliću pisali su: Petar Pekić, *Povijest Hrvata u Vojvodini*, Zagreb, 1930, 275–76. (Milivoje V. Knežević), *Pregled bunjevačke književnosti*; *Knjiž. sever*, III (1927), svez. 3–4, 114. — Franjo Emanuel Hoško, *Franjevačko visoko učilište u Požegi: Nova et vetera*, XXVII (1977), svez. 1, str. 108–111. — G. Csevapovich, *Synoptico-memorialis catalogus* (...) *Provinciae s. Joannis a Capistrano*, 302. — (Milivoje V. Knežević), *Pregled bunjevačke književnosti*; *Književni sever*, III (1927), knj. III, svez. 3–4, 114–116. — A. Sekulić, *Književnost bačkih Hrvata*, 42. — Isti, *Ulomci iz nepoznate hrvatske kulturne povijesti*; *Kačić*, III (1970), 132. — Blaško Vojnić Hajduk, *Moj grad* (...); *Subotica*, 1971, 77. — Geza Kikić, *Antologija poezije bunj. Hrvata*, 65.
 88. Usp. F. E. Hoško, *Franjevačko visoko učilište u Požegi*, 110. — A. Sekulić, *Filozofska baština hrv. podunavskih pisaca*, 241, 245. — Isti, *G. Peštalić i njegova fil. djela*, *Prilozi* 11–12.
 89. Tin Kulić (Ante Sekulić), *Ulomci iz nepoznate hrv. kulturne povijesti*, 133. — Krešimir Bunić (Ivan Kujundžić), *Hrvatski pisci iz Bajskog trokuta*; *SuD* za 1945, 38–45.
 90. G. Kikić, *Antologija poezije bunj. Hrvata*, 65.

parafrazirali Davidove pokorničke psalme (91).

Svoju djelatnost u prvoj polovici XIX. stoljeća razvio je Grgur Čevapović (1786 – 1830) (92) za koga je napisano da je bio veoma učeni franjevac i pisac neobjelodanjenog povijesnog djela *Memoria Gentis Illyricae* (93) i pobožne drame *Josip sin Jakova Patrijarke*. Ali Čevapović je poznatiji kao pisac djela *Synoptico-memorialis catalogus* (...) i posljednjeg objelodanjenog u godini njegove smrti *Recensio observ. min. provinciae s. Joannis a Capistrano* (94).

Konačno, književnost i pisci, koji su u XVIII. stoljeću djelovali u Podunavlju, svojim rođenjem, sviješću i uvjerenjem pripadaju skupini svih onodobnih hrvatskih kulturnih poslenika; oni su u bojovnom svijetu vladarskih obračuna shvatili težnje prosvijećenog doba; nastojali su pomoći da knjiga stigne do njihovih sunarodnjaka, rješavali su povijesna, pravopisna i vjerska pitanja. Činjenica je da je njihovo stvaralaštvo topički vezano za krajnje rubove hrvatske dijaspore u Podunavlju, ali po svojim značajkama ima šire narodno i kulturno obilježje.

3.

Mišljenje da u XIX. stoljeću sve do Ivana Antunovića nema „ni jednog značajnijeg književnog imena” (95) u Bunjevaca, nije točno. Osim Josipa Jakošića (96), koji je napisao nekoliko djela (97), kao pisci spominju se Đuro Arnold (98), Josip Rudić (99), Stipan Kujundžić (100) i drugi. Međutim, u to doba pisali su također

91. Matija Evetović, *Nešto o Bunjercima*: Knjiž. sever, I (1925), knj. I, svez. 1, 27–31. (navedeno također u Pregledu bunj. književnosti; Knjiž. sever, III (1927), 116).
92. O Grguru Čevapoviću usp. *Brevis memoria Prov. Capistr.* 41 (bio je provincijal god. 1821–1824, zatim drugi put od 1827–1830); 44: doktor filozofije i teologije a k tomu „doctrina non minus quam zelo regularis disciplinae clarus”.
93. Knjiž. sever, III (1927), 116.
94. B. Únyi, *Sokácok – Bunyevácok tört.* (...), 102. – Isti, *A mohácsi ferencesek története*; Gyöngyös, 1943, 82. – Bač, 82.
95. Knjiž. sever, III (1927), 116.
96. Josip Jakošić (Budim, 2. lipnja 1738 – Budim, 4. veljače 1804) učio je školu u Budimu i Gyöngyösu, god. 1756. stupio je u franjevački red i nastavio školovanje u Budimu i Rimu. Bio je profesorom bogoslovlja u Budimu i Radni, više puta bio je gvardijan i provincijal (1780–1783, zatim 1800. do smrti).
97. Filozofska djela J. Jakošića: *Institutiones philosophiae* (Bajae, 1767–1770) – *Primae lineae Philosophiae activae universalis* (Bajae, 1767–1770) – *Positiones ex philosophia* (1781); usp. A. Sekulić, *Filozofska baština hrv. podunavskih pisaca* (...), 243. – Ostala djela: *Collectanea vitae, mortis et operum* (...), 1803. – *Scriptores interamniae vel Pannoniae Savae nunc Slavoniae dictae anno 1795. conscripti*; Građa za povijest hrv. književnosti, II, 116–153, i druga; usp. Iv. Kujundžić, *Bunj.-škačka bibl.*, 688, br. 48; 691, br. 74, 75; 692, br. 76, 77, 78. (spomenuta je i literatura).
98. O Đuri Arnoldu pisao je Albe Vidaković, *Đuro Arnold*; Sv. Cecilija, god. 1937, 3–4. Popis njegovih djela u Kujundžićevoj Bibliografiji, 692, br. 80; 694, br. 97, 100. – Đ. Arnold naziva sebe „*Odei musicorum praefectus*” ili „poglavitel cerkve S. Theresie kora upravitelj”.
99. Josip Rudić je prigodničar pa su mu objelodanjeni govori na latinskom i mađarskom jeziku. Zabilježio ih je I. Kujundžić, *Bibliografija*, 693, br. 87, 88, 92; 695, br. 103.
100. Stipan Kujundžić (Stephanus Kulundtsis) ima tri manja spisa, usp. I. Kujundžić, *Bibliografija*, 693, br. 91, 93, 94.

Ivan Ambrozović (101), Tomo Bedžula (102), Stipan Grgić Krunoslav (103) i Franjo Bodolsky (104). Posebice su zanimljivi radovi I. Ambrozića i Franje Bodolskog koji „sa serbskoga jezika na ilirički” prevode (105) ili pak „dozvolom privodioca (J. Jovanovića, A. S.) na bunjevačkom naričju” izdaju knjigu (106). Među prvima koji su pisali o bunjevačkim običajima bio je i Đeno Sarić, a svoje spise objelodanio je god. 1842 i 1848 (107).

Većina spomenutih pisaca svojim radom povezuje prvu i drugu polovicu XIX. stoljeća, prethodnica su preporodu koji su predvodili I. Antunović i A. Šarčević. Obojica su ostavili duboke tragove u povijesti bačkih Bunjevaca i utjecali su na niz kulturnih radnika svoga zavičaja.

U neposrednom zanosu troše svoje sposobnosti pisci prvih školskih knjiga na narodnom jeziku: Ivan Mihalović, Mijo Mandić, Benco Mamužić (108) i Antun Budanović (109). Istinskim književnim radom bavili su se Ivan i Ante Miroljub Evetović (110), Mladen Barbarić (111), Šime Ivić (112), Lajčo Budanović (113), Nikola

-
101. Ivan Ambrozić (9. lipnja 1789 – 12. veljače 1869), somborski građanin, koji je napisao, koliko je poznato, četiri djela od kojih su dva tiskana, dok dva ostala su u rukopisu.
 102. Tomo Bedžula (Gornji sv. Ivan, 1805 – Kaloča, 1864), opat s naslovom šarengradski i veliki prepozit kaločki, prijateljevao s Ivanom Antunovićem. Ostavio je tri objelodanjena djela, dva na latinskom, jedno na mađarskom; usp. I. Kujundžić, Bibliografija; 695, br. 105, 112, 120.
 103. Stipan Grgić Krunoslav (1836–1914), iz Bajskog trokuta, rođen je u Vancagi, danas predgrađu Baje. Suradnik je Antunovićev, a zabilježeno je trinaest objelodanjenih djela (usp. I. Kujundžić, Bibliografija, br. 113, 114, 118, 119, 121, 122, 123, 152, 210, 561, 562, 563). Većina pjesama nisu izvorne nego „ponašene”, pohrvaćeni prijevodi.
 104. Franjo Bodolsky rodio se god. 1792. a umro je u dubokoj starosti jamačno nakon god. 1873. Za sebe kaže da je „prvi pivač”, jer je služio kao orguljaš u Subotici od god. 1822. do 1864. Ostavio je dvije knjige (molitvenik i prijevod A. Petőfija); usp. I. Kujundžić, Bibliografija, 696, br. 110; 699, br. 134.
 105. Ivan Ambrozić preveo je na hrvatski jezik (ilirički) Muškatirovićevo djelo „Pritče ili po prostome poslovice”. Nadopunjeni prijevod objelodanio je u Pešti (1808) za svoga studija prava. Hrvatsku usmjerenost potvrđuje promjenom naslova: *Proricsja i narecsenja*, zamjenjuje *universitas scietiarum* hrvatskom natuknicom *mudroskupština* i sl. – Knjiga ima 189 str.
 106. F. Bodolsky ističe u naslovu da je djelo A. Petőfija, Ivan Vitez na „srbski priveo Jovan Jovanović” a on pak „dozvolom privodioca na bunjevačkom naričju izdao”. Djelo je objelodanjeno u Subotici, 1873, ima 76 stranica.
 107. Jenő Szárics, *A Bunyevácok; Regelő Pesti Divatlap*, 1842, 78–82. – *Lélektan az agytani rendszer nyomán; Szabadka (Subotica)*, 1848.
 108. Usp. I. Kujundžić, Bibliografija, 702, br. 165.
 109. Isto djelo, 703, br. 167, 169; 704, br. 182, 184. (podatak gdje se nalaze knjige A. Budanovića nije pouzdan; vlastita istraživanja god. 1978).
 110. Ivan Evetović (Bački Aljmaš, 1860 – Bač, 1923), pisac i prevoditelj s francuskoga, njemačkog, talijanskoga, engleskoga i španjolskoga, narodni zastupnik, prepozit i župnik u Baču. Najčešći pseudonim: Janko Kostalić. Suradivao je u *Nevenu*, *Subotičkoj Danici*, u *Građi JAZU* (knj. II), u enciklopedijskim mađarskim izdanjima *BBM* i *BBV*. Ante Miroljub Evetović (Bački Aljmaš, 12. lipnja 1862 – Valpovo, 2. veljače 1921), pjesnik i suradnik *Nevena*, *Sub. Danice*, zagrebačkog *Vienca*, *Smilja* i niza časopisa. Najprije franjevac u Baji, Vukovaru i Dunaföldváru, a zatim biskupijski svećenik i župnik u Valpovu. Izraziti lirski pjesnik ostavio je zbirku: *Sretni i nujni časi; Osijek*,

Kujundžić (114) i Blaško Rajić (115), Većinom pripadnici svećeničkog staleža spomenuti pisci nalaze vremena napisati rasprave o jeziku i pravopisu, o povijesnim podacima, privredi, narodnim poslovima i običajima.

U preporodnim godištima započeli su svoj životni put Staniša Neorčić (116) i Ivan Petreš (Čudomil) (117), a krajem stoljeća Petar Pekić (118), Matija Evetović (119), Ive Prčić, Josip Đido Vuković (120) Mara Malagurski o kojoj je već bilo spo-

1908. O Miroljubu Evetoviću usp. Dinko Sučić (Ante Sekulić), Miroljub Ante Evetović (1862–1921), hrvatski pjesnik; Kačić, VII (1975), 155–176. Pisac ima potpunu bio-bibliografiju Miroljubovu (u zborniku Kačić piscu samo je jednom poslužio pseudonim D. Sučić, a dvaput Tin Kulić).

111. Mladen Barbarić (1873–1936), starinom iz Baje, iz „bajskog Piska“. Plodan pisac, dugogodišnji urednik dječjeg časopisa „Anđeo Čuvar“. Napisao niz kulturnih priloga o Baču, zatim o Zemunu i mjestima gdje je službovao. Suradnik je bio Sub. novina, Nevena, Sub. Danice i drugih časopisa. Pratio je i pomagao rad svojih sunarodnjaka u Bačkoj.
112. Šime Ivić (1830–1903), neškolovali pisac koji ima nekoliko samostalnih djela. U Kujundžićevoj Bibliografiji zabilježena su djela: 700, br. 141, 142, 144; 702, br. 158, 162; 703, br. 172; 705, br. 191. — Puk je cijenio Šimu Ivića i njegove stihove, skromne ali „čisto narodskog duha“.
113. Lajčo Budanović spomenut je već u ovoj knjizi. O njemu usp. Ante Sekulić, Cjelovit lik Lajče Budanovića (nacrt za studiju); Sub. Danica za 1971, 41–54.
114. Nikola Kujundžić, pseudonim Tarkamen, potječe iz ugledne subotičke obitelji, živio je od 1861–1906. Pisac je preljskih i epskih pjesama (Dvi mlade Algaševe, Alaga, Prkos, Kolo igra, tamburica svira i dr.).
115. Blaško Rajić (Subotica, 7. siječnja 1878 — Subotica, 3. siječnja 1951), društveni radnik, pisac, crkveni dostojanstvenik. Pisao je pripovijesti (Našim šorom, Bunjevčice, niz kraćih pripovijesti: Ivan i Bašo; Stari mirotvorci i dr.), skupljao je narodno blago, pisao je također povijesne priloge i novinske članke. Kao pisac pripada prvom književnom naraštaju nakon Antunovićevih preporoditeljskih misli i djela. — Usp. A. Sekulić, Književnost bačkih Hrvata, 56–57, 60–61, 219, 273–274, 333. — Isti, Na raskrižju svjetova; Sub. Danica za 1971, 51–54. — Književni sever, III (1927), knjiga III, svez. 3–4, 129. — G. Kikić, Antologija poezije bunj. Hrvata, 125–127.
116. Staniša Neorčić (1868–1926), potekao je iz siromašne subotičke obitelji (iz „Gata“ kao i Bl. Rajić), bio je brijač, a kad je otvoren novčani zavod Pučka gazdačka banka u Subotici, postao je članom uprave i službenikom. Suradnik je bio Nevena, Sub. novina i Sub. Danice, Pučki je pjesnik koji nije ostavio posebne zbirke. — Usp. G. Kikić, Antologija poezije bunj. Hrvata, 119–124.
117. Ivan Petreš Čudomil (Kačmar, 21. listopada 1876 — Baja, 14. lipnja 1937), bio je svećenik, društveni djelatnik i pisac. Nakon god. 1918. ostao je u Mađarskoj i djelovao među tamošnjim Bunjevcima. Napisao je pet igrokaza i ostavio je malu zbirku pjesama: Moje jadi; Subotica, 1912. Neke se njegove pjesme još pamte kao primjerice Prid prozorom procvatala ruža koju je uglazbio Josip Mlinko. — Usp. A. Sekulić, Književnost bačkih Hrvata, 52. — G. Kikić, nav. dj., 129–134.
118. Petar Pekić (Gornji sv. Ivan, 1896 — Zagreb, 1965), pisac poznate Povijesti Hrvata u Vojvodini (Zagreb, 1930) ali također i niza drugih djela: Zvuci i uzdasi (Subotica, 1926), Uvela ruža (Subotica, 1930), Biserje i drago kamenje (Subotica, 1935) itd. — Usp. A. Sekulić, Književnost bačkih Hrvata, 52, 321–322.
119. Matija Evetović (Bački Aljmaš, 24. veljače 1894 — Subotica, srpnja 1972), profesor i pisac. Najpotpunije objelodanjeno djelo mu je: Život i rad I. Antunovića (Subotica, 1935); zatim Život i rad Paje Kujundžića (djelomično objelodanjeno 1940–1941), a otkupljen mu je veliki rukopis: Kluturna povijest Bunjevaca i Šokaca, koji se čuva u

mena i Ivan Malagurski Tanar (121).

U cjelini je XIX. stoljeće u bunjevačkoj književnosti imalo zajedničkih obilježja s XVIII. stoljećem. Najprije, knjige su pisane ikavicom kojom govori bunjevački svijet u Podunavlju. Oko čistoće i pravopisne dopustivosti skrbili su se pisci poglavito u drugoj polovici XIX. stoljeća (I. Antunović, A. Šarčević, I. Mihalović, M. Mandić); molitvenike su slagali brojni (I. Antunović, Fr. Bodolsky, L. Budanović, Bl. Rajić, M. Mandić), pobožne pjesme i molitvice također (Stipan Grgić, Šime Ivić). Međutim, u drugoj polovici napisane su pravne rasprave (Adalbert Adam Barić, A. Šarčević, J. Rudić), povijesne knjige i članci o Bunjevcima (I. Antunović, A. Šarčević, Đ. Sarić), a započeli svoj životni put M. Evetović, Iv. Evetović i P. Pekić koji su se za takav posao spremali i radili u XX. stoljeću. U tom razdoblju pisali su pripovijesti i pjesme I. Antunović, Ivan Petreš, Ante Miroljub Evetović, Staniša Neorčić, Šime Ivić, Mladen Barbarić i drugi.

Među piscima XIX. stoljeća većina ih je prošla kroz svećeničke škole (gimnazije i bogoslovije), dio njih pak bio je prepušten sebi: jedva su završili koji razred pučke škole, a sve ostalo stjecali su mučno i teško (Stj. Grgić, Šime Ivić, Staniša Neorčić). Ive Prčić također (rođ. 1894) nije imao veće naobrazbe, ali razlozi nisu bili gospodarske naravi. Razlozi za takvu izobrazbu bili su različiti: i gospodarski (djeca siromašnih zemljodjelaca) i narodni (mađarske škole) (122).

Svi spomenuti pisci, koji su djelovali u XIX. stoljeću, ili su pri njegovu kraju započinjali svoj život zajedništvom rođenja na bačkim ravninama, prožeti su silnom ljubavi prema zavičaju, svi su željeli sačuvati svoj jezik, ime i rod od nasrtaja tuđinaca. Međutim, poštenu i iskreni domoljubi, svi ti pisci kao da nisu poznavali blještavu i namještenu riječ; svoja uvjerenja, raspoloženja, ljubav i nade kazivali su jednostavno, neposredno. Ponekad im je izraz nespretan, nedotjeran (I. Antunović), ali riječ im je uvijek bila domaća, hrvatska, bunjevačka (123).

4.

Prva polovica XX. stoljeća bogata je književnim pokušajima i istinskim umjetničkim ostvarenjima. Doduše, stoljeće je započelo Malom Biblijom i „Svetim pis-

subotičkoj Gradskoj biblioteci već dugo, ali nema nade da bude objelodanjen. (Obilato se njime služio Geza Kikić u svojim antologijama, također Ištvan (István, Stevan, Stjepan) Szentgyörgyi kako to spominju Albe Kuntić, T. Kolozsi i dr. u svojim djelima).

120. Josip Vuković Đido (1890–1950), društveni radnik i pisac. Počeo se baviti književnim radom god. 1910. (u Nevenu), nakon god. 1918. ostao je u Subotici (podrijetlom je iz Bajskog trokuta). Rečeno je o Đidi, da je pjesnik „zagovarač narodnih starih želja” – usp. G. Kikić, nav. dj., 137.

121. Ivan Malagurski Tanar (Subotica, 1895 – Subotica 1947), potječe iz ugledne bunjevačke obitelji, učiteljsku školu svršio je u Baji, a Višu pedagošku u Zagrebu (1922). Bio je društveni radnik, isticao se u pripravama oko hrvatskih pridaba, suurednik je bio Klasja naših ravni, pisac prigodnih igrokaza i članaka. – Usp. A. Sekulić, Knjiž. bačkih Hrvata, 56, 320–321.

122. A. Sekulić, nav. dj., 53.

123. Ondje.

mama" N. Kujundžića i Krunoslava Mukića (124) te molitvenicima L. Budanovića (125), M. Barbarića (126), Stj. Grgića (127) i Blaška Rajića (128), ali Mijo Mandić raspravlja god. 1902. o tjelesnoj kazni u školi (129), Tit Mačković o izgradnji Palića (130), a P. Kujundžić o „narodnosnom pitanju” (131), Bl. Rajić pak o novom shvaćanju demokracije (132). Izrazito književnički pisali su u to doba svoje zbirke A. Miroljub Evetović (Sretni i nujni časi) (133), Ivan Petreš (Moje jadi), (134), pripovijesti Bl. Rajić (Pridslava) (135), zatim Ml. Barbarić putopisne crtice (136), a izvan subotičkih listova i časopisa surađivao je Lazar Stipić (137); osim Ml. Barbarića

124. Nikola Kujundžić, Mala biblia; (Subotica), 1900. — Nikola Kujundžić i Krunoslav Mukić, Svete pisme za jubilarnu godinu; Subotica, 1900, str. 16. (Iv. Kujundžić bilježi u Bibliografiji, 705, br. 196. djelo N. Kujundžića i upućuje na Neven, XVII (1900), br. 10.
125. Lajčo Budanović, Slava Božja u molitvama i pismama; Budapest, (1902); vel. 10x15,5 cm, str. XVI + 701. — Molitvenik je bio nekoliko puta prerađivan i tiskan sve do god. 1943. — Usp. Iv. Kujundžić, Bunj-šok. bibliografija, 705, br. 200; 707, br. 214, 219, 220.
126. Mladen Barbarić, Mali časovi u čast Blažene Djeve Marije; Zagreb, 1905 (mali časoslov) str. 112.
127. Stipan Grgić, Knjiga o malom Isusu; Subotica 1905; vel. 12,8 x 19,5 cm, str. 100 (djelo nije izvorno nego je prijevod s mađarskog jezika).
128. Blaško Rajić, Velika Duhovna manna ili duše hrana u molitvama i pismama za kršćane katolike; Subotica, 1908; vel. 12 x 17 cm, str. XVIII + 855.
129. Mijo Mandić, Testi fenyiték az elemi népiskolában; Subotica, 1902. (O tjelesnoj kazni u pučkoj školi; knjižica je zapravo predavanje piščevo što ga je održao na kotarskoj učiteljskoj skupštini u Subotici, 24. prosinca 1902).
130. Titus Mačković, Palics kiépítése; Subotica, 1904. — (Izgradnja Palića, djelo je rađeno sa supiscem i suradnikom Dr K. Csillagom).
131. Pavao Kujundžić (pseudonim Rodoljub), Narodnosno pitanje i budućnost Ugarske; Subotica, 1914. — Isto djelo i na mađarskom; usp. Iv. Kujundžić, Bunj-šok. bibliografija, 708, br. 232. 233.
132. Blaško Rajić, Šta obećaje crvena demokracija? A šta daje? — Subotica, 1907, str. 1-104. (u podnaslovu piše: „Ponašio: Ilovac”); usp. I. Kujundžić, Bunj-šokačka bibliografija, 707, br. 216.
133. Ante Miroljub Evetović, Sretni i nujni časi; Osijek, 1908. (vlastita naklada). — God. 1931. objelodanjeno je: Spomen izdanje pjesama A. Evetovića Miroljuba u povodu otkrivanja spomenika u Subotici; iste godine Klub hrv. književnika i umjetnika u Osijeku objelodanio je: Iz pjesama Ante Miroljuba Evetovića, str. 13.
134. Ivan Petreš Čudomil, Moje jadi; Subotica, 1910. — Isti, Tri igrokaza (Dva bila gavrana, Teška vrimena, Dositna ljubav); Subotica, 1932. (Naklada SuD za 1932) — U vlastitoj knjizi Knjiž. bačkih Hrvata, 322, pogrešno tiskano da je Subotička Matica objelodanila Tri igrokaza.
135. Blaško Rajić, Pridslava. Pripovist iz početka kršćanstva; Subotica, 1910, str. 80. — usp. Iv. Kujundžić, nav. dj., 708, br. 226. — A. Sekulić, Knjiž. bačkih Hrvata, 323.
136. Mladen Barbarić, Lijepim Dunavom; Osijek, 1918. — Isti, Karašica kuda teče...; Osijek, 1919. — Pisac je bio veoma plodan od god. 1916—1923. pa je u tim godinama objelodanio jedanaest djela; usp. Iv. Kujundžić, Bunj-šok. bibliografija, 709, br. 236, 237, 238, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 247, 248.
137. Lazar Stipić (1890—1944), subotički Bunjevac. Nakon pučke škole studirao u Budimpešti i Beču. Djelovao je tri desetljeća, a počeo je s pjesmama i nastavio prozom. God. 1911. poslao suradnju „Brankovom kolu”, a god. 1923. objelodanio zbirku Vječna vatra (u Subotici). Napisao je više drama (primjerice god. 1930. izvedena je: Put od

počeo se svojim povijesnim priložima javljati P. Pekić (138). Prije god. 1918. javio se s više svojih skupljenih narodnih pjesama Ive Prčić (Jablanović), a Bl. Rajić objelodanio je god. 1912. zbirku Narodno blago (139). O običajima u Bunjevaca pisao je u to doba Pavao Bašić Palković (140), a zatim se javila Mara Malagurski (141) koja je svoju djelatnost razvila između dva rata.

Na kraju ovoga prikaza moram upozoriti na činjenicu koja se često zanemaruje u promatranju književnosti bačkih Hrvata općenito. Taj narod u cjelini i njegovi pisci čitali su se neotuđivim dijelom svoga matičnog naroda: u domovinskoj ljubavi, u svjetonazorima, u društvenim i idejnim gibanjima, u malim radostima i velikim patnjama. Možda nam se čini da su ponekad kasnili u reagiranjima, ali nikada nisu zaboravljali tko su i što žele. Od pobožnih prvih knjiga do obrambenih članaka početkom našega stoljeća bio je veoma dug put kojim se doista ponekad usporeno, ali ipak postojano išlo naprijed: čuvao se jezik — „lipa naša ikavica” — narodni identitet i dignitet, ognjišta i salaši. Uvijek postojano, ali ne bez teškoća i žrtava.

dva do jednoga svijeta), niz pripovijesti (Barina mater i druge). Bl. Vojnić Hajduk, Moj grad (...), 85 spominje objelodanjena Stipićeve djela.

138. Petar Pekić, Bajski trokut ili spomen-vijenac Bunjevaca; Subotica, 1920. (Naklada Prve Hrvatske knjižare i papirnice), str. 27. — Usp. Iv. Kujundžić, Bunj.-šok. bibliografija, 709, br. 246 (sadržaj: domoljubne pjesme).

139. Blaško Rajić, Narodno blago. Narodne pjesme i poslovice; Subotica, 1912, vel. 14,7x22,2 cm, str. 136. — U Knjiž. severu III (1927), nav. dj., piše u spomenu Rajićeve zbirke: „Od tada još datira njegova velika ljubav za sve što je narodno.”

140. Pavao Bašić Palković (Subotica, 1. listopada 1875 — Zaječar, 10. siječanj 1931), pisac koji je pučku školu i šest gimnazijskih razreda svršio u rodnom gradu, a zatim sedmi i osmi s maturom u Kaloči (1897). Nije studirao nego je službovao u Subotici i Senti, a nakon 1918. bio je u beogradskom Min. vanjskih poslova. Zatim je otišao u Zaječar i ondje umro od posljedica teške rane zadobivene na fronti u Galiciji. Napisao je niz pripovijesti i članaka. O običajima pisao je u Nevenu, XXX (1913), br. 19, 2–3 (Običaji oko ženidbe i udaje). Prvi put se javio pripovijetkom Doći će i dan svadbe, god. 1895 (za gimnazijskih dana) u Subotičkim novinama.

141. Mara Malagurski (1894–1972) stekla je naobrazbu u Strossmayerovom zavodu u Đakovu i u Subotici. Počela je pisati god. 1912. i surađivala je u Nevenu, Sub. Danici i drugim časopisima, a nakon udaje (Đorđević) živjela je u Beogradu i pisala ekavicom. Prvi radovi bili su bojovnoga i etnografsko-kulturnog značenja. God. 1925. objelodanila je prvu pripovijest: Gurka Darocija u Književnom severu (Subotica), a zatim su slijedile pripovijesti: Snaš Vita Đanina (objelodanjena kao knjiga u Beogradu, 1933), Pajica Kantorov, Ničiji i dr. Na žalost, god. 1941. izgubljeni su njeni rukopisi. Objelodanjene su dvije knjige: Bunjevački običaji u slikama (Subotica, 1927) i Stara bunjevačka nošnja i vez (Subotica, 1940). Bila je M. Malagurski uspješna spisateljica koja je u pripovijestima govorila o malo poznatom svijetu i kraju.

Napomena:

Zbog odsutnosti autora, ovaj referat je pročitao Franjo Ivanković na Znanstvenom skupu, 13. VIII 1986. u Subotici, u sjemeništu „Paulinum”.

Poslije Znanstvenog skupa ovaj referat je objavljen u časopisu „Forum”, godište XXV. knj. LII. br. 11-12. Zagreb, 1986. str. 560-585.

Duhovna lirika u hrvatskoj književnosti u Bačkoj

U ovom prikazu duhovne lirike u hrvatskoj književnosti u Bačkoj želimo obuhvatiti period neposredno prije prvog svjetskog rata, zatim period između dva rata pa sve do naših dana.

U V O D

„Na početku hrvatskog pjesništva stoji duhovno pjesništvo kako svjedoče svi povijesni pregledi književnosti”.

„U krilu Crkve nikli su prvi umjetni lirski propjevi i sricani su prvi stihovi, koji su bili ponajviše prijevodi, prepjevi ili odjeci latinskog crkvenog pjesništva, a služili su narodu za potrebu i upotrebu da može živo i glasno sudjelovati u službi Božjoj”.

„U tim pjesmama lirizam je početan, a jezik i izraz su priprosti i početnički” (Đuro Kokša: predgovor u knjizi „Hrvatska duhovna lirika”, Rim, 1968. 8. str.)

Duhovna lirika tj. duhovno pjesništvo iz Crkve prelazi u umjetničku književnost i tako među pjesmama mnogih hrvatskih pjesnika od najstarijeg vremena pa dalje nalazimo i duhovnu liriku.

U pojedinim periodima ta duhovna lirika nije jednako zastupljena u hrvatskoj književnosti. Bilo je perioda kad je više njegovana i cijenjena, a bilo je perioda manjeg zanimanja za tu vrstu pjesama.

Vjerojatno nećemo pogriješiti ako kažemo da je u periodu neposredno prije prvog svjetskog rata i u periodu između dva rata duhovna lirika doživjela svoj vrhunac u hrvatskoj književnosti.

Tada se javlja velika grupa pjesnika koji među pjesmama u svojim zbirkama imaju lijep broj vrlo uspjelih duhovnih pjesama.

To je period koji je obuhvaćen u ovom predavanju o duhovnoj lirici u hrvatskoj književnosti u Bačkoj. To je vrijeme našeg pjesnika Ante Evetovića Miroljuba, a između dva rata dolaze Miroljubovi nasljednici.

Do sada najpotpuniji pregled hrvatskog duhovnog pjesništva dao je Đuro Kokša u knjizi „Hrvatska duhovna lirika” s opširnim informativnim predgovorom o razvitku te vrste pjesama u našoj književnosti. Teško je reći koliko je ova dobra knjiga imala odjeka među našim čitaocima, jer je objavljena u Rimu 1968. godine.

ANTE EVETOVIĆ MIROLJUB

Biskup Ivan Antunović je najzaslužniji za narodni preporod Bunjevaca i Šokaca u Bačkoj. Pomagala mu je mala grupa suradnika od kojih je najvažniji Boza Šarčević iz Subotice.

Za njima slijede njihovi učenici koji su nastavili započeti rad.

Među učenicima biskupa Ivana Antunovića bio je, uz ostale, i Ante Evetović Miroljub.

On se rodio 12. lipnja 1862. god. u našem nedalekom susjedstvu, u Bačaljmašu, koji se nalazi u Mađarskoj. Po majci je bio u srodstvu s biskupom Ivanom Antunovićem.

Osnovnu školu je završio u rodnom mjestu, a gimnaziju je pohađao u Kaloči kod isusovaca od kuće svoga rođaka Ivana Antunovića, a to je bilo sudbonosno za duhovni razvitak mladog pitomca u narodnom duhu.

God. 1880. stupio je u Franjevački red i dobio je redovničko ime Ante.

Poslije završene filozofije i bogoslovije zaređen je za svećenika 1886. god. U Franjevačkom redu je proveo 13 godina vršeći razne odgovorne dužnosti.

Tih godina je pokrenuta reforma Franjevačkog reda i papa je dozvolio da mogu preći među svjetovne svećenike oni redovnici franjevci koji to žele.

Tako je i franjevac Ante Evetović 1899. godine primljen među svećenike Pečuj-ske biskupije u čijem je okviru tada bio i dio Slavonije.

Ante Evetović je bio kapelan, a zatim župnik u pojedinim mjestima u Slavoniji, a 1912. god. postao je župnik u Valpovu gdje je ostao do svoje smrti 24. veljače 1921. god.

Već u svojoj ranoj mladosti on se počeo baviti pjesništvom. Kad se 1884. god. pojavio kalendar „Bunjevačko-šokačka Danica” pod uredništvom Paje Kujundžića, i iste godine časopis „Neven” pod uredništvom Mije Mandića, tada je mladi Ante Evetović bio među prvim suradnicima. Objavljivao je svoje pjesme pod pseudonimom Miroljub. Tako se stalno potpisivao. Zato je Miroljub književno ime Ante Evetovića.

On je surađivao i u zagrebačkom časopisu „Vienac”. Objavljivanjem svoje pjesme „Oj pjesnici, zašto ne pjevate” u 22. broju „Vienca” od 28. svibnja 1892. god. Miroljub je prekoračio uske granice bunjevačke književnosti u Bačkoj i uključio se u hrvatsku književnost. Tako je otvorio putove mlađim pjesnicima, koji su došli poslije njega.

Miroljubove pjesme su vrlo različite u svojim temama, ali možemo reći da se kroz mnoge pjesme, u duhu toga vremena, provlači jedna nit, a to je rodoljubna misao.

Miroljub je u vlastitoj nakladi 1908. god. objavio zbirku pjesama „Sretni i nujni časi”. Knjiga je tiskana u Osijeku. To je jedina njegova zbirka, objavljena za života pjesnika.

U Subotici, na poticaj „Pučke kasine”, 1931. godine, povodom 10. godišnjice Miroljubove smrti, osnovan je Odbor za podizanje njegovog spomenika. Taj odbor je te godine objavio „Spomen izdanje pjesama Ante Evetovića Miroljuba”.

Miroljubov spomenik je postavljen pored crkve sv. Terezije prema Somborskom

putu 16. kolovoza 1936. god. u okviru proslave 250. godišnjice seobe jedne veće grupe Bunjevaca u Bačku.

U tim zbirkama Miroljubovih pjesama, pored drugih vrsta, nalazimo i pjesme koje možemo uvrstiti u duhovnu liriku.

Miroljubove duhovne pjesme imaju sve pozitivne oznake hrvatske duhovne lirike toga doba. On se sa uspjehom uklapa u njene tokove, čuvajući svoju autentičnost i posebnost.

Kao što hrvatski pjesnik Petar Preradović svečanim stihom pjeva svoje misaone pjesme o Bogu, takav svečan stih nalazimo u pjesmama Miroljuba.

Kao što Miroljubov suvremenik, hrvatski pjesnik Jovan Hranilović pjeva zanosne stihove Bogu na čast i prinosi mu na dar sve što njegova duša može u odanosti izraziti, tako i Miroljub u svojoj pjesmi „Bog” promatra sve ljepote i tajne prirode i vidi da su to djela Božje vrline. Ta pjesma je pjesnički izraz duhovne doživljenosti Božje blizine i Miroljub u svojoj poniznoj odanosti kaže:

Slušam li kako potok

Tiho žubori,

Kako se pjesma ptica

U šumi ori,

Gledam li rujnu ružu

Ljubicu plavu:

Sve, sve na Tvoju samo

Sjeća me slavu.

(„Bog”, zbirka „Sretni i nujni časi”, 36. str.)

Istu misao, koja izražava divljenje pred Stvoriteljem cijele vasiona, Miroljub iznosi u svojoj pjesmi „Tužba”. Pjesnik bira zanosne riječi i u svečanom ritmu stiha kliče:

Stvoritelju silni vaselene,

Oh, divna su Tvojih ruku djela;

Kuda samo moje oko krene

Po širokoj cesti svieta biela,

Tvoja slava, veličina blista,

Sve nas Tvoja grije ljubav čista!

Priznajem Ti: najbolje je tako

Sve kako je na ovome svijetu,

Ali kad bi k tome biće svako

Ispunilo još Ti volju svetu,

Raj bi bio već na zemlji tude,

Sretne samo gledao bih ljude.

(„Tužba”, zbirka „Sretni i nujni časi”, 94. str.)

Miroljub je pjesmi dao naslov „Tužba” pa poslije ovih zanosnih riječi pred čitaoca baca pregršt oporih stihova protiv ljudi svoga vremena. On sa žalošću ističe kako ljudi odbacuju planove Božje i s gorčinom ih optužuje:

*Mnogi ljube još nepravdu kletu,
Mnogi braći samo pelin toče.
A na kratkoj života nam stazi
Kreposti se cvijeće često gazi.*

*Pa sve ovo kada motrim redom,
Spopane me žalost, čemer – tuga;
A srce mi napuni se jedom
Kad se gavan jadnom bogcu ruga.*

*Ti si vječna ljubav, Oče mili,
Ti kazuješ k njojzi prave pute;
A ljudi se ipak uputili
Stramputice, drumom mržnje ljute.
S ovih hladnih, bez ljubavi ljudi
Tugom su mi vazda pune grudi.*

(„Tužba”, zbirka „Sretni i nujni časi”, 95-96. str.)

Promatrajući pjesnikove misli i njihovu duboku doživljenost, možemo reći da je ovo jedna od najljepših i najboljih Miroljubovih pjesama. Ona sa sigurnošću može stati uz bok pored misaonih pjesama hrvatskih pjesnika Augusta Šenoe, Petra Preradovića i Silvija Strahimira Kranjčevića.

Miroljub s gorčinom govori o postupcima ljudi, redajući teške optužbe i kao da pita zašto je sve to tako kad su Božji planovi veličanstveni.

Kao što Kranjčevićev zadnji Adam posljednjom snagom na samrti na santi leđa urezuje očajnički upitnik, tako Miroljub stoji iznenađen i začuđen ljudskim postupcima, tužan u svojoj duši.

U ovoj Miroljubovoj pjesmi nalazimo i prve začetke socijalne poezije, a te socijalne motive do detalja će obraditi naši pjesnici slijedeće generacije.

I sam pjesnik Miroljub kao da je ostao iznenađen nad teškim optužbama u svojoj pjesmi „Tužba” i zato u njegovoj duši se rađa nova pjesma, puna praštanja prema ljudima. Ako ga stigne tristo nepravda, on je veseo, jer mu je duša čista. Svima prašta i sve ljubi. Pjesma je napisana u kratkim poletnim stihovima čiji ritam odaje pjesnikov optimizam. Pjesnik smireno završava ovu svoju pjesmu, koja ima naslov „Praštajmo, ljubimo”:

*Progonu l' me ljudi,
Ja praštam svima,
Srce ću podielit
Sa patnicima.
Krist me naučio
Iz svog groba
Praštajmo, ljubimo
U svako doba!*

(Zbirka „Sretni i nujni časi”, 106. str.)

Rekli smo da se u Miroljubovoj pjesmi „Tužba” nalaze prvi začeci socijalne poezije. Možemo reći da on obrađuje iste socijalne motive u svojoj pjesmi „Molitva poljodjelca”. Pjesma je intonirana mirnim stihovima koji imaju blagost molitve, ali pjesnik vidi težak život seljaka i u njihovo ime moli:

*Dobri Bože u plavoj visini,
Pogledaj nas u suznoj dolini.
Nevoljnike, dobru djecu tvoju
U teškome radu, trudnom znoju,
Blagoslovi djelo naših muka,
Nek nas štiti očinska ti ruka!*

*Nevolja nas od svih strana kruži,
Iznemoglim Ti pomoći pruži,
Oslobodi nas od tuče, groma;
Jad odstrani od našega doma.
Blagoslovi dobru djecu tvoju,
Ojači nas u trudnome znoju.*

(„Molitva poljodjelca”, zbirka „Sretni i nujni časi” 61.)

Poslije analize ovih motiva u Miroljubovim pjesmama, osvrnut ćemo se na pjesnički motiv koji je u poeziji obrađivan prije njega, a obrađivale su ga i slijedeće mlađe generacije pjesnika.

To je pjesnički motiv o Božiću.

U hrvatskoj duhovnoj lirici svih vremena ima mnogo pjesama koje su izraz pjesničkih razmišljanja o misteriju Božića. Taj motiv u svojoj poeziji obrađuje i Miroljub.

On u svojoj pjesmi „Na Božić” obraća se jednostavnim i iskrenim riječima u molitvi da Isus izliječi rane i boli pa da usreći braću ljude, darujući im mir i slogu. Stihovi ove pjesme su nam bliski zbog svoje jednostavnosti i iskrenosti. Je li moguće to iskrenije reći, nego što kažu ovi Miroljubovi stihovi:

*Dobro došao s nebeske visine
Među braću ljude, Božji sine;
Jedva smo te željni dočekali.
Zdrav nam bio, naš Isuse mali”.*

(„Na Božić”, zbirka „Sretni i nujni časi”, 46. str.)

Već smo rekli da u pojedinim pjesmama iz Miroljubove duhovne lirike možemo naći niz socijalnih motiva, ali najviše ih ima u njegovoj pjesmi „Badnje večer”.

Te svete večeri anđeli silaze s neba da vide i da pitaju ljude što im treba. „Da ogriju srca ledna i utješe srca bijedna”. Tada Miroljub reda potresne slike ljudske patnje koju anđeli susreću:

*Prvi će u kolibicu
Svetokrillac ući s neba,
Jauk čuje nevoljnika:
Udieli nam parče hljeba.*

*U zdvojnosti siromaštvu
K Njemu dižu svoje oči;
Melem – lieka, svete nade
U srca nam jedna toči!*

*Syetokrilac drugi tamnoj
Po ulici brižno grede.
Smotri jedna dva dječaka
I sluša im plač i biede:*

*Smiluj nam se, smiluj nam se –
Ogorčeno mlađi viče:
Bez oca smo, bez majčice,
S neba sveti poslaniče!*

*Maleni smo, za rad nismo,
Nejaki smo, bolni dosti,
A u ljudi na tom svijetu
Ah, malo je samilosti.*

*Nas ne tješe mili zvuci,
Nit majčine grle ruke.
Mi u ovo sveto veče
Podnosimo gorke muke.*

(„Badnje veče”, zbirka „Sretni i rujni časi” 42-43. str.)

U ovoj božićnoj pjesmi Miroljub nije opisao sretno obiteljsko ozračje Badnje večeri, što nalazimo kod mnogih pjesnika, nego daje sliku patnje koju ljudi najteže podnose upravo u tim svečanim trenucima.

Koliko su Miroljubovi stihovi o Božiću jednostavni u svojoj iskrenosti, možemo reći da su mu stihovi o Uskrsu svečani, jer izražavaju duboku misaonost doživljene vjere. Ali, treba istaći kao posebnu zanimljivost, koja je izraz Miroljubovog vremena.

U svojoj pjesmi duhovne lirike pod naslovom „On uskrsnu kako reče” pjesnik je utkao i rodoljubnu misao pa pjesmu završava stihovima:

*Moga roda slava stara
Još u starom grobu leži;
A nepravda, kleta zloba
Na njemu još kamen teži.*

*Odvali ga, Gospodine!
Moj te narod moli vruće:
Nek osvane željkovano
Ovo drugo uskrsnuće.*

(Zbirka „Sretni i rujni časi”, 49. str.)

To su samo neki motivi u Miroljubovoj duhovnoj lirici i zbog ograničenog prostora ne možemo se više zadržavati na toj temi, ali treba istaći da u ostalim njegovim lirskim pjesmama ima mnogo iskrene osjećajnosti koja je izraz duboke pjesnikove duhovne doživljenosti i snažno se doimlju čitaoca svojom jednostavnošću i iskrenošću. To se posebno odnosi na njegov ciklus pjesama „Iz samoće” u zbirci „Sretni i nujni časi”. Posebno treba spomenuti Miroljubove rodoljubne pjesme koje su izraz buđenja nacionalne svijesti u to vrijeme, ali analiza tih pjesama je izvan okvira teme ovoga predavanja.

MIROLJUBOVI NASLJEDNICI

Poslije prvog svetskog rata Bačka je ušla u sastav nove države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, koja je kasnije dobila ime Kraljevina Jugoslavija.

U novim političkim prilikama bili su povoljniji uvjeti političkog i kulturnog života. Prvih godina poslije svršetka rata među Bunjevcima i Šokcima u Bačkoj nema većih kulturnih zbivanja. Ante Evetović Miroljub je živio daleko u Slavoniji kao župnik u Valpovu, gdje je umro 24. veljače 1921. god.

Nakon Miroljubove smrti nastala je velika praznina u hrvatskoj književnosti u Bačkoj, ali poslije nekoliko godina stasala je grupa mladih pjesnika. To su: Ante Jakšić, rođen 1912. godine; Aleksa Kokić, rođen 1913. godine; Jakov Kopilović, rođen 1918. godine; Stipan Bešlin, rođen 1920. godine, Ante Sekulić, rođen 1920. godine i niz manje poznatih pjesnika.

Oni su Miroljubovi nasljednici i svojim pjesničkim stvaralaštvom doprinijeli su daljem razvitku hrvatske poezije u Bačkoj, dajući joj nov stil, nove oblike i nove sadržaje. Svi spomenuti pjesnici mogu biti obuhvaćeni u okvir teme ovog predavanja, jer u njihovoj poeziji ima pjesama koje možemo uvrstiti u duhovnu liriku.

ANTE JAKŠIĆ

Među navedenim pjesnicima najstariji je Ante Jakšić, koji je rođen 22. travnja 1912. god. u Bačkom Bregu. Poslije osnovne škole u rodnom selu, gimnaziju je učio u Subotici, Travniku i Somboru, a Filozofski fakultet je završio u Zagrebu (1937.). Kao profesor hrvatskog jezika službovao je u više naših gradova pa i u Subotici prije 30 godina. Sada živi u mirovini u Zagrebu.

Dijelom u vlastitoj nakladi, a dijelom kod izdavača Ante Jakšić je objavio jedanaest zbirki pjesama, četiri romana, veliku novelu „Marija” i jednu zbirku pripovjeka.

Zbirke pjesama: Biserni đerdan (Sombor, 1931.); U dolini zaborava (Zagreb, 1936.); Zov proljeća i mladosti (Travnik, 1938.); Pod sapetim krilima (Tuzla, 1941.); Elegije (Subotica, 1954.); Hod pod zvijezdama (Subotica, 1955.); Osamljeni mostovi (Zagreb, 1962.); Pred vratima tišine (Zagreb, 1963.); Pjesme o Sinu Čovječjem (Zagreb, 1965.); Pod pješčanim satom (Zagreb, 1975.); Molitve pod zvijezdama (Zagreb, 1979.).

Romani: Šana se udaje (Subotica, 1939. Zagreb, 1943. i 1980.); Maturant (Osijek, 1944.); Pod teretom ljubavi (Osijek, 1944.); Neugasivi plamen (Zagreb, 1969.).

Knjige pripovjedaka: Marija (Zagreb, 1937.); Povratak u djetinjstvo (Zagreb, 1968.).

Iz ove bibliografije vidimo da Antu Jakšića možemo uvrstiti među najplodnije hrvatske književnike u Bačkoj.

Počeo je pisati u ranoj mladosti.

Suradio je i još uvijek surađuje u mnogim našim časopisima i kalendarima, objavljujući pjesme i pripovjetke.

Od prve zbirke pjesama „Biserni derdan” koja je objavljena u Somboru 1931. godine pa do posljednje zbirke pod naslovom „Molitve pod zvijezdama”, koja je objavljena 1979. godine u Zagrebu, velik je raspon najrazličitijih tema i pjesničkih ugođaja.

U pjesmama Ante Jakšića susrećemo se s mnogo različitih tema koje je nemoguće razvrstati u određeni red, a to je i nepotrebno, jer je dovoljno reći da su te pjesme izraz pjesnikovog doživljavanja svijeta oko sebe i ljudi s kojima se susretao ili prijateljevao.

On je stalno bio u najbližoj povezanosti s poezijom. I sada pod stare dane, kad ga muče staračke bolesti, nikako se ne rastavlja od svoje vjerne pratilje, od svoje poezije. Zato, osim objavljenih knjiga pjesama, Ante Jakšić ima u rukopisu mnoštvo pjesama i pripovjedaka koje čekaju da pođu u susret čitaocima. Njegovu privrženost i ljubav prema poeziji nije mogla uništiti šutnja i nepriznavanje kojom su njegove pjesme i zbirke primane od takozvane stručne kritike, koja je ostala slijepa i gluha pred trajnom vrijednošću i ljepotom mnogih pjesama Ante Jakšića. Ali, on nije dao da ga zanesu razni prolazni pomodarski stilovi i teme.

Kad su govorili da je demodiran, on je ostao vijeran svome stilu, svojim temama i samom sebi premda je to morao platiti velikim žrtvama.

Već smo rekli da je vrlo široka lepeza tema u njegovim pjesmama, od lirskih do opisnih i zavičajnih pjesama. Ali, u okvir ovog predavanja želimo obuhvatiti Jakšićeve pjesme koje možemo svrstati u duhovnu liriku.

Takvih pjesama nalazimo odmah na početku njegovog pjesničkog stvaranja i možemo ih pratiti tokom svih godina njegovog druženja s poezijom.

Ali, što su godine života prolazile i što je njihov teret sve više tištio pjesnikova pleća i što je životno iskustvo bilo bogatije, to su pjesme Ante Jakšića postajale sve više produhovljene i pune duboke pjesničke misaonosti, koja se čitaoca duboko doimlje, pobuđujući ga na razmišljanje.

Možemo zaključiti: — Što su pjesnikove godine bile zrelije, to su mu i pjesme postajale sve zrelije. U tom smislu možemo istaći njegove tri posljednje zbirke: „Pjesme o Sinu Čovječjemu” (Zagreb, 1965.); „Pod pješčanim satom” (Zagreb, 1975.); „Molitve pod zvijezdama” (Zagreb, 1979.)

To su mu najzrelije zbirke pjesama i u njima ima mnogo pjesama koje možemo uvrstiti u duhovnu liriku i koje mogu biti predmet analize u ovom referatu.

Kako kaže sam naslov zbirke „Pjesme o Sinu Čovječjem“, opisani su neki prizori iz Isusova života od rođenja u Betlehemu do smrti na križu na Golgoti.

Te pjesme odlikuju se jednostavnošću u opisu i u izrazu bez mnogo metafora, slika i simbola. Od 18 pjesama u zbirci spomenut ću samo neke naslove, na primjer: „Herod“, „Kod Genezaretskog jezera“, „Bura na moru“, „Isus tuguje nad Jeruzalemom“, „Isus goni trgovce iz hrama“, „Svadba u Kani“, „Na Maslinskoj gori“.

Tema svih ovih pjesama nužno je imala utjecaja na njihov sadržaj i formu. Ima više pričanja, nego lirskih raspoloženja i pjesničkih simbola. Zato možemo reći da se Jakšićeve „Pjesme o Sinu Čovječjem“ razlikuju od njegovih drugih pjesama duhovne lirike, u kojima ima mnogo više lirskoga i ljudske topline.

Ipak u ovoj zbirci treba izdvojiti tri pjesme: „Judin cjelov“, „Juda“ i „Stabat Mater“.

Na Maslinskoj gori u tamnoj noći dogodilo se veliko ljudsko zlodjelo. Cjelov, koji je uvijek bio znak ljubavi, Judinim cjelovom postaje simbol najružnije izdaje.

Pjesnik ganut ovim stravičnim prizorom izdaje, opisao je paćenički lik Krista koji izdajnika žali:

*Isus na njeg blagi pogled svrnu,
iz kojega bolno sažaljenje cvjeta:
– Zar cjelov posta znak izdajstva
kojim učenik Sina čovječjeg sreća? –*

(„Judin cjelov“, 26. str.)

Poslije ovog stravičnog prizora izdaje, pjesnik želi naći utjehu, jer Isusove patnje imaju nedokučivi smisao,

*jer Sin čovječji u rukama Smrti
postat će Svjetlo zalutalog puka!*

(„Judin cjelov“, 27. str.)

Po svojoj snazi opisa ističe se u ovoj zbirci i pjesma „Juda“. U njoj je pjesnik dao čitav niz potresnih opisa izdajnika, kojeg muči savjest zbog zločinačke izdaje:

*Zadrhta cijelim tijelom Juda,
svu niskost spozna u tom času.*

*O, kako strašan plamen prži
i kao bič se savjest trza
i uspomene davne budi.*

*I kamen težak koji gazi
i trag mu zemljom stope klete
u strahu pita – Kamo bježiš
izdajstvo noseć krvi svete?*

*A Juda bježi. Teško diše.
I gdje god na čas samo stane*

*svud pogled isti, iste riječi
i nigdje mira da odahne.*

(„Juda“, 28-29. str.)

Izdajstvo je zločin, koji ne može ostati nekažnjen i Juda u strahu pred kaznom pada u očajanje i vikne:

*„Prokletstvo mene goni!
U vatren stup me savjest hvata!
I nigdje mira! Nigdje nade!”*

(„Juda“, 29. str.)

Posljednja u ovoj zbirci je pjesma „Stabat Mater”.

Majka stoji pod križem svoga Sina na Golgoti i nijemo u teškoj boli sjeća se prošlih dana. Pred njom se redaju slike iz Isusova života:

*I vidi majka Sina
gdje prve bere ruže
i Njoj na poklon nosi.
I vidi ga u slavi
o pravdi kako zbori,
a za Njim idu gladni
prezreni i bosi.*

(„Stabat Mater“, 31. str.)

U razmišljanju o strašnim prizorima poniženja i muka svoga Sina, majci se kida srce od boli, ali kao da čuje vječnu poruku da bez križa i smrti nema uskrsnuća.

Iz ovih primjera i napomena možemo vidjeti glavne oznake i vrijednosti Jakšićeve zbirke „Pjesme o Sinu Čovječjemu”.

Zbirka Ante Jakšića „Pod pješčanim satom” ima slikovit naslov i pjesnik želi istaći glavnu misao o prolaznosti svega na svijetu:

*Svakoga dana ostavljamo dio sebe na putevima,
na postajama provincijskih gradova ili sela,
na ulicama pod suncem ili bez sunca,
na livadama ili u šumama,
na riječnim obalama ili morima...*

*I tako sebe dajemo u patnji ili radosti,
u mržnji ili ljubavi,
u zamrznutim noćima i rasplamsalim ljetima...*

*A kada najzad stanemo pred razrušenim vratima
pod križevima na groblju i na cestama,
vrh naših glava promiču krvava krila vremena*

*i kao lišće suše se
svi naši sni i naši putevi.*

(„Svakoga dana”, 28. str.)

I pored stalnog osjećanja da nam sve izmiče, svaki čovjek u dnu duše gaji nadu i u njenom svjetlu živi. Bez te nade svi bi naši putevi bili tamni. Nada daje snagu pod svim udarcima koje treba stoički i dostojanstveno podnijeti.

Da bi se čovjek u životu snašao, mora imati sigurnu orijentaciju i siguran oslonac. Pjesnik Ante Jakšić je to našao i obraća se Bogu molitvom i zahvalom:

*Hvala Ti, Gospode, što si dao da budem siromah
i što si iz srca moga izbrisao mržnju i zlobu,
što si mi umjesto dvora i zemlje bogate plodom
u znaku ljubavi svoje skromnu darovo sobu.*

*Hvala Ti, Gospode, što si u svojoj dobroti dao
da k Tebi pristupit' mogu bez hvale, dara i straha,
da ti iskreno kažem na duši što mi leži,
da riječ zametnem s Tobom ja šaka zemaljskog praha.*

*Hvala Ti, Gospode, što sam često ostao tužan
na cesti u noći kišnoj kad zemlju sapinju studi,
i što sam osjetit' mogo kako je veliko nebo,
a kako prazna su srca i kako mali su ljudi.*

*Hvala Ti, Gospode, što me za blago nijesi svezo
da mladost nemirna moja nad njim bdi i strepi,
već što sam slobodan pošo da gledam kako su noći
pune duboke tajne, a dani sunčani lijepi.*

*I gdje god noga moja se smiri za prekratak odmor
da ondje oćutim radost svoga vlastitog doma,
jer za me granica nema, jer svi ljudi su mi braća,
jer ja sam vječiti putnik, Tvoj pjesnik, čovjek siromah.*

(„Hvala Ti, Gospode”, 55. str.)

U ovim stihovima, iskrenim i toplim u svojoj ljudskosti izbija smirenost koja pjesniku daje snagu u patnjama života. Ta smirenost se očituje u blagom ritmu stihova i u izboru riječi koje su obojene blagošću. Zbog njenog sadržaja i zbog njene pjesničke izražajnosti ovo je jedna od najboljih pjesama Ante Jakšića, gdje on iznosi svoj stoički stav prema životu, koji prema njemu nikada nije bio blag i milosrdan. Ali, u njemu nikada nije bio pobijeđen čovjek i pjesnik. Oni su iz svih okršaja izlazili kao pobjednici.

Ante Jakšić kaže da je sretan što je pjesnik i zato su mu tijesni putovi ovog svijeta, ispunja ga čežnja prema nečem višem. Pjesnik će u bolu i patnji darivati svoja djela.

*On će biti savjest svoga pokoljenja
i putokaz svakom, koga stvarnost muči.*

*Okrunjena bit će na Golgoti glava
vijencom poniženja i prezira ljuta.
Ali kad se ljudstvo na dnu mraka prene,
suzom oproštenja zasjat će mu zjene.*

(„Kome genij stavi pečat u vrh čela”, 72. str.)

U ovim stihovima pjesnik iznosi svoje bolno iskustvo. Za svoje darove drugima nije primio priznanje. Mnogi su ga uvrijedili, ali svima uzvraća praštanjem.

U ovoj pjesmi u iskrenoj i ljudskoj neposrednosti izražen je pjesnikov stav prema svim neprilikama i patnjama u životu. Pjesma je puna duboke misaonosti i protkana je najiskrenijom lirikom.

Najpoznatija zbirka duhovnih pjesama Ante Jakšića ima slikovit naslov „Molitve pod zvijezdama”.

Ljudi pognutih leđa pod teretom briga prolaze ovim zemnim putem i uzalud traže luku smirenja. Zato u zvezdanoj noći neka se naše oči dignu poslije zamornog rada prema zvijezdama i neka nas misli odvedu Onome koji će unijeti svjetla u naše duše, mučene sumnjom.

Naš put pod zvijezdama neka se pretvori u trajnu molitvu. Neka svaki ljudski rad i svaka ljudska patnja budu molitva.

Čitava ova zbirka lirskih pjesama Ante Jakšića je niz molitava, koje se sve uklapaju u jednu veliku ljudsku molitvu pod zvijezdama, jer „ima li veće ljubavi od Tvoje, Gospodine?”

Prva velika tema u ovoj zbirci je Božja prisutnost u životu čovjeka.

Pjesnik se obraća Bogu da svoju ruku spusti na umorno rame čovjeka putnika ovog života, pa će se smiriti pod okriljem Njegove ljubavi.

On, koji bdije nad snom i javom svih ljudi, neka svojom rukom prijeđe preko umornog našeg čela da nas utješi mirom, da se brige i sumnje povuku, pa će lakši biti dani koje bolom i tugom svake večeri otkupimo.

Zato pjesnik osjeća da ne može bez te pomoći i moli:

*„Bez Tebe, Bože, ja sam patnik pravi
Svako se jutro s novom brigom javi,
a svaka večer ostavlja mi tugu”.*

(„Bez Tebe, Bože”, 8. str.)

Sve što čovjek čini, muči ga sumnja besmisla i ispraznosti, jer sve je zapečaćeno pečatom smrti, a sve što želimo zadržati, brzo prolazi i nestaje. Ali, kad nas takne tajna utjehe Božje dobrote, sve zasja svojim smislom i svaka patnja postaje lakša i svaka tuga pretvara se u radost, jer mi se dižemo prema Bogu iz tamnoga kruga.

Kad je pjesnik osjetio prisutnost vječne Dobrote, obraća se iskrenim riječima:

*Okreni lice i pogledaj na me
i blago mojim koracima sudi,
jer život pun je zasjeda i tame,
a svi smo slabi, svi smo samo ljudi.*

(„Okreni lice, Gospodine”, 9. str.)

Kao sjena prođu stoljeća i ništa nema čemu ne otkucava sat prolaznosti i mnoga gorka čaša čeka da je ispijemo u životu i pjesnik sa svima nama u strahu od zadnjega časa moli:

*I zato blago, kada klonem, sudi,
jer svi smo slabi, svi smo samo ljudi.*

(„Okreni lice, Gospodine”, 9. str.)

Neka Gospodin usliši naš glas i neka naše ljudske riječi ganu Njegovu dobrotu, jer naše srce želi utjehu i blagi melem za tugu i rane.

Zato pjesnik s nama moli:

*Usadi u me Tvoga svjetla sjeme
da kao klasje, pun smjerne dobrote
slaveći Tebe, živim od ljepote.*

(„Usliši glas moj”, 10. str.)

Vječna ljepota neka postane smisao našega života i zato neka Bog prenese naše želje sa malih stvari na zvjezdane putove da spoznamo veličinu Stvoritelja u beskrajnom nebeskom kao i u kapi jutarnje rose.

Pred svim tim tajnama naše misli su slabe i tajnu Božju mogu samo da slute, jer mi ne možemo prijeći slabost svoga tijela, koje se kao teška zavjesa diže pred našim očima.

U traženju puta pjesnik traži pomoć:

*Umor je pao na sve ljudsko, što je
nudilo sreću i opojne draži,
a sada evo put do Tebe traži
praznine puno bolno srce moje.*

(„Kako da prijeđem”, 15. str.)

Čovjek je željan svjetla i blage utjehe i zato pruža svoje ruke prema Božjoj ruci da iz nje primi vjeru i nove snage i da ga ta ruka privede pravoj luci,

*Jer duša bolna od svagdanjih laži,
iz Tvoje ruke ozdravljenje traži.*

(„Kako da prijeđem”, 15. str.)

Blagi Stvoritelj čuje i mrava kako jeca i zato pjesnik s nama moli za pomoć da nas vrijeme ne satre i ne pregazi, jer svi smo Božja djeca. Želimo spokojnog mira i da se divimo svijetu i da svakog čovjeka sretnemo kao brata. Želimo da nas ne zbriše tama i da se ne izgubi naš trag kao pijesak pod talasima mora.

Bog je mir, utjeha i nada. Oni su sretni koji s njim grade svoj život u ranoj dobi i u zrela ljeta. On zna što nas ponajviše boli i kao otac svoju djecu voli. Daje snagu koja rane liječi, jer bez Njega čovjek zalud sije sjeme svojih nada. Tko u Božjoj ljubavi traži istinu života, u kući će imati svjetlo, blagoslov i mir.

Ante Jakšić, potaknut i nadahnut mislima o trajnoj Božjoj prisutnosti u našem životu, stvorio je ove pjesme kao molitvu, ali to nije samo molitva pjesnika, nego on je molio u ime svih nas.

Druga velika tema u zbirci pjesama „Molitva pod zvijezdama” je misterij križa na Golgoti. Poput mnogih pjesnika svih vremena i svih naroda i naš pjesnik Ante Jakšić stoji zadivljen pred tom najvećom misterijom u povijesti ljudskog roda. Napisao je nekoliko pjesama o toj vječnoj pjesničkoj temi, ali spomenut ću samo sonet „U sjeni križa” („Molitve pod zvijezdama”, 41. str.) i četiri soneta pod zajedničkim naslovom „U vijeku tjeskobe” (ista zbirka, 33-36. str.)

Svjetlo raspela svijetli svim stoljećima. Po križu svi smo pozvani kao braća, jer stišava nemir i vraća nadu. Krist prima sa opraštanjem sve zalutale i utjehom ih čeliva.

Sasvim su drugčiji soneti „U vijeku tjeskobe”, gdje pjesnik opisuje slikovitu sličnost između Krista, koji visi na križu, i čovjeka kojeg život razapinje na križ. Ljudska krv se cijedi po zemlji i blatu, a naš se krik sjedinjuje s krikom Umirućeg na Golgoti „Oče, oče, zašto si me ostavio?” U ovom vijeku tjeskobe ima dana kada smo bliski žrtvi Krista i jedini put do spasa je raspeće.

Pjesnik je pred misterijom patnje na križu došao do velike spoznaje, koju nama prenosi kao poruku da je na Kristovom križu posvećena sva ljudska patnja i dobila je svoj veliki smisao.

Treća velika tema u zbirci „Molitve pod zvijezdama” je pjesnikov stav prema životu. On zna da nosi u sebi dar pjesništva i to želi prenijeti drugima. Želi da njegove riječi budu kao putokaz braći ljudima.

Ante Jakšić je svijestan svog pjesničkog poziva i zato moli:

*Gospodine,
kada si već dopustio da budem pjesnik
i da čeznem za ljepotama
koji mnogi ugledati neće*

ne daj

da mi se oči zatvore pred svagdanjim stvarima...

(„Kada si već dopustio, Gospodine”, 5. str.)

Ovdje je izražena ista misao koju smo isticali i u drugim Jakšićevim pjesmama. Pjesnik želi služiti poeziji i zato ne smije dozvoliti da ga zarobe prolazne stvari.

Ovo su samo tri teme, koje smo obradili iz zbirke duhovne lirike „Molitve pod zvijezdama” a ograničeno vrijeme nam ne dozvoljava da se osvrnemo i na druge pjesme, jer još ima mnogo pjesama koje nam mogu poslužiti kao podsticaj za razmišljanje.

Zbirku pjesnika Ante Jakšića „Molitve pod zvijezdama” ne treba samo jedan-

put pročitati, nego tim pjesmama treba se vraćati više puta i što češće, jer uvijek ćemo u njima naći nove misli za duhovnu hranu.

Ova knjiga je najbolja zbirka duhovnih pjesama, koja je kod nas objavljena posljednjih nekoliko decenija. Osim misaone strane pjesama, treba posebno istaći da je pjesnik Ante Jakšić u njima uspio izraziti sve na iskren, ljudski način s izvanredno mnogo topline i iskrene doživljenosti.

Pjesnik se ne obraća Stvoritelju svečanim riječima, zvučnim stihovima u uzvišenom tonu kao Svevišnjem gospodaru, nego to su jednostavne riječi našeg ljudskog govora, jednostavne riječi molitve, kojima se on obraća Bogu kao svom zaštitniku, kod kojega zna da će naći zaštitu i utjehu.

Iskrena ljudska jednostavnost i toplina su najpozitivnije osobine ove zbirke pjesama.

Svaka pjesma je kristalno jasna u svom misaonom toku i nikada ne moramo postaviti pitanje: „Šta je to pjesnik želio izraziti i reći?”

Svojom snagom pjesme sugestivno djeluju na čitaoca da rado prihvati njihove poruke.

Ova zbirka pjesama može poslužiti kao duhovno štivo i zato je velika šteta što nije tako shvaćena i prihvaćena, nego dočekana je šutnjom. Meni nije poznato da je netko u nekom katoličkom listu ili časopisu pisao o ovoj knjizi duhovnih pjesama Ante Jakšića. Nitko nije knjigu prikazao javnosti i ukazao na njene vrijednosti.

To je još jedan žalostan dokaz da ne znamo cijeniti vrijednosti koje imamo i koje su nam dostupne.

Zato želim da ovaj prikaz bude podsticaj da uzmemo knjige Ante Jakšića i što češće i što više čitamo, jer u njima ćemo naći mnogo lijepih misli o vječnim pitanjima ljudskog života.

ALEKSA KOKIĆ

Aleksa Kokić se rodio 14. listopada 1913. god. u Subotici. Poslije završene osnovne škole u rodnom gradu upisao se u građansku školu. Nakon završenog četvrtog razreda te škole polagao je diferencijalni ispit i nastavio je peti razred gimnazije. Šesti razred gimnazije kao pitomac biskupa Lajče Budanovića polazio je u Nadbiskupskoj klasičnoj gimnaziji koju su vodili oci isusovci u Travniku. U toj gimnaziji je položio i veliku maturu.

Bogosloviju je studirao u Zagrebu, a za svećenika zareadio ga je biskup L. Budanović u Subotici 1937. god. U nedjelju, 11. srpnja 1937. god. mladomisnik Aleksa Kokić je stupio na oltar u crkvi Sv. Terezije.

Bio je godinu dana kapelan u crkvi sv. Roka u Subotici kao pomoćnik župnika Blaška Rajića. Nakon toga s grupom mladih svećenika otišao je na studije na Filozofski fakultet u Zagrebu da se pripremi za profesora na katoličkoj gimnaziji koju je biskup L. Budanović namjeravao otvoriti u sjemeništu „Paulinum” u Subotici.

Još mu je nedostajala godina dana pa bi diplomirao slavistiku, ali morao je poći na odsluženje vojnog roka. Otišao je na Cetinje, gdje je poslije neuspjele operacije slijepog crijeva preminuo 17. kolovoza 1940. godine.

Uz najveće počasti sahranjen je u Subotici u Bajskom groblju 23. kolovoza 1940. god. Njegov rodni grad je priredio veličanstven ispraćaj svome pjesniku.

Aleksa je vrlo rano počeo pisati svoje pjesme. Prvu pjesmu je objavio u šestom razredu gimnazije u đačkom listu „Travničko smilje” pod naslovom „Đače, uči”.

Kao gimnazijalac i bogoslov napisao je mnogo pjesama koje je objavio u kalendarima, novinama i časopisima u Subotici i u drugim našim gradovima. Na taj način je postao poznat i vrlo popularan kao pjesnik bačke ravnice, zlatnih klasova i plemenitih ideala.

Krajem 1936. god. Aleksa Kokić je objavio svoju prvu zbirku pjesama „Klasovi pjevaju”.

Zbirka je dobila pozitivne kritike i pohvale u mnogim časopisima, jer je ta zbirka značila novost i veliku prekretnicu u hrvatskoj književnosti u Bačkoj. Aleksa je kao pjesnik bio prihvaćen od najširih slojeva čitalačke publike zbog bliskosti tema koje je opisivao i zbog jednostavnosti kojom je to sve činio.

Obraćao se ljudima nizine koji tu žive i marljivo rade, a duša im je široka kao nepregledna bačka ravnica. Pjesnik je osluškivao zvuke tamburice, jer je u njenim žicama čuo jecanje i usklike. Njegove pjesme su hvalospjev poljima kad ih pokriva more zlatnih klasova. U tim pjesmama odjekuje himna vrijednim žeteocima na žitnim poljima. Aleksa je pjesnik svoga zavičaja koji voli, ali i žali one koji pate. Teško mu je kad vidi da mnogi ljudi u bogatoj zemlji žive siromašno.

Ali, sve te teme su izvan okvira teme koju obrađujemo u ovom članku i zato se moramo malo zadržati samo na analizi Aleksine duhovne lirike, jer takvih pjesama ima mnogo i različitih.

Mladi Aleksa niz godina sa čežnjom se pripremao za svoje svećeničko zvanje. Nitko prije ni poslije njega nije s toliko topline opisao doživljaje i raspoloženje malog sjemeništara u času kad odlučuje da će poći putem na koji ga velik poziv zove. Toga časa mlado srce je radosno i mladi pjesnik kaže:

*Uzdrhtalo srce mi mlado, zasjale živo su oči,
dušom se razlila mojom beskrajna sreća i radost
spoznao kada sam jedne zvjezdane jesenske noći
da zoveš, Isuse, mene i tražiš svu moju mladost.*

*Ni riječi mogao nisam prozborit od velika ganuća,
u duhu gledao sam Tvoje oči plavetne, svete,
koje su toplo me zvale i ja sam sve do svanuća
od sreće nenadne plakao kao dijete...*

*Od te zvjezdane noći nisam Te tražio više,
u srcu jer sam Te svojem zauvijek, Isuse, skrio,
a dani života moga tekli su mirnije, tiše,
Tvojim hodajuć putem ja sam sve sretniji bio.*

(„Radost mladog srca”, zbirka „Klasovi pjevaju”, 43. str.)

Pjesnik dugim, mirnim stihovima želi naglasiti svoj duševni mir. To je za malog sjemeništara sudbonosan dan i zato moli da uvijek bude kao svijeća koja sagorijeva i da uvijek predano služi u svom pozivu. O tome času pjesnik kaže:

*Slijedećeg ja sam jutra, kada se Hostija dizala,
obećao vječnu čistoću i vjernost Tvojim očima
i dok se licem mojim sjajna suza klizala,
srce mi šaptalo s Tobom da sreća moja počima.*

*U grudima kad sam Te mladim toga jutra nosio,
ništa Te drugo, Isuse, ja nisam tada molio,
nego sam srcem blaženim vruće i mnogo prosio
da uvijek živim tako da bi me što više volio.*

(„Dok se Hostija dizala”, zbirka „Klasovi pjevaju”, 44. str.)

Da se mladić odluči na uzvišeni poziv svećenika, potrebne su mnoge i teške žrtve. Uz bol srca treba sve ostaviti, a to nije lako. Pjesnik kaže da mu je toga časa bilo teško:

*Vidiš sam suzu u oku svog oca,
čuo sam braću
natrag su me zvali,
čuo sam majku kako plaćuć moli,
čuo sam kako brat me zvao mali...
Plač i jecaj njihov kidali mi srce
i tog sam dana osjetio kako me
srce boli.*

*U Dušu moju uvukla se tuga
i tog sam dana
osjetio kako je teško
napustiti iz mladost drugu
i ognjište toplo
ostaviti svoje.*

(„Kad sam za Tobom pošao”, zbirka „Klasovi pjevaju”, 45. str.)

Pjesnik brzim ritmom stiha želi naglasiti veliko uzbuđenje koje je zavlдало srce malog sjemeništara.

Dok se pripremao za svoju Mladu Misu, iz prikrajka je promatrao ostale mladomisnike i vidio je njihova sretna lica, a oči kao da su im nebeskim svjetlom sjale. Kao sjena prišao je njihovoj blizini da bude svjedok njihove sreće.

Mladi pjesnik poručuje mladomisnicima:

*Isus vas danas svojim probodenim rukama
privukao sebi,
duboko se zagledao u vaše oči,
na svoje je srce vaše pritisnuo glave
i u sjaju se svijeća vidjelo
kako suze toči.*

*Sa svoje je glave skinuo
veliku trnovu krunu,
ovjenčao njime mlada vam čela
i dugo vas je gledao i dugo je slušao
kako uzbuđeno kucaju
vaša srca vrela.*

(„Mladomisnicima” I, zbirka „Klasovi pjevaju” 75.)

Tako je Aleksa govorio mladomisnicima, ali u duši se pripremao za svoju Mladu Misu. Čini mu se da čuje kako klasovi pjevaju na obasjanim poljima... Njegova je radost sve veća, jer će ti zreli klasovi dati bijelu hostiju za Mladu Misu. S radošću žudi za onim presretnim danom kad će smiren stupiti na oltar. U tom očekivanju mladi pjesnik kaže:

*Ljudima poći ću našim koji po poljima rade
i dokle oni radom dobrotu Tvoju hvale,
ja ću u srca bijedna ulijevat ljubavi nade,
povesti Tebi ću bolne, prezrene, jadne i male.*

*Čuvati stado ću svoje i redom ljubiti sve ću
kao što si, Isuse, i Ti kad si na zemlji bio.
Daj i tu milost da za Te radim svoj život cio,
a prema prezrenom osjećam ljubav sve veću.*

(„Za Tobom čeznem”, zbirka „Klasovi pjevaju”, 52. str.)

Obraća se Bogu u izrazu zahvalnosti, jer osjeća da ga vodi dobri Otac prema svijetlim visinama i trajnim ljepotama. Čeka dan da pođe ljudima noseći mir i ljubav pa zato kaže:

*I ništa više neće trebat meni,
jer sreća moja bit će Tebe imat,
i radost moja bit će Tebe slušat,*

(„Zavolio sam krasotu”, zbirka „Klasovi pjevaju” 47. str.)

U svim tim opisima naglašena je blagost i tiho uzbuđenje. Ljepota pjesničkog izražavanja je izražena u melodiji stiha.

Drugi motiv u duhovnim pjesmama Alekse Kokića je adoracija pred Presvetim u tišini kapele pri sjaju vječnog svjetla.

Da se dušom pripremi za sretne dane koje čeka, često je u adoraciji dugo molio da ima snage ostvariti svoje plemenite ideale. Ganut je vječnom Dobrotom koja ga je izabrala.

Dok plamičak vječnog svjetla u kapeli nemirno titra, pjesnik otvara svoje srce i zahvaljuje:

*Predobri,
hvala Ti što si
svu moju mladost uresio cvijećem
koje je stalno samo Tebi cvalo*

*i duša je moja bila slična rosi
na koju je palo
pozlaćeno svjetlo jutarnjeg sunca.*

(„U sjaju vječnog svjetla”, zbirka „Klasovi pjevaju” 49. str.)

Klečeći u tišini kapele razmišlja o patnjama na Golgoti. Moli da dobije snage kako bi ustrajao i da može za druge raditi i svuda mir i ljubav nositi. Još moli:

*Pa ako i ja klonem jednog dana,
o ja te vruće zaklinjem i molim
da mi ne bi i tu kaznu dao
da ustat više
sa zemlje ne mogu...*

*Samo tog me čuvaj da Tvoju dobrotu
i ljubav svetu ni u jednom času
nesretan ne prezrem,
da hladnim vjetrovima šiban
ne zaboravim jadan
da je srce Tvoje
milostivo, toplo.*

(„Da te svuda nosim”, zbirka „Klasovi pjevaju”, 51. str.)

U svim ovim pjesmama posebno je lijepo opisana tišina kapele pri sjaju vječnog svjetla dok mladi pjesnik moli. Pjesnički opis je pun slika koje se među sobom dopunjuju u jednu cjelinu. Stihovi nas osvajaju svojom jednostavnošću i toplinom.

Pored mnogih drugih, i Aleksu možemo nazvati marijanskim pjesnikom. Teško je nabrojiti sve njegove pjesme o Mariji i izabrati najljepšu.

Pjesnik doživljava Marijinu ljepotu u raskošnom svibanjskom danu kada se sve cvijeće veseli Njezinom dolasku. Toga svibanjskog dana bila je ganuta pjesnikova mlada duša moleći Mariju.

Pjesnik s divljenjem i ljubavlju opisuje seljake, koji su okupljeni pred slikom Marije pa mole za zagovor:

*Zato smo Ti došli sa poniznom molbom
blagoslovi polje zasijano naše,
vinograde, voćke, obitelji brojne,
dječicu i starca, a našem blagu
obilne daj paše.*

(„Seljaci pred slikom Majke Božje”, ista zbirka, 69. str.)

Pjesnik moli da umuknu sva zvona i da utihnu glasni zborovi ptica pa da on drhtavim glasom prozbori molitvu Mariji, Majci lijepe ljubavi, koja nas je prigrlila ovako slabe i bolesne. Ona bdije nad našim poljima i ni jedan dan nećemo živjeti bez nje. Marija je majka svima i onima koji su sretni i onima koji se muče radeći teške poslove.

Sve motive u Aleksinim marijanskim pjesmama ne možemo nabrojiti, ali mora-

mo istaći da su mu stihovi svečani i puni lijepih slika i opisa pa tako pjesnik želi izraziti svoja iskrena osjećanja i ljubav.

Još treba istaći Aleksine božićne pjesme.

On kaže da božićna noć nigdje nije tako lijepa kao na bačkoj ravnici kad je pokrivena snijegom. U toj tišini osjeća se blizina novorođenog djeteta Isusa. Te noći kao neka skrivena sila sve obasjava i sve je tajanstveno, tiho i meko.

Kad govorimo o Aleksinim božićnim pjesmama, treba istaći dvije pjesme. Prva je pjesma „Očekivanje Isusa na selu“. Božićne noći seljaci otvorena srca čekaju da Isus posjeti njihove jednostavne kuće da Mu kažu što ih boli i da ga svaki od njih voli. Zato mu se obraćaju:

*Dodi nam, Isuse, ove radosne božićne noći
među nas priproste ljude koji živimo sami
daleko od svake graje. I kod nas Ti ćeš moći
ostati sve do zore, dok su kuće u tami.*

*Božićne ove noći svaki hoće da kaže
radost i hvalu na svemu učinio nama što si,
kako nas riječi Tvoje krijepe, dižu i snaže
i kako ljubav Tvoja grije nas, hrabri i nosi.*

(„Očekivanje Isusa na selu“, ista zbirka, 10. str.)

U drugoj božićnoj pjesmi „Moji se dive Božanskom čedu“ pjesnik daje idiličnu sliku božićne večeri. Salaši i njive snivaju pokriveni snijegom, a u sobi je skupljena cijela obitelj. U sobi je slama poput betlehemske štalice.

*Prozori sijaju svjetlo na niske ograde bijele,
u sobi prekrita zlatom
kićena sjaji se grana;
oko nje skupljene redom male se dive sele
ovcama sitnim što ih
od tijesta pravila nana.*

*Na slami u kutu sobe braco je sjeo mali,
darove razgleda svoje
što mu ih otac dao,
stariji brat je svijeeće na grani stao da pali
pa digao orah je zlatni
što je na zemlju pao.*

(„Moji se dive Božanskom čedu“, ista zbirka, 13. str.)

U svoje božićne pjesme Aleksa je unio mnogo nježnosti i blagosti što se očituje u mirnom ritmu stiha, a sve je izraženo s mnogo ljudske bliskosti.

Ne možemo završiti svoj prikaz duhovnih pjesama Alekse Kokića a da ne spomenemo njegove dvije pjesme koje opisuju raspelo na oranicama.

Pod beskrajnim svodom plavog neba, okruženo širokim poljima zlatnog žita, koje se presijava u sjaju sunca, pored seoskog puta stoji raspelo.

*Sa starog drvenog križa Isus je raskriljenih ruku
zagledao pogledom tužnim. O, kako sjetno mu čelo!*

Zašto su, Isuse dobri, lijepe oči Ti sjetne?

*Zašto je žalost duboka ovjenčala Tvoju glavu?
Ne mariš krasote njiva, zvonke glasove ptica.*

Ti šutiš... Tišina... Suza...

Tek klasje zašušti tiho kad vjetrić od šume dune.

*Gle seljak prolazi. Ljut je. Konje umorne bije,
pred križem ne skida šešir... psuje i kune...*

(„Raspelo nad oranicama”, zbirka „Srebrno klasje”, 123. str.)

U ovoj pjesmi Aleksa je naslikao jednu od svojih najuspjelijih slika. Ona je građena na snažnom kontrastu: Usred prekrasne prirode i širokih polja vidimo tužno lice Isusa u dubokoj žalosti. Potaknut tužnom stvarnošću, pjesnik je stvorio ovu potresnu sliku, punu snažnih suprotnosti.

Aleksa je pjesnik vedrine i veselog zanosa, ali ponekad u njegovim pjesmama iznenada izbije vulkan tuge i očaja pod utjecajem stvarnosti koja ga okružuje. Ta žalost se očituje u stihovima koji su vrlo sporog ritma i iz njih izbija tuga.

Takvih primjera imamo u Aleksinim duhovnim pjesmama kao i u pjesmi zavičaja. Za to najljepši primjer nalazimo u njegovoj pjesmi „Dani prije žetve” („Srebrno klasje”, 143. str.)

Nasuprot tako žalosne slike, koja nas je potakla svojom snagom uvjerljivosti, Aleksa slika drugu sliku koja je puna smirenosti i blagosti. To je pjesma „Bijelo raspelo”.

Pod dalekim plavetnilom neba, iznad širokog polja zlatnog klasja diže se bijeli križ na kojem je Isus raširio bijele ruke. Ta bjelina privlači i osvaja poglede sviju i ispunja im duše radošću i novom ljubavlju.

Bjelina je puna simbolike u liturgiji i u životu. Bjelina znači čistoću, nevinost i plemenitost. Bjelina je privlačna ljudskom oku i pobuđuje divljenje.

Zato pjesnik kaže da je križ bijel i Isus na njemu je bijel. Pjesnik zanosno kliče:

Kako je lijepo biti ispod križa

s kojeg je Isus raskrilio

svoje bijele

probodene ruke.

(„Bijelo raspelo”, zbirka „Srebrno klasje”, 35. str.)

U ovoj pjesmi izbija pjesnikova smirenost i predanost, bez prizvuka tuge i žalosti. To se vidi u čitavoj kompoziciji pjesme.

To su samo neki motivi u Aleksinim duhovnim pjesmama. Zbog ograničenog vremena morali smo izostaviti neke vrlo sugestivne pjesme po svojoj temi i formi.

Aleksa Kokić je mlad umro na veliku žalost čitave hrvatske kulturne javnosti. Njegova smrt je popraćena tugom i mnogo iskrenih nekrologa je objavljeno o rano preminulom pjesniku. Na sahrani Subotica se od njega dostojno oprostila.

Povodom četrdesete obljetnice njegove smrti, u Subotici je priređena svečana komemoracija, nazvana „Kokićevi dani” (15-17. VIII 1980.) sa nekoliko priredaba na kojima je prikazan život i rad ovog našeg velikog pjesnika.

On je samo oko deset godina bio aktivan u našem književnom i kulturnom životu, a za to kratko vrijeme zasuo je uredništva mnogih naših kalendara, novina i časopisa svojom suradnjom. To svjedoči njegova obilna bibliografija.

Zato je velika šteta što je tako velika ljudska aktivnost prekinuta u naponu snage.

Aleksu Kokića možemo uvrstiti među hrvatske pjesnike duhovne lirike kao što su Nikola Šop, August Ćarmati, Ivo Lendić, Jeronim Korner, Ante Jakšić, Vinko Kos, Rajmund Kupareo i drugi iz njegove generacije.

Zajedno s njima zastupljen je u antologiji, koju je priredio Đuro Kokša, „Hrvatska duhovna lirika” (Rim, 1968. 310-313. str.)

Također treba spomenuti ciklostilom umnoženu zbirku Aleksinih božićnih pjesama „Zvona tihe radosti”. (Objavila Hrvatska katolička akcija, Zagreb, 1938.).

S Markom Čovićem A. Kokić je napisao knjižicu „Bunjevci i Šokci” (Objavilo Društvo sv. Jeronim, Zagreb, 1939.).

Povodom 50. godišnjice rođenja i 25. god. Mlade Mise, Aleksini školski drugovi objavili su njegove pjesme u zbirci „Srebrno klasje” (Subotica, 1962.). Zbirku je uredio biskup Matija Zvekanović, a opširan pogovor je napisao Tvrtko Blagajac (Ivan Kujundžić). U knjizi je priložena sveukupna bibliografija Alekse Kokića, a sakupili su zajedno Matija Zvekanović i Ivan Kujundžić

Ova zbirka pjesama sa svojim prilogima daje vjernu sliku o bogatoj pjesničkoj i kulturnoj djelatnosti Alekse Kokića.

JAKOV KOPILOVIĆ

Jakov Kopilović se rodio 9. srpnja 1918. god. u Subotici. Osnovnu školu i niže razrede gimnazije s malom maturom završio je u svom rodnom gradu. Zbog materijelnih uzroka nije mogao nastaviti školovanje, nego se zaposlio kao tramvajski kondukter. Ali, nije ga napustila želja da uči i zato je uz rad pripremao i privatno polagao više razrede gimnazije.

Rat i okupacija su promijenili tok njegovog života. Ratne godine je proveo u Zagrebu, radeći različite poslove da preživi teške dane oskudice, ali i u takvim prilikama želja za učenjem je najjača. Upisao se na Filozofski fakultet.

Poslije oslobođenja vratio se u Suboticu i predavao je u gimnaziji srpskohrvatski jezik i književnost. Poslije nekoliko godina prekinuo je posao i otišao je u Zagreb da završi započete studije. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u jesen 1954. god. Vratio se u Suboticu i predavao je u subotičkim srednjim školama ili je u školi vršio druge dužnosti. Krajem 1968. god. je izabran za upravnika subotičke Gradske biblioteke, ali zbog bolesti 1971. god. je otišao u invalidsku mirovinu i sada živi u Subotici.

Vrlo stara latinska izreka kaže: Poeta nascitur (Pjesnik se rađa). Tu istinu potvrđuje pjesnička sveukupnost Jakova Kopilovića. On je od najranije mladosti stalno bio zaokupljen svojim svijetom poezije. Tokom svih godina ta povezanost s poezijom bila je stalni pratilac svih njegovih aktivnosti. Pa i ovih godina kad je bolest sve više uzimala maha, pjesnik je u poeziji nalazio snage i smisao življenja. Ništa pa i najveći tjelesni bolovi nisu mogli pobijediti pjesnika i želju za pjesničkim stvaranjem.

U mladosti Jakova Kopilovića bilo je sudbonosno da je bio prihvaćen i podržan od starijih kulturnih radnika u Subotici, kao što su bili Blaško Rajić, Ivan Malagurski, Matija Evetović, Ive Prčić i drugi mlađi, koji su uočili njegove pjesničke sklonosti i pjesnički talenat.

Tako je Jakov Kopilović 1938. god. objavio svoju prvu pjesmu „San” u subotičkom časopisu „Klasje naših ravni” (1938. 5. br. 8. str.). Odmah zatim objavio je u kalendaru „Subotička Danica” za 1939. god. pjesmu „Kod ovoga križa” (112. str.)

U tim godinama Jakov Kopilović je stupio na putove književnosti i u svojoj uestrajnosti nije ih napustio ni danas.

U periodu od 1944. do 1983. godine objavio je 17 većih ili manjih knjiga pjesama, jednim dijelom u vlastitoj nakladi, a dijelom kod izdavača.

Zbirke pjesama: Daleko od zavičaja (Zagreb, 1944.); Tisuću i jedna noć (Subotica, 1946.); Soneti (Subotica, 1953.); U dolu jablan (Subotica, 1964.); Radosti, pjesme za djecu (Subotica, 1966.); Medaljoni (Subotica, 1967.); Sjeverna jesen (Subotica, 1967.); Mozaik (čtetvorica) (Subotica, 1967.); Njiva patnje (Subotica, 1968.); Žedan đeram (Subotica, 1968.); Istom ulicom (pod pseudonimom Janko Labuka zajedno s Laslom Ludaš) (Subotica, 1968.); Plava vaza dana (Subotica, 1969.); Grlica na grani (Subotica, 1970.); Skretnice (Subotica, 1971.); Đerdan, bibliofilsko izdanje; (oprema i tisak u ateljeu akademskog slikara Ivana Balaževića u Novom Vinodolskom, 1979.); Medáliák (preveo na mađarski jezik Matija Molcer, Subotica, 1971.); Cesta pod suncem (Vinkovci, 1983.).

Poslije oslobođenja J. Kopilović je objavljivao svoje pjesme u subotičkom časopisu „Rukovet” i u drugim našim časopisima.

Iz svega toga je vidljivo da Jakova Kopilovića možemo ubrojiti među najplodnije hrvatske pjesnike u Bačkoj. Osim objavljenih pjesama ima još više neobjavljenih za koje nema nade da će doći u ruke onih kojima su namijenjene.

Da je bilo više razumijevanja i podrške kod izdavača, rezultati bi bili uspješniji, ali mjesto toga pjesnika je susretao provincijski mentalitet, šutnja, odbijanje i nepriznavanje. Samo nesavladiva ljubav prema poeziji održala je pjesnika da ne klone i sve baci. Ali, pjesnika ništa nije moglo pobijediti.

Pjesme Jakova Kopilovića su trajni spomenik rodnom gradu, uskim subotičkim ulicama, nepreglednim poljima i salašima. Te pjesme su trajni spomenik svim bliskim ljudima i mami koje više nema. Te pjesme su tužbalice nad grobom rano preminulog sina. Te pjesme su hvalospjev bačkom pejzažu i ljudima koji tu žive, obrađujući duge brazde.

U svim tim pjesmama je najjača želja da se ustraje nasuprot svemu što nas želi oboriti i poniziti.

Opravdano se kaže da svaki pjesnik čitav život ispisuje jednu pjesmu, a to je pjesma o doživljavanju života. To se vidi i osjeća u svim pjesmama Jakova Kopilovića.

ća, ali ipak najiskrenije su pjesme koje imaju autobiografsku pozadinu.

Među mnogima te vrste navedimo samo neke naslove pjesama „Život i moja sjena“, „Tisuću i jedna noć“, „Slika bolesnika“, „Trkač olovnih nogu“ i druge.

Ali, posebno je zanimljiv ciklus pjesama „Mladost na tramvajskim kolima“ (I – V.) (zbirka „Soneti“ 9-12. str.)

U tom ciklusu pjesama u potresnim slikama opisana su dva motiva: razočaranje mladog čovjeka pod prvim udarcima života i slika tramvajskih kola, koja su puna ljudske bijede.

Iz sanjarenja mladosti bilo je preoštro buđenje u krutu stvarnost i mladić zdvojno pita:

*O zarado moja, o moj crni kruše,
iskupljeni znojem, umorom i stidom,
zar se tako naši krasni snovi ruše,
lažima satkani pod sramotnim zidom?!*

Mladić osjeća u duši slomljenost, jer su nestale nevine radosti. Rasplinulo se društvo iz djetinjstva i svaki je pošao tražiti svoju koricu kruha. Redaju se stihovi ispovijesti:

Duša mi je bašta pogažena, pusta

Iz srca su moga istrgnuli radost

Električna struja upila mi mladost.

Ja sam jedan šaraf električnog stroja.

To su stihovi duboke ljudske doživljenosti i boli, puni izražajne snage i slikovitosti. To je tužna lamentacija nad srušenim idealima mladosti. To je jauk duše pred ruševinama svih nada.

Ciklus pjesama „Mladost u tramvajskim kolima“ spada među najljepše pjesme Jakova Kopilovića zbog lirske nabijenosti i stilske slikovitosti.

Pjesnik Jakov Kopilović u pojedinim prirodnim pojavama, pokraj kojih svi prolaze ravnodušno, vidi slikovitost vječnih pitanja ljudskog postojanja i sliku ljudske patnje na zemlji, a sve je okruženo tajnama svemira.

Takvih primjera ima više među njegovim pjesmama, na pr.

*U prahu leži
na cesti, ranjen;
ko uzdah teški
ostavljen kamen.
Siv od rođenja
u srcu leden;
ranjen od želja
sniva svoj bedem.*

(„Kamen“, zbirka, „Cesta pod suncem“, 56. str.)

Kamen na putu je simbol čovjeka koji je odbačen i kojeg svatko može gaziti. Nesretan je od rođenja. To je u simbol pretočen životno iskustvo pjesnika.

Pjesnik osjeća bol lišća kada pada u jesen:

*Svaka grana mi bliska
dio moga bića.*

Rane grane, rane moje.

(„Bol lišća“)

To nije opis jeseni, nego ovo ogoljelo drvo u jesen je simbol čovjeka koji pati, jer osjeća prolaznost svega.

Posljednja zbirka pjesama Jakova Kopilovića ima naslov „Cesta pod suncem”. To je slikovit naslov. Pjesnikova cesta je pod suncem, ali ona nije uvijek obasjana. Nekad je maglovita i mračna, ali on zna da je ona pod suncem i da je njegova. Potrebna je ustrajnost na svojem životnom putu i pozivu unatoč svemu što stoji kao prepreka, jer svaki čovjek je kovač svoje sreće. Zato pjesnik kaže:

*Svako sobom nosi i nesreću svoju,
a sreća ga samo sporim kasom prati;
polomljena koplja u krvavom boju
samo ćemo zalud u trn zavitlati.
U tom vječnom krugu naš život se vrti
kao i planeta na kojoj se živi.
Netko je kometa, satelit do smrti,
i ništa mu ne smeta da se sebi divi.*

(„I kao kometa”, zbirka „Cesta pod suncem”, 19. str.)

U životu treba naći jedan čvrst oslonac. Pjesnik Jakov Kopilović ga je našao u poeziji koja mu postaje smisao i snaga života.

Kad smo došli do zaključka da poezija ima toliko sudbonosnu ulogu u životu Jakova Kopilovića, postavlja se pitanje koje je u vezi s ovim predavanjem. Da li među pjesmama Jakova Kopilovića ima pjesama koje možemo uvrstiti u duhovnu liriku? U doslovnom smislu – njegove pjesme nisu duhovna lirika, ali ako uzmemo u obzir raspoloženja koja su prisutna u mnogim njegovim stihovima, onda možemo reći da ima mnogo duboko produhovljenih pjesama. Veliko poštovanje prema djeci, ljubav prema ljudima, prihvaćanje neznatne uloge u životu, otvorenost prema svijetu i prirodi, odsustvo osude i spremnost na praštanje, želja za mirom i moralna jasnoća u pogledima – sve su to oznake duhovne lirike.

Zbog toga je poezija Jakova Kopilovića obuhvaćena ovim predavanjem, jer se mnoge njegove pjesme uklapaju u zadanu temu.

Pjesnik nam poručuje:

*Šaljem vam stihove svoje
i snove svoje*

*Ako se suza vama otme
niz svilu*

*lica bijela
kao jela
ponosna u gori,
neka vam srce izgovori
s pogledom u me:
Pjesnik je
i ovaj Jakov!*
(„Posveta”)

STIPAN BEŠLIN

Stipan Bešlin se rodio 4. siječnja 1920. god. u Bačkom Monoštoru. Poslije završene osnovne škole u svom rodnom selu, počeo je 1930. god. pohađati državnu gimnaziju u Somboru kao pitomac karmelićanskog Malog sjemeništa. Na početku petog razreda gimnazije, 10. studenog 1934. god. rješenjem Ministarstva prosvete Stipe Bešlin je isključen iz svih srednjih škola u Kraljevini Jugoslaviji s pravom polaganja privatnog ispita izvan Sombora. Optužen je da je uvrijedio pokojnog jugoslavenskog kralja Aleksandra Karađorđevića, koji je ubijen 9. listopada 1934. god. u Marselle-u, u Francuskoj.

To je bilo burno vrijeme i vladala je velika politička napetost, ali teško je danas iz povijesne perspektive razumjeti tako okrutan postupak vlasti prema četrnaestogodišnjem dječaku.

Pokušao je privatno polagati razrede gimnazije. Također je pokušao da bude primljen kao pitomac kod isusovaca u Tranviku, ali ni oni ga nisu mogli primiti zbog odluke Ministarstva prosvete.

Peti razred gimnazije je položio u Vukovaru, a dalje nije uspio, jer je tuberkuloza počela zahvatati i razarati mlado tijelo. Boravio je neko vrijeme kod salezijanaca u Zagrebu, ali bolest je napredovala i on se bolestan vratio kući.

Umro je 7. travnja 1941. god. u jeku rata i sahranjen je 8. travnja na monoštorskom groblju.

Stipe Bešlin je vrlo rano počeo pisati pjesme i prva pjesma mu je objavljena kad je imao 13 godina, t.j. 1933. god. u đačkom listu „Krijes” (1933. 1. br. 16. str.) pod naslovom „Molitva Gospi”.

To je prva Bešlinova objavljena pjesma i zato je donosimo u cijelosti:

*Ja te ljubim, o Marijo
žarom duše svoje,
vršit ću uvijek ono
što drago Ti je.*

*Kad u duši mira nemam,
a gdje ću ga naći?
Nigdje ako neću
Pred Tvoj oltar zaći.*

O najljepši cvijete raja,

Ti me uvijek prati.

Budi odsad ko i do sad

Blaga moja mati.

(zbirka „Zaljubljeno proljeće”, 36. str.)

Stipe Bešlin je surađivao u publikacijama koje su objavljivane u Subotici, kao što su Subotičke novine, Subotička Danica, Klasje naših ravni i Kolo mladeži.

Također je surađivao u više zagrebačkih književnih časopisa. Da spomenemo samo najvažnije kao što su „Hrvatska revija”, „Hrvatska prosvjeta” i „Savremenik”.

Stipu Bešina možemo ubrojiti među najveće pjesničke talente u hrvatskoj književnosti u Bačkoj, jer je on 1939. god. dakle, u svojoj devetnaestoj godini počeo objavljivati pjesme u gore spomenutim centralnim zagrebačkim časopisima. To nije tako mlad postigao nijedan naš pjesnik iz Bačke u to vrijeme.

On je mlad umro i ne znamo kako bi se dalje razvijao, ali iza sebe je ostavio nekoliko pjesničkih bisera.

Pjesme su mu većinom opisne i lirske. U njima iznosi svoja tužna raspoloženja, gonjen nepravdama i nagrizan podmuklom bolešću.

Pripremio je zbirku pjesama „Tamna cesta” i predao ju je uredniku u Zagrebu, ali u ratnim danima zbirka je izgubljena i ne znamo njen sadržaj. To je velika šteta, jer u zbirci su bile i neobjavljene pjesme, koje su tako zauvijek izgubljene.

Stipe Bešlin je sahranjen u ratnim danima, 8. travnja 1941. god. nezapaženo i o tome nema ništa zabilježeno u javnosti. Tako je pao u zaborav. Poslije svršetka rata dugo o njemu nitko nije pisao i nisu mu objavljivane pjesme.

Subotički biskup msgr Matija Zvekanović bio je upravitelj župe u Bačkom Monoštoru od 1942. do 1948. god. On je nastojao pokupiti i sačuvati razne biografske dokumente i pjesme pokojnog Stipe. Sve je to stavio na čuvanje u župni arhiv.

Da se Stipe Bešlin istrgne iz zaborava, velika je zasluga profesora Juraja Lončarevića iz Zagreba. On je u subotičkom književnom časopisu „Rukovet” (1967. 10. br. 588-601. s.) objavio opširan članak pod naslovom „Zaboravljeni šokački pjesnik Bačke – Stipan Bešlin”.

Prof. Juraj Lončarević u svojoj knjizi „Bunjevački i šokački portreti” (Zagreb, 1969. 77-90. str.) ponovo je objavio taj članak pod naslovom „Zaljubljeno proljeće Stipana Bešina”.

O našem mladom pjesniku je pisao i Mihail Zolarek u zagrebačkom književnom časopisu „Marulić” (1969. 2. br. 73-78. str.) pod naslovom „Stipan Bešlin – zaboravljena pjesnička harfa šokačkog pjesnika”.

Ovaj članak je objavljen i u kalendaru „Subotička Danica” za 1972. god. (77-86. str.). U vrijeme objavljivanja ovog članka u Zagrebu, Mihail Zolarek je bio župnik u Bačkom Monoštoru.

Prof. Juraj Lončarević je vlastitoj nakladi objavio izbor pjesama Stipana Bešina sa opširnom bibliografijom, pod naslovom „Zaljubljeno proljeće” (Zagreb, 1970.)

Povodom 40. godišnjice smrti Stipe Bešina bila je komemoracija u Subotici u okviru priredbe „Dani kruha i riječi” (15. VIII 1981.) i u Bačkom Monoštoru (6. IX 1981.)

Tom zgodom, predavanjima i recitacijama evocirana je uspomena na ovog našeg pjesnika kojeg smo u cvijetu mladosti tako rano i davno izgubili.

Među pjesmama Stipe Bešlina ima ih koje možemo uvrstiti u duhovnu liriku.

Poput hrvatskog pjesnika Đure Sudete i naš Stipe Bešlin je svoje pjesme otimao od bolesti i smrti. Zato u tim pjesmama osjećamo bol mladića kojeg lome nepravde ljudi i podmukla bolest. U očaju se pita:

*Što imamo od života,
kad će doći smrt nam svima:
bogatašu što se gosti,
sirotima, silnicima.*

(„Što imamo od života”, zbirka „Zaljubljeno proljeće” 28. str.)

Bolesni pjesnik osjeća prolaznost života i blizak kraj. Zato rezignirano kaže:

*Kaplju sati, vrijeme ide,
nestat ćemo s ljiljanima,
i od nas će ostat samo
šaka praha, malo dima.*

(„Što imamo od života”, ista zbirka, 28. str.)

Kada znamo što je sve doživio i kakvi udarci su ga zadesili u mladom životu, možemo razumjeti zašto tako crnim i tužnim slikama prikazuje život. U njegovim stihovima osjećamo zdvojnost i beznade. U pjesmi „Kako je teško” on kaže:

*Kako je teško godinama zimi blato gaziti,
u ljetu prašinu gutati,
na suncu se pržiti
vječno se nadati
i čekati.*

*Kako je teško
vječno porobljen po zemlji čeprkati
i škrte njezine plodove brati
i znati
da će uvijek tako ostati
i da ćeš po suncu i vjetru
uvijek zemlju mrviti i mijesiti
i da će te samo smrt
od toga svega riješiti.*

(u zbirci „Zaljubljeno proljeće”, 24. str.)

Osim ovih tmurnih intonacija, Stipe Bešlin ima pjesama zanosa i topline. Oduševljava se Botticellijevom slikom punom raskošnih boja kojima je prikazana Bogorodica sa svojim Sinom. Grozd grožđa je rujno mirisav, a bobice su sočne. Lik Bogorodice je poput bijelog ljiljana. Mladi pjesnik je oduševljen ljepotom jedne barokne slike u crkvi i zanesen je bujnim raskošom, gdje je sve puno cvijeća i pozlate.

Mladi pjesnik stoji zadivljen pred likom Asiškog siromaha koji se odrekao bogatstva radi „sestrice siromaštine”. Kao Asiški svetac i on je ushićen pjesmom cvrčka i obraća se sv. Franji riječima u kojima izražava svoje oduševljenje, divljenje i zanos.

Stipe Bešlin je lijepim slikama i poređenjima napisao božićnu pjesmu „Malo srce pred jaslicama”. Betlehemske jaslice su sjale kroz snježne pahuljice na bijele humove. Nad štalicom su ptice pjevale i probudile nepregledne drumove. Mladi pjesnik je u zanosu:

*Dragi Bože, kako je Tvoje srce sitno
ljubilo volu dobre oči plamene!*

*Dragi Bože, kako su Tvoje biser usne
drhtale tužne ko pred ubodom sulice!*

*Dodi opet tajanstveno, čim tama se zgusne
i pahuljama prospi blagoslov niz ulice.*

(„Malo srce pred jaslicama”, ista zbirka, 12. str.)

To su samo neki motivi u poeziji mladog pjesnika Stipe Bešlina i potrebno bi bilo proučiti i analizirati njegovo cjelokupno pjesništvo, koje nije obilno, i na taj način mu dati zasluženno mjesto u hrvatskoj književnosti u Bačkoj.

ANTE SEKULIĆ

Ante Sekulić se rodio 16. studenog 1920. godine na Tavankutu kod Subotice. Rano je ostao bez majke i djetinjstvo je proveo na Žedniku kod djeda s očeve strane.

Gimnaziju je učio u Somboru i Subotici. Studirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje je 1946. god. završio studij južnoslavenske književnosti i hrvatskog jezika. Brzo zatim, 1947. god. odbranom svoje disertacije pod naslovom „Govor bačkih Bunjevaca” doktorirao je na istom fakultetu.

Radio je kao srednjoškolski profesor u Sinju, Virovitici, a najduže u Delnicama. Zatim je postao profesor Pedagoške akademije u Rijeci. Sada živi u mirovini u Zagrebu.

Već kao gimnazijalac u Subotici bio je vrlo aktivan u kulturnom i književnom životu svoga grada. Uz druge aktivnosti bavio se poezijom i 1938. god. objavio je prvu svoju pjesmu „Bezgrešnoj” u „Subotičkim novinama” (9. XII 1938. br. 49. str. 6.). Na početku književnog rada lirska poezija bila je njegova najveća želja i u dosta kratkom roku objavio je dvije zbirke pjesama.

Prvu zbirku objavila mu je Subotička Matica neposredno prije rata 1941. god. pod simboličnim naslovom „Sin nizina”. Drugu zbirku mu je objavila ista ustanova, 1946. god. pod naslovom „Zvona bjeline”. Onda slijedi dugi period kad Ante Sekulić nije objavljivao svoje pjesme.

Kad je 1968. god. slavio mali jubilej, trideset godina književnog rada, objavio je u Zagrebu u vlastitoj nakladi treću zbirku pjesama pod naslovom „Vijenac uspomena”, gdje se, uz ranije objavljene pjesme, nalazi čitav niz pjesama koje prije nisu bile objavljene.

Uz svoj profesorski rad u školama, Ante Sekulić od početka bavio se vrlo intenzivnim znanstvenim radom. Napisao je nekoliko knjiga i mnoštvo studija iz područja književnosti, jezika, povijesti i etnografije Hrvata u Bačkoj. Također je napisao niz studija iz drugih područja.

Svoje radove je objavljivao u znanstvenim publikacijama Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu i u drugim našim znanstvenim časopisima. Brojne svoje članke i studije objavio je u vlastitoj nakladi. Ograničen prostor nam ne dopušta navoditi doista bogatu bibliografiju njegovih znanstvenih radova i studija, nego malo opširnije ćemo se zadržati na analizi njegovih pjesama.

Čitajući pjesme Ante Sekulića, lako ćemo uočiti raznolikost motiva, gdje se posebno ističu izrazi divljenja i ljubavi prema bačkoj ravnici koja mu je draga kada je obasjana ljetnim suncem i kada je obavijena jesenjim maglama. Međutim, životni put brzo ga je odveo od dragih salaša i zato se u njegovoj poeziji osjeća prigušena bol, koja je još više naglašena ranim gubitkom majke.

Bijeli salaši u svojoj osamljenosti i izgubljenosti na širokim prostranstvima bačke nizine izazivaju u njemu blagu melankoliju i neku neobjašnjivu čežnju.

U poeziji Ante Sekulića stalno se osjeća neka prigušena bol i tužna osamljenost koja ga je pratila, jer uvijek se osjećao da je među ljudima siročić, koje uvijek prati nerazumijevanje. Sve to stvorilo je njegov pogled na svijet i na ljude, određujući stil i teme pisanja.

U njegovoj poeziji prevladava blagost i nježnost stiha, a to je postigao pazeći na izbor riječi i pazeći da sve bude izraženo u prikladnom ritmu i melodiji.

Poput Alekse Kokića i Ante Sekulić se divi ljepoti zlatnih klasova, ali nije išao putem oponašanja poznatih pjesničkih motiva, nego našao je svoju autentičnost u stihovima, koji se odlikuju izvornošću u opisima.

U skladu s temom ovog članka treba analizirati veliku grupu pjesama duhovne lirike u poeziji Ante Sekulića. Te pjesme su bogate motivima i izražene su u lijepim pjesničkim slikama.

Kad se pjesniku čini da će oblaci sjete satrti njegovo srce, tada u sumrak stupa u tišinu brama i moli. Sretan je, jer mu je duša zavolila Gospodina. Smiren je i kaže:

*Život mi je pjesma
puna ljepote i bola,
a sreća je moja
zov vrlo dalekih
mojih dragih polja.*

(„U sumraku“, zbirka „Sin nizina“, 16. str.)

U večernjoj tišini kad na žednička polja pada jesenja magla, mladić nalazi smirenje pred svetohraništem pri svjetlu vječnoga svjetla i kaže:

*Tužne večeri ja ćutim,
kraj mene, sasma blizu,
svuda je tišina sveta,
tek negdje, pod plaštem noći
tiho cvili nada daleka.*

*Večeras molim:
Svesilni Bože!
Ja ljubim život,
jer Tebe
silno volim.*

(„Dok hladna jesen...”, zbirka „Sin nizina”, 21-22. str.)

Tišina crkve i molitva pred svetohraništem je izvor mira i smirenja. Ne moli za sebe, nego da Ljubav i Mir kraljuju svijetom, pa kaže:

*No ipak...
dopusti, Gospode dragi,
da zamolim još jedno –
naslonjen na Tvoje grudi:
Daruj mir svoj
krvlju okupanom svijetu
i milosrdan budi.*

(„Pred kraljem mira”, zbirka „Sin nizina”, 23. str.)

Svjetlost vječnog svjetla u tami i miru seoske crkve pruža utjehu mladom pjesniku i on se Isusu obraća kao prijatelju ovim riječima:

*Prijatelju dobri!
Dodi,
posjeti mene,
jer sam Te dugo
noćas čekao.
Umoran sam...
i oči su moje snene.*

(„U sjeni vječnoga svjetla”, zbirka „Sin nizina”, 24. str.)

Poput hrvatskog pjesnika Đure Sudete, koji opisuje tugu bjeline bolesničke bolničke sobe, tako i Ante Sekulić opisuje pričest u bijeloj sobi bolnice:

*Prostrite, sestre, bijele stolove,
Kralj mi je noćas rekao
da će obasjan proljećem
doći.
Kralj me je, sestre, čekao
da mu predam čisti veo
noći.*

(„Pričest u bolnici”, zbirka „Zvona bjeline”, 52. str.)

Opijen mirisom procvalog bagrema u proljetnoj noći, mladi pjesnik pjeva Gospi, izražavajući svoju ljubav:

*Nikada nisam osjetio radost
kao cvjetne svibanjske večeri ove,
jer srce moje željno sreće*

i mladosti vječne

našlo je noćas konačno smirenje svoje...

(„Tajna jedne večeri”, zbirka „Sin nizina”, 31. str.)

Lutajući beskrajnim poljima, čini mu se da mora stati zanesen ljepotom Marijina blagdana. Obraća se Gospi kao punini ljepote i Kraljici čistih visina. Pjeva joj premda mu je glas nekada pun tuge, a pjesma prožeta bolom.

Sve pjesme duhovne lirike Ante Sekulića imaju glavnu oznaku da pjesnik s posebnom pažnjom njeguje pjesničku sliku, bogatu slikovitim opisima i obilježenu posebnim blagim ugođajem. To sve prati blagi ritam i melodija stiha.

Ovo su samo neki od mnogih motiva u duhovnom lirici. A. Sekulića. Analizirajući te njegove pjesme, možemo osjetiti njihovu pjesničku ljepotu. Zato možemo reći da Ante Sekulić spada među naše najbolje pjesnike duhovnih pjesama četrdesetih godina. Međutim, te su pjesme danas posve nepoznate širem krugu čitalaca, jer su objavljene davno u njegovim zbirkama 1941. 1946. god. U trećoj zbirci „Vijenac uspomena” (Zagreb, 1968.) nema pjesama iz duhovne lirike. Također je ostao neprijmčen kad je Đuro Kokša pripremao svoju knjigu „Hrvatska duhovna lirika” (Rim, 1968.)

Ako vrednujemo cjelokupno pjesničko stvaralaštvo Ante Sekulića, mislim da se može tvrditi da je on izraziti pjesnički talenat, ali za nas ostaje tajna zašto su brojne pjesme (osim nekih pod pseudonimom) još neobjelodanjene.

Istina je da Ante Sekulić zadnjih godina nije objavljivao svoje pjesme, ali dosta često se javljao s kratkim pjesničkim crticama u prozi i to najčešće u listu „Marija” (Split) i u časopisu „Marulić” (Zagreb). Posebno treba spomenuti dvije knjižice njegove pjesničke proze: „Željan Boga” (Zagreb, 1972.) i „Pred Gospodinom” (Zagreb, 1976). Objavio ih je pod pseudonimom J. Šimunov i posvetio uspomeni Sluge Božjega o. Ante Antića. U knjižici „Željan Boga” autor je izrazio svoj osobni pristup fra Anti Antiću u znak zahvalnosti za pomoć i zaštitu, potaknut njegovim primjerom svetog života. Druga knjižica „Pred Gospodinom” ima poglavlja: „Oče, Oče moj, Oče naš” (razmišljanje o molitvi koju nas je Krist naučio moliti); „Kristova, jedna, sveta, apostolska Crkva” (razmišljanja o poslanju Crkve u naše burno vrijeme); „Subrat moj svećenik” (izražene su misli o ulozi svećenika danas da budu uz ljude); „Pred Gospodinom” (molitva iskrena i jednostavna). Treba napomenuti da u svojoj zbirci „Pred Gospodinom” Ante Sekulić pjesničku prozu dopunjava stihovima i tako je ostvario lijep umjetnički sklad. Također treba naglasiti da je svojom pjesničkom prozom unio mnogo novih motiva u duhovnu liriku u hrvatskoj književnosti u Bačkoj.

Na kraju treba napomenuti da i u njegovim znanstvenim člancima i studijama ima odlomaka koji su pjesnički nadahnuti. Zato možemo zaključiti da Ante Sekulić nije želio napustiti pjesništvo i to nikada nije učinio.

Ivan Prčić se rodio 19. IX 1901. god. na salašu nedaleko od Subotice, u Gornjoj Čikeriji, koja je sada u sastavu N. R. Mađarske. Roditelji su mu odselili u Gornji Tavankut kod Subotice, ali otac je umro i mati je ostala udovica sa dva nejaka sina.

Osnovnu školu je pohađao u Gornjem Tavankutu (kod sv. Ane). U četvrti razred je išao u Subotici, kamo je svaki dan putovao vlakom.

Školske godine 1912/13. mali Ivan Prčić se upisao u prvi razred gimnazije u Subotici. Poslije završenog četvrtog razreda gimnazije, školske godine 1917/18. upisao se u Učiteljsku školu u Kaloči i primao je novčanu pomoć koja je zavisila od pokazanog uspjeha u školi. Maturirao je u toj školi 1921. godine.

Vratio se kući, ali međuvremeno je stvorena nova granica između Mađarske i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca tj. Kraljevine Jugoslavije. Bačka je ušla u sastav nove jugoslavenske države.

Ivan Prčić je u jesen 1921. god. postavljen za stalnog učitelja na Donju Čikeriju s obavezom da položi razliku, jer je imao mađarsku učiteljsku diplomu. Zatim je bio u raznim školama u okolini Subotice ili u Subotici, zamjenjujući na kratko vrijeme učitelje koji su bili na bolovanju.

Od 1924. god. ponovo je učitelj na Donjoj Čikeriji, ali u jesen 1926. god. teško je obolio od tuberkuloze. Tako je tokom dvije godine bilo kraćih i dužih prekida u službi zbog liječenja kod kuće, ili u bolnici, ili u sanatoriju u Topolščici u Sloveniji. U jesen 1928. god. vraća se ponovo na učiteljsku dužnost na Donju Čikeriju.

Poslije kratkog boravka u selu Stol u srezu Babušnica kod bugarske granice, gdje je telegramske premješten 1929. godine, i poslije kratkog rada u Ministarstvu prosvete u Beogradu ponovo je početkom 1930. god. premješten na Donju Čikeriju. U jesen 1936. god. prešao je u školu u „Zlatnom kraju” u Tavankutu.

U kratkom ratu 1941. god. propala je Kraljevina Jugoslavija i došlo je do mađarske okupacije Bačke.

Ivan Prčić je imao mađarsku učiteljsku diplomu i zato je postavljen za učitelja u selu Tavankutu, ali brzo je morao iz političkih razloga otići u mirovinu. Okupatorske vlasti su to obrazložile da je bolestan i „inače nepodoban za učiteljsku dužnost”.

Za vrijeme ratnih godina i okupacije, osim ove prinudne mirovine, proživio je niz neprilika, ali dočekao je oslobođenje. Odmah, još za vrijeme vlasti Vojne uprave za Banat i Bačku bio je prvi pročelnik za prosvjetu u Subotici i mnogo je učinio na obnovi školstva.

Kad mu je ta dužnost prestala, vratio se u Tavankut i zbog slabog zdravlja je otišao u mirovinu.

Tada slijedi period njegove najveće kulturne aktivnosti.

Ivan Prčić je za vrijeme svoga učiteljskoga rada sa školskom djecom priređivao prikazivanje raznih malih igrokaza. Tako je i poslije oslobođenja skupio grupu mladeži u Tavankutu i s njima je organizirao amatersku sekciju i uvježbavao razne igrokaze. Ta grupa mladeži i amaterska sekcija bile su jezgro od kojeg je nastalo kulturno društvo. Dolaskom drugih učitelja i učiteljica, sazrela je ideja da se u Tavankutu organizira Hrvatsko kulturno-prosvjetno društvo „Matija Gubec”. To je bilo 1946. godine. Poslije nekoliko godina društvo je promijenilo ime i dobilo je naziv koji nosi do danas: Kulturno-umetničko društvo „Matija Gubec”.

Zato možemo reći da je Ivan Prčić jedan od najaktivnijih i najvažnijih osnivača toga kulturnog društva i posvetio mu je velik dio svojih aktivnosti i zalaganja.

Razvio je veliku aktivnost, osobito u dramskoj sekciji, gdje je sa svojim amaterima prikazivao razne igrokaze, od kojih je neke i sam napisao. „Tmoružica“ je imala najviše uspjeha.

Nekoliko godina kasnije mnogo je pomagao oko okupljanja i organiziranja žena i djevojaka koje su od slame izrađivale razne ukrasne predmete. Tada su počele izrađivati slike od slame i nazvali su ih „slamarke“.

U okviru KUD „Matija Gubec“ u Tavankutu, 1961. god. osnovana je Likovna kolonija slikara amatera, a njima su se pridružile i „slamarke“. Kolonija je radila niz godina i okupljala je „slamarke“ iz Tavankuta, Đurdina i Starog Žednika. Njihovi radovi i slike od slame postale su poznate širom naše Domovine i mnogo šire, jer je priređeno niz uspješnih izložbi.

Kad je Likovna kolonije (oko 1974. god.) prestala s organiziranim radom, „slamarke“ su i dalje samostalno nastavile svoj umjetnički rad, ali rijetko imaju prilike za izlaganje.

Ovim stalnim radom Ivan Prčić je ostavio dubok trag u kulturnom razvitku svoga sela Tavankuta, gdje i sada živi.

Ivan Prčić je stariji od svih pjesnika o kojima smo govorili kao nasljednicima Miroљuba, ali nije bio uključen u grupu hrvatskih pjesnika u Bačkoj između dva rata.

Među tužne sudbine hrvatskih i drugih pjesnika treba uvrstiti i nesretnu sudbinu pjesnika Ivana Prčića.

On je počeo vrlo kasno pisati pjesme. Prve zapisane pjesme potječu iz 1940. god. Zatim on i dalje niz godina je pisao pjesme, ali ih je pomno čuvao od oka i uha književne javnosti i čitalačke publike. Objavio je u tom periodu vrlo malo i to anonimno ili skriveno pod pseudonimom Stipan Privančić u nekom kalendaru ili novinama (na pr. „Naš kalendar“, Sombor, 1944. god.; „Subotička Danica“ 1945. i 1946. god.) Ako je nekom uredniku poslao svoje pjesme, to je učinio anonimno ili pod pseudonimom, čekajući hoće li to biti prihvaćeno i objavljeno.

Za njegove pjesme znao je samo najuži krug poznanika, jer je u prikladnim zgodbama njima čitao svoje pjesme i to većinom one vesele i šaljive. Međutim, one tužne pjesme, koje naziva „jauk duše“, skrivao je daleko od javnosti. Nije našao snage da s njima iziđe pred širi krug čitalaca. Bilo mu je neprijatno iznositi pred javnost ono što je sakriveno u skrovitoj tajnosti pjesnikovog srca kao najiskreniji ljudski osjećaj.

Ivan Prčić nije imao snage da istupi pred književnu javnost i da joj se nametne, a ta književna javnost nije imala razumijevanje da ga podstakne, prihvati, podrži i prizna mu zasluženu vrijednost. Kao osamljenom pjesniku u kulturno poluosnuloj seoskoj sredini i zabiti itekako je bila potrebna podrška i podsticaj ljudi od pera iz naših kulturnih središta, pa da se i on uključi u književni život časopisa i drugih publikacija. Toga, na žalost, nije bilo. On je ostao osamljen i prepušten sam sebi.

Ivan Prčić je svoje pjesme sabrao u zbirku „Zrnca biserja“ otipkanu strojem, ali dugi niz godina bila je nepoznata javnosti i nije objavljena kod izdavača.

Ipak, sedamdesetih godina ta je šutnja donekle prekinuta. U zbirci „Antologija poezije bunjevačkih Hrvata“ koju je objavila Matica hrvatska u Zagrebu, 1971. god.

ima četiri pjesme Ivana Prčića (210-213. str.). Tih godina objavili su njegovu suradnju Katolički godišnjak, Zagreb, 1968. i Subotička Danica, 1971. god.

Za proslavu svoga osamdesetog rođendana Ivan Prčić je u vlastitoj nakladi objavio svoju zbirku pjesama „Zrnca biserja” (Subotica – Tavankut, 1981. god.)

To je najljepša proslava pjesnikovog rođendana, jer ta knjiga ostaje kao dokument o njegovom životu i pjesničkom stvaranju. Radi lakšeg pregleda, zbirka je podijeljena na sedam ciklusa: Divojčice bile golubice; Svaka šala dušu blaži; Ljubav je bol; Tavankut – selo moje milo; Hrvatske legende; Mene more misli mnoge; Na Golgoti samovanja.

Obzirom na određenost teme ovog predavanja, analizirat ćemo samo one cikluse koji spadaju u taj okvir.

Posebnu pažnju zaslužuju pjesme koje se odlikuju humanom misaonošću.

Razmišljajući o besmislenim ratovima tokom ljudske povijesti i prestrašen misli da čovječanstvo ima ratna sredstva da uništi samo sebe, pjesnik Ivan Prčić je o toj temi napisao nekoliko potresnih pjesama.

Lucifer je odvrćao ljude od poslušnosti Bogu i nagovarao ih da jedu sa drveta Znanja Dobra i Zla, obećavajući im svoje znanje.

Praroditelji počеше zabranjevo voće

brat’...

I tako se u samom prapočetku rodio i

r a t

kada Kain kijačom tresnu svog brata

Abela,

kada od b r a t a pogibe b r a t!

I taj krvavi mlaz prvi

nastaviše potoci, rijeke, oceani

prolivene bratske krvi, jer

Svjetlonoša Lucifer – bio je f e r!

Bio je fer

prema potomcima Kaina svih vremena

dajući im p r o s v j e t u

i z n a n j e

za spravljanje sve boljih i boljih

alata

za sve bolje i bolje uzajamno

klanje i ubijanje.

(„Lucifer je bio fer”, 153. str.)

Poslije kijače Kaina čovjek je izmišljao novo sve strašnije oružje dok nije došao najveći dar Lucifera – atomska era. Zaista, vidimo da je Lucifer bio fer prema potomcima Kaina.

Zato pjesnik, užasnut nad svim stravičnim slikama, kaže u drugoj pjesmi:

*Ala žalim čovika!
Jer od vika pa do vika
Od pradavna pamtivika
Sudba mu je samo r a t!
Trči... radi... prikida se,
Al' ne za se,
ni za dicu – porodicu,
Već
Za r a t!*

*Trpi žegu... žeđu... zimu...
Golotinju...
Trpi glad... trpi jad...
A rad čega...? Radi čega...?
Sve
Za r a t.*

(„Čovik – brat”, 150. str.)

Pjesnik je ganut nad teškom sudbinom i strašnim stradanjima čovjeka u ratu kada mora ubijati drugog čovjeka, svoga brata. Ta pjesma kao da završava vapajem:

*Oj, čoviče stradalniče,
Nesrićniče,
Kad će doći ono doba
Da ne moraš sve od sebe
– i sam sebe –
Za rat dat?!
-*

*Kad ćeš jednom
Sve plodove svoga rada
Za se brat?!
Kada li će jednom čovik
S v a k i č o v i k
Jedan drugom biti b r a t,
Životu se radovat
Navistiti
R a t u – r a t?!
-*

(„Čovik – brat”, 151. str.)

Ljudi, braća isukana mača idu na juriš, a zatim jedan pored drugog leže u miru i umiru. Ali, najveća je nesreća u tome što se sve te strahote opravdavaju borbom za velike ideje i za to padaju milijuni ljudskih žrtava.

Ljudski gledano, najtoplije i najiskrenije pjesme Ivana Prčića su one koje se nalaze u ciklusu „Na Golgoti samovanja”. Obradene su dvije osnovne teme: žalost zbog smrti majke i osamljenost u životu.

Smrću nane, pjesnik je izgubio svoj najveći oslonac u životu, jer ona ga je nesebičnom ljubavlju štitila i vodila. Svaka druga ljubav prema toj ljubavi je kao iskra prema sjaju sunca. Poslije mamine smrti osjetio je udarce ljudi kojima nijedan ideal nije svet. Ta dirljiva ispovijest pred pokojnom nanom opisana je u pjesmama „Mojoj nani“, „Čestito sam Materice“, „Tužan Božić“ i „Jauk duše“.

Nana je umrla i ostavila svoga sina među ljudima, ali

Hiljadu dana

Otkako mi umrla moja nana

I od tada – hiljadu jada

Ranilo je srce moje

Sa hiljadu rana.

(„Mojoj nani“, 165. str.)

Ali, kad je na blagdan, na Materice otišao obići grob svoje nane i da joj kaže kako nikog nema, čini mu se da je čuo blage riječi:

„Moj Ivane... Moj Ivane!

I iz groba tebe nana

Prati srca uzdrhtana...

Usputna si voćka sama,

Na dohvat ti svaka grana,

Pa ih lomi ko god hoće,

Trgajući sa njih voće.

Zlih je puno, dobrih malo...

Otprije se to već znalo,

Samo ti to nisi znao

Pa zato si smalaksao”;

(„Čestito sam Materice“, 169-170. str.)

Osamljenost je uvijek teška, ali je najteža na obiteljske blagdane kao što su Badnja večer i Božić kada se svi vesele sa svojimima. Zato pjesnik o tim blagdanima kaže:

Raduju se roditelji,

S njima i njihova dica,

Raduje se oko jelke

Cilokupna porodica.

Samo meni – samohranom –

U Božićnoj Svetoj Noći

Jeca srce u samoći.

(„Tužan Božić“, 175. str.)

Dok je u seoskoj crkvi prisustvovao liturgijskim obredima Velikog Petka, u duši doživljava stradanje najvećeg Patnika i nameće mu se slika vlastite patnje:

*Dan za danom,
godinama
sve to novim klinovima
prikiva me život
na križ Kalvarije
da krvarim
na Golgoti samovanja.*

*Oko mene i uz mene
baš nikoga,
ni lupeža lijevoga,
ni desnoga,
ni tuđina, a ni svoga.*

(„Na Golgoti samovanja”, 189. str.)

Kao što petuniju, koja je izrasla na stazi, svi nemilo gaze i lome, tako i pjesnik osjeća da ga na životnom putu stalno gaze i lome, ali ne mogu ga slomiti („Petunija na stazi”, 171. str.)

Život kao da ga je privezao za stub sramote i na obelisk smiješnosti, okovanog lancem nerazumijevanja. („Vajar riječi”, 181. str.)

U tim časovima osamljenosti iz duše se izvio vapaj za djecom nerođenom, a željenom i u pjesme pretočenom. („Dica moja nerođena”, 185. str.)

Ivan Prčić je najsažetije izrazio svoje osjećanje života u dvije pjesme, i to: „Zrnca biserja” koja je stavljena u ovoj zbirci kao uvod, i pjesma „Epitaf za pjesnika” koja je stavljena kao zaključak. Tako te dvije pjesme zaokružuju čitavu zbirku.

U pjesmi „Zrnca biserja” (3. str.) pjesnik je na slikovit način izrazio kako su nastale njegove pjesme. Kao što školjka uzročnike svoje boli obavija biserom, tako pjesnik svoje boli obavija stihovima.

U pjesmi „Epitaf za pjesnika” (193. str.) je potresna ispovijest: Živio je među ljudima, ali sam, jer ga nisu znali vidjeti i čuti, a čitavog života bio je pjesama rob.

Za navedene pjesme i još mnoge njima slične možemo reći da su potresno svjedočanstvo ljudske patnje i osamljenosti.

S druge strane, čitava zbirka „Zrnca biserja” je zanimljiva, jer pokazuje do kojeg je stupnja pjesničke vještine došao Ivan Prčić kao pjesnik, bez učenja i utjecaja raznih pjesničkih stilova i pravaca.

Da je bio uključen u književni život i u književne krugove između dva rata i poslije oslobođenja, sigurno bi se drugačije razvijao, a ovako možemo vidjeti što je stvorio prepušten sam sebi.

Ivan Prčić je rođeni pjesnik. Ima bogatu maštu, bogat riječnik i vrlo lako stvara stihove. Dovoljan je neki povod i pjesma je rođena, riječi teku kao bujica, spontano same od sebe.

Zato su mu pjesme jednostavne i iskrene, a mnoge su prožete dubokom misaonošću i osjećajnošću. Sve su nastale kao plod doživljaja ili razmišljanja. Zbog toga

Ivan Prčić znade napamet mnoštvo svojih stihova i pjesama, jer su dio njegovog života, dio njega samoga.

Treba istaći neke stilske osobine njegovih pjesama. On je najveću pažnju obraćao na ritam i svaka pjesma ima svoju melodiju riječi. Pjesnik je dobro osjećao zvučnost pojedinih suglasnika i njihovim ponavljanjem postigao je melodioznost stihova i pjesme u cjelini. Ritam je također postizao izmjenom dugih i kratkih stihova s pauzama na potrebnim mjestima. Tako je ritam prilagođen sadržaju pjesme u cjelini. Tako su pojedine pjesme mala melodiozna cjelina sa svojim ugođajem.

Premda Ivan Prčić nije poznavao pojedine pjesničke stilove i pravce, ipak je nastojao da otkriva nove forme stiha i nove teme. Izražena je vječna ljudska težnja za lijepim izrazom i izričajem.

Ova zbirka pjesama je svjedočanstvo o pjesnikovom stremljenju prema trajnoj ljepoti umjetnosti.

Objavljivanjem svoje zbirke „Zrnca biserja” Ivan Prčić se uključio, premda dosta kasno, u krug hrvatskih pjesnika u Bačkoj i zauzima svoje časnno mjesto.

ZAKLJUČAK

Ovo je samo djelomična slika duhovne lirike u hrvatskoj književnosti u Bačkoj.

Možda je nekim pjesmama ili nekim pjesnicima učinjena nepravda zbog nepotpunog prikaza, ali sve je to usljed ograničenog vremena i prostora ovoga predavanja.

Ipak možemo sa zadovoljstvom i sa sigurnošću reći i istaći da je hrvatska duhovna lirika u Bačkoj bogata i može po svojoj ljepoti i vrijednosti ravnopravno stati uz bok i u red s ostalim našim hrvatskim i drugim pjesnicima.

Zato moramo sve učiniti da te naše pjesme postanu poznate i pristupačne našim čitaocima svih generacija.

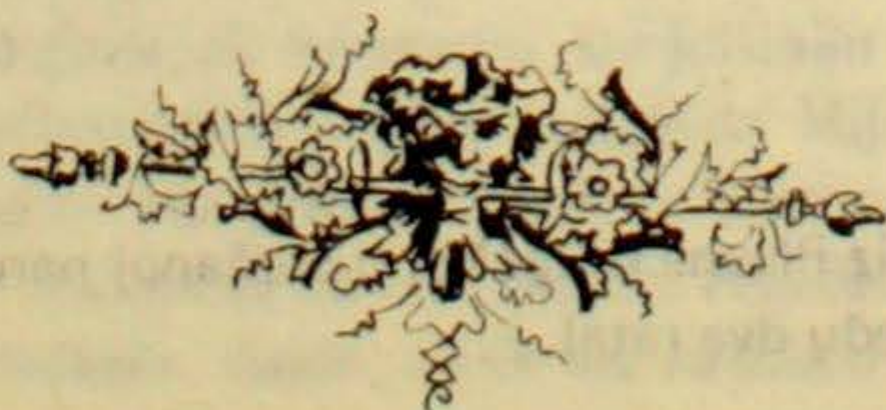
A na tom području nikada nije dosta ono što je učinjeno.

Subotica, 4. VIII 1986.

Napomena:

Odlomci ovog referata pročitani su 13. VIII 1986. god. na Znanstvenom skupu koji je organiziran u Subotici od 12. do 14. kolovoza 1986. god. u okviru proslave 300. obljetnice obnovljenog crkvenog života među vjernicima Hrvatima u Bačkoj.

Čitao je vlč. Andrija Anišić.

Šokac i Šokica iz Plavne u Bačkoj u svečanoj narodnoj nošnji
(Snimljeno između dva rata)

IZDAVAČKO – PUBLICISTIČKA DJELATNOST CRKVE MEĐU HRVATIMA U BAČKOJ

U V O D

Živimo u vrijeme visoko razvijenih sredstava društvenog priopćavanja. Informacije o događajima u domovini i u svijetu dopiru do nas preko radija, TV, filmova, videokaseta. Okruženi smo mnoštvom novina – dnevnih i tjednih. Okruženi smo mnoštvom časopisa i knjiga... Na dohvat su nam ruke i mnogi crkveni listovi, časopisi i knjige. I zato, da bi u takvoj situaciji izdavačke djelatnosti danas mogli uočiti pravu veličinu izdavačko-publicističke djelatnosti Crkve među Hrvatima u Bačkoj, koju su započeli velike duhovne vođe i preporoditelji našega naroda biskup Ivan Antunović, Pajo Kujundžić i Blaško Rajić sa svojim suradnicima, moramo se vratiti u mislima stotinu godina unatrag, kad izdavačko-publicistička djelatnost, općenito nije bila tako razvijena, a osobito nije bila razvijena među vjernicima Hrvatima u Bačkoj, o čemu svjedoče mnogi povijesni pisani dokumenti. Tako u Subotičkoj Danici za 1941. godinu čitamo:

„Poslije prestanka Antunovićeve ‚Bunjevačke i šokačke vile‘ i ‚Subotičkog glasnika‘ Kalora Milodanovića 1876. Bunjevci i Šokci nijesu imali nikakvih novina ni kalendara. Narod je ostao bez ikakve duševne hrane. Naši neprijatelji su se radovali. Olakšan im je bio rad u odnarođivanju našega puka. Antunovićeви učenici odmah su uočili ovu veliku opasnost. Sastajali su se i dogovarali kako da spase lađicu našega naroda u buri i oluji. Pajo Kujundžić sazove 1883. godine svoje istomišljenike na zajednički dogovor. Izložio im je da bi trebalo izdavati jedan kalendar za narod. To je najkorisnija knjiga, jer dopire do najsiromašnijih slojeva, a imaju ga i imućnije i otmenije kuće. ‚Ako smo radi, dakle, da nam kakova misao do sveg naroda dođe, pošaljimo ju putem kalendara i uspjet ćemo‘, kaže Pajo Kujundžić svojim drugovima. Mijo Mandić zagovarao je novinu ili časopis. ‚Neka bude zalogaj, nek se navraća samo i misečno u narod, obavistit će ga o onom što je najnužnije. Hoću novinu, da izvišćuje narod o događajima, ali što manju, što jeftiniju novinu, da ne bude teret ni suradnicima ni početničkoj našoj publici‘, odgovori Mijo Mandić. Raspravljali su o ovim prijedlozima. Oba su bila dobra. Morali su brzo odlučiti, jer svaki je čas bio skup. Bilo je u pitanju opstojanje našega naroda. Prijedlog Paje Kujundžića se brže i lakše mogao ostvariti. Odluče, dakle, da će već za iduću godinu izdati ‚Danicu‘. Ka-

ko je Pajo Kujundžić ovo zamislio i obrazložio svojim drugovima, tako je ovu zamisao i ostvario. Godine 1883. u tiskari Šime Prčića objavio je „Danicu“ za 1884. godinu. Usvojili su kasnije i prijedlog Mije Mandića, pa je 15. siječnja 1884. godine izašao prvi broj „Nevena“. Tako se porodi „Neven“ i „Danica“ kao brat i sestra iz jedne te iste zamisli: dvoriti narod, pobuđivat zanimanje za otmenijim svitom“ (1).

To je bio početak. Tako je Crkva među Hrvatima u Bačkoj započela dvoriti svoj narod ne samo govorom i propovijedima, nego i pisanom riječi. Ova „dvorba naroda“ nazire se sa svake stranice Subotičke Danice, Nevena, Klasja naših ravni, Kola mladeži i drugih izdanja.

Moram ovdje radi pojašnjenja reći koju riječ i o „Nevenu“ (1884.), o počecima „Subotičkih novina“ (1893.) i „Klasju naših ravni“ (1935.) jer ih u ovom kratkom izlaganju više neću izričito spominjati, budući da ova izdanja nisu izlazila izričito pod okriljem Crkve, premda, kad ih uzmemo u ruke, možemo odmah uvidjeti da ona isto tako tretiraju teme vjerskog i crkvenog života, uz one teme iz narodnog, čisto kulturnog života, baš kao i Subotička Danica i Subotičke novine kad su prešle u ruke Crkve, tj. kad je glavni i odgovorni urednik postao svećenik Blaško Rajić (1931. god.).

U ono vrijeme Crkva i Država nisu bile toliko odijeljene, a Subotica se smatrala katoličkim gradom, tako da nije bilo odijeljenosti i jasne distinkcije „crkveno“ – „društveno“, kao danas. Ovu tvrdnju potkrijepljujem citatom iz Subotičke Danice za 1896. godinu u kojoj o Subotičkoj Danici, Nevenu i Subotičkim novinama čitamo slijedeće: „„Neven“ i „Danica“ su dvije mezimčadi. Rodili su se u krilu roda bunjevačkog. Dosta kasno, ali tim su rado viđeni i primljeni gosti u rodu bunjevačkom. Kao brat i sestra sastaju se u krilu majke svoje, naroda bunjevačkog. Jedno drugo ljube, njeguju i zagovaraju. Jedno drugo podpomažu i priporučavaju. Narod im se raduje i svesrdno prima, jer dok drugi narodi sijaset prijatelja imaju u štampi, dotle našem rodu je ovo prijateljstvo posve manjkalo. So tog „Neven“ i „Danica“ kao plod duha svoga, kao porod utrobe svoje rado primaju i vesele se što evo i glasa srca njenog nalazi odziva u najvirnijim glasilima bunjevštine u „Nevenu“ i „Danici“...” (2). Govoreći dalje o „Danici“ kaže: „Danica je rođena sestra Nevenova koju uređuje isto uredništvo, pišu isti pisci kao: Seljanin, Miroljub, Gromović, Krunoslav, Ratanski i Staniša i ostala braća” (3). A za Subotičke novine veli: „Ovima se kao starijem bratu i sestri pridružila nova sestra pod imenom „Subotičke novine“ godine 1893. I ovo troje danas zastupa i čini bunjevačko novinstvo (...) po ovom krasnom početku nadamo se i boljoj budućnosti. Bog nas blagoslovio” (4).

1935. godine pridružit će im se i vanpolitički list „Klasje naših ravni“ koji je izlazio pod okriljem Pučke kasine.

Kako smo iz ovih par navoda mogli uočiti, poslije Antunovićeve „Bunjevačke i šokačke vile“ izdavačko-publicistička djelatnost Crkve među Hrvatima u Bačkoj odvijala se kroz „Subotičku Danicu“, „Neven“ i „Subotičke novine“. Svi su oni imali jedan te isti program koji je malo po malo izbijao na površinu, da bi 1940. godine postao posve očit i jasan svima, tako da u „Subotičkoj Danici“ za 1940. godinu čitamo: „Program našeg književnog i žurnalističkog rada pod okriljem Subotičke Matice je sasvim jednostavan. Sav se naš rad usredotočuje u tri riječi: Bog, narod i prosvjeta. Bog je naš vječni Otac, osnov vjere naših otaca, koja nam je i u najtežim

časovima davala nesavladive snage za otpor, samoodržavanje i pobjedu. Bog i njegova pravda su bile riječi upisane u srca naših slavnih preda kada su se mačem u ruci borili za „Krst časni i slobodu zlatnu“, a te iste riječi lebde pred očima naše današnje generacije koja se djelom i riječju bori da među nama zavlada kraljevstvo Kristovo. Zato je Bog naš glavni i prvi cilj.

Narod je druga točka našega programa. I to naš hrvatski narod. (...) Mi hoćemo svoju zasluženu slobodu koja nam kao bačkim Hrvatima po vječnoj pravdi pripada. (...)

Svaki narod k sreći dolazi preko prosvjete. Mi smo bački Hrvati bili dugo vremena zapostavljeni. Nijesu nam dali da se slobodno razvijamo, da kulturnim radom dižemo svoje ljude, da na izvorima znanja i umijeća utažimo žeđ svoje duše. (...) Bili smo potisnuti na svim linijama. No, mi nijesmo ni jedan čas klonuli. Ni časak se nijesmo odrekli svoga programa. I zato je naš rad okrunjen pobjedom. I zato sada još više okupljamo snage, da zdravom kršćanskom i hrvatskom prosvjetom usrećimo svoj narod. Sve sile ulažemo za Boga, za naš hrvatski narod i za hrvatsku prosvjetu” (5).

Pogledajmo sada kako se odvijao ovaj program. Pođimo kronološkim redom.

1. BUNJEVAČKE I ŠOKAČKE NOVINE

Poslije priprema, koje je obavio Ivan Antunović, pojavio se 19. ožujka 1870. godine u Kaloči prvi broj Bunjevačkih i šokačkih novina kao nedjeljni od stranaka nezavisan politički list. Ponikle na ilirskim tradicijama, slijedeći običaj onog vremena te novine su imale i književni dodatak. U prvo vrijeme od trećeg broja imale su „Nadometak“, a kasnije „Bunjevačku i šokačku vilu“.

Izlazile su na četiri strane maloga četvrtinskog formata.

Izdavanje novina na „bunjevačkom jeziku“ u Ugarskoj u ono vrijeme bio je pravi podvig, jer je bio nedostatak tipografskih radnika koji su znali jezik kojim su ove novine izlazile.

I pored svih poteškoća „Bunjevačke i šokačke novine“ su izlazile redovno do kraja 1872. godine i tada su poslije 146 objavljenih brojeva prestale izlaziti.

Različite poteškoće su natjerale Ivana Antunovića da prestane sa izdavanjem novina, posljednji broj je izašao 26. prosinca 1872. godine, ali je dalje izdavao „Bunjevačku i šokačku vilu“, koja je od 1871. izlazila kao dodatak „Bunjevačkih i šokačkih novina“, a od 1873. izlazila je dvonedjeljno.

Od 1875. godine „Vilu“ uređuje suradnik Ivana Antunovića, Blaž Modrošić.

U kolovozu 1876. god. izašao je posljednji broj „Vile“.

No, o tome će biti više riječi prilikom komemoriranja 100. obljetnice smrti biskupa Ivana Antunovića, 1988. godine.

2. SUBOTIČKA DANICA

Kako se rodila „Danica“ već smo čuli u naprijed spomenutom članku dr Matije Evetovića u kojem on, između ostalog, još kaže: „Izdavanje i uređivanje Danice

zasluga je Paje Kujundžića. Njegovi drugovi pisali su članke i pjesme. On ju je uređivao a mnogo puta je napisao i većinu članaka. Narod je svesrdno primio ovaj kalendar. Starije i mlađe sile okupile su se oko urednika Paje Kujundžića i svojom suradnjom pružale su svome narodu hranu i utjehu. Od 1884. godine 'Danica' je svake godine redovno dolazila rodu u pohode. Nije izlazila samo za vrijeme rata od 1915. god. do 1918. god. Godine 1919. izašla je u novoj opremi da naviješta bunjevačkim i šokačkim Hrvatima zoru novoga dana. I sada izlazi redovno svake godine (do 1941)" (6).

Na žalost to svoje redovno izlaženje prekinuo je II. svjetski rat. Poslije rata Subotička Danica je objavljena za 1945. i 1946. god. Zatim u izdavačko-publicističkoj djelatnosti Crkve u Hrvata u Bačkoj nastaje velik prekid. Subotička Danica je ponovo „podvorila” svoj narod tek 1971. godine, a izašla je i 1972. Onda ponovo nastaje prekid u tom nizu; ponovo se pojavljuje na svoj 100. rođendan, 1984. godine, a izašla je i 1985. i 1986. godine. U pripremi je i za 1987. godinu.

Možda je vrijedno ovdje spomenuti kakav je bio naziv ovom bunjevačko-šokačkom kalendaru dok se nije ustalio naziv „Subotička Danica”. 1, 2 i 3. godište ima naziv: „Bunjevačko-šokačka Danica ili subotički kalendar”. Godište 4. i 5. ima naziv „Nova Danica ili bunjevačko-šokački kalendar”. 6-9. godište naziva se „Danica ili bunjevačko-šokački kalendar”. Od svog X. godišta (1894.) ustaljuje se naziv: „Subotička Danica – bunjevačko-šokački kalendar”.

Subotičku Danicu uvijek je uređivalo uredničko vijeće na čelu sa glavnim urednikom. No zanimljivo je pripomenuti da je Subotičku Danicu za 1920. god. izdalo uredništvo „Nevena”.

Publikaciji koja izlazi dugi niz godina sigurno su udareni dobri temelji, pa tako i Subotičkoj Danici. Pajo Kujundžić, osnivač i pokretač Subotičke Danice udario je doista duboke i čvrste temelje. O tom svjedoče i njegovi uvodnici za prva tri godišta Danice.

Pajo Kujundžić ne samo da je bio pokretač Subotičke Danice, nego je on prvu Danicu gotovo sam napisao i sastavio. O tom svjedoči Mijo Mandić: „I dok smo mi o nikim poteškoćama razmišljali i na našu lošu književnu spremu se pozivali, dotle je Pajo Kujundžić gotovo sve gradivo za kalendar sam napisao i sa subotičkim štamparom Šimom Prčićem je udesio kako da se kalendar za 1884. godinu izdade.

Raspačavanje toga našeg kalendara obavljao je Pajo Kujundžić i štampar Šime Prčić, a pomagao je subotički knjižar Đuro Kreči.

Naravno, velike koristi ovom prigodom ne biše, jer je kalendar samo u pet-šest stotina primeraka bio otisnut, ali moralna korist je bila velika.

Svi mladi i stariji bunjevački popovi, fratri i nekoji učitelji zauzeše se za „Subotičku Danicu”, a narod je nju svojski prigrlio u Subotici i u našim selima” (7).

Ono što je Paju Kujundžića neustrašivo tjeralo naprijed bez obzira na sve poteškoće na koje je nailazio, iznio je on sam u spomenutom uvodniku prvoj Danici za 1884. godinu, pod naslovom „Može li se štogod spasiti od propasti za nas?”. On kaže:

„Na to pitanje ja evo u sporazumu sviju svistnijih rodoljuba odgovaram da se pametnim i shodnim trudom mnogo dobra lipe didovine, mnogo dragocinja... što je naše pravo narodno, može spasiti. Ali ja ovom prilikom samo ovo dragocinje želim

našim rodoljubima priporučiti što nas čini da smo lično Bunjevci" (8).

Pajo Kujundžić nadalje osuđuje nerad i nemarnost naših ljudi koji su se zahvaćeni tadašnjom situacijom počeli stidjeti svojih „dragocjenosti". No, i usprkos tog velikog propusta, još ima nade za oživljavanje i napredak. On piše: „Sad pak pitam šta smo u ovoj struci u korist roda našega, našega jezika i narodnosti učinili? Baš ništa, draga braćo i sestre! Stidili smo se naše najlipše krasote koju smo baštinili od naših roditelja. Zabacivamo najsjajnije dragocinje što sam malopre naveo. Ovo ne bih reko da bi bio grijh našega naroda, jer su njega sirotog njegova sudbina i nemarni izobraženi sinovi toliko pogazili da se sam sebe počeo stiditi i prijanjati za tuđim" (9).

No i usprkos teškoj situaciji, još nije sve izgubljeno. Zato on daje konkretne prijedloge što je potrebno raditi da se naše „dragocinje" sačuva: „Pa uzprkos tome što je naš narod počeo zaboravljat da je svaka narodna pisma alem-kamen njegovog duhovnog života da je svaki vir pripovidaka ili pisama, bile ove ljubavne ili junačke, ogledalo u kojem se može ogledati grad ili selo u kojem su nikle. Velim da ovo sve još nije propalo, ili barem mnogo bi se moglo još oteti od propasti. Jer, još uvijek možemo čuti da jedan dida zna dobro pripovidat ili jedna baka krasno grokti pisme junačke. Opet na drugom mistu jedna divojčica umiljato umi pivat pisme ljubavne. Ako ne zna da još i danas najkrasniji običaji vladaju kod mnogih bunjevačkih kuća starovinski : na Božić, na poklade, Uskrs, Veliku nedilju, Cvitnu nedilju i na druge blagdane; dalje na prelu, svinjokolju, dožejancima i drugim izključivo bunjevačkim svečanostima. Napokon, jedna Bunjevka ili Šokica sasvim različito odilo nosi od svih inih naroda na toliko da ju iz daleka možeš upoznati" (10).

Ako otkopamo ovo zakopano blago „osvidočiti ćemo se da smo nedostojni sinovi naših didova, da smo slavu i diku naših pradidova zakopali; da, zakopali, al' tako da ju nismo ni križem obilježili", ističe Pajo Kujundžić (11).

Značajno je i njegovo razmišljanje o jeziku. „Ovaj jezik (ikavica) bi mogao i moro kod nas postati književnim jezikom i onda bi mogli biti sigurni da će nam svaki Bunjevac i Šokac razumiti novinu i rado će ju čitati, a pisac će lakše pisati. Pomoću toga jezika će nam doći narod do prosvite i do napridka" (12).

O velikoj ulozi narodnih običaja napisao je slijedeće: „Stari bunjevački običaji, ukoliko smo ji dobrima i shodnima upoznali u ponašanju i u odići, još i tu će nam korist doneti da će priteći u pomoć moralnom našem društvenom životu. Jer nepobitna je istina da je misto mnogih bunjevačkih i šokačkih običaja gori i tuđ primljen... Naši stari običaji su bili štit pobožnosti i narodnosti. Gdi oni nestaju, tamo pobožnost i narodnost ginu, ako još nisu sasvim izginuli, što žalosno, ali istinito svi-doći iskustvo" (13).

Sigurno je zanimljivo i važno uočiti kako Pajo Kujundžić u svom uvodniku gotovo nijednom riječju ne dotiče religiozne poteškoće. To pitanje sigurno u ono vrijeme nije bilo tako aktualno. Ljudi su bili vjerni Bogu i Crkvi. O tom svjedoči i članak pod naslovom „Od Velike Gospe do Božića" u Subotičkoj Danici za 1919. godinu, u kojem autor tvrdi: „Bunjevci i Šokci po naravi golubije su ćudi, nakloni su pobožnosti. Sav njihov obiteljski i društveni život pripleten je virskim odnošajima. Kad spominje kogod vrime kakvog događaja, ne poziva se na kalendarski misec i dan, već govori: bilo je to oko Miholja; rodio se na Veliku Gospu; umro je na Lucin dan itd." (14).

Stoga se Pajo Kujundžić i u uvodniku za 1885. i 1886. god. zadržava na tumačenju kulturnih, odnosno ekonomskih vrijednosti. Čovjek je tjelesno biće i zato je važan i njegov tjelesni život. Nema ni duhovnog ni kulturnog napretka bez ekonomskog razvoja, ali to vrijedi i obrnuto. U uvodniku za 1885. godinu pod naslovom „Rič za napridak” Pajo Kujundžić poučava svoje čitatelje što je potrebno činiti da bi jedan narod mogao ekonomski napredovati. Najprije opširno i znalački tumači kako je prvi uvjet ekonomskog napretka čuvanje materijalnih dobara, a prije svega čuvanje i dobra obrada zemlje. Drugi uvjet ekonomskog napretka je štednja. O tom problemu on izričito kaže: „A šta će značiti rič štednja? To je: Svaki dan jedan novčić manje potrošiti, nego što dotiče. Ovo je najsigurniji način napridovanju u zemaljskom dobru. (...) Važnija i svetija je dužnost ona štednja po kojoj čoviku nije slobodno na dan više potrošiti nego koliko je dobio, ili koliko mu dotiče po pametnom proračunu” (15).

Sve ovo ukazuje na činjenicu da je Pajo Kujundžić uz to što je bio dobar svećenik bio i dobar poznavalac ekonomskih prilika na kraju 19. stoljeća, te je mogao davati tako konkretne savjete.

Poslije pouka o „dobrom gazdovanju” progovorio je o pijanstvu kao „rak-rani” našeg naroda. Upozorava na teške posljedice pijanstva i potiče i poučava „pijanca” kako će se osloboditi tog narodnog poroka. On između ostaloga piše: „...Nije mi slobodno zaboraviti i ne spomeniti onu otrovnu rak ranu na tilu naroda našega, koja staje na put istrajnom radu pa i samoj volji za radom. Staje na put pametnom gazdovanju i štednji. Mraz prođe čovika, strah mu srce obuhvaća kada čovik pogleda kroz narod i vidi kako silnu robiju ima pijanstvo među Bunjevcima i Šokcima. Rakija i vino to im je bog. Ne mare oni ništa za dušu, za zdravlje, za dicu ili za dobro svoje...” (16).

Na kraju ovog svog uvodnika za drugo godište Danice Pajo Kujundžić vrlo pobudnim i toplim riječima obraća se svom narodu: „A ti, dragi brate, da si kaki malen, da si siroma, pomisli da si član jednog naroda čiji život od tvoga zavisi, dobro stanje od tvoga dobrog stanja zavisi” (17).

Jedna tema, koja je u Danici vrlo česta i aktualna, jest pitanje jezika. O tom pitanju najznačajniji je njegov članak „Bunjevački i mađarski jezik jednako su uvit napridka našega: triba da ji učimo”. U tom članku on između ostalog piše: „Doduše ne znam da li ima naroda na svitu koji se svojevolumno odrekao od jezika svoga. Mislim da ni čovika pojedinog, čovika svistna i razumna nećeš naći a da ne poštiva jezik maternji kao niku svetinju. (...) Pa opet mislim da ću uslugu činiti braći svojoj, govoreć nešto malo o našoj dužnosti prema jeziku...” (18).

Tumačeći zašto je napisao taj članak, on kaže:

„Jedina korist i napridak roda moga lebdi mi prid očima kad izričem da za sigurno izobraženje Bunjevcu triba isto tako materinski jezik kao i svim ostalim narodima. Nije prosta izmišljotina narodnosti to kada se materinski jezik brani, uči i uveličava, nego to je jedan uvit uz koji samo može narod napridovati sebe izobraziti i druge jezike naučiti” (19).

Smatrao sam potrebnim vidjeti kakvi su bili „temelji” Subotičkoj Danici i zato sam se malo duže zadržao u ovom dijelu svoga izlaganja upravo na ovim uvodnicima prvih Danica.

U drugom dijelu htio bih malo prelistati sve Subotičke Danice i zaviriti malo u njihov sadržaj. Jako je teško iz preobilnog blaga, koje se krije u tom velikom „rudniku“, izvući ono što je najvažnije i što je najzanimljivije. Zadaća je ove generacije i budućih generacija napraviti neku bibliografiju Subotičke Danice. To bi sigurno uveliko pomoglo svima onima koji bi htjeli pisati o raznim problemima Crkve među Hrvatima u Bačkoj.

Od sveg tog kulturnog i duhovnog blaga, koje skriva Subotička Danica, ja bih ovdje želio staviti na vidjelo ono što se pisalo o proslavi 200. obljetnice našeg doseljenja u ove krajeve. Sjećanje na 200. obljetnicu prošlo je, zbog tadašnjih prilika, bez vanjskog obilježja. Nije bilo nikakvih narodnih, ni vjerskih manifestacija, kao što je to bilo, recimo, za proslavu 250. obljetnice, ali je toj 200. obljetnici dano dosta prostora u Subotičkoj Danici za 1887. godinu u članku: „1686–1886“.

Autor članka najprije pozdravlja čitatelje darujući im Novu Danicu „obučenu u svečano ruho“, a zatim tumači razlog ove svečanosti. „Svečani je ovo čas za nas Bunjevce i Šokce, važna po nas jesen, koje se sa 1886. bilježi, ni samo zato, jer je sad 200 godine, kako je Turčin odbijen iz bila Budim grada; nego jel ovo je dvistogodišnjica prve godine izvistne u mistnoj bunjevačkoj povisti. Ova godina triba da podпали krv u žilah, svist u srcu našem. Ova godina triba, da nas osvidoči, da smo narod pravi, jer evo već drugu stogodišnjicu doživismo. Dvisto godina, kako vila povistkinja bilježi zasluge Bunjevaca i Šokaca uz Dunav s ovu a i s onu stranu. Dvisto godina, kako se za Bunjevce i Šokce kao za narod zna u ovom mistu.“ (20).

Pošto je ukazao na neke povijesne činjenice, autor opširnije opisuje kako su protekla 2 prošla stoljeća naše prisutnosti u Bačkoj. Opis je vrlo lijep i vrlo dirljiv. On naglašava da je prvih sto godina bilo ispunjeno borbom. Autor doslovno piše: „100 godina natapasmu ovu zemlju krvlju junaka naših, suzama majka i sestrice. U kolivki ju čusmo pivati, kako majka oplaka sina-hranitelja odlazeća u grozni boj, divica svog virnika, na kog je često mislila. Pa to nam dokazuje i lipa knjiga vile povisti, iz koje znamo, da je naš narod još i posle 1687. godine, kad je jur Turčin izgonjen iz ove zemlje, dugo morao oštar mač pasati, ljutog noža se mašati, ne imav inog borišta do jedine zemunice pod zemljom, u koju se zaklanjao od zakleta nepretelja. Stopu za stopom, komad po komad, krvju skupo plaćajuć valjalo je osvojiti ovu zemlju, koja je imala postati domom našim, koju mi – može bit nedostojni unuci pradidova – rođenom svojom možemo danas nazivati. – Prva stogodišnjica je skupocini vinac crveni, koji nabojadisa prolivena krv odpalih glava junačkih“. (21). Tako je proteklo prvo stoljeće, a drugo stoljeće ispunjeno je obradom zemlje i borbom za materijalni napredak:

„Drugo sto godina obradismo i znojem naplodismo ono silno divijaštvo, što je ovde tursko kopito ostavilo. – Ko bi znao izbrojiti one silne kužne baruštine, one bižeće piskovite brigove, onu nemilu ilovaču, koje sve zajedno tako izgledaše, da se nitko nije smio odsudit u tom pustošu zaviti gnjizdo. Al' radene ruke Bunjevaca razvale brigove, poravne dolnjače, napune baruštine; ustrpljivost njihova sije, tori, odgaja šume, sveže pisak: stvori perivoj od pustoši. Pa danas lipe plodne njive, guste šume, blagi vinogradi se steru po onih misti, gdi je Bunjevac i Šokac pustoš zatekao. Danas poklanjaju mirno utočište, lipo zadovoljstvo Bunjevcu i Šokcu, kao i svem narodu mađarskom s kojim podjednako diliše sve nezgode prijašnjeg stolića“ (22).

Nakon toga autor se postavlja kao prorok i baca pogled u treće stoljeće: „Šta će treće stoljeće doneti, koje sad počinjamo, il' kako neki učenjaci misle, jur smo ga davno počeli? Važno pitanje, a mnogi će mislit, da bi znali lahko odgovoriti, vidiv na koliko je Bunjevac pomanjkao u dobru i u broju. Ja u ovom slučaju odveć želio bih igrat ulogu srićnog proroka, koji se vazda dobru nada, pa i bunjevačkom priporodu, ili novom zadovoljstvu” (23).

Osvrćući se još jednom na prošlost ukazuje na jedan veliki problem u svom narodu. Govori o neslozi kao uzroku mnogih zala: „...Pomanjkala je u Bunjevcu kripot, koja bi se mogla nazvati zajednica ili sloga, tj. ne može se reć po dosadašnjem izkustvu, da smo jedno srce, jedna duša bar u onom, što se baš života tiče. Nema težnje za napridkom. Vrime, zvanija, zemlja udaljenost i posebna korist udaljila je srca braće iste, a razasuto snoplje lahko vija vitar po njivi; tako i nas svaka nezgoda u veliko kvari. Odtud znaci razpada bunjevačkog, odtud siromašenje, odtud i oni primjeri, da radnik izmrzne na radnju, odtud žalostna stradanja u dobru” (24).

Poslije toga naglašava kako se Bunjevci i Šokci nisu oduševljavali naukom – „škulama” – „on neće da uči sinove, jer tobož oni će gospodari bit na svojem sallašu... to je dovelo da je naš narod zaostao što se obće naobrazbe tiče” (25). I zato autor ovog članka kao program trećeg stoljeća ističe: „Trećeg stoljeća najveća dužnost, dakle, postaje, slogu i oduševljenje prvoga stoljeća povratit: složno dilovati za narodnu probit, za obću naobrazbu, da tako stupimo u red inih naroda oko nas stanujućih. Ja u nadi, da će se to dogoditi, ovo novo ili treće stoljeće nazivam stoljećem priporoda narodnog, koji priporod će osigurati za nas i materijalni, jer onda se mora i bunjevačka marljivost podmladiti, kojoj malo ima i danas para. Što tvrda doslidnost i argumentacija ovde nami kao dužnost nalaže, to mislim, svakog Bunjevca prva želja mora biti... Zato, evo, danas kao mnjenje stavljam za proročanstvo i velim: doće dani našeg priporoda i onda ćemo više koristiti i sebi i lipoj nam domovini, za koju živit i umrit moramo” (26).

No, da bi se to ostvarilo, svatko mora učiniti svoj dio. „Ta vidimo, ako ćemo skrštenih ruku gledati ovaj svit, ili kao razštrkano snoplje, jedan bez drugog, jedan proti drugom nastajati, onda će braćo, svaka šuš iztrčati prid nas i pucat nam izpod nosa. Zato već počinjamo u obće uvidati, da nam se baš valja hlatiti i uvažiti pravo, što ga Bog životom, a država zakonom dopušća” (27).

Autor ovaj svoj svečani i programatski članak u povodu 200. obljetnice doseljavanja završava mišlju kako napredak jednog naroda nikako nije na štetu drugoga. I zato sve poziva na udruženje. On doslovno piše: „vrimenom, dok se uvidi naše opravdano nastojanje, nitko nam to neće zamiriti, nego će nam sva ina braća, s kojima pod krunom sv. Stipana živimo, pružiti svoju desnicu, da tako po ruke držeć u prijateljskog slogi što više fajde prinesemo obćoj miloj domovini. U to ime Bože pomoz!” (28).

Nakon ovih temeljnih članaka Subotičke Danice prolistajmo malo i ostala go-dišta.

Listajući Subotičku Danicu, uočio sam između ostaloga kako je ona uvijek nastojala biti aktualna. Tako su u njoj zabilježeni svi važniji događaji kako iz narodnog tako i iz crkvenog života. Ona prati i sve značajnije obljetnice. Tako je pisalo o 40. obljetnici Danice (29), o 700. obljetnici božićnih jaslca (30), o 50. obljetnici Pučke

Kasine (31). Obljetnice života ili smrti bile su Danici prigoda da progovori koju riječ o zaslužnim ljudima iz crkvenog i narodnog života. S posebnom ljubavlju Danica se sjećala svog osnivača Paje Kujundžića (32).

Subotička Danica od svoga početka ima jednu stalnu i zanimljivu rubriku pod naslovom „Stogodišnji gatalac”. U ovoj rubrici „gatalac” na zanimljiv, poučan i „proročki” način govori o predstojećoj godini, potičući čitatelje na vjernost Bogu i pobuđujući u njima nacionalnu svijest. Na kraju „gatanja” uvijek bi rekao i riječ dvije o vremenu u dotičnoj godini, dajući također i zemljoradnicima po neki koristan savjet. Za ilustraciju donosim ovdje nekoliko odlomaka iz ove interesantne rubrike Subotičke Danice.

„Za moga vika, sto i više lita,
Ja sam prošo mnogo lipa svita
I stekao znanja i mudrosti
Od učenih i od ljudi prostih,
Al' što dulje, sve više uviđam
Da ne može niko biti srićan
Ko svoj poso s Bogom ne počima
I ne drži njega prid očima.
Zato, Rode, ljubav moja sada
U početku ova lita mlada,
Ništa lipšeg ne zna da nagata
Nego da ti lipo priporuči:
Boj se Boga, njegov Zakon drži!
(...)
A sad čuj me, da Ti koju kažem,
Da mi budeš i na zemlji blažen,
Što nam veli iskustvo i znanje,
Što se sprema čoviku i crvu,
Za devetnaest sto dvadeset i prvu.
Zakonu Te Božjem uči vira,
A milošću Božjom podupira.
Zato, Rode, vira nek ti prva,
Jer bez vire ne mož' da se hrva,
Već podlegne, kod prvog sukoba,
Pa iz ropstva ne mož' da s'iskopa,
Jer bez vire sve ćeš izgubiti,
Stid, poštenje — i hudi stvor biti!” (33)

ooOoo

„Za kukuruz pripravi i sadi,
Veliku ćeš probit iz njeg brati.
(...)
Za konoplju svatko će sad pitat,
A kudilja prvu čast uživat,

Jer za hranom prva nužda važi,

Odilo se najžurnije traži" (34).

ooOoo

Jezik virom, a viru jezikom

Brani, štiti, unapridi vikom.

Kršćanin sam priznaj se u javi

I Sokac sam i Bunjevac pravi!" (35)

ooOoo

„Za PROLIĆOM mlogo čeznut svi će,

Očekivat i sunce i cvijeće.

Poplava će biti ništo manje,

Puno cvata išaraće granje.

Posli će se sasut mloge kiše,

Pa će grmit sve jače i više.

No to dugo potrajati neće.

(...)

Ne čudi se, ako opet LITO

Bude vlažno, često kišovito.

To će biti najviše s počela,

A kad sazre i požuti žito,

Onda, brate, i mila mi sele,

Nemoj žalit ni truda ni rada,

Posla nek se laća ruka mlada,

Jer ambare triba punit prazne

I misliti na buduće dane.

(...)

JESEN će nam donet mlogo svega,

Malko još će potrajati žega.

Kukuruz biće svuda dosta

I to ranog baš za dragog gosta.

(...)

ZIMA biće dugačka i 'ladna,

Mloga usta biće prazna, gladna,

Gledaćemo puste nam čardake,

Brez pomoći mloge siromake..." (36).

Osobito lijepo pjeva Stogodišnji gatalac za 1937. godinu. On svečanim tonom, s ponosom spominje proslavu 250. obljetnice doseljenja Bunjevaca i Šokaca u Bačku. Evo nekih odlomaka:

„Subotice, naš prilipi grade,
Cila zemlja za tebe već znade,

Cili narod u zvizde te kuje,
Tvoja slava daleko se čuje,
Jer si eto pokazala svima
Da u tebi sloge, vire ima,
Da se širom domovine znade
Da Bunjevac dušu ne izdade.

Subotice, vik si lipa bila,
Vik si bila nama draga svima,
Ali nikad kao onih dana,
Kad su srca srićna, razdragana,
Što ih Božja očuvala ruka
Kroz toliko nevolja i muka,
Neviđeno slavlje proslavila,
Trajni spomen sebi ostavila.

Prošlog lita jedno veče kasno,
Kad je nebo u zvizdama krasno
U sumračje Velike nam Gospe
Mir, tišina kad se zemljom prospe
Subotica sva je sjajna bila
Ko iz gore kad zablista vila.
Mužari su zagrmili glasno,
Sva su zvona zazvonila jasno
Tornjevi i kuće su bile
Barjacima iskićene cile,
Pendžere je uresilo cviće
I u svakoj gorile su sviće,
Da se vidi da se svuda znade,
Da Bunjevca još mnogo imade.
Isprid cilog da pokaže svita
Dvi stotine i pedeset lita
Da on slavi kako su mu slavni
Pređi došli u bačvanske ravni,
I u našoj biloj Subotici
Zavladali jesu po pravici” (37).

Jedan od glavnih ciljeva Subotičke Danice bio je zauzeti se za mlade. U mladima probuditi narodnu i vjerničku svijest. Tako čitamo: „U mladeži je najviše ideala, najviše životne snage i nju je najlakše zadahnuti i oduševiti za lijepo i dobro. Na mladima svijet ostaje. I zato je organizacija omladine najpouzdaniji i najkraći put za ozdravljenje i organizaciju čitavoga naroda... Najsigurniji i najkonkretniji način, kojim će se naš narod u skoroj budućnosti podignuti, jesu omladinske organizacije, ako su osnovane na zdravim narodnim i vjerskim načelima... Kad uspije jedared

pokrenuti ogromnu duševnu snagu našeg naroda (po mladima), ne trebamo tada više ni najmanje biti zabrinuti za njegovu budućnost" (38).

Poslije 1. svjetskog rata najpoznatija omladinska organizacija bio je „Orlovski pokret”. O ovom pokretu u Subotičkoj Danici pisalo se puno. O njegovom programu napisano je: „Orao je organizacija (udruženje) poštene hrvatske mladosti. Uzeo je svetu i plemenitu zadaću da svu hrvatsku omladinu, koja kršćanski misli, te se i u životu hoće ravnati po kršćanskim načelima, združi u jednu četu” (39). Evo još nekih naslova o orlovskom pokretu: „Orao u Bačkoj” (40), „Potreba orlovskog društva” (41), „Fiat Lux — još o orlovskom pokretu” (42).

Poslije zabrane Orlovskog pokreta postojali su drugi omladinski pokreti sa sličnim ciljevima, kao što su: „Katoličko divojačko društvo”, „Momačko kolo”, „Križarsko bratstvo” i „Križarsko sestrinstvo” i dr. Subotička Danica pratila je rad i ovih udruženja koja su imala značajnu ulogu kako u vjerskom, tako i preporoditeljskom napretku našeg naroda.

Subotička Danica je, između ostaloga, nastojala liječiti „rak-rane” našeg naroda. Tako sadrži puno članaka o problemu pijanstva, o problemu vjerskog indiferentizma, o problemu malog broja djece u obiteljima, o problemu „uskočkinja”, o problemima mladih...

U Subotičkoj Danici za 1930. godinu nalazimo poučne poslovice protiv pijanstva. Navodim dvije zanimljive: „Mnogo piti, razum izgubiti” — „Vino čini dobru volju, al’ ne čini pamet bolju” (43).

Zanimljivo je uočiti da je već dvadesetih godina ovoga stoljeća u našem narodu bio izražen problem niskog nataliteta. U Subotičkoj Danici o tom se problemu češće govorilo. Tako u Subotičkoj Danici za 1924. čitamo: „Poznata je činjenica i danas da su mnogi naši brakovi bez dice. Razlog: u oholosti žena, koje neće da izgube lipotu trudnošću i rađanjem, već hoće da ostanu vitke, da ostanu lipe, makar i uz gubitak slasti materinstva. Drugi je razlog tome jošte i strah prid brigom i skrbi za dicu, a i strah da će se, ako budu imali više dice, zemlja razdiliti na više dilova, te da dica svako na svom dilu neće moći bezbrižno živiti... Tuđinci i komšije, koji imadu punu kuću dice zauzet će pusta naša ognjišta i svetu grudu natopljenu krvlju pradi-dova — a sve radi naše nebrige za svoj podmladak... Braćo, Bunjevci i Šokci! Prenite se! Nas nisu mogli uništiti Turci... ali će nas uništiti brakovi bez dice” (44).

Ako nam je poznato ozračje u kojem su se neka djeca rađala, onda nije ni čudo da su se mnogi sve rjeđe odlučivali za djecu. Evo jednog opisa: „Ako se dijete rodi, otac zapciva, svekrva grdi, jetrova se ruga, a mater se stidi, što je ona taka nesrićna” (45).

Još je bio poznat jedan uzrok toj pojavi malog broja djece u obitelji: „Pa šta je uzrok ovoj žalosnoj pojavi? Uzrok je što mnogi vjenčani parovi „vračaju” da ne imaju djece. Dakle, stavljaju se u suprot sv. volji Božjoj. Možda i ne pomišljaju kakav strašan grijeh toware sotim na svoju neumrlu dušu, a često stječu i tjelesnu nevolju, kojoj nema lijeka na zemlji” (46).

Budućnost svakog naroda, a samim tim i budućnost Crkve nalazi se u mladima. Na mladima svijet ostaje i zato je jako važno kakvi će biti ti mladi koji će preuzeti brigu za Crkvu i čovječanstvo. Subotička Danica je od svojih prvih godišta htjela voditi mlade putem poštenja i prave vjere. Zato mlade upozorava od svega onoga što

bi im moglo škoditi. Tako već 1925. godine kad je film bio još u povoju, upozorava na opasnost od kina, ali ističe i njegove pozitivnosti (47).

Druga velika opasnost za mlade je „pokvarena knjiga”. „Loša knjiga je najaktuelniji razarač, najmodernija guba... To su stranice nakrcane sadržajem najgoreg bluda, a to čitače u vremenu puberteta, mahom ruše; tu su (u tim knjigama) precizno sa nevjerojatnim kombinacijama izvedena zločinačka djela krađe, umorstva, najrafiniranijih svjetskih zločinaca; tu su u najširim detaljima opisana ubistva i samoubistva i prikazana kao najhrabrija djela... Roditelji koji ne vode računa o tom što im djeca čitaju i nijesu roditelji” (48).

Problem predbračnih odnosa mladih postojao je i u ono vrijeme. Protiv tog grijeha bori se S. Danica za 1923. godinu: „Grijesi mladosti su žestok otrov svim ljudskim snagama. Teško onom ko čašu te slasti prerano okusi... Još gore prolazi, tko se požuri da pehar ljubavi do dna ispije. I doktori vele da rana ljubav vodi preranoj zasićenosti, preranom opadanju, pa baš i bolesti” (49). U istoj S. Danici čitamo i savjet djevojkama: „Nećeš dobro proći ni ako te momak ‚ukrade’ ili ‚otme’, ako za njeg ‚uskočiš’, ako s njim odbegneš ili mu dobjegneš... Ti ćeš biti mati, a znaš li šta to upravo znači? To znači: biti živi izvor dobra ili zla u narodu... Tvoja utroba bit će mu plodan rasadnik novih snaga” (50).

Čim je počela izlaziti, Subotička Danica okupila je oko sebe mnoge suradnike koji su svojim pjesmama ili pripovjetkama ili kojim drugim prilogom željeli pridonijeti nešto kulturi i dobrobiti našeg naroda. Evo imena nekih suradnika: Ante Evtović Miroljub, Ive Prčić, Ante Jakšić, Aleksa Kokić, Jakov Kopilović...

Subotička Danica imala je uvijek i šaljive stranice; stranice reklama, koje mogu biti vrlo zanimljivo područje istraživanja onima koji žele saznati kakvih je sve zanatlijskih radnji bilo tada u Subotici i u drugim našim gradovima. Zanimljivo je čitati i koji su sve proizvodi reklamirani.

U Subotičkoj Danici nikada nije manjkalo narodnih pripovidaka, poučnih članaka za domaćice, za poljodjelce, za stočare, vinogradare, voćare. Uočljivi su i napisi iz medicine „Za zdravlje”.

Premalo je i vremena i prostora da bi se ovom zgodom moglo reći nešto više o ovom velikom rudniku narodnog i crkvenog blaga. No, mislim da je i ovo malo što sam iznio dovoljno da uočimo svu šarolikost i svu vrijednost onoga što sadrži naš kalendar Subotička Danica. Zato svi oni, koji žele pisati o našoj vjerničkoj ili narodnoj prošlosti, ne mogu mimoći ovaj tako bogati izvor.

Na nama mladima ostaje zadaća i dužnost izvlačiti na vidjelo to, mnogima „skriveno blago”. To bi bio veliki znak pažnje i zahvalnosti svima onima koji su s toliko oduševljenja i ljubavi čuvali život Subotičkoj Danici punih stotinu godina.

3. SUBOTIČKE NOVINE

„Subotičke novine”, list za kršćansko i narodno udruženje, kao glasilo Bunjevačko-šokačke stranke, počele su izlaziti u Subotici 7. svibnja 1920. god. Urednik je bio Miško Prčić. Izlazile su petkom, a u nekim godištima u subotu na 4 strane srednjeg formata (24 x 29 cm).

S. novine su bile zabranjene 27. listopada 1923. god. s 43. brojem. Mjesto njih 1. studenog 1923. god. počele su izlaziti „Hrvatske novine”. Izdavač i odgovorni urednik bio je Miško Prčić, a vlasnik Književno izdavačko društvo „Alfa” u Subotici. Tokom 1924 – 1927. god. H. novine su tjednik, a 1928. god. izlaze dvotjedno.

Hrvatske novine su prestale izlaziti s brojem 23. 1929. god. Od 16. studenog 1929. s brojem 24. 1929. god. ponovo nose naslov „Subotičke novine”, izlaze dvotjedno, a izdavač i odgovorni urednik je Miško Prčić.

U 1931. god. S. novine su tjednik, a izdavač i urednik je župnik subotičke crkve sv. Roka, Blaško Rajić. Od 30. broja 1932. god. S. novine su mjesečnik, a od 36. broja S. novine su ponovo tjednik. U toku 1933. i 1934. god. S. novine su izlazile neredovito, povremeno. Od 9. broja 1934. god. postaju mjesečnik, a tjednik su ponovo od 10. broja 15. kolovoza 1936. god. i izlazile su kao tjednik petkom na većem formatu 29 x 42 cm. Kao tjednik izlazile su do kraja 1936. god. i tokom 1937 – 1941. god.

Posljednji broj Subotičkih novina objavljen je 4. travnja 1941. god. Aprilskim ratom i okupacijom prekinuta je duga njihova kulturna i politička djelatnost i utjecaj (51).

Od 1931. god. na S. novinama kao izdavač i urednik označen je župnik Blaško Rajić, ali nekoliko godišta prije rata stvarni urednik je bio Ivan Kujundžić koji je bio kateheta u subotičkoj Muškoj gimnaziji, a uz to je radio u Subotičkoj Matici kao urednik. Na prvoj stranici S. novina ispod naslova naznačena je adresa uredništva i uprave (Paje Kujundžića ul. br. 9. gdje je bila Subotička Matica – danas bioskop „Zvijezda”).

„Subotičke novine” („Hrvatske novine”) kroz svoja 22 godišta daju nam danas mnogo podataka za proučavanje naše političke i kulturne povijesti, jer su opisivale mnoge ljude i događaje toga vremena, naglašujući i ističući pojedine probleme društva. Zato, tko želi proučavati našu povijest toga razdoblja između dva rata, ne može mimoći Subotičke novine zbog njihove dokumentarnosti i angažiranosti u svim moralnim, društvenim, političkim i kulturnim pitanjima.

Subotičke novine su bile namijenjene širokom krugu čitalaca i da bi se udovoljilo njihovim potrebama i zanimanju, bilo je više ustaljenih rubrika.

Sam urednik Subotičkih novina Blaško Rajić ovako je opisao svoje novine i sve rubrike u njima:

„Preporučujemo u pažnju našoj braći koja učestvuju na Euharistijskom Kongresu, i molimo naše katoličke kršćane borbe da nastoje širiti SN u dragoj porodici i među svojim znancima. Živimo u takvim vremenima, kada ne može ni jedan kršćanin čovjek zažmiriti svoju glavu pa da ne čuje i ne vidi događaje, koji se oko njega zbivaju. Osobito je od potrebe da kršćani katolici dobiju ispravne izvještaje o stanju svoje svete Crkve. SN pak služe ovoj svrhi.

„Kronika” donša dovoljno vijesti koje će uputiti naše ljude da nešto čuju o tom što se po svijetu i u našoj Kraljevini događa. Osobito je od potrebe da kršćanin katolik čovjek dobije prave vijesti iz katoličkog svijeta – „Katolički svijet” je druga rubrika SN. Čisto svjetovne novine obično ne daju obavještenja o poslovima katoličke Crkve ili ako i donesu što, to je netačno predstavljeno ili baš donose neugodne informacije.

Svakoga mjeseca donášamo četiri priloga, u kojima se piše mjesto barem pomalo o staleškim interesima.

„Zemljodjelac“ bavi se najviše sa zadrugarstvom pa izvješćuje čitaoce o gospodarskim prilikama u našoj zemlji, a vodi brige i o svakom naprednom radu koji se po svijetu pruža u privredi.

„Kultura“ bilježi umjetnički rad, koji se kod nas teškom silom provada, al' se ipak čuva uspomena kulturnog napretka ovog kraja.

„Glasnik“ donosi nabožnog štiva, tumačenje sv. evanđelja i crtice iz života svetaca.

„Kolo mladeži“ — uređuje se za našu djecu, kratke pripovijesti, zagonetke i dječje zabave naši maleni rado čitaju.

Naše ženske pak najviše treba da zanima mali mjesečnjak „Kućanica“. U njoj donosimo vijesti koje se odnose na ženski svijet, modu, kućanstvo i uzgoj djece. U člancima „Nana i kćer“ mogu se čitati upute kako će svoju žensku djecu i kršćanski i napredno i valjano uzgojiti“ (52).

Ovakvu strukturu SN zadržavaju sve do 1936. godine. Izlaze na 4 ili 6 stranica na arku papira 25 x 30 cm. Poneki put su prilozi kao „Zemljodjelac“, „Kultura“ itd. izlazili na jednom listu koji se presavijao na četiri djela pa je tako bio poseban prilog SN.

1936. godine SN dobivaju novi izgled. Izlaze na većim arcima papira 40 x 30 cm. a dobivaju i nove rubrike: bez posebnih oznaka, osim rubrike „Vijesti“, a kasnije dobivaju stalnu rubriku „Politički pregled“ i „Širom ravne Bačke“, a povremeno i rubrika „Gazdinstvo“. Kasnije će i „Sport“ postati stalna rubrika...

SN od 25. XII 1938. godine imaju uz stalne rubrike i pet priloga svaki na jednom listu, a to su prilozi: Kultura, Kolo mladeži, Kućanica, Glasnik, Zemljodjelac... SN su bile jedan klasičan primjer informativnog lista, koji nije bio ni izrazito katolički, ni izrazito politički, jednostavno informativni list o svim događajima bilo u Crkvi, bilo iz društvenog života. Premda će ih urednik nazvati katoličkim novinama. Pod naslovom „Misli o katoličkoj štampi“, prigodom 20. godišnjeg jubileja SN u broju od 3. V 1940. na str. 5. čitamo: „Dobra štampa je danas problem na svim linijama. Pod dobrom štampom ne razumijemo samo onu koja ima ispravno mišljenje i načela o vjeri, moralu, poštenju i kojoj je pravac besprijekoran, nego onu štampu koja oplemenjuje dušu naroda koja ne nadražuje maštu svojih čitatelja, koja čuva i brani ljudske, društvene i ekonomske interese naroda... Mi vjerujemo u kat. Crkvu, vjerujemo u svjetsku misiju kršćanske ideje i zato moramo vjerovati i u to da će doći jedan naraštaj, koji će u svijet znati postaviti jaku katoličku štampu. Stoga ne žalimo truda, ni posla, ni života za svoju štampu. Čitajmo svoje novine, podupirimo ih, preporučujmo i drugima da čitaju kat. knjige...”

Od mnogih objavljenih brojeva Subotičkih novina posebno ću spomenuti još nekoliko.

Kad ovih dana slavimo jubilej 300. obljetnice obnovljenog crkvenog života među vjernicima Hrvatima u Bačkoj i njihove seobe u ove krajeve, treba spomenuti kako su Subotičke novine obilježile jubilej 250. godišnjice dolaska veće grupe Bunjevac i Šokaca u Bačku. Taj jubilej veoma svečano je proslavljen u Subotici 14-16. kolovoza 1936. god. Za tu prigodu objavljeno je izvanredno, svečano izdanje Subo-

tičkih novina (br. 10. 15. kolovoza 1936.) na 20 stranica povećanog formata (29 x 42 cm); na cijeloj 2. stranici objavljen je raspored proslave u petak 14. kolovoza; u subotu 15. kolovoza i u nedjelju 16. kolovoza. Uz to je objavljeno nekoliko članaka iz političke i kulturne povijesti Bunjevaca – Hrvata u Bačkoj. Osim toga, u novinama su bile i druge uobičajene rubrike.

Slijedećeg petka, 21. kolovoza također je objavljen svečani 11. broj Subotičkih novina na 8 stranica, isto tako povećanog formata, koji je stalno ostao do kraja izlaženja 1941. god.

Najveći dio ovog broja S. novina posvećen je opisu dojmova svih priredaba tokom tri dana proslave velikog jubileja. U novinama ima nekoliko fotografija koje su ostale kao značajno svjedočanstvo za povijest, a čitav ovaj broj je ostao kao trajan dokumenat.

Također treba spomenuti kako su Subotičke novine obilježile velik gubitak u našem kulturnom i crkvenom životu koji je nastao iznenadnom smrću velikog pjesnika i pregaoca Alekse Kokića. On je preminuo 17. kolovoza 1940. god. na odsluženju vojnog roka u Cetinju poslije neuspjele operacije slijepog crijeva. Sahranjen je uz najveće počasti, uz prisustvo i žalost velikog mnoštva u Subotici, na Bajskom groblju. Sva subotička hrvatska katolička društva svojim prisustvom i vijencima dali su posljednju počast svome prijatelju.

Na dan sahrane, u petak 23. kolovoza objavljen je 34. broj Subotičkih novina i veći dio posvećen je uspomeni rano preminulog našeg pjesnika. Na prve tri stranice objavljeni su sljedeći članci: Albe Vidaković: Aleksa Kokić; Ante Jakšić: Aleksa Kokić, pjesnik naših njiva; Tan. (Ivan Malagurski): Pjesnik naših njiva, Aleksa Kokoć. Svi ovi članci napisani su s mnogo ljudske topline i boli zbog iznenadnog rastanka od prijatelja i vrijednog kulturnog radnika.

Sljedećeg petka, 30. kolovoza objavljen je 35. broj Subotičkih novina i na prve tri stranice opisan je ispraćaj pokojnog Alekse Kokića iz Subotičke Matice, zadušnica u subotičkoj katedrali sv. Terezije i sahrana na Bajskom groblju. Uz lijep opis ovih tužnih svečanosti u S. novinama je objavljen oproštajni govor koji je pred Subotičkom Maticom održao Mihovil Katanec, a na groblju su govorili Marin Šemudvarac i fra Gašpar Bujas. Poslije ovih oproštajnih govora nad Aleksinim grobom posljednji se oprostio hrvatski pjesnik Jeronim Korner dirljivim stihovima koji su također objavljeni u ovom broju S. novina. Sv. Misu zadušnicu i pogrebne obrede predvodio je biskup Lajčo Budanović.

Osim pjesme Jeronima Kornera „Aleksi Kokiću”, u S. novinama objavljene su ove pjesme o preminulom pjesniku: Ante Jakšić: Aleksi Kokiću (23. VIII 1940. br. 34. str. 2); A. V.: Duboka žalost (povodom smrti Alekse Kokića) (30. VIII 1940. br. 35. str. 3.).

Tokom rujna i listopada 1940. god. Subotičke novine više puta su se sjetile pokojnog Alekse Kokića i objavile su uspomene na našeg pjesnika, koje su napisali p. Fabijan Buble: Posljednji časovi Alekse Kokića (6. IX 1940. br. 36. str. 1); don Stanko Drnas: In memoriam Aleksi Kokiću (13. IX 1940. br. 37. str. 3.); Ivo Lendić: Aleksa Kokić kao lirik (18. X 1940. br. 42. str. 3.). Svečana komemorativna matineja na uspomenu Alekse Kokića (11. X 1940. br. 41. str. 1.).

Na kraju možemo zaključiti da su Subotičke novine pisale o svim važnim događajima u kulturnom i političkom životu Hrvata u Bačkoj, stojeći uvijek na braniku, ali često puta bile su ranjene od državne cenzure, a to svjedoče i potvrđuju pojedini prazni stupci na stranicama.

4. DVA BUNJEVAČKA LISTA KRŠĆANSKIH SOCIJALISTA

Kao u ostalim evropskim zemljama, tako je i u Mađarskoj bio snažan i dobro organiziran pokret kršćanskih socijalista, koji su u velikim društvenim suprotnostima na početku 20. stoljeća predlagali svoja rješenja pojedinih pitanja. Tražili su opće pravo glasa i izvjesne državne reforme radi ublažavanja položaja radnika.

Osnovan je Katolički pučki savez (Katolikus Népszövetség), koji je okupljao pojedine organizacije kršćanskih socijalista na području Mađarske. Radi širenja svojih ideja, posebnu pažnju su posvetili organizaciji i objavljivanju partijskih novina kao svojih glasila. Osim centralnih listova u Budimpešti, objavljivane su novine i u provinciji.

Tako je 1910. god. objavljivano 14 dnevnih listova, 30 tjednika i 46 časopisa. Doista lijep broj obzirom na dosta malobrojnu čitalačku publiku.

U tom mnoštvu izlazile su i u Subotici novine na bunjevačkom jeziku pod naslovom „Naše novine” kao stranački list kršćanskih socijalista, a prvi broj je objavljen 15. rujna 1907. god.

Pored naslova novina s jedne strane je parola: „Pravo, pravda, ljubav”, a s druge strane je parola: „Za krst časni i slobodu zlatnu.” Iz podnaslova doznajemo da su novine polumjesečnik i zvanično glasilo Zemaljske kršćansko-socijalne udruge. Novine su imale 8 stranica srednjeg formata (27 x 41 cm). Od prvog broja 1908. god. „Naše novine” postaju tjednik na 4 stranice.

Na početku objavljivanja novina odgovorni urednik je bio dr Joso Mamužić. Zatim je tu dužnost od 9. listopada 1909. god. od 41. broja vršio Ivan Petreš, kapelan u crkvi sv. Terezije u Subotici. Od njega je tu dužnost preuzeo krajem svibnja 1910. god. Blaško Rajić, kapelan u crkvi sv. Terezije u Subotici.

Kad je on 1911. god. izabran za župnika u subotičkoj crkvi sv. Roka, napustio je posao odgovornog urednika novina. Od 45. br. od 5. studenog 1911. god. odgovorni urednik „Naših novina” je Matija Čatalinec, kapelan u crkvi sv. Terezije u Subotici. Blaško Rajić je ponovo odgovorni urednik novina od 27. srpnja do 28. rujna 1913. god. (od 32. do 38. br.)

Poslije Blaška Rajića od 28. rujna 1913. god. (39. br.) dužnost glavnog urednika je obavljao dr Joso Mamužić. Od 3. svibnja 1914. god. (od 18. br.) dužnost odgovornog urednika preuzeo je svećenik Bela Mesaroš, a urednik je bio dr Joso Mamužić. Nekoliko mjeseci kasnije, od 24. kolovoza 1914. god. (od 35. br.) odgovorni urednik je bio Stipan Subotički, a urednik je bio dr Joso Mamužić. U siječnju 1915. god. (od 4. br.) opet su bile promjene u uredništvu „Naših novina”. Vodeći ljudi ovako su podijelili uloge: odgovorni urednik je bio Bela Mesaroš, a urednik je bio dr Joso Mamužić (53).

„Naše novine” su objavljivane do kraja prvog svjetskog rata 1918. god. a tada su nastale velike političke promjene. Subotica sa svojom okolicom, zajedno s ostalom Bačkom, ušla je u sastav nove jugoslavenske države, u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, koja je kasnije dobila ime Kraljevina Jugoslavija.

Zbog ograničenog prostora ovog predavanja, ne možemo detaljnije govoriti o pojedinim temama i člancima koji su objavljeni u „Našim novinama”, ali možemo reći da daju svjedočanstvo o svom vremenu i mogu nam pomoći u razumijevanju povijesti toga doba.

Pored „Naših novina” u Subotici je objavljivano još jedno glasilo kršćanskih socijalista. Naslov lista bio je isti kao naziv stranke: „Katolički pučki savez”, a počeo je izlaziti početkom 1908. god. Bilo je objavljeno nekoliko brojeva godišnje. List je imao oko 20 stranica manjeg formata. Tako je objavljeno 1908. god. 4 broja, 1909. god. 7 brojeva itd.

U Budimpešti je izlazio na mađarskom jeziku list „Katolikus Népszövetség” sa oko 10 brojeva godišnje, ali jedan broj na kraju godine bio je kalendar pod istim nazivom. Taj list bio je glasilo istoimene stranke kršćanskih socijalista.

Ako uporedimo sadržaj ova dva lista u Subotici i u Budimpešti, možemo uočiti njihovu međusobnu sličnost. To možemo vidjeti ako usporedimo brojeve mađarskog i bunjevačkog lista. Možemo utvrditi da neki članci, objavljeni u bunjevačkom izdanju lista, slobodan su prijevod ili obrada članaka u mađarskim brojevima. Po svemu sudeći, možemo ustanoviti da je pripremanje nekih članaka obavio Blaško Rajić, koji je, kako smo prije rekli, u dva maha bio odgovorni urednik „Naših novina”. Mnogi ti članci su potpisani inicijalima P. B., a to je bio potpis Blaška Rajića. Iz toga možemo zaključiti da je Blaško Rajić imao vidnu ulogu u objavljivanju lista i kalendara „Katolički pučki savez”.

Osim prevedenih i obrađenih, bilo je i izvornih članaka u bunjevačkom izdanju ovog lista i kalendara.

Po tadanjem običaju, u ovom listu i kalendaru „Katolički pučki savez” nije označeno ime urednika, nego samo adresa uredništva u Subotici (IV. Rákóczi utca 20. szám). Isto kao i „Naše novine”.

Od 1914. god. uredništvo bunjevačkog izdanja lista „Katolički pučki savez” bilo je u Budimpešti, a tamo je tih godina i tiskan (54).

Za upoznavanje ideja, koje je zastupao „Katolički pučki savez”, bilo bi zanimljivo osvrnuti se na pojedine članke, osobito one Blaška Rajića, ali to ne možemo učiniti zbog ograničenog prostora ovog predavanja.

5. KOLO MLADEŽI

Za Božić 1939. godine izašao je prvi broj omladinskog lista „Kolo mladeži”. Ovaj list pokrenuli su križari i križarice. Bio je namijenjen unutarnjim potrebama hrvatskih katoličkih omladinskih organizacija u Bačkoj. Uređivalo ga je Bačko okružje Križara. Izišao je u izdanju Subotičke Matice. Za list je odgovarao Franjo Vujković, kustos Subotičke Matice. Tiskan je u tiskari „Globus”. Izlazio je u formatu

20,5 cm x 28,5 cm, u obliku bilježnice. Imao je 32 stranice.

Donosim kompletan sadržaj 1. broja ovog lista.

Louis Mendigal: Nemamo ljudi (preveo Ivan Kujundžić) str.	1
Petar Kulić: Božićna idila (pjesma)	3
Marko Gubić: Dijete (pripovijetka)	4
Ante Sekulić: Molim Ti se hladne jesenske noći (pjesma)	8
Mirko Vidaković: Presveta Euharistija – naše spasenje (razmišljanje)	9
A. V.: Kad paramenta vezem (pjesma)	10
Ante Sekulić: Lijst je pao sa grane (pripovijetka)	11
Zorka Mrljak: Prognanik grada (pripovijetka)	14
Zorka Mrljak: Djevojka (pripovijest iz života)	15
Jakov Vujković L.: Pjesma svenulog lista	17
Maja Katanec: Veče na moru (doživljaj)	18
Stana Križanović: Križarski odgoj kroz žrtvu (razmišljanje)	19
Gustav Ivković: In memoriam (jednom ratniku)	21
Lipozenčić Marko: Na satu francuskog (doživljaj)	23
Jakov Vujković L.: Dušni dan (pjesma)	25
Alojzije Poljaković: Glas osjećala mojih (razmišljanje)	26
Julije Peštalić: Bać Mate (priča)	27
Ž.: Ponori; Ljubljenom (dvije pjesme)	30
KNJIŽEVNOST: Branko Radičević	31

Drugi i, na žalost, posljednji broj ovog lista izišao je 1940. godine. Uredništvo, izdavač i oblik lista je nepromijenjen, s tim da ovaj broj donosi „fotografije onih naših križara i križarica koji su te godine maturirali, a sada su na studijama”. To su: Julka Orčić, student filozofije, Ante Sekulić, student filozofije, Zoltan Braun, student prava, Marko Ostrogonac, student kemije, Josip Kujundžić, student tehnologije.

Donosim kompletan sadržaj i ovog broja Kola mladeži:

Julka Orčić: U velikom jubileju (XIII stoljeća kršćanstva u Hrvata)	1
Jakov Grunčić: Problem intelektualaca	3
Ž.: Kod Gospe (pjesma)	6
Jelena Štilinović: Molitva na usnama modernog čovjeka (razmišljanje)	7
Ante Sekulić: Pred polazak (pjesma)	9
Antonija Kujundžić: Dom privlačiv po ženi (razmišljanje)	10
Zoltan Braun: „Književnik” (pripovijest)	13
Alojzije Poljaković: Potreba saradnje šaka i seljaka	16
Matilka Milanković: Ave Maria (pjesma)	19
Alojzije Cvijanović: Socijalno pitanje kod nas	20
Alojzije Poljaković: Lijepa naša Domovino (dojmovi sa putovanja)	22
Nezaboravno brijanje (pripovijetka)	24
Nanin Bartul (pripovijetka)	26
Ante Sekulić: Aleksa Kokić (in memoriam)	28
KRONIKA	32

II. svjetski rat je upropastio mnogo toga, prekinuo mnoge dobre i plemenite akcije, u mnogome promijenio tok povijesti... Tako je zaustavio i izlaženje ovog

značajnog lista za naš narodni i crkveni život. Kad u jednom narodu postoji omladinski list koji okuplja mlade s jednim jedinim ciljem: „pomoći svima onima koji žele pošteno živjeti i služiti drugima!” To je velika stvar. A „Kolo mladeži” imalo je upravo taj cilj. Angažirati sav onaj potencijal koji se krije u mladima i usmjeriti ga na službu drugima. O tom svjedoči i programatski članak, sad već pokojnog svećenika Jakova Grunčića, iz kojeg navodim par odlomaka:

„Intelektualac. Dobar intelektualac. Katolički intelektualac! To je problem koji muči naš narod kroz svu njegovu povijest. Važnost ovoga problema je velika, tako da je teško možemo i ocijeniti. Dobiti vrle i idealne intelektualce, ljude koji će znati raditi za narod pregazivši svoj sićušni egoizam, ljude koji će se znati boriti za svoj narod i koji neće pokleknuti pred sićušnom poteškoćom, to je ideal svakoga naroda. To je ideal za kojim i mi težimo” (55).

Nadalje govori kako je teško dobiti katoličke intelektualce i ističe nužnost osobne izgradnje, te daje neke konkretne savjete, koji su dobri i za današnji naraštaj mladih:

„Velike misli dolaze iz dubine srca. Ex abundantia cordis os loquitur, tj. od obilja srca usta govore. Kako je srce, tj. kakova je unutrašnjost čovjeka, takova je i vanjština, takovo je vladanje, takav mu je nastup”.

„Velike se misli ne rađaju uz zvuk jazz-banda (danas bih rekao: uz zvuk rok i pank muzike), niti uz zveket čaša, nego u mirnoj i povučenoj radnoj sobici.”

„Velike se misli ne rađaju u tami pred platnom u kinu, nego u polutamnoj crkvi uz titraj svjetla koje stalno gori pred Svevišnjim.”

„Velike se misli ne rađaju na zelenom polju, niti na plažama modernih kupališta, nego u tihim i mirnim alejama kakvog skrovitog šetališta” (56).

Na kraju ističe: „Intelektualci, koji se drže ovih načela, tj. kojima je istina iznad svega, koji čuvaju čisto srce, koji rade ne za sebe, nego iz ljubavi prema rodu svom, koji ne traže svoje interese, nego interese naroda i koji neće pokleknuti pred svakom poteškoćom, nego će ustrajati, jesu naš ideal za kojim moramo težiti. Tako ćemo imati: Intelektualce! Dobre intelektualce! Katoličke intelektualce!” (57).

Ako netko od mladih, koji budu čitali ove retke, prihvati ove savjete, mislim da ne bi bio daleko dan kad bismo ponovo, pod okriljem Crkve u našem narodu mogli pokrenuti jedan omladinski vjerski list. Iskrena mi je želja da se to ostvari!

6. ZAKLJUČAK

Ovaj kratki pregled (koji se, ipak, čini dug) izdavačko-publicističke djelatnosti među vjernicima Hrvatima u Bačkoj htio je današnjoj generaciji približiti, bar malo, sve ono blago koje se krije u našim publikacijama: Subotičkoj Danici, Subotičkim novinama, Kolu mladeži... Sve je to blago, na neki način, zakopano. Taj plodni izdavački rad pokušat će oživjeti Subotička Danica za 1945. i 1946. godinu, a poslije toga nastaje duboka šutnja sve do 1971. godine kad je Subotička Danica ponovo ugledala svjetlo dana, no imala je snage još samo za jedan bljesak u 1972. godini. U novoj tami svjetlila je samo jedna mala zraka. Bio je to župni list „Horizonti” koji je

služio „za izgradnju župskog zajedništva župe Bezgrešnog Začeca u Bačkoj Palanci“. Ova „zraka“ 1978. godine prerasla je u „snop svjetla“. Rodilo se „Bačko klasje“. To je vjersko-informativni list za hrvatsko govorno područje Subotičke biskupije. Ovaj list od 1978. godine izlazi neprekidno, uglavnom, četiri puta godišnje. Do sada je izišlo 39 brojeva „Bačkog klasja“.

Subotička Danica je ponovo „podvorila“ svoj narod na 100. rođendan, 1984. godine, a izišla je i za 1985. i 1986. godinu. U pripremi je i za 1987. godinu.

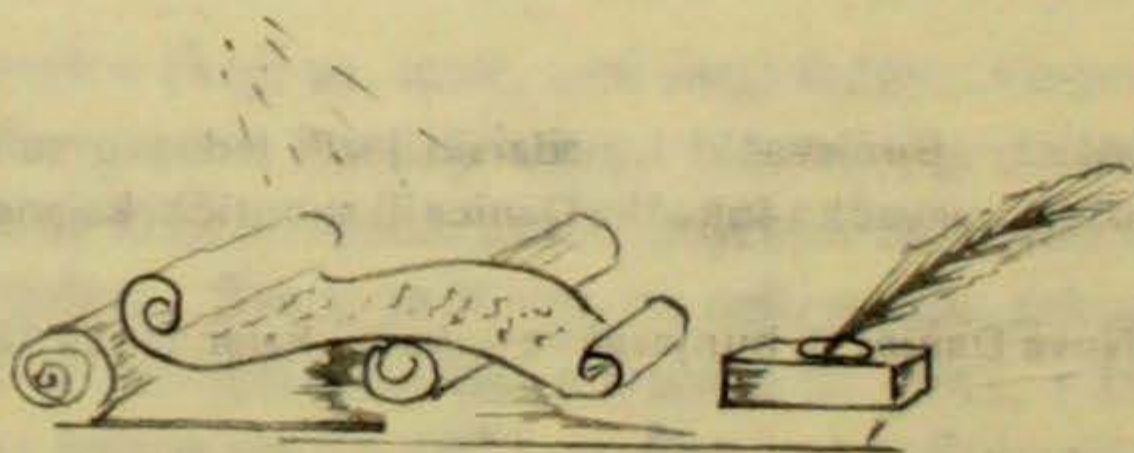
Nadam se da će i ova proslava našeg Jubileja „300. obljetnice obnovljenog Crkvenog života među vjernicima Hrvatima u Bačkoj“ biti poticaj da oživimo svoju izdavačko-publicističku djelatnost.

Nek ova Proslava bude i poziv na suradnju i poticaj na čitanje. Oni kojima je Bog dao talente da pišu, neka pišu i tako podvore svoj narod duhovnim štivom, tom tako potrebnom duhovnom hranom, a narod nek sa zahvalnošću prihvati tu dvorbu – ne riječima, nego djelima, tj. čitajući! (58)

BILJEŠKE

1. Matija Evetović, „Pajo Kujundžić – pokretač Subotičke Danice“, Subotička Danica za 1941., str. 130.
2. „Neven i Danica“, Subotička Danica za 1896., str. 55.
3. Isto, str. 56.
4. Isto, str. 57-58.
5. „Naš Program“, Subotička Danica za 1940., na zadnjoj strani korica.
6. Matija Evetović, nav. čl., str. 58.
7. M. (Mijo Mandić), „40. godišnjica Danice“, Subotička Danica za 1923., str. 33.
8. P... (Pajo Kujundžić), „Može li se štogod spasiti od propasti za nas?“, Bunjevačko-šokačka Danica ili subotički kalendar za 1884., str. 17., 1 stupac.
9. Isto, str. 18., 1. stupac.
10. Isto, str. 18., 1. i 2. stupac.
11. Isto, str. 18., 2. stupac i str. 19., 1. stupac.
12. Isto, str. 19., 2. stupac.
13. Isto, str. 19., 2. stupac.
14. „Od Velike Gospe do Božića“, Subotička Danica za 1919., str. 46.
15. P. (Pajo Kujundžić), „Rič za napridak“, Bunjevačko-šokačka Danica ili subotički kalendar za 1885., str. 19.
16. Isto, str. 21.
17. Isto, str. 22.
18. S. (Pajo Kujundžić), „Bunjevački i mađarski jezik jednako su uvit napridka našeg: triba da ji učimo“, Bunjevačko-šokačka Danica ili subotički kalendar za 1888., str. 36.
19. Isto, str. 37.
20. „1686-1886“, Nova Danica ili bunjevačko-šokački kalendar za 1887., str. 17.
21. Isto, str. 18.
22. Isto, str. 18.
23. Isto, str. 18.
24. Isto, str. 19.
25. Isto, str. 19.

26. Isto, str. 20.
27. Isto, str. 20.
28. Isto, str. 21.
29. M. (Mijo Mandić), nav. čl., str. 33-34.
30. „700. godišnjica božićnih jaslca“, Subotička Danica za 1925., str. 54-55.
31. Ivan Malagurski, „50. godišnjica Puče Kasine“, Subotička Danica za 1929. str. 68.
32. „Dvadesetogodišnjica smrti Pokretača naše Danice“, Subotička Danica za 1935., str. 37.
33. „Stogodišnji gatalac za 1921. godinu“, Subotička Danica za 1921., str. 18.
34. „Stogodišnji gatalac za 1919. godinu“, Subotička Danica, za 1919., str. 36.
35. „Stogodišnji gatalac za 1920. godinu“, Subotička Danica, za 1920., str. 96.
36. „Stogodišnji gatalac za 1941. godinu“, Subotička Danica, kalendar za 1941., str. 31-32
37. „Stogodišnji gatalac za 1937. godinu“, Subotička Danica, kalendar za 1937., str. 29.
38. „Važnost omladinskih organizacija“, Subotička Danica, kalendar za 1923., st . 108.
39. I. P. Jablanović, „Orlovi“, Subotička Danica, kalendar za 1926., str. 100-101.
40. I. P. Jablanović, „Orao u Bačkoj“, Subotička Danica, kalendar za 1927., str. 67.
41. „Potreba orlovskog društva“, Subotička Danica, kalendar za 1928., str. 73.
42. Subotička Danica, kalendar za 1923., str. 94.
43. „Pijanstvo je naša najveća nevolja“, Subotička Danica, kalendar za 1930., str. 48.
44. Skenderbeg, „Rak-rana“, Subotička Danica, kalendar za 1928., str. 78.
45. „Čitaj, pa se misli“, Subotička Danica, kalendar za 1934., str. 47.
46. Gromović, „Mnogobrojna obitelj“, Subotička Danica, kalendar za 1927., str. 98.
47. „Kino i mladež“, Subotička Danica, kalendar za 1925., str. 76.
48. P. D., „Mladež i knjiga“, Subotička Danica, kalendar za 1931., str. 60-61.
49. „Momku“, Subotička Danica, kalendar za 1923., str. 73.
50. „Djevojci“, Subotička Danica, kalendar za 1923., st . 75.
51. Ivan Kujundžić, Bunjevačko-šokačka bibliografija; JAZU, Zagreb, 1969., Rad 355., str. 761, 762, 764.
- Tibor Kolozsi, Szabadkai sajtó (1919-1945), Forum, Novi Sad, 1979., str. 488.
52. Blaško Rajić, „Subotičke Novine“, Subotičke Novine, br. 21, od 16. VIII. 1931., str. 4.
53. Ivan Kujundžić, Bunjevačko-šokačka bibliografija, JAZU, Zagreb, 1969., Rad 355. str. 761.
- Tibor Kolozsi, Szabadkai sajtó (1848-1919), Életjel, Subotica, 1973. str. 336-347.
54. Tibor Kolozsi, Szabadkai sajtó (1848-1919.), Életjel, Subotica, 1973. str. 348-351.
55. Jakov Grunčić, „Problem intelektualaca“, Kolo mladeži, Subotica, 1940. br. 2. str. 3.
56. Isto, str. 3.
57. Isto, str. 5.
58. Zahvaljujem prof. Beli Gabriću koji mi je mnogo pomogao u izradi nekih dijelova ovog predavanja.

GLAVNE OZNAKE DUHOVNOSTI BUNJEVAČKO-ŠOKAČKIH VJERNIKA

UVODNA RIJEČ

Pozvan da govorim o „duhovnosti bačkih Hrvata na ovom uglednom skupu, moram početi od okvira moje teme i odrediti o čemu ću govoriti i koje su granice moga izlaganja.

Riječ „duhovnost“ je višeznačna u kršćanskoj duhovnosti. Mnogi pisci raspravljaju o raznim vidovima duhovnosti, pa zato upućujem slušatelje na te pisce kao što su: M. Pourrat, *La Spiritualité chrétienne*, prvo izdanje, Paris 1918, *Introduction à la vie spirituelle*, Charla Bouyer, izdano u Parizu 1960. godine; *Dizionario Enciclopedico di spiritualità*, izdano u Rimu 1975. godine.

U mom izlaganju riječ „duhovnost“ uzimam za duhovni kršćanski život bačkih Hrvata ukoliko je taj život življenje i razvitak odnosa kojega Bog ostvaruje u čovjeku, sa čovjekom kroz svoj govor, koji čovjeku dolazi po sv. Pismu, Isusu Kristu i po Crkvi; i kao odgovor što na Božje poticaje daje čovjek kroz svoj konkretni i osobni kršćanski život.

Ovaj pojam duhovnosti sadrži dvije stvarnosti: govor Boga čovjeku kroz svoju Riječ, kroz Isusa Krista, kroz Crkvu; i odgovor čovjeka Bogu koji govori čovjeku po svojoj Riječi, po Isusu Kristu i po Crkvi.

Moja će se tema ograničiti na prvi elemenat pojma duhovnosti, tj. ograničavam svoju temu samo na ono što je Bog rekao i ponudio bačkim Hrvatima, kao kršćanima katolicima kroz svoju Riječ, Kroz Isusa Krista, kroz Crkvu u toku tri stoljeća od kako Hrvati žive na ovim bačkim ravnicama.

Ograničavajući se na ovu konkretnu temu, znači da u moje izlaganje neće ulaziti odgovor što su Bački Hrvati, kao katolici dali Bogu na njegov govor kroz ova tri stoljeća, nego samo na ono što je Bog rekao kroz svoju Riječ, Isusa Krista, opći sakrament spasenja, kroz Crkvu, koja nastavlja Krista kroz vjekove, dok on ne dođe, po svojim svećenicima, redovnicima i redovnicama.

Ovako postavljenu i omeđenu temu nastojat ću obraditi tako da ću najprije iznijeti podatke o piscima koji su ponudili svome narodu nauku sv. Pisma i Crkve o duhovnom životu, te naslove njihovih djela s kratkim osvrtom na njihove sadržaje.

Obratit ću zatim pažnju na ono što je Crkva ponudila preko svojih svećenika, redovnika i redovnica bačkim Hrvatima za njihovu duhovnu izgradnju kroz razne oblike katoličkih društava i duhovnih pokreta.

Napokon ću pokušati istaći glavna obilježja duhovnosti koju je Crkva ponudila, preko svećenika, redovnika i redovnica bačkim Hrvatima kroz tri stoljeća njihova boravka na ovim bačkim ravnicama.

1. POVIJESNI OKVIRI DUHOVNOSTI BUNJEVAČKO-ŠOKAČKIH HRVATA

Općenito je poznato da je naš hrvatski narod slabo duhovno ishranjen. Dok se drugi narodi Evrope (Talijani, Španjolci, Portugalci, Francuzi, Englezi, Nijemci...) s pravom ponose bogatom duhovnom tradicijom, duhovnim školama, duhovnom literaturom, svecima..., to se za nas Hrvate ne može baš reći. Za vrijeme moga studija duhovnog bogoslovlja u Rimu na „Terezijanumu”, upoznao sam se sa raznim duhovnim školama i pokretima, ali nisam naišao na duhovnost Hrvata, ili duhovnost Slavena, osim što smo studirali Istočno duhovno bogoslovlje, koje je vezano uz pravoslavlje. Zar naš hrvatski narod nije imao teologa, duhovnih učitelja i pisaca? Vjerojatno je bilo, samo što je to neistraženo područje kod nas.

Što se tiče nas Hrvata općenito, a posebice Hrvata zvanih Šokci i Bunjevci, prije doseljenja u Bačku i Baranju i poslije doseljenja, postoji povijesna činjenica da smo mi Hrvati uvijek bili na vjetrometini gdje su se lomila koplja interesa Istoka i Zapada. Tu su se često vodili ratovi, migracije i imigracije, tako da nije bilo vremena živjeti u miru, razvijati kulturu duha i duhovnosti u smislu teoloških raščlambi i škola, kao što su to mogli drugi evropski narodi. Dodamo li tom nemirnom i ratnom stanju onu latinsku izreku: „Inter arma silaent musae”, onda nam je jasno da je bilo teško živjeti, jer se radilo o spašavanju golog života i očuvanju vjere. Dolaskom Turaka u hrvatske krajeve, nastaje progon kršćana, gdje se bio boj „za krst časni i slobodu zlatnu”, te smo na račun toga dobili počasni naziv „Ante murale christianitatis”. Jedinu dušobrižnici i duhovnici našega ispaćenog naroda bili su tada franjevci, često prerusavani u „ujake”, tješili su ispaćenu kršćansku raju i pripravljali ih na veliki i manji Exodus, predvodeći ih u Bačku i Baranju sve do Budima.

Godina 1686. spominje se kao godina većeg dolaska Hrvata u Bačku i Baranju, što se mora povezati, jer je ta seoba išla u raznim pravcima na sjever, gdje nije bilo Turaka. Predvođeni franjevcima provincije Bosne Srebrene, koja je u to doba imala svoje samostane od jadranskih žala sve do Budima. To nas upućuje na zaključak da franjevci predvodeći naš narod u Baranju i Bačku nisu vodili taj narod u nepoznato, „u krajeve koji su im bili tuđi” (1). Tu su bili franjevački samostani i hrvatski živalj kojima su franjevci bili duhovnici na vlastitom jeziku. Ne želim se upuštati u povijesne činjenice seljenja našega naroda, jer je to već obrađeno u drugim temama, ali želim sve to povezati i tako staviti u širi prostor naš živalj, koji je nakon doseljenja u Bačku i Baranju uživao duhovne i kulturne blagodati svojih duhovnika franjevac.

Moram ovdje spomenuti da je teologija duhovnosti Katoličke crkve u to vrijeme pod snažnim utjecajem “iluminizma” od godine 1650-1789. Od godine 1800.

na pozornici duhovne teologije javlja se "liberalizam". Sve do 1960. g. iluminizam i liberalizam ostavili su svoj pečat u povijesti duhovne teologije Katoličke crkve (2). Zanimljivo bi bilo istražiti kakvog je utjecaja imao iluminizam i liberalizam na teologiju duhovnosti franjevačkih učilišta među podunavskim Hrvatima, jer su mnogi franjevci studirali teologiju u Rimu i drugim evropskim učilištima. Nisu li i oni bili u žiži duhovnih gibanja svoga vremena? Kako se to odrazilo na duhovnosti u našim prostorima i među našim pukom? To bi bilo vrlo zanimljivo istražiti.

Drugim vatikanskim Koncilom nastao je zaokret u teologiji duhovnosti Katoličke crkve, koja se vraća izvorima duhovnosti: Sv. Pismu, Tradiciji, naučavanju prijašnjih Koncila i novoj nauci samoga II vatikanskog Koncila. Usporedo sa II vatikanskim Koncilom razvija se ekumenizam, te suvremena duhovna gibanja i pokreti u Crkvi.

U razdoblju od godine 1686. do danas, na temelju pojedinih knjiga i zapisa do kojih sam došao, općenito se može reći da je duhovnost bunjevačko-šokačkih Hrvata, pučka duhovnost, s izrazitim nabojem franjevačke duhovnosti, koja je ostavila neizbrisiv pečat sve do ukinuća franjevačkih samostana odredbom cara Josipa II. Ukinućem franjevačkih samostana započinje razdoblje duhovnosti koju predvodi dijecezanski kler na ovim našim prostorima. U okvirima sadašnje Bačke ostali su nam samostani u Baču i Subotici kao jedini svjetionici franjevačke duhovnosti. Dolaskom karmelićana u Sombor g. 1904. Bačka je obogaćena karmelskom duhovnošću koja je izrazito proročko-marijanska, i terezijansko-ivanovska.

2. FRANJEVAČKI DUHOVNI PISCI I SADRŽAJI KOD BAČKIH HRVATA

Franjevačka duhovnost je izrazito teocentrična i kristocentrična. Temelj joj je u Čovještvu Kristovu, u kojem je kristocentrizam bitna točka franjevačke duhovnosti. Kristocentrizam se prelijeva u teocentrizam, jer za Franju i franjevaštvo Krist je jedini posrednik kod Oca (3).

Ova izrazito marijanska duhovnost isprepletena evandeoskim duhom siromaštva, čistoće i poslušnosti, radosti i donošenja mira svakome stvorenju (MIR i DOBRO) učinila je franjevce sposobnima da se tako srastu i približe narodu, suosjećajući s njime u svim materijalnim i duhovnim potrebama, braneći svoj narod od nepravdi i svih vrsta porobljavanja i iskorištavanja. Po svojoj izrazito evandeoskoj duhovnosti, franjevaštvo nije samo religiozna činjenica, nego je to sam konkretni evandeoski život i oblik duhovne kulture i civilizacije što se odražava u svim vidovima literature, slikarstva, umjetnosti itd. (4).

Kristovo Čovještvo, u kojem dominira Kristov križ za spasenje čovječanstva, duhovna su poluga franjevačke duše koja u Kristu ljubi čovjeka, a posebice svoj narod, žrtvujući sve svoje snage, pa i sam život za očuvanje vjere u narodu i brige oko duhovnog napretka svoga naroda.

Već sam spomenuo da franjevci dolazeći u Bačku i Baranju, nisu vodili narod u nepoznato. Tu su već franjevački samostani i razvijeni duhovni život na koji se moglo računati da će narod doći u sigurne ruke svoje braće, gdje će mirno moći razvijati kulturu duhovnoga života. Poznato je da su hrvatski franjevci 18. stoljeća u južnoj

Ugarskoj izabrali budimski samostan za školsko središte cijele svoje provincije. U Budimu je djelovala filozofska i teološka škola. Širinom i plodovitošću svog stvaralaštva na različitim područjima kulture oblikovali su tako hrvatski franjevci uz svoje visoke škole u Budimu tijekom 18. stoljeća osobit budimski kulturni krug" (5).

Dakle, budimski samostan sa svojim filozofskim i teološkim učilištem značajno je duhovno i kulturno uporište čiji su se duhovni plodovi širili od Budima do Pečuha, Mohača, Baje, Segedina, Subotice, Bača, Osijeka, Virovitice, Slavenskog Broda, sve do Jadrana. Kroz osam i pol desetljeća, franjevci su u Budimu razvijali slijedeće kulturne i duhovne programe: „prilagođivanje biblijskih tekstova za molitvene i liturgijske potrebe puka, traženje prikladnih homiletskih sadržaja, promicanje franjevačke pučke duhovnosti, teološku kontroverziju na narodnom jeziku, propovjedničku i katehetičku literaturu, rad na hrvatskom lekcionaru, zanimanja za pitanja hrvatskog pravopisa i druge kulturne radnje koje su u 18. stoljeću nametnule opredjeljenja i tendencije kulturno-književnog svijeta, karakterističnog za razdoblje katoličke obnove u duhu Tridentskog sabora u hrvatskim kulturnim sredinama. Tek u drugom dijelu druge polovice 18. st. javlja se u stvaralaštvu budimskog kulturnog kruga utjecaj prosvjetiteljstva, ali on ne vodi stazama racionalističke usmjerenosti iluminizma, nego se zadovoljava vjerskim napretkom, vjerskom prosvjetom i općom kulturom" (6).

Gore navedeni kulturni i duhovni programi koje su njegovali budimski franjevci na svojem učilištu, sadržani su u brojnim knjigama, teološkim priručnicima, molitvenicima i pjesmaricama, iz kojih je naš narod crpio duhovne sokove tokom puna tri stoljeća boravka u Bačkoj i Baranji. Ovdje ističem pojedine istaknute franjevačke duhovne pisce, bez kojih bi duhovnost našega naroda bila vrlo siromašna.

Mihajlo Radnić je rođen u Kaloči 1636. god. Teologiju studira u Rimu. Poznate su njegove dvije duhovne knjige: Razmiscljanja pribogomiona (Razmišljanja pribogomiona)(Rim, 1683.); Progargegne izpraznosti(Pogrđenje ispraznosti)(Rim, 1683.). U prvoj knjizi, na temelju sv. Pisma i crkvenih naučitelja i pisaca daje obilatu duhovnu hranu kršćanskim dušama u duhu katoličke obnove Tridentinskog sabora. Druga knjiga je prijevod spisa franjevca Didaka Stelle. Ove su se knjige širile u Slavoniji i među podunavskim Hrvatima neposredno nakon oslobođenja tih krajeva od turske vlasti (7).

Šimun Mecić je rođen u Požegi u 17. stolj. Filozofiju studira u Napulju, teologiju u Bariju. U Budimu predaje teologiju. Značajna mu je duhovna knjižica pod naslovom: Cvitak pokornih aliti knishice sedam pismi pokorni s officiom S. Krixa i drugim mlogim bogogliubnim molitvam kako s naukom karstianskim nakichenie (Budim, 1736.). To je molitvenik za potrebe vjerskog života i veće vjerske izobrazbe. Mecić ga je priredio „za vjernike višeg kulturnog standarda s kakvima je mogao biti u dodiru za svoga boravka u Budimu" (8).

Jerolim Filipović, profesor teologije u Budimu 1732. god. Pripisuju mu se dvije knjižice: Put križa (Budim, 1734.), i Piesme duhovne (Mleci, 1759.). Poznavalac je teoloških i crkvenih pitanja. Izdao je knjigu propovijedi: Pripovidanje nauka kršćanskoga, u tri dijela (9).

Filip Radić, profesor teologije u Budimu. Napisao je pet teoloških traktata: De theologia beatorum in patria (Osijek, 1737.); De intellectu seu scientia Dei (Osijek,

1741.); *De predestinatione*; *De legibus*; *De Trinitate* (Osijek, 1743.), i raspravu o sakramentu pokore (Osijek, 1742.).

Lovro Bračuljević je rođen u Budimu 1685. god. Filozofiju i teologiju je studirao u Italiji. On je najbolje obradio smisao i potrebu duhovnog života vjernika u ovim dvjema knjigama: *Dobar put putovanja karstjanskoga u raj višnjega uživanja* (Budim, 1730.); i *Uzao serafinske naški goruće ljubavi* (Budim, 1730.). Ovim knjigama Bračuljević kao teolog i pastoralni radnik želi potaknuti vjernike na krepostan život, utvrditi kršćansko ponašanje kod vjernika i pružiti im uzore za krepostan život iz bogate franjevačke duhovnosti.

Stjepan Vilov je rođen u Budimu u 17. stolj. Studira u Italiji. Osim teoloških priručnika i tri teološka traktata na latinskom jeziku, Vilov je napisao značajno djelo na hrvatskom jeziku: *Razgovor prijateljski među krstjaninom i ristjaninom* (Budim, 1736.). U tom djelu na popularan način kroz dijalog katolika i pravoslavnih želi udomačiti pozdrav „Hvaljen Isus”. Knjiga je napisana da „ne budi vjerska razmišljanja, nego nastoji istu poruku pružiti na prihvatljiv način katolicima i pravoslavnima. Vilov svoje djelo prvenstveno piše za katolike i njih želi potaknuti na traženje većeg vjerskog znanja i jasnije očitovanje katoličkog vjerskog nazora u svagdašnjem životu” (10).

Antun Bačić je poznat po svome djelu: *Istina katoličanska* (Budim, 1732.). U tom djelu razrađuje katoličku nauku. Letimičan pregled sadržaja daje nam zapaziti da se tu radi o tumačenju deset Božjih zapovijedi, rasprave o vlasti Crkve, o grijehu, o sakramentima. Zatim su tu i katekizamska tumačenja o stvaranju svijeta, o općem sudu, te o čistilištu i paklu. Ova je knjiga odigrala veliku ulogu u katehizaciji puka. Bačić je preveo i knjigu: *Život Majke Božje*, u kojoj se obraća čitaocu slijedećim riječima: „Služi se, dakle, bogoljubni štioče, sa ovim malenim i slabim dilom, koje složio jesam na utišenje i duhovni napridak naroda Ilirskoga, i budi zdrav i pobožan Majki Božjoj, moleći ju da nam bude zaštiteljica u čas smrti naše” (11).

Nikola Kesić, uz Ivana Bandulovića preteča je našeg hrvatskog Lekcionara. Kesić je na osnovu Bandulovićeva Leksionara priredio novi pod naslovom: *Epistole i Evanđelja priko sviju nedilja i blagi dneva svetih godišnji* (Budim 1740.). Taj je Lekcionar bio vrlo raširen u Slavoniji i među podunavskim Hrvatima i iz njega je običan puk kao i oni učenici mogao crpiti izvornu nauku, sadržanu u sv. Pismu. Time su oni približili sv. Pismo puku, pišući na hrvatskom jeziku.

Marijan Lanosović, profesor teologije i filozofije, lingvista i kroničar. Značajno mu je djelo: *Evandjelistar ilirski* (Budim 1794).

Antun Papušlić, veliki franjevački mariolog. Objavio je svoje djelo teološkog sadržaja i propovjedničke namjene: *Dužna slava sinovskoga bogoljubstva* (Budim, 1751.). Ovo djelo, koje se s pravom može nazvati pučkom mariologijom, obrađuje slijedeće teme: *Marijino začće bez istočnoga grijeha*, slijedeći svoga subrata mariologa Dun Skota; *Marijino rođenje*, prikazanje u hramu, navještenje Gabrijelovo, pohod Elizabeti, Očišćenje i uznesenja na nebo (12).

Jerolim Lipovčić, vrlo bogati duhovni pisac sa svojim duhovnim knjigama: *Dušu čuvajuće pohođenje* (Budim, 1750.). *Stazica duhovna* (Osijek, 1767.); *Treći sadiliti istomačenje Trećega reda* (Budim, 1769.). Knjigu *Dušu čuvajuće pohođenje* Lipovčić piše kao pastoralni priručnik za biskupske vizitacije. U drugom dijelu iste

knjige opširno razlaže osnovne kršćanske istine, a treći dio iste knjige obrađuje raspravu o molitvi koju namjenjuje za svećenike i vjernike. U tom trećem dijelu razrađuje katekizam: Vjerovanje, molitvu Oče naš, Zdravo Marijo, deset Božjih zapovijedi, pet Crkvenih, sedam sv. sakramenata, naučavanje o grijehu, o posljednim stvarima i na kraju daje opširnu uputu o molitvi s nizom molitava (13).

U nizu istaknutih franjevačkih duhovnih pisaca, među podunavskim Hrvatima, nezaobilazno je ime Emerika Pavića, enciklopediste i izuzetno nadarenog pisca. On se ne zadovoljava samo vjerskim napretkom našega naroda, već želi svoj narod uzdići na viši stupanj kulture i u duhovnoj prosvijećenosti. Pavić piše svoja djela na latinskom, ali za narod piše hrvatskim jezikom i tako nadmašuje sve prijašnje pisce po broju knjiga na hrvatskom jeziku. Njegova pisana duhovna djela na hrvatskom jeziku možemo klasificirati na ovaj način:

- a. Katehetska djela: Jezgra nauka kerstjanskoga (Budim, 1754.); Opširni nauk kerstjanski s nadodanim duhovnim pismam (Budim, 1755.); Ogledalo temelja vire i zakona katoličanskoga (Budim, 1759.); Jezgra rimskoga pravovirnoga nauka krstjanskoga za mladež (Budim, 1769.), te Ručna knjižica za utloviti u zakon katoličanski obraćenike (Pešta, 1769.).
- b. Homiletski spisi: Tri dana duhovnoga s govorenjem predikatorskim navištena i istomačena (Budim, 1755.); Prišašće (Budim, 1762.); Kratki nauci i tumačenja sviju nediljnih glavnih evanđelja (Budim, 1778.).
- c. Djela biblijskog sadržaja: Ogledalo događajah sv. Pisma staroga i novoga zakona (Budim, 1759.); Epistule i evanđelja priko godišnjih nediljah i svetkovi-
na (Budim, 1764.) u dva izdanja. Koliko je taj Lekcionar bio obljubljen u narodu i čitan, pokazuje i ovaj rijetki primjerak kojega posjedujem, koji je izlizan od uporabe i na čijim su se koricama upisivali dani rođenja i krštenja djece određenih obitelji našega naroda. U biblijske sadržaje ubrajamo: Knjige o sv. Pisma poroda i izhoda (rukopis) i Psaltir iliti Pisme Davidove (Budim, 1774.).
- d. Asketski spisi: Putovanje duhovno u stazice različitog bogoljubstva razdiljeno (Pešta, 1769.); Novi i glavni u dvanest stazicah razdiljeni put nebeski (Budim, 1772.); Treći sad iliti istomačenje Trećega reda.
- e. Vrijedno je još spomenuti knjigu napisanu u stihovima: Molitvena knjiga s nikim pismam duhovnim (Budim, 1769.).

Uz Pavićevo djelo, Jezgra rimskoga pravovirnoga nauka krstjanskoga za mladež, moramo istaknuti i knjižicu bačkog Hrvata Ladislava Spaića: *Regula vitae humanae adnesumque modum de eligendo vitae statu pro commodo juventutis* (Budim, 1798.). Te su dvije knjižice odigrale veliku ulogu u odgoju kršćanske mladeži onoga doba. Osvrnimo se ukratko na sadržaj Spaićeve knjige sa slijedećim temama: O ponašanju mladih ljudi u crkvi; općenito o čednosti u ponašanju; pozdravljanje kod susreta; ponašanje u društvu odličnika; uglađenost u razgovoru; mladenačke vrline: razboritost i umjerenost, jakost; ponašanje kod stola; izbor zvanja osobito redovničkog i svećeničkog (14).

Dodamo li ovim pisanim knjigama duhovnoga sadržaja, što nam ih franjevci ostaviše za povijest i istraživanje duhovnosti među podunavskim Hrvatima, i druga nepisana djela, a ona su bila sama duhovna praksa kroz standardne pobožnosti Žive

krunice, Križnog puta, Pobožnosti sv. Franji i sv. Antunu, kao i drugim svecima, Treći red koji je bio veoma raširen među pukom. Možemo s pravom reći da je naš narod, došavši u Bačku i Baranju, već našao bogatu duhovnu baštinu u svojim duhovnicima franjevcima i živjeli su tu istu bogatu duhovnu baštinu svojim praktičnim duhovnim životom, kroz razna iskušenja sve do naših dana. Franjevci su činili sve da budu duša narodu sve dok im nisu oduzeli župe i dok im nisu ukinuti značajni samostani. Od toga vremena duhovnu brigu za naš narod preuzima dijecezanski kler, koji također s velikom brigom i žrtvama čini sve da se nastavi uhodani slijed duhovnoga života kojega su zasadili franjevci, tražeći nove putove duhovnosti u novim duhovnim gibanjima i pokretima koji su nastajali i rađali se u krilu svete Majke Crkve.

3. DUHOVNOST BAČKIH HRVATA POD VODSTVOM BISKUPA IVANA ANTUNOVIĆA I KLERA

Duhovnost bačkih Hrvata devetnaestoga stoljeća bez sumnje je obogaćeno djelima velikog biskupa Ivana Antunovića i dijecezanskog klera na svim prostorima Bačke i Baranje, gdje živi naš narod.

Evangelizacijsko poslanje biskupa Ivana Antunovića vezano je uz njegov teološki, istraživalački, izdavački i ekumenski rad. Šteta je da hrvatska kulturna pa i teološka javnost tako malo zna o djelu biskupa Antunovića. Dva njegova teološka spisa „Bog s čovikom” (Vac, 1879.), i molitvenik „Čovik s Bogom” (Kaloča, 1884.), pisana hrvatskim jezikom svojevrsni su unikum u našoj teološkoj literaturi. Prvi predstavlja sažetak katoličke teologije od stvaranja svijeta pa do posljednjih stvari čovjeka s temeljnim moralnim, liturgijskim i pravnim načelima. Djelo je jedincato i potpuno izvorno.

Druga knjiga, molitvenik, također je izvorna, jer je dobar dio molitava, osim onih službenih, sastavio sam autor. Spisi biskupa Antunovića ostali su do naših dana nadahniteljska literatura najnovijih pokoljenja svećenika, koji po njegovu primjeru dvore svoj narod već 300 godina.

Antunovićevo duhovno djelo sadržano u knjiži: „Bog s čovikom na zemlji” (Vac, 1879) predstavlja nam se kao jedna cijela enciklopedija, koja u četiri knjige obuhvaća, rekli bismo, cijelu katoličku dogmatiku, moralku, liturgiju, povijest Crkve i sakramentalni život.

Mislim da neću pretjerati u ocjeni da je biskup Ivan Antunović najveći hrvatski rodoljub. U svojoj knjizi „Bog s čovikom” Antunović upravo gorućim žarom želi svome narodu pretočiti božansku nauku, sadržanu u sv. Pismu, crkvenoj Tradiciji i naučavanju Crkve. Stoga on najprije upravlja svoju riječ svećenicima, koji su zakoniti pastiri svojih vjernika, što trebaju činiti i na koji način pretakati božanski život i nauku Crkve u duše vjernika: „Ja mislim da štogod većma znali budemo uvest puk u ovo raskriljeno nebo da svim očima gleda i nekim načinom vlastitim ušima sluša Božje lipote po svetoj Majki Crkvi tumačene. A mi svećenici vazda uz njega stojeć u našim propovjedima, našim katekesima, u našim za njegovu porabu sastavljenim knjigama na veće svietlilo iznašli budemo božja svojstva, tim ćemo većma sporit broj

onih o kojih Isus reče: „malina ih je odabranih” i tim većma umanjavat broj onih, koji iziđoše na Golgothu i dovikivaše Isusu na križu visećem „Ako si Sin Božji, a ti sidi s križa”; Sve bo što je pisano, pisano je za našu pouku (15).

U zanosu ljubavi i čežnje da se svome rodu pomogne u duhovnom životu i izgradnji, Antunović se obraća svećenicima dovikujući: „Ajte, draga braćo, vi koji ste mladi godinama, koji ste jaki tielom, koji ste moćni naukom: Ajdete i otvarajte put evanđeoskim istinama, neka bi našem rodu tako zasjale, da uz njihovu svietlost, nazarénisma, raskolništva i svih drugih sliedabah, ljudskom rukom uzpaljivana luč potamne. Ajdete bratjo, i širite put evanđeoskim istinama da se s njima tako upozna naš rod, kako ove bijaše poznate onim vjernim afrikanske crkve o kojima piše sv. Augustin veleučenom sv. Jerolimu: da čuvši od Jone proroka nekoja iz njegova privoda drugačije glasiti, no što su navikli čuti, te se uzbuniše želeć da se staro ne izmjenjiva novim... Širite, dakle, puteve starim i mladim u našem narodu da što brže i što manjom mukom dospiju do mora statkosti, koje se razliva u natkrilju svetih knjiga, da više ne zažele romantiku, ko Židovi egipatske mesne lonce. Nemojmo ih ostaviti u pustari Sinai da im pokazivamo izdaleka mlikom i medom tekuću Palestinu. Već uzмимо ih po ruke, uvađajmo ih u stari i novi zakon, predstavljajmo ih apoštolam i evanđelištam, opisivajmo im svete otce i naslikajmo im svete sabore, da sve vide, sve čuju što je na zemlji i u nebu liepo, blaženo i sveto” (16).

I. Antunović na koncu uvoda u svoju knjigu „Bog s čoviekom” izriče svoju želju kako da narod prihvati njegovu knjigu i da se duhovno uzdiže: „Jedno je u meni čvrsto: želja svoj rod ovdi u službi Božjoj vjernim i revnim, u radu marljivim, u užitku umjerenim učinit i u viečnje blaženstvo uvest... Idem, dakle, čvrstom voljom da ono što posjedujem iznesem na ublaženje ljubljenog roda” (17).

Kratko vrijeme i preobilnost sadržaja Antunovićeve knjige „Bog s čoviekom”, tjera me da ukratko prikažem sadržaj prvih triju knjiga, a da se malo više zadržim na četvrtoj knjizi.

U prvoj knjizi Antunović nastoji prikazati svome rodu kako je Bog preko patrijarha i proroka neizmjernom ljubavlju ljubio svoj izabrani narod, kako se s čoviekom družio i preko tisuću stoljeća iskazivao svoja dobročinstva i ljubav sve do Isusova, rođenja u Betlehemu.

Drugu knjigu Antunović posvećuje osobi Isusa Krista od njegova dolaska na svijet utjelovljenjem kao Riječi Božje pa sve do njegova uzašašća na nebo.

Treća knjiga opisuje Mesijino kraljevstvo na zemlji, utemeljeno pod imenom „Sveta Majka Crkva”.

Za našu temu je posebno važna četvrta knjiga opsežnog Antunovićeva djela „Bog s čoviekom”, jer ona ulazi u bit kraljevstva Božjega „po Isusu na zemlji zasnovana, i pokaziva sve ono što se u njemu nalazi kao poluga, sredstvo, oruđe, koje se sve uporablja da se čoviek pojedini, čoviek u obitelji, čoviek u državi dušom i tijelom shrani” (18).

I. Antunović, dakle, u ovoj knjizi tumači što sve čini Majka Crkva i na što upućuje čovjeka da postigne dvostruku svrhu svoga života u krilu Majke Crkve: naužiti se zemljakih dobara, a da u isto vrijeme ne propadne ni tijelo ni duša. Tijelo i duša trebaju po uskrsnuću postići ono blaženstvo o kojemu govori sv. Pavao: Što oko nije vidjelo, uho čovječje čulo... to Bog pripravi onima koji ga ljube.

I. Antunović vrlo živo tumači simbol vjere s konkretnim primjenama za život, te govori o sakramentima kao bitnim činionicima kršćanskog života i posvećenja. Smatram vrlo značajnom preporuku za čestu svetu pričest, koju Antunović preporuča u svim većim okolnostima i događajima života: „Primajmo svi ovo presveto otajstvo, svi velim, mali i veliki, siromasi i bogati! Zaručnici ga primaju zato da Isus posveti njihovu ljubav, da bude stalna, vierna i do končanja njihova života čista” (19). Zatim ističe, da tako kažem, čitavu litaniju potreba kada treba primiti svetu pričest: majke u začeću da zdrav plod na svijet donesu; prije i poslije poroda; kada se kakav veliki posao radi na gospodarstvu; kada se ženi sina ili udaje kćer da budu po zakonu svete Matere Crkve; kada djeci biramo životni poziv da za njih bude korisno i spasonosno; kada se stupa u kakvo dostojanstvo; u tuzi i nevolji; kada sreća prag prekorači da se ne uzoholi; u napasti, bolesti i na času smrti...

Interesantan je Antunovićev pristup Euharistiji koja je izvor zajedništva u ljubavi: „Presveto tielo i krv Isusova jest vidljivom svezom, koja kršćanstvo međusobno spaja. Jer vjera uči, ufanje želi da budemo svi između sebe braća i sestre, a tielo Isusovo svjedoči, da baš u istinu tako i jesmo. Od njega svi jednako blagujemo kao jednoga Oca nebeskoga i jedne matere sv. majke crkve – sinovi i kćeri, i po tom se užje spajamo i sjedinjujemo, nego li krvlju tjelesna otca i matere, jer se ovdie tielom i krvlju jedina Sina božjega slažemo da reć bi, srastemo se u jednom Isusu” (20).

Nadalje Antunović upućuje svoj rod na zahvaljivanje poslije svete pričesti, kako bi plodovi pričesti bili učinkovitiji kod svakog pojedinca: „Isuse neprocienjive ljubavi Odkupitelju, koji si nas krvlju svojom od vjekovječne smrti odkupio, smiluj se nami prevelikim tvojim milosrđem. Izlieči, pokriepi, ohrabri, prosvietli, utieši i očisti moje tielo i dušu... da se više nikada ne useli grieh u dušu moju, nego da ti, preljubežljivi Isuse, koji si se dostojao u mene prebivalište svoje staviti, u meni i s menom gospoduješ i na vike vladaš” (21).

Sakramentu svete ispovijedi Antunović daje veliko značenje osobito za mir savjesti. Svećenik u ispovjedaonici predstavlja Isusa milosrdna, pravedna i ljubežljiva. Isus se služi svećenikom kao sredstvom za odrešenje grijeha. Vlast nije u svećeniku, već u Isusu s kojim svećenik po odredbi svete Majke Crkve vlada. Stoga „pođimo sigurno i s pouzdanjem ma pred kog svećenika, kano pred Isusa, te se po primjeru evanđeoskog otčitnika, do zemlje poniziv, sami sebe osudimo i priznajmo da smo od svih drugih mi najveći griješnici na koje je Isus već u sv. krštenju i potvrdi toliko milosti izlio, toliko blagoslova po svetoj misi i rieči Božjoj podielio, da bismo mogli kano Anđeli Božji biti čisti i liepi, vriedni u društvu svetih pri stolu nebeskomu veselje vjekovječnije uživati... kleknimo na koljena i očitujmo sve naše grijehe rekav: „Otče, sagriešio sam proti nebu i tebi, i nisam vriedan da me sinom svojim nazivaš” (22).

Čini mi se značajnom Antunovićeva definicija sakramenta ženidbe: „U ženidbi muž (je) prilika Isusova, a žena (supruga) prilika Katoličke crkve. Ovi su na zemlji tako sjedinjeni kao što je Isus božanstvo s čoviečanstvom, u suncu svietlost s toplinom, a u čovieku duša s tielom sdružena i sjedinjena” (23).

I. Antunović tumači Božje zapovijedi s vrlo konkretnim uputama za život. Vrlo mi se čini konkretnom pouka za kućni mir i odgoj djece: „Ako imamo u kući još udomljenu djetcu, treba vrlo paziti da mir među njom ne pobunimo. Radi čega va-

lja pried očima uvijek držati ono što Isus reče: „Nisu više dvoje, već jedna put. Što Bog združi, to čovjek neka ne rastavlja”. Svjetovati ju je potrebno, nu vazda samo liepimi riečimi i načinom, jer ako na mlado čeljade odmah zlim navalimo, i na nj se izbrekivamo, lahko ga možemo tako zabuniti da se neće znati izpraviti, te će se raztužiti da se neće moći utješiti” (24).

Dok je Antunović u knjizi „Bog s čoviekom” poučavao narod kako treba živjeti svoju vjeru, u molitveniku koji nosi naslov „Čovik s Bogom u svojih molba i prošnja”, izdanog u Kalači 1884. godine, Antunović želi da taj molitvenik bude na neki način izričaj molbi čovjeka što ga on upućuje svojem Bogu, za kojega zna da ga ljubi. U Uvodu istog molitvenika koji je vrlo opsežan i traži također svojevrstu analizu i studij, Antunović govori da mu je želja unijeti u taj molitvenik „molbe i prošnje ljudske u svih odnošajih društvenih, po nutarnjih i vanjskih potriboća izražene, na temelju naših u „katekizmu” sakupljenih virskih istina, u duhu kršćanske poniznosti i ditinjeg zauhvanja, Svemogućemu predstavljaju” (25).

Devetnaesto stoljeće bismo mogli još dopuniti raznim člancima u periodičnim izdanjima (kalendarima, brošurama, knjižicama...) i slično. No, išli bismo predaleko, pa za to ostavljam to za posebnu temu.

Dvadeseto stoljeće je u znaku duhovnog napretka našega naroda pod vodstvom markantne ličnosti biskupa Lajče Budanovića i sluge božjega Oca Gerarda Tome Stantića, karmelićanina.

L. Budanović je najodličniji učenik i sljedbenik biskupa Antunovića, koji je svojim biskupskim služenjem i mnogim dalekovidnim pastoralnim potezima postavio izvrsne temelje daljnjeg naviještanja Evanđelja, kako hrvatskog katoličkog življa, tako i ostalih katoličkih naroda koji žive u Subotičkoj biskupiji. U temeljima njegove duhovnosti nalazi se životno djelo biskupa I. Antunovića. Mnoge misli biskupa Budanovića vjerno je u životu Crkve provodio svećenik Blaško Rajić, kao i Ivan Kujundžić.

Bez sumnje, biskup Lajčo Budanović je svojim knjigama molitvenicima „Velika i Mala Slava Božja”, te socijalnim, karitativnim i duhovnim radom učinio da se baština duhovnog života u našem narodu još više učvrsti i donese obilatog ploda. Toga smo svi bili dionici, jer je on naš suvremenik. Stoga upućujem slušatelje na „Zbornik Subotičke Danice” od godine 1985. u kojem je puno toga zapisano i rečeno što je sve učinio za duhovni i kulturni napredak našega naroda.

Zadržao bih se ukratko na osvrtu lika sluge Božjega o. Gerarda Tome Stantića, karmelićanina, sina đurđinskih salaša, naše gore lista s kojim se ponosimo u ovoj 300. obljetnici našega dolaska u Bačku. S pravom se ponosimo ocem Gerardom, jer je on kruna duhovnoga života i stremljenja našega ispaćenoga naroda na ovim prostorima, koji se ne sagiba pred teškoćama, već nastoji ići uspravna čela putem vjere i nauka svete Crkve danas. Ponosni smo što je baš u ovom našem jubileju otpočeo službeni biskupijski postupak za proglašenje blaženim i svetim oca Gerarda, što ga rodi bunjevačka nana na lipim đurđinskim salašima. Njegov život je bio utkan u povijest naroda kojemu je pripadao. Svojim svećeničkim radom on je taj narod vodio punih 50 godina, osobito u karmelskoj crkvi u Somboru, ispovijedanjem, duhovnim vodstvom i propovijedanjem. U arhivu Vicepostulature u Zagrebu čuvaju se njegovi spisi na oko dvije tisuće stranica na papiru veličine 28 puta 20 cm. Svoje

propovijedi i zapise pisao je uglavnom hrvatskom bunjevačkom ikavicom.

Otac Gerard Tomo Stantić uistinu je bio učitelj Božjega naroda svojim propovijedima u kojima obrađuje teme: O jednome Bogu; O Presvetom Trojstvu; O Bogu Sucu; O Kristu Otkupitelju; O žalosnoj Majci Božjoj; O mucu i smrti Krista Gospodina. Slijedećih godina obrađuje teme: kristološke i soteriološke, o Kristovu životu i njegovom Otkupiteljskom djelu, te o Božjim zapovijedima. Svaka mu je propovijed imala dva dijela: Najprije bi izložio nauku Crkve o tom i tom pitanju, a onda bi nastojao izložene vjerske istine povezati sa konkretnim praktičnim vjerskim životom, osobito ističući posljedice koje stižu onoga koji odbacuje Boga: „Pamet i razum bez znanja i poznavanja istine, osobito poznavanja Boga, su kao prazno rešeto koje se badava trese, jer iz njega ništa ne izlazi” (26).

Danas, kada je Bog izbačen iz života mnogih naših suvremenika, kako je ova opomena vrlo aktualna: O. Gerard ne samo da želi poučiti svoj narod u vjeri, nego nastoji svim žarom duha i sposobnosti uvoditi vjernike u dublji život s Bogom, kroz sakramentalni život; očuvati svoj narod od moralnih zala koja rastaču život čovjeka i obitelji. Stoga su njegove propovijedi katehetske naravi. U to doba njegovo slušateljstvo, koje je imalo jedva osnovnu školsku spremu i manjkavu vjersku naobrazbu, moglo je kroz njegovu katehezu na živ način izrečenu upijati vjerske istine i razvijati duhovni život. Otac Gerard je smatrao važnim poučiti vjernike kako će živjeti od vjerskih istina. Nastojao je kroz euharistijski život vjernika upućivati ih u dublji duhovni život, već prema mogućnostima jednostavnog puka koji ga je slušao, kojemu je preporučivao čestu svetu pričest i ispovijed.

U svojim propovijedima ukazivao je na moralne vrednote kao potrebe da čovjek živi svoje ljudsko i kršćansko dostojanstvo. Dok smo zahvalni Bogu što imamo oca Gerarda, i što je on propovijedanjem i svojim životom doprinio duhovnom dobru našega naroda, prihvatimo svu aktualnost njegova duhovnog rada i promičimo njegovo štovanje u narodu. Vjersko neznanje je i danas veliko, a bez vjerskoga znanja, osobito danas, ne možemo odoljeti pred navalama ateizma.

Danas, kada se duhovnost okreće prema iskustvu, nastojanje oca Gerarda da uvede vjernike u iskustvo zajedništva s Bogom, s Presvetim Trojstvom, čini mi se putokazom za utemeljenje iskustva na istinama vjere. Iskustvo Boga mora imati temelje na istinama vjere, u teologiji. Ovo vrijedi osobito danas kada se šire pokreti iskustva Boga, koja su više puna entuzijazma, a manje teologije i tako su u opasnosti zastranjenja.

U svojoj nastupnoj propovijedi u karmelskoj crkvi u Somboru, 21. kolovoza 1904. godine, sluga je Božji uputio Somborcima riječi na lijepoj našoj ikavici: „O mile duše i mili junaci, počnimo boj protiv neprijatelja, protiv tila, svita i Sotone paklenoga”. Ove riječi i danas vrijede za nas, koji slavimo svoju 300. obljetnicu crkvenosti, da bolje upoznamo svoju vjeru, da dublje živimo svoje zajedništvo s Bogom na koje smo po svetom krštenju pozvani, da živimo od duhovnih i moralnih vrednota. Samo tako ćemo moći imati svijetlu budućnost na ovim bačkim ravnicama i postići ćemo konačni cilj, život vječni.

Osim propovijedi, kojih ima puno, otac Gerard je napisao molitvenik pod naslovom: „Radost duše” (Subotica, 1928.). U predgovoru knjižice molitvenika otac Gerard ističe smisao i cilj ovoga molitvenika: „Radost duše se zove ova knjižica. A ra-

dost duše je najveće blago... Mili brate i selo: Ja želim vama prave radosti: duhovne radosti, a ove ćete naći u ovoj knjižici... Svaka rič, koju čitate, neka se usadi u vaše srce, pa nek osiđate ono što molite ili pivate. Sve, što je u ovoj knjižici, može se hasnirati za razmatranje, za razmišljanje o Bogu, o spasu duše i ako ovako hasniramo ovu knjižicu, da i sto puta jedno isto čitamo iz nje, uvijek ćemo naći nove slasti i radosti u njoj. Ovu radost nek osiđate sada i u nebu" (27).

Otac Gerard je još napisao i knjižicu „Cviće Karmela iliti blažena Mala Terezija" (Sombor, 1925.). U toj knjižici ističe duhovnost Karmelskoga reda koji je dao mnogo svetaca, kao što je Mala Terezija, te na kraju upućuje mladima poziv da se oduševе za duhovna zvanja u našem narodu i da pristupe Karmelskom redu. Moramo svakako spomenuti još jednu knjigu koju je izdao otac Gerard pod nazivom „Zvijezda Karmela" (Đakovo, 1940.). Ova knjiga je priručnik karmelskog Trećeg Reda. Ima 829 stranica, a svrha joj je, kako se u predgovoru ističe: „Upozoriti svakoga, kome dođe u ruke, da Red buja i razvija se i u našoj zemlji u Somboru, gradu pitome Bačke". Ova knjiga želi u skromnom obliku upozoriti svakoga kome dođe u ruke, „da je Karmelski red tu i da i on sprema prinijeti svoj novčić duhovnoj izgradnji hrvatskoga naroda... Gospa Škapularska koja je tako vjerno štitila somborski Karmel, pridonijet će, da on svoje mladice pruži po svim krajevima hrvatskim, a to sve na veću slavu Božju i spas duša" (28).

4. VJERSKA DRUŠTVA I DUHOVNI POKRETI MEĐU BAČKIM HRVATIMA

Letimičan pogled na duhovnu prošlost našega naroda upućuje nas na postojanje vjerskog i duhovnog gibanja u davnoj našoj prošlosti. Sve nas ovo vuče u prošlost kada su nas franjevci povelі iz stare domovine u Bačku i Baranju prije 300 godina. Franjevačka crkva u Baču i Subotici ima najrašireniji i brojčano jaki franjevački Treći red koji živi po pravilima i duhu sv. Franje. Gdje god su franjevci imali svoje župe, osuivali su i svoj Treći red. Tako u našim selima: Baču, Plavni, Vajskoj, Boda-nima, Sonti, Bačkom Monoštoru, Bačkom Brijegu, Somboru. U okolici Subotice, svuda je jak franjevački Treći red. Osobno sam uvjeren i zato znam da je franjevački Treći red u Sonti najrašireniji i brojčano najjači u južnoj Bačkoj. Zahvaljujući franjevcima utemeljiteljima i duhovnom vodstvu samih „sestara", osobito preminule sestre Eve Klapčić (Lojnove), taj Treći red odigrao veliku ulogu u crkvenom, karitativnom, duhovnom pogledu i u promicanju duhovnih zvanja. Tako je to bilo i u drugim našim selima. Program njihova života je duhovni program: obavezni mjesečni sastanci na kojima se moli i razmatra, tumači Pravilo i odredbe, stvaraju programi za konkretni rad u Crkvi i društvu, zajednička liturgija i sv. Pričest kao vrhunac štovanja Boga i izvor duhovnoga života. To je konkretni laički apostolat u mjesnoj Crkvi. U kronici vjerske štampe nalazimo da je franjevački Treći red u Subotici prigodom 750-godišnjice smrti sv. Franje, godine 1926. proslavio te dane svečanom akademijom u Gradskom kazalištu i u samoj franjevačkoj crkvi.

U cijeloj Bačkoj i Baranji od davnina postojala je Bratovština Srca Isusova kao apostolat molitve. U Somboru i okolici dolaskom karmelićana, a i prije njih, rašireno

je štovanje sv. Škapulara sa osobitim naglaskom štovanja Majke Božje. U svim našim selima i gradovima rašireno je Rožarsko društvo zvano „Živa Ružica“.

Oko godine 1906. u Subotici i okolici širi se „Marijina Kongregacija sv. Alojzija“ u koju su učlanjene dobre i pobožne žene i starije djevojke. Oni imaju svoj duhovni program: Mjesečni sastanci, zajednička sv. Pričest na sve Gospine blagdane. Ista Kongregacija godine 1931. slavi 25 godišnjicu osnutka s bogatim duhovnim programom i prigodnom akademijom. Sve se održavalo u samostanskoj kapeli časnih sestara „Naše Gospe“ na Zrinjskom trgu u Subotici.

Sestre „Naše Gospe“ osnivaju i vode Kongregaciju učenica sv. Terezije, kao i Kongregaciju gospojica sv. Agneza. To je bilo između dva rata. Tu su se okupljala ženska djeca i djevojke iz uglednih vjerničkih obitelji. Za učenice se održavaju sastanci svake subote poslije podne, a za djevojke jednom mjesečno.

Sva su ova društva radila u čisto vjerskom i duhovnom okviru same Crkve, što je podržavalo duhovni život u staleškim skupinama. Kako pak čovjek nije samo duhovno biće, već ima svojih kulturno-prosvjetnih potreba, to su se postepeno osnivala i vjersko-kulturna društva.

Naši vjersko-kulturni građani godine 1878. osnivaju svoje društvo, zvano „Pučka kasina“, gdje se okupljaju naši intelektualci, zemljoradnici i drugi ugledni građani. Imali su svoju kuću s prostorijama za sastanke, društvene igre i čitaonicu. Jednom godišnje, na „Marin dan“ održavali su „Veliko Prelo“.

Nešto kasnije, druga grupa ljudi osniva „Katolički krug“, te otvaraju kuću iza današnje stolnice sv. Terezije, gdje se okupljaju stariji dobri i pobožni ljudi na razgovor, čitanje i društvene igre. Prije drugog svjetskog rata isti starci osnivaju svoj podmladak zvani „Omladinska sekcija Katoličkog kruga“.

Kruna svega, prije prvog svjetskog rata bilo je osnivanje našeg poznatog „Katoličkog divojačkog društva“, pod vodstvom župnika Blaška Rajića koji je okupio više uglednih djevojaka i osnovao to društvo godine 1911. god. To je bila daska spasa u moru tuđinstva, jer se naša ženska mladež okupljala oko „Divojačkog društva“. Godine 1911. „Katoličko divojačko društvo“ pod vodstvom Blaška Rajića priređuje prvu „Dužijancu“, zahvalu za žetvu koja se i danas slavi u našoj subotičkoj stolnici na dan Velike Gospe, 15 kolovoza. To je zahvalnost Bogu za urod i obavljene radove, prikupljene plodove. Osim Dužijanice, Divojačko društvo često priređuje zabave: po danu „kolo“, u korizmi „kokice“, o pokladama svečano „Prelo“ i druge prigodne susrete, priredbe za Materice, Božić i Cvjetnicu.

Godine 1920. osnovano je „Bunjevačko momačko kolo“, koje je bilo povezano s „Divojačkim društvom“ u suradnji. Osnivaju se njihove podružnice u župi sv. Roke i sv. Đurđa. To je bila uglavnom radnička muška i ženska omladina, privržena Crkvi i narodu. U župama su razvijali svoj laički apostolat i radili na odgoju svoje osobnosti i utjecali na svoju sredinu duhovnim životom.

U isto vrijeme osnovano je u Subotici Hrvatsko pjevačko društvo „Neven“, koje priređuje koncerte, sudjeluje na svim vjerskim skupovima i manifestacijama i među kazališnim dobrovoljcima, jer onda još nije bilo gradsko kazalište.

Paralelno s ovim već osnovanim društvima, u Bačkoj je osnivana „Dobrotvorno društvo Bunjevaka“, što bismo danas mogli nazvati „karitas“. Svrha im je bila evanđeoska i plemenita, pomagati siromašne obitelji u ratnim i poratnim prilikama, po-

magati studente i slično. Između dva rata ovo društvo otvara „đačke kuhinje“, koje djeluju u Subotici i Somboru, kako bi siromašna djeca dobila topli obrok, a sav rad je bio na dobrovoljnoj bazi. U Somboru u okviru društva „Dobrovoljnih Bunjevaka“ djeluju karmelske trećoredice, poimence teta Marcela i teta Julka Parčetić Sirotan. One organizuju kuhinju za gradsku sirotinju i đake. Sve je na dobrovoljnoj bazi. Ovo društvo je vodilo veliku brigu o kućnim pomoćnicama, skupljajući te djevojke nedjeljama i majčinskom skrbi brinule su za njihov duhovni život i odgoj.

U kronici vjerskog tiska iz godine 1922-23. god. nailazimo na opsežan vjerski i kulturni život organizacije „Orlova“. Oni sudjeluju na raznim susretima i sletovima diljem Domovine, te u Slovačkoj i na katoličkom Kongresu 1923. godine. U proslavi 1000. godišnjice Hrvatskog kraljevstva u Zagrebu, 4. studenoga 1926. bački „Orlovi“ imaju svoje povlašteno mjesto. To društvo razvija i gaji vjersko-kulturni život među omladinom naše Bačke.

Godine 1930. osnovano je u Subotici „Križarsko sestrinstvo Bunjevka“. Oni sudjeluju na euharistijskom Kongresu u Zagrebu i na euharistijskom Kongresu u Subotici. Između godine 1931. i 1940. ovo se Sestrinstvo razvilo po čitavoj Bačkoj, u selima: Bački Monoštor, Bački Brijeg, Sonta, Plavna, Vajska, Bođani, Bač, Bajmok, Tavankut, Šebečić, Mala Bosna, Palić. Sombor je imao svoje organizacije. Njihov je program bio vjerskoga sadržaja: „Božjemu Srcu dignimo srca, vječita ljubav dozivlje nas“. To je privlačilo mlade onoga doba, jer čista i zanosna mladost lako raspoznaje vječne vrijednosti. Sastanci su se održavali dva puta mjesečno, zajednička sv. Pričest svakog mjeseca, odborske sjednice mjesečno, kulturne večeri mjesečno, lov na duše za uskršnju sv. Ispovijed, proslava papinskog dana s akademijom. Najveći blagdan bio je „Krist Kralj“, kada se svečano slavila sv. misa u crkvi, a popodne svečana akademija u dvorani s mnoštvom puka.

Biskup Lajčo Budanović je izgradio veći broj novih crkava na periferiji grada i okolnim selima i salašima. Oko njih se odmah razvijao duhovni i vjerski život. Počeo je otkupljivati kuće koje će služiti kao domovi za okupljanje mladeži. Tako se omladina okupljala u te domove i tu provodila svoje slobodno vrijeme, razvijajući svoje duhovne i kulturne potrebe.

Za elitne skupove biskup L. Budanović u Subotici otvara kuću „Subotička Matica“, u kojoj je uredio kapelicu gdje se nedjeljoj slavila sv. misa, a u svibnju i listopadu marijanske pobožnosti. Prema potrebi ista je kapelica služila za kulturne skupove vjernika. Tu se uređuje i tjednik „Subotičke novine“ i godišnjak „Subotička Danica“ kalendar. Godine 1936. Subotica slavi 250-godišnjicu dolaska Hrvata Bunjevaca i Šokaca u Bačku. To je bilo neopisivo slavlje, kako izvješćuje ondašnji tisak. Ima toga još za pisati i govoriti, ali je vrijeme kratko.

Mislim da bi ovo moje izlaganje bilo siromašno i okrnjeno, ako ne bih ovdje posebno istaknuo duhovno i kulturno djelovanje naših redovnica u Bačkoj. Osobito velika hvala i dika ide Družbi sestara „Naše Gospe“, koja je u povijesti našega naroda odigrala veličanstvenu ulogu u prosvjeti i kulturi naših mladih djevojaka i mladića, kao i čitavoga našega naroda. Njihovi brojni samostani po gradovima i selima Bačke otvarali su odmah i pučke škole, žensku preparandiju i gimnaziju u kojima su se školovali mnogi naši današnji živući suvremenici. To su bile oaze duhovnoga i kulturnoga uzdizanja našega naroda. Upućujem slušatelje i čitalje na „Zbornik Su-

botičke Danice" iz godine 1985. kao i na kalendar „Subotička Danica" iz prijašnjih godina, na lijepe članke o Družbi sestara „Naše Gospe" iz pera s. Marije Andeline Kujundžić.

Djelovanje redovnica družbe „Kćeri Milosrđa", osnovane u Blatu na otoku Korčuli, ima također svoju divnu ulogu u radu među našim narodom u Bačkoj. Sestre su se brinule za starice i djecu, a to čine i danas u svojoj kući uz samu crkvu sv. Roke. Njihovim radom i požrtvovnošću naš je narod još više obogaćen duhom. Zajednica sestara dominikanki također je zaslužna u oblikovanju dominikanskog duha i duhovnosti u našem narodu te svojim karitativnim radom. Sestre Milosrdnice su nam odgojile kandidatice za oltar č. S. Leopoldinu Čović.

5. VREDNOVANJE DUHOVNOSTI BAČKIH HRVATA

Duhovnost, koja je pružena našem bačkom hrvatskom katoličkom življu kroz tristo godina od kako živimo na bačkim ravnicama, ističe se kao pučka duhovnost, kao pučka religioznost. Pisci i djelatnici nastoje pružiti narodu posebno upute za vjerski život koji je prikladan za običan puk.

Duhovni pisci žele doprinijeti kulturi religioznoga duha onom narodu koji se uglavnom bavio ratarstvom. U tome se osobito ističu franjevac Lovro Bračuljević svojim djelom „Uzao serafinske goruće ljubavi", te biskup Ivan Antunović svojim velikim pisanim djelom „Bog s čovikom na zemlji" i molitvenikom „Čovik s Bogom u svojim molba i prošnja"

Njihova djela ne inzistiraju toliko na pukoj teoriji. Oni stavljaju svoj naglasak na praksi vjerskog i duhovnog života. Pružaju narodu konkretne norme za vjernički život i uzdignuće duha Bogu.

Osobito molitvenici: Antunovićev „Čovik s Bogom", Budanovićeva „Velika i Mala Slava Božja"; Rajićeva „Duhovna Mana"; oca Gerarda „Radost duše" i „Zvijezda Karmela", kao i ostali molitvenici iz 17. i 18. stoljeća, što ih sastaviše brižni dušobrižnici našega naroda braća franjevci, svi oni žele pružiti narodu konkretne pobožnosti, konkretne oblike molitve, kako štovati Krista, njegovu muku, njegova otajstva, kako štovati Mariju Majku Božju, kako sudjelovati u svetoj misi i sakramentima, obdržavati Božje zapovijedi, ljubiti Boga i bližnjega i postići vječno spasenje.

Osim toga, duhovni pisci našega naroda, pišući izvornim hrvatskim jezikom i ikavicom, nastojali su pomoći svojim sunarodnjacima u svakidašnjem životu, osobito kako se treba služiti zemaljskim stvarima. Znak toga očituje se u potrebi blagosivanja mnogih predmeta, kuća, staje, blaga, njiva, lijepog vremena itd. Posebno se u duhovnosti i religioznosti našega naroda ističe štovanje Krista i njegove Muke i smrti na križu u pobožnosti Križnoga puta, korizmenim propovijedima, gdje se osobito poklanja velika pažnja tumačenju vjerskih istina i upućivanju naroda na duhovni i sakramentalni život. Pobožnost Križnog puta i muke Kristove osobita je značajka franjevačke duhovnosti koja se prelila na naš narod tokom tri stoljeća našega boravka ovdje.

Liturgijska slavlja imala su ne samo vjersko značenje, već su imala i tu ulogu da bi se kroz njih razbila monotonija života. Liturgija je na latinskom jeziku, ali su mo-

litvenici puni dugih misnih molitava što ih puk moli u misi prateći pokrete i pjevanje svećenika. Te su misne molitve duboko teološke, a u isto vrijeme pisane lakim i razumljivim stilom da ga svatko može razumjeti.

Među našim narodom razvijala se prava marijanska duhovnost koja je obilježena štovanjem Marije u raznim bratovštinama, kongregacijama i hodočašćima na sveta mjesta. Za nas Hrvate u Bačkoj i Baranji bilo je omiljelo hodočasničko mjesto u Jud k Majci Božjoj. Svetište su vodili franjevci na hrvatskom jeziku, tako da su vjernici mogli obaviti svoje pobožnosti, sakramenat sv. ispovijedi i slušati propovijedi, pjevati marijanske pjesme njoj u čast.

Naš narod ne zaboravlja svoju pradomovinu iz koje je došao, pa rado hodočaste na marijanska prošteništa u Olovo, Sinj, Trsat i nadasve u Mariju Bistricu, Hrvatski Bunjevac iz Sombora, Andrija Palković, godine 1781. hodočasti na Mariju Bistricu pješice iz Sombora. Sam kaže: „Pišice osam dana hoda, na Bistru došao jesam, prvi dan Duhova” (29). Više puta hodočasti pješice svrhom: „Blaženoj Divici Mariji u kipu Bistričkom svega svoga života u poniznom služenju, evo zavrit želim ovi iz Bačke daleke prikazat zemlje” (30).

Poznata su također hodočašća Gospi izvan domovine, gdje naš narod rado ide: To su: Jeruzalem, Lurd, Fatima, kao i druga mjesta hodočašća u novije vrijeme.

Narodni običaj “dužijanca”, koja se u početku slavila u obiteljskom krugu među Bunjevcima, slavila se i među Šokcima u krugu obitelji kao dan zahvale. Pouzdano znam, jer sam kao dijete sterao uže za snopove na njivama, pa kada bi se zadnji otkos završio na njivi, otac bi donio snop pšenice, zapalio ga, a mi bismo svi kleknuli na njivi i molili Boga, zahvaljivali za žetvu. Kasnije se taj običaj kod Bunjevaca prenio i javno u crkvu. Sve je ovo služilo kao prilika za poticanje religioznog i kulturnog života naroda. Narodu je bila potrebna radost, okupljanje, sudjelovanje, zajedništvo, a to su pastiri, svećenici i redovnici dobro uočili i sve to koristili za duhovno podizanje naroda.

Mada su franjevci već davno, a u novije vrijeme i karmelićani nastojali oblikovati jednu vrstu laikata, što bismo danas rekli, kroz svoje Treće redove, pojavljuje se osnivanje katoličkog laikata, osnivanjem „Katoličkog dvojačkog društva”, kasnije „Momačkog kola”, sve do križarskih udruženja i Katoličke akcije, koju je pokrenuo i promicao Papa Pijo XI. Budući da su križarska bratstva imala za ideal: Žrtva, Euharistija, Apostolat, Katolička akcija i Križarsko bratstvo bili su izvanredna prilika za oblikovanje katoličkog laikata. Tko bi možda ovu duhovnost, istaknutu kao pučku duhovnost čitao tendencijom i duhom socijalizma, možda bi se i smijao, te prezreo ovu duhovnost.

Međutim, kada sve sagledavamo trijezno i bez predrasuda u onim teškim vremenskim okolnostima, u kojima je živjelo nacionalno biće našega naroda, moramo priznati, da je ova duhovnost, ponuđena našem narodu, bila od velikog značaja i da ona zaslužuje svako poštovanje. Narod je bio prepušten samome sebi u društvenom, političkom i kulturnom pogledu. Svećenici, redovnici i redovnice, osobito braća franjevci do ukinuća samostana i župa od strane cara Josipa II, nastojali su uskočiti i pomoći svome narodu, gdje god su i kakogod su mogli. Vjerskom poukom nastojali su dati upute kako će naš čovjek moći izgraditi svoju osobnost kao čovjek i kao kršćanin.

Imajući sve ovo u vidu, moramo reći da je u tom radu naših pastira, svećenika, redovnika i redovnica bio prisutan sam Duh Sveti, koji se na razne načine i razne oblike nastanio u dušama našega naroda, djelujući kroz Crkvu koja je Otajstveno Tijelo Kristovo, kroz svećenike koji su zakoniti pastiri svojih vjernika. Taj Duh Sveti gorio je u srcima onih jednostavnih, poniznih ratara, razasutih na svojim njivama i svojim bilim salašima.

Duh Sveti je djelovao kroz svećenstvo i redovništvo, koji su na vidljiv način iskazivali našem narodu da ih Bog ljubi i da je Krist i za njih umro da ih otkupi i spasi.

S pravom možemo zaključiti da je Bog govorio bačkim Hrvatima na više načina preko svećenika, redovnika i redovnica i ponudio im bogate sadržaje duhovnoga i vjerskoga života, kroz pisanu domaću riječ, kroz propovijedi, pouke i društveni i kulturni život.

Neka nas prošlost pouči kako dalje. Najprije nas svećenike, redovnike i redovnice, te naše biskupe, koji su nam glavni pastiri bili i to jesu danas. Shvatimo svoje svećeničko i redovničko poslanje, nastavimo žarko raditi za svoj narod da on poraste u svijesti da mu je upravo Crkva kroz svoje svećenike, redovnike i redovnice, bila pravi prijatelj, dvoreći ga ljubavlju i žrtvom. Crkva je čvrsti oslonac nama danas za budućnost da živimo dostojanstvo svoje osobe, svoje vjere, svoje Crkve i svoga roda. Ljubeći svoj narod hrvatski, ljubeći svoju Majku Katoličku crkvu, mi ne isključujemo nikoga iz svoje ljubavi tko god od drugih nacija i vjera i svjetonazora živi na ovim bačkim prostorima, u našoj lijepoj Domovini. Bili bismo izdajice svoga naroda i Crkve kada bismo mrzili bilo koji narod, bilo koji svjetonazor. No, zato molimo svakoga, tko s nama živi na istim prostorima, da nas prizna kao određeni Narod i kao Crkvu čiju živu vjeru ispovijedamo dok živimo!

BILJEŠKE

1. ANTE SEKULIĆ, Drevni Bač, Split 1978. str. 46.
2. Usp. EULOGIO PACHO, Storia della Spiritualita moderna, Roma, 1977.
3. Usp. Regula I. Glava 22.
4. Usp. Dizionario Enciclopedico di Spiritualita II, il francescanesimo, Roma, 1975. str. 1787.
5. EMANUEL HOŠKO, Povijesno i kulturno djelovanje bosanskih i hrvatskih franjevacu tijekom 18. stoljeća u Budimu, Nova et Vetera, Sarajevo 1978. svezak 1-2. str. 116.
6. Isto, str. 118.
7. Usp. isto, str. 121.
8. Isto, str. 130.
9. Usp. isto, str. 132.
10. Isto, str. 140.
11. Isto, str. 141. bilješka.
12. Usp. isto, str. 149. bilješka.
13. Usp. isto, str. 154. bilješka.
14. Usp. isto, str. 170. bilješka.

15. IVAN ANTUNOVIĆ, Bog s čovikom, Vac, 1878, Uvod, str. 5.
16. Isto, str. 5. i 6.
17. Isto, str. 6.
18. Isto, Predgovor, str. IV i V.
19. Isto, str. 627.
20. Isto, str. 629.
21. Isto, str. 631.
22. Isto, str. 640.
23. Isto, str. 645.
24. Isto, str. 742.
25. IVAN ANTUNOVIĆ, Čovik s Bogom, molitvenik, Kalača 1884. Uvod III.
26. O. GERARD TOMO STANTIĆ OCD, korizmena propovijed 1905.
27. O. GERARD TOMO STANTIĆ OCD, Radost duše, molitvenik, Subotica, 1928, Predgovor.
28. O. GERARD TOMO STANTIĆ OCD, Zvijezda Karmela, Đakovo, 1940. priručnik karmelskog Trećeg reda, Predgovor.
29. Subotička Danica, kalendar 1985. str-59.
30. Isto, str. 58.

Blaško Rajić sa članicama Katoličkog dvojačkog društva
u Subotici

Psihološki profil vjernika Bunjevacu salašara u Bačkoj

Pojmovi Bunjevac i salašar zahtijevaju nekoliko uvodnih napomena. BUNJEVAC, kao naziv za pripadnika određenoj skupini ljudi, osim u Bačkoj, poznat je u Lici, Dalmatinskoj Zagori i na nekim otocima sjevernog Jadrana. No, on ne znači uvijek etničku pripadnost, nego se u konfesionalnom izmješanim sredinama upotrebljava kao sinonim za katolika. Nešto slično je i sa nazivom Šokac. Ako u određenom smislu i znači nekakvu etničku pripadnost, on uvijek sadrži i nakanu onoga koji ga upotrebljava da izrazi i konfesionalnu pripadnost, u smislu katoličanstva. Iz toga proizilazi zaključak da su svi, koje nazivaju ili se sami tako zovu, obavezno katolici kroz sve vrijeme koje se održava zajedničkim pamćenjem tj. poviješću. Ako uzmemo u obzir da su neki Hrvati postali muslimani, a neki koji su bili istočnoga obreda, i tako bar neki vrijeme bili u crkveno organizacijskom smislu premalo izrazivi kao katolici, možemo kazati da Bunjevac u prvom redu označuje Hrvata, koji je uvijek i bez prekida, od početka svoje povijesti, do vremena kojim se mi bavimo, bio katolik. To se isto može primijeniti i za Šokca.

O samom nazivu Bunjevac i Šokac slobodan sam, ovom prilikom, iznijeti svoju slutnju da ti nazivi vuku korijen iz vremena Ilira i njihova govora. Naime, dosadašnja tumačenja tih naziva ili su proizvoljne konstrukcije filološkog karaktera ili se međusobno temeljito pobijaju. Do ove slutnje o ilirskom porijeklu dolazim uvažavajući činjenicu da su se mnogi nazivi geografsko-etničkog značenja zadržali iz vremena Ilira, a možda i od prije. Tako na pr. Delmate, Likudi, Histri. Narodi se smjenjuju, a nazivi ostaju i upotrebljavaju se, a da im se početno značenje teško ili jedva može otkriti.

U vremenu i prostoru, kojima se mi ovom prilikom bavimo, naziv Bunjevac se ne koristi trajno, niti istoznačno. U sedamnaestom, osamnaestom i (prvoj polovici) devetnaestog stoljeća u službenim spisima, bilo da ih oni sami ili pak drugi pišu, Hrvati u Bačkoj se nazivaju Dalmatincima i Ilirima, a njihov govor dalmatinski ili ilirski. Pojam Bunjevac je prisutan, kao i pojam Šokac, ali niti se oni sami po tome razlikuju, a niti ih službeni spisi značajnije pod tim imenom spominju.

U drugoj polovici devetnaestog stoljeća, u vrijeme kada se države oblikuju naglašenije u nacionalnom smislu, dolazi do dvostrane upotrebe naziva Bunjevac i Šokac. S jedne strane, češće se upotrebljava u mađarskim administrativnim i školskim

strukturama, a s druge strane, kod preporoditelja se upotrebljava kao minimum narodnog identiteta, koji nije izazivao podozrenje vladajućih krugova, a ipak je bio kakav takav znak vlastitog identiteta i u odnosu na druge nacije, alteriteta. Da li je češće upotreba naziva Bunjevac i Šokac bila smišljena ili ne, teško je utvrditi, ali svakako je dobro došla revniteljima mađarske nacionalne homogenosti u tadašnjoj Ugarskoj, jer za razliku od naziva Dalmatinac i Ilir, nije asocirao ili upućivao na neku nacionalnu ili političku pripadnost i povezanost izvan Ugarske. U to vrijeme narodnog preporoda, osim gore navedenog značenja, naziv Bunjevac i Šokac označuje i pristašu narodnog preporoda, a od 1881. god. i pristašu Narodne stranke, koju vodi Augustin Mamužić.

U vrijeme nastojanja oko države Južnih Slavena i u samom početku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i kasnije Kraljevine Jugoslavije, uz predhodno značenje pod pojmom Bunjevac se podrazumijeva pripadnika etničke skupine Slavena koja je zainteresirana za pripadnost južnoslavenskoj državi, ali zbog tragova mađarizacije a i izražene nostalgije za ekonomskom stabilnošću u propaloj Monarhiji, ne uživa baš veliku naklonost vladajućih krugova. U nemilosrdnim stranačkim borbama u Kraljevini Jugoslaviji, Bunjevci ne igraju značajnu ulogu iako su im simpatije na strani opozicije. Pokazali su izvjesnu nelagodnost prema procesu srbizacije, ali ne baš veliku revnost u naglašavanju hrvatskog nacionalnog pitanja. To je doprinjelo stvaranju slike o Bunjevcima kao dobrohotnim, vrijednim u poslu, ali lijenim i pomalo nespornim u političkim igrama i borbama, privrženim svojim njivama i obiteljima, a također i Katoličkoj crkvi. Proporcionalno sa proleterizacijom jednog dijela Bunjevaca, uočljiva je njihova prisutnost u radničkom i socijalističkom pokretu. Za vrijeme drugog svjetskog rata dijelili su sudbinu progonjenih i pružali otpor okupacionim vlastima i tako su se ne bez svoje zasluge našli u Avnojevskoj i Socijalističkoj Jugoslaviji. Tu su doživjeli olakšanje što se tiče priznanja nacionalnog identiteta, jer su konačno priznati kao Hrvati, ali sa osjećajem izvjesne nesigurnosti zbog slabog poznavanja opće i nacionalne povijesti, a i zbog političke ideologije za koju općenito nisu imali smisla, a ova je dovođila u pitanje vrijednosti, koje su doživljavali temeljnim: zemlju i Crkvu. Ta se nesigurnost izrazila najviše na Bunjevcu salašaru, koji pojam također trebamo pobliže odrediti.

SALAŠAR je ratar i stočar, koji stanuje na svome ili tuđem posjedu, gdje su prvo sagrađene gospodarske zgrade, a pored njih i stanbeni prostor u svrhu što učinkovitije obrade zemlje i gajenja stoke, često naizgled nelogično u odnosu na prometnice. Salaš kao privremeno boravište nije po sebi nikakva specifičnost Bačke. U drugim krajevima ih zovu torovima, pojatama ili, kao u Slavoniji, salašima. I u Bačkoj su salaši, s početka, privremena boravišta ratara i stočara, gdje su privremeno stanovali u vrijeme sezonskih poslova. Tek u drugoj polovici devetnaestog stoljeća postaju obiteljski domovi. Do tada većina ratara stanuje u gradu i zbog poslova izlazi na salaš, a društveni i crkveni život se odvija u gradu. Djeca također stanuju u gradu i pohađaju narodne škole na svom maternjem jeziku. Dva su činioca doprinijela oblikovanju stalnog života na salašima.

Jedan je raspad obiteljskih zadruga, kojega posebnim odredbama pospješuje državna uprava počev od 1771. god. i koji se odvija polako i postupno, a drugi je nap-

redak u načinu obrade zemlje, koji zahtjeva više vremena i rada. Raspadom zadruga raznolikost poslova je ostala, a broj čeljadi se smanjio, tako da je smanjena društvena i crkvena komunikacija. Treba napomenuti da se salašarski način života ne javlja kao elemenat razvoja od nižeg ka višem obliku socijalizacije, nego je on posljedica određenih okolnosti, a u smislu socijalizacije, prava involucija. Taj proces nije karakterističan samo za Bunjevce, nego i za Srbe, a donekle i za Mađare. Za Nijemce manje. Sticajem drugih činilaca u to vrijeme se oblikuje tip Bunjevca-salašara, dobrano različit od salašara Mađara, a donekle i od salašara Srbina. Podjednako su oni radili, porez plaćali u vojsku i u rat išli, ali je Mađar imao kakvu takvu, ali ipak svoju nacionalnu državu i školu, Srbin je imao svoju crkvu i pri njoj bar osnovnu školu, a Bunjevac, čim se maknio sa svoga praga, našao se u tuđem društvenom, a dobrano i crkvenom ozračju.

Međusobna udaljenost salaša, loše prometne veze i zauzetost poslom smanjile su mogućnost praćenja društvenih i crkvenih tokova, zajedničkog uočavanja i proživljavanja, a onda i utjecaja na tokove javnog života. Na nutarnjem životu Bunjevca salašara događa se rascjep generacija. Djeca zbog školovanja, mladi zbog međusobnog upoznavanja, odlaze redovito u grad na čiji život njihovi roditelji nemaju nikakav utjecaj. Roditelji i djeca više nemaju, ili ako ga imaju, onda vrlo malo zajedničko iskustvo društvenog i javnog života. Nutarnja komunikacija obitelji se svodi na zajednički rad i eventualno slavljenje blagdana. Različitost ozračja uzrokuje podijeljenost u duši, a ne rijetko i dvolično ponašanje, u obitelji jedno, u javnom životu drugo.

No, kad se uzme u obzir krajnje nepovoljno društveno ozračje po Bunjevce što bliže centrima to osjetljivije, onda se mora priznati da je unatoč brojnim nepovoljnim okolnostima salašarski način života pružao povoljne mogućnosti za očuvanje nacionalnog identiteta i religiozne izvornosti. On je ipak bivši građanin sa nakupljenim iskustvom nekoliko generacija i otud ta specifičnost vjernika Bunjevca-salašara. On je nosilac onih vrlina i iskustva koje je primio od predaka, koje je djelimično sam proživio, a bio je previše udaljen od centara moći a da bi sa novim, odnosno drukčijim životom potisnuo nakupljeno iskustvo društvenog i javnog života. Pokušat ćemo uočiti glavne značajke njegova lika i neke oblike njegova vjerskog i crkvenog života, uvažavajući funkciju vremena i okolnosti u kojima je bio više ili manje izazvan na izraz svoje nutrine.

VRIJEME SEOBE

Veoma značajnim mi se čini da Bunjevci dolaze u Bačku vođeni svojim kapetanima i svećenicima franjevcima. Prvo govori o njihovu adekvatnu odgovoru na izazove prilika. U vrijeme rata najprikladniji oblik socijalizacije je vojnička organizacija. S druge strane, kada je vidljivi i organiziran život razoren i više ne postoji ni crkva ni funkcionalni oblici izražavanja kršćanske vjere, za njih vjera nije propala. Ona je duboko u njima i svjedoči o konstantnosti njihova opredjeljenja, kao i upornosti da se pronađe prostor gdje se može ne naći, nego izboriti mogućnost izvornog i slobodnog življenja. Nije lako ostaviti zavičaj i ta činjenica da su ga ostavili zbog ne-

moćnosti da u njemu žive svoj vjerski i narodni identitet, govori o ljestvici vrijednosti po kojoj duhovne vrijednosti imaju prednost, pred materijalnim. Dolaze ti naši pretci ne kao lutalice, nego po unaprijed dogovorenom sporazumu zbog uzajamne potrebe i koristi.

U NOVOJ DOMOVINI sudjeluju u vojnim operacijama izгона Turaka iz ovih krajeva i pokazuju interes i nastojanje da oblikuju gospodarski i društveni život. Pokazali su da vojnički život ne pretpostavljaju građanskom i relativno brzo Subotica postiže status slobodnog trgovišta (1743.) a zatim i status slobodnog kraljevskog grada (1779.). To brzo uključivanje u postojeće pravne i društvene okvire govori o njihovom smislu za društveni i javni život. Postignuti cilj ih ne oslobađa borbe za stvarno građansko i crkveno dostojanstvo, jer ih kako državna tako i crkvena uprava premalo poštuje u stečenim slobodinama.

RELIGIOZNI I CRKVENI ŽIVOT je snažno obilježen franjevaštvom u njegovom najboljem smislu. U odnosu na tada postojeće raspoloženje u Crkvi dobroano feudalnog ustrojstva, Bunjevci su bliže Crkvi apostolskog tipa, iako ne preziru postojeće strukture i brižno nastoje da svoje ne izgube, a zatečene ne odbace. Kroz to nastojanje dolazi do izražaja njihova načelnost, strpljivost i na koncu bolno prihvatanje činjenice da su izgubili na organizacijskom planu, ali su tim više razvijali duhovne vrijednosti koje su im namrli njihovi fratri.

U obiteljima se njeguje zajednička molitva, upravo se franjevački slavi Božić, a duboko se proživljava Isusova muka i smrt kroz korizmu. To je za Bunjevce vrijeme trijeznosti, učenja, trpljenja, duhovnog obnavljanja kroz otajstvo pokore i na koncu slavljenje Uskrsa kao obnovljenog života.

Nedjelju i blagdane provode uistinu svetkujući i preko svoga Senata u Subotici traže što više propovjednika i vjeroučitelja. Držim da ih je baš ta intenzivna religioznost obdarila izuzetnom vedrinom i društvenošću. Temeljna značajka Bunjevaca je vedrina i druželjublje, što se izražavalo u tzv. „pratnjama” i svadbama, u čemu su znali i pretjerati. Od 1754. do 1781. traje nastojanje gradskih vlasti da se svadbe vremenski skrate i brojčano ograniče. Na početku toga perioda svadbe su bile s velikim brojem gostiju i trajale su i po tjedan dana, da bi ih zakonskim propisima vremenski ograničili na jedan dan, a broj gostiju na 15.

Držim da su ti propisi nepovoljno utjecali na umjetničko stvaralaštvo, koje je oživjelo u vrijeme preporodnih nastojanja, a kontinuum se održavao kroz liturgiju gdje je do naših dana ostalo kao izraz raspoloženja duboke vjere i pouzdanja.

U religiozno crkvenom životu treba navesti još neke otežavajuće i negativne pojave.

Privrženost zemlji i salašarski način života je onemogućavao međusobnu intenzivnu komunikaciju i organiziranje suvremenih oblika društvenog i crkvenog života, tako da je preporodno nastojanje biskupa Ivana Antunovića sporo prodiralo u tokove i inače usporenog društvenog i crkvenog života salašara. Tako se može razumjeti uzaludno nastojanje župnika Paje Kujundžića da se bar vjeronauk u pučkim školama drži na hrvatskom jeziku. Komunikacija znanja i iskustva je otežana, a kada se

otvaraju salašarske škole, postaju sredstvo otuđivanja. Umanjeno vjersko znanje ili bar nedovoljno obnavljano kod mlade generacije, s jedne strane, i više naglašavanje pravnih normi na štetu predhodnog franjevačko-karizmatskog ozračja, s druge strane, pogoduje vjerskom formalizmu, što se kobno odražava na moralni i društveni život Bačkih Hrvata.

No, kako god bilo, držim da nije pretjerano ustvrditi slijedeće: Vjernik – Bunjevac – salašar je uspio pronijeti i sačuvati glavne značajke, koje je imao u starom zavičaju, kroz sve pogodnosti i teškoće tokom tri stoljeća i ako hoćemo naslutiti budućnost, treba uvažiti njegovo iskustvo i samopouzdanje, koje kroz Evanđelje može postati mudrost i savezništvo s Kristom.

U Subotici, 14. VIII. 1986.

Cilika Dulić udata Pokornik (Subotica)
Uljana slika Gostava Matkovića

Bunjevačka djevojka u staroj svečanoj nošnji. Ima suknju i pregaču od lionske svile na kumašine grane; bijelu košulju zlatom vezenu i mider sa zlatnim "portom" i srebrnim kopčama. Oko pojasa je svileni "igrač"

(Foto zbirka Ante Pokornika u Subotici, I. Antunovića 1)

DRUŠTVENO-KARITATIVNA DJELATNOST CRKVE MEĐU HRVATIMA U BAČKOJ

Crkva, osim svog evangelizatorskog, posvjetiteljskog i voditeljskog rada, kao bitan elemenat svoga služenja konkretnom narodu, u kojem se ukorjenjuje, razvija svoju društvenu i karitativnu djelatnost. U koncilskim dokumentima čitamo: "Budući da djela ljubavi i milosrđa predstavljaju najodličnije svjedočanstvo kršćanskog života, formiranje za apostolat mora usmjeravati k ostvarenju takovih djela da se kršćani već od djetinjstva nauče dijeliti trpljenje svoje braće i velikodušno im pomagati kada su u potrebi." (AA 31). A u drugom dokumentu o vjerskoj slobodi Crkve tvrdi: "Na društvenoj naravi čovjekovoj i na samoj naravi religije, temelji pravo po kojemu se ljudi, potaknuti vlastitim vjerskim osjećajem, slobodno mogu sastajati ili osnivati odgojna, kulturna, karitativna i socijalna društva". (D 1 4). Ovo je samo vidljivi izražaj one svijesti koja je Crkvu nosila od apostolskih vremena sve do danas. Ta svijest nije bila uvijek jednako prisutna u svim vremenskim razdobljima i poprimala je uvijek nove i drugačije oblike, zavisno od potreba koje su sa sobom donosile životne situacije. Ova se istina tako lijepo zrcali i u ovom tristoljetnom razdoblju života i "dvorbe" služenja ove Crkve našem narodu u Bačkoj, pa pogledajmo to po vremenskim razdobljima.

KARITATIVNA DJELATNOST CRKVE U VRIJEME SEOBA

Dobro je poznato u kakvim je uvjetima živio naš narod pod teškim turskim ropstvom. Možemo sa sigurnošću ustvrditi da je upravo ta sućutna svijest Crkve bila razlogom ovih velikih seoba naroda sa turskog teritorija. Što je mogao biti razlog da je osamnaestorica franjevac iz Bosne povela to mnoštvo od oko pet tisuća ljudi u ova opustošena prostranstva između Dunava i Tise pa i dalje na istok i sjever? Ništa drugo nego sućutne ljubavi tih Franjinih sljedbenika da spase vjeru i narodni identitet svoga naroda. Kao ljudi, jedini obrazovani i bliski narodu, oni se stavljaju na čelo tom narodu i poduzimaju duga, opasna i veoma naporna izbjeglička putovanja, zapravo seobe. Činili su ih oni od samih početaka turskoga nadiranja i zato ćeš bosanskog ujaka naći sa svojim narodom i u Bugarskoj, Transilvaniji, Banatu, Ugarskoj, Slovačkoj i Austriji, negdje su i ostali sa svojim narodom (npr. Čiprovac, Radna ...), a negdje su ustupili mjesto drugima. Koliki karitativni i društveni značaj imaju ovi

pothvati, to je predmet jedne zasebne studije. Kako je izgledao put naših predaka u ove krajeve, na žalost pisanih podataka nemamo, a i oni koji ovo registriraju, baš ne spominju te društveno - karitativne momente. Ali, zato imamo dovoljno podataka o toj djelatnosti nakon doseljenja u ove prostore. Velikim dijelom su to zapisi samostanskih kronika franjevac po ovim kućama ovdje u Bačkoj, koje kasnije citiraju povjesničari Katona, Ivanyi, Antunović i drugi. U vrijeme kada naši pređi dodjoše u Bačku, tu još vladaju Turci, koji se doduše povlače i zato se doseljenici veoma često sukobljuju s Turcima i bivaju žrtvama njihova osvetničkog terora i bijesa. Potrebno je čitati izvještaje koje donose i Ivanyi i Antunović ("Rasprava o podun. Bunjevcih i Šokcih", Beč 1882., str. 97). Ivanyi ovako opisuje to stanje: "Kada bi se približavala opasnost (Turci), narod bi bježao na pustare i sakrivali bi se u ludoškom ritu (trščanom jezeru), drugi su pobjegli u Bajmok ili Meljkut i tamo se sakrili u podzemnim jamama. Prvi su još prije povukli jarke na obalama Ludoškog jezera i tu bi u velikoj oskudici i bijedi i u stalnom strahu provodili dane... Kada je opasnost postajala veća, i kada se je začula buka neprijatelja koji je dolazio, zaronili su u vodu, držeći u ustima trstiku, preko koje su udisali zrak da se ne uguše". (Szabadka tortenete I. str. 94). Zatim opisuje kako su im Turci odnijeli sve do čega su došli, a oni bi tek kada bi se sve smirilo, u noći izvlačili iz vode i trske, promočeni i prehladeni dozivali su u noći svoje da ih vide, a onda bi se prizor ponavljao kao i dan ranije. Kada su Turci otkrili ova njihova skloništa, često su ih na prijevaru na hrvatskom dozivali: "Kate! Mare! Bare! izidite; ništa se nebojte! Otišao je već prokleti poganin!", i ako bi se koja na prijevaru odazvala, bila bi uhvaćena, odvedena ili silovana. U toj situaciji jedina utjeha bio je fratar, koji je maskiran došao među taj narod da ga utješi "kako ne bi zdvojio", kaže spomenuti mađarski povjesničar. Isti povjesničar spominje kako su taj ispaćeni narod segedinski franjevci nekada pokupili u svoj samostan koji je bio opasan debelim zidom i tu su malo počinuli i bili nahranjeni. Istinitost ovih navoda potvrđuje u spomenutoj knjizi biskup Ivan Antunović, i navodi izjavu neke starice (80 godišnje) Jele Vojnić (str. 96).

Ove nevolje puka nisu završile konačnim izgonom Turaka i Karlovačkim mirom 1699. godine. Početkom osamnaestog stoljeća dolazi do Rakocijeve bune. Naši pređi su sudjelovali u gušenju te bune, što je mnogo života odnijelo, a puk je zajedno sa franjevcima bježao, a koji ne uspijevaju, bivaju sasječeni. Antunović posebno spominje pokolj koji je nad subotičkim pukom izvršio pobunjenički kapetan Virágh. Oni su pokopani na mjestu gdje je današnja kapela sv. Roka u centru Subotice (sagrađena 1738.). Samo ovo nekoliko navoda jasno pokazuje kako je Crkva u tom periodu odigrala svoju ulogu služenja narodu.

DRUŠTVENI I KARITATIVNI RAD BISKUPA IVANA ANTUNOVIĆA

Premda je nakana ovog izlaganja pratiti karitativna nastojanja i društveni rad Crkve među našim narodom, pod vidom njezina služenja dotičnom narodu u proteklom trostoljetnom razdoblju, ipak ovo izlaganje ne bi bilo potpuno, kada se ne bismo osvrnuli i barem kratko nabrojili karitativnu i široku socijalnu djelatnost našeg narodnog preporoditelja i oca nacije, biskupa Ivana Antunovića. Ova djelatnost

zaslužuje jednu temeljitu studiju, ovdje se zadovoljavamo navesti samo one podatke koje u svojoj knjizi "Život i rad biskupa Ivana Antunovića" (Subotica, 1935.) Dr. Matija Evetović navodi: "Antunović je u Kaloči i na društvenom polju mnogo radio. Uz njegovo ime veže osnivanje Kaločke štedionice i Dobrotvornog ženskog društva (I. Evetović: "Gradja" knj. 2 str. 240). On je u Kaloči osnovao čitaonicu i Vodnu zadrugu. Na sabirnim arcima u dobrotvorne svrhe njegovo N.N. nikad nije izostalo, jer je veliki dio svoga prihoda žrtvovao sirotinji. (E. Gajari: "Nemzet" 1888. god.). Bio je član - osnivač Gospodarskog društva Bačke županije i platio je u ime članarine 100 forinti. (str. 25). O tome postoji u njegovoj ostavštini i pismena potvrda tajnika toga društva pod br. 376.

Isti autor na drugom mjestu tvrdi: "Antunović je kao kalački kanonik bio veliki dobrotvor učenika, osobito Bunjevaca. Iškolovala je preko 200 đaka. U njegovoj kući bilo je dnevno 60 - 70 osoba na hrani. Đake je i novcem pomagao da uzmognu završiti nauke. On se za njih brinuo kao rođeni otac." (c. dj. str. 35). U daljnjem tekstu citirani autor spominje neke ugledne svećenike i intelektualce, koji su uživali obilatu pomoć biskupa Ivana Antunovića: npr. Ivan Evetović - prepozit bački; Miroljub Ante Evetović - župnik u Valpovu; Andrija Car - župnik u Santovu; Mijo Mandić - umirovljeni školski nadzornik; Valentin Bedžula - župnik u Bregu; Fucin - učitelj i kantor u Bregu; Bruno Piuković iz Subotice, i toliki drugi. Svi učenici, koji su se kod biskupa Antunovića hranili, morali su na koncu školske godine donijeti i pokazati svjedodžbe.

Ako se ovoj djelatnosti doda da je Ivan Antunović veliki dio svoje obilne izdavačke djelatnosti finansirao sam, ili gotovo sam, počev od "Bunjevačko-šokačkih novina" pa do velikog djela "Bog s čovikom" i molitvenika "Čovik s Bogom", tek se tada dobiva sva širina djelatnosti ovog velikog kršćanskog uma i srca. Za ilustraciju navodimo kako je to srce bilo veliko i široko: "Jednoga dana je otputovao iz Kaloče u namjeri da ode na omiljele Karpate. Stigavši u Peštu, susreo se na stanici sa jednim svojim školskim drugom, barunom po rođenju... U prijateljskom i drugarskom razgovoru upita ga kako mu je. Barun odgovori: "Evo vidiš, Ivane brate, to mi je sve što imam na sebi." – Antunović ga požali, izvadi sav novac što je ponio na put, pokloni ga svome školskom drugu, ljubazno se s njime oprosti i vrati se u Kaloču." (c. dj. str. 36). Njegova dobrota postala je poslovičnom u cijeloj Kaloči i okolini, tim više što je dvije godine bio upravitelj velikih kaptolskih imanja u Kaloči, pa je kao takav dolazio u susret sa najsiromašnijim slojevima društva, slugama, pastirima, nadničarima, koji su i te kako bili potrebni njegove ljubavi i razumijevanja.

ORGANIZIRANI OBLICI KARITATIVNE DJELATNOSTI

Uspostavom redovite crkvene hijerarhije i obnovom redovničkog života, osobito ženskoga, i karitativna djelatnost poprima nove i organizirane oblike. Posebno je područje pitanje odnosa Crkve u razvoju školstva, čije temelje nalazimo još u osamnaestom stoljeću, gotovo u svim našim franjevačkim samostanima, a kasnije franjevci predaju na mnogim državnim školama. Kaločka nadbiskupija organizira školstvo po svim selima i gradovima. Taj posao posebno dobiva na zamahu

dolaskom sestara Naše Gospe u naše krajeve, posebno u Suboticu, Bač i Sombor. Ovo pitanje traži posebnu studiju. I prosvjeta je i te kako veliki čin ljubavi prema jednom narodu, tim više što je to školstvo u principu bilo besplatno, a o učiteljskom kadru brinula se je crkvena općina u selu ili gradu. Uporedo sa školstvom razvijaju se i izrazito karitativne ustanove, uz onu redovitu brigu o siromasima koju svaka župska zajednica vodi na svom terenu.

Kao jednu značajniju karitativnu ustanovu spominjem sirotište "Elizabetinum", osnovano pokraj samostana sestara Naše Gospe u Baču, 1890. godine, na inicijativu nadbiskupa Jurja Csaszke, s njegovim blagoslovom i materijalnom pomoći. Koliko je djece prošlo kroz ovo sirotište, ne možemo sa sigurnošću znati, jer nemamo točnih podataka. Iz jednog podatka samostanske kronike sestara Naše Gospe iz Bača vidimo da je 5. rujna 1918. godine u bačkom sirotištu 33 djece smješteno. Djeca imaju potpuni smještaj, hranu, odijevanje i školovanje. Djeca su smještena u posebnoj zgradi pokraj samostana. Iz arhivske građe župe i sestarskog samostana vidljiva je velika briga crkvenih vlasti, od Ordinarijata do župnika i sestara da se stvore što bolji uvjeti za rad ove ustanove. U tu svrhu su nabavljane nove površine oranica. Dr. Stjepan Tumbas pregovara sa sestrama dominikankama sa Korčule (1939. god.) da bi preuzele brigu oko sirotišta da ga se zapravo ponovno oživi nakon što se dječjačko sjemenište (10. 7. 1928. god.) povuklo iz zgrade sirotišta i poslije toga više nije obnovljeno kao sirotište, nego kao internat, konvikt za djevojke iz susjednih sela koje su se u Baču školovala. (1). Slična ustanova sestara postoji u Somboru do 1918. godine.

KARITATIVNI RAD SESTARA "KĆERI MILOSRDA"

Posebno značajnu ulogu u karitativnom služenju ove Crkve, odigrala je, tada mlada, tek osnovana redovnička zajednica "Kćeri Milosrda", koju je osnovala s. Marija Propetog Petković - Kovač, rođena u mjestu Blato na otoku Korčuli. Svega tri godine nakon osnutka sama Majka utemeljiteljica dolazi, prema ondašnjem običaju "prositi" hrane po Bačkoj, osobito po našim bunjevačkim salašima. No, za to je bila potrebna dozvola nadležnog ministarstva u Beogradu, jer je sakupljala ne samo za sestre, nego i za veoma siromašan puk u samom Blatu i na cijeloj Korčuli. Tom zгодom u ministarstvu ponude sestrama da bi preuzele vodstvo u domu za napuštenu djecu u Subotici. Dom se zvao "Kolevka", stotinjak metara od crkve Isusa Radnika .

5. srpnja 1923. godine sestre preuzimaju cjelokupnu brigu oko spomenutog doma "Kolevka". Kroz punih osamnaest godina tu sestre vrše veoma tešku, ali zaslužnu službu u korist napuštene djece, ne samo katolika, nego i drugih vjerskih zajednica. Broj djece stalno se kretao oko stotinjak, od sasvim malene dječice do djece predškolskog uzrasta. Posao je bio veoma naporan, tako da su mnoge sestre ovo svoje služenje platile i vlastitim životom. Na zahtjev okupacionih vlasti dom je zatvoren 30. srpnja 1941. godine.

Ista je redovnička zajednica poduzela velike napore i sagradila je vlastitim trudom i obilatim pomoću ovdašnjeg naroda veliki samostan pozadi subotičke crk-

ve sv. Roka (danas Skerlićeva ul. br. 4). U toj zgradi bilo je smješteno zabavište za djecu toga dijela grada, a bila je to već i neka vrst vrtića, jer su neka djeca ostajala i po cijeli dan kod sestara. Bila su to uglavnom radnička djeca. Kasnije će u istoj kući biti osnovano i sirotište za siromašnu žensku djecu i to školskog uzrasta. Ova je ustanova također prestala raditi za vrijeme okupacije.

U samo predvečerje izbivanja II. svjetskog rata, velikim zauzimanjem dr Matije Evetovića, gradskog senatora, i Družbe sestara Kćeri Milosrđa, došlo je do otvaranja sirotišta za mušku djecu, pod imenom "Zavod sv. Ante" u Subotici (Zagrebačka ul. 4). Zavod je otvoren 22. siječnja 1941. godine i bio je veoma kratkoga vijeka - do srpnja iste godine. Ovdje se može više govoriti o pokušaju, nego li o nekakvom apostolatu. (2)

Iz istoga razdoblja treba spomenuti da je oko 90 sestara sv. Križa hrvatske provincije djelovalo u bolnicama u Subotici, Somboru, Novom Sadu i u jednom sanatoriju u Novom Sadu. Iako je ovo već pomalo institucionalizirana forma karitativnog služenja, ipak se njegova vrijednost ne smije podcijeniti, niti kao služenje konkretnom čovjeku u njegovim najtežim trenucima, a i kao svjedočenje Crkve ljudima drugih uvjerenja.

VAZULOVA ŠKOLSKA KUHINJA

U ovom kontekstu se nikako ne smije zaboraviti jedna osobna inicijativa, koja je u gradu Subotici imala veliki odjek. Riječ je o školskoj kuhinji patra Vazula. U razdoblju od osam godina (1924 - 1932) djelovala je ta plemenita akcija franjevca o. Vazula (Josipa) Baligača u podrumskim prostorijama tzv. "Kakaš škole".

Plemenito srce ovog redovnika i katehete sažalilo se na siromašnu djecu iz najblijednijih subotičkih predgrađa, koja su često dolazila u školu gladna. Zato je pokrenuo među subotičkim trgovcima i zanatlijama akciju, koja je imala provizoran karakter, ali time je kao zamisao i ostvarenje, izvornija i kršćanskija. Jedan starac zvani "čika Dobro" obilazio je svako jutro, po tržnici i centru grada, s velikom košarom mesnice, pekare, prodavače voća i povrća, kao i druge zanatlijske i trgovačke radnje i svaki je dan nakupio toliko potrebnog materijala, koliko je bilo potrebno da oko 120 - 150 djece dobije svaki dan doručak i topli ručak, koji se dijelio i onima koji su bili prije podne na nastavi, kao i onima koji su dolazili poslije podne. Žene koje su kuhale, pripremale su sve potrebno za jelo, prale su suđe, posluživale... Sve je to išlo na dobrovoljnoj osnovi; bili su to većinom članovi franjevačkog Trećeg reda. Odlaskom spomenutog redovnika iz Subotice, akcija je pomalo jenjavala i konačno usahla. Uistinu, bio je to izvorni način služenja potrebnima.

DRUŠTVENO - KARITATIVNE AKCIJE ŠIRIH RAZMJERA

Kada se govori o društveno - karitativnoj djelatnosti Crkve među bačkim Hrvatima, svakako se mora posebno istaći ime mons. Blaška Rajića, kao pokretača tolikih plemenitih akcija i to na širem planu.

Blaško Rajić je jasno vidio društvenu problematiku, kako stare Austro - Ugarske Monarhije, tako i novonastale zajednice južnoslavenskih naroda, kao i početke industrijalizacije. On je tim poteškoćama želio doskočiti osnivanjem katoličkih društava i organizacija kako bi za problematiku zainteresirao i pokrenuo što veći broj ljudi. Videći bijedno stanje ondašnje mladeži, koja svoje vrijeme provodi na tzv. "divanima", a kasnije ti "divani" sele u krčme i to one ne baš poznate po dobru, Blaško Rajić osniva još 1911. godine "Katoličko divojačko društvo", a cilj tog Društva bio je slijedeći: "Obrazovanje djevojaka u kršćanskom duhu; prosvjećivanje ženske omladine predavanjima i predstavama; gajiti ljubav među omladinom za narodnu nošnju i narodne običaje; poučavati djevojke za dobre domaćice, dobre majke i štedljive kućanice. Pomaganje sirotinje mjesečnom potporom; pred velike svece dijeljenjem potpore bijednima, davanjem stipendije i pomoći siromašnim učenicima, te gradnja društvenog doma i organiziranje filijala u okolici Subotice". (Pravila KDD, par. 3). Tu je odgojni vid savršeno spojen sa karitativnim.

Ovo nije ostalo mrtvo slovo. To se gotovo kroz 35 godina ostvarivalo. Članarina, prihodi od predstava, zabava, balova, čajanki, sve je to išlo u karitativne svrhe. KDD darovalo je svom narodu veliki broj intelektualaca koje su one svojim darovima i žrtvama školovale, a među njima bilo je i veoma zaslužnih svećenika. Više od samih konkretnih rezultata, mislim, bilo je još značajnije širenje te svijesti među najširim slojevima katoličke mladeži. Na isti način djeluje i "Momačko društvo", kojem Blaško Rajić nije bio osnivač, ali mu je bio duhovnik.

Ova društva, a posebno Divojačko društvo, pokazala su svu širinu svoje akcije po završetku prvoj svjetskog rata. Društvo kupuje krevete za potrebe vojne bolnice. U gradu je sakupilo velike količine živježnih namirnica, kako za potrebe vojske tako i za siromahe.

Ratne i poslijeratne godine, nakon 1. svjetskog rata, još su više zaoštrile ekonomsku krizu, a time ugrozile tolike siromahe, zato Blaško Rajić organizira najbogatije i najuglednije gospode u gradu: Katu Prčić, Mandu Dulić, suprugu dr Franje Sudarevića, te Mandu Šarčević i osniva "Dobrotvornu zajednicu Bunjevačka". Spomenuta Manda Šarčević bila je dugogodišnja suradnica i predsjednica ovog novoosnovanog Društva.

Ovo Društvo imalo je za cilj: "Materijalno pomagati siromahe, razvijati žensku djelatnost, širiti uljudnost u kršćanskom duhu, starati se o bunjevačkoj djeci, osobito ženskoj, koja idu u školu. Širenjem naobrazbe iz naroda istrijebiti pogreške i zle navike" (Pravila DZB, par. 2).

Društvo je organiziralo priredbe, izlete, igrokaze, igranke, tombolu i svake godine u jesen u Dudovoj šumi poznatu čajanku. Prihodi od ovih priredbi išli su u korist siromašne djece. Također su pomagali starce i udovice s brojnom djecom.

DZB je za vrijeme drugog svjetskog rata brinula za ljude koji su išli na "prisilni rad". Šivali su im odijela od grubog materijala i posebno su se brinuli za koloniste, tzv. "dobrovoljce", koji su za vrijeme rata bili stavljeni od okupatora u poseban logor (u zgradi preko puta od stare bolnice) a među ovima bilo je mnogo pravoslavaca. Pomoć je dijeljena, uz pomoć katoličkih i pravoslavnih svećenika.

I još jedna zanimljiva zamisao Blaška Rajića. Riječ je o tzv. "patronaži". Sve je veći broj djevojaka bivao zaposlenih u kućanstvima imućnijih građana, u

manufakturi ili trgovini, a sve veći broj djevojaka dolazi i na školovanje u grad. Sve su te djevojke bile izložene različitim negativnim utjecajima, osobito u nedjeljna popodneva i zato za njih organizira "patronažu" uz pomoć gospođe Mande Šarčević. Nedjeljom su se te djevojke okupljale na euharistijski blagoslov u crkvi sv. Roka u Subotici, a poslije toga bi im Blaško Rajić održao praktičnu duhovnu pouku. Zatim su gospođe, a kasnije i sestre Kćeri Milosrđa (od 1930) govorile i poučavale djevojke praktičnim vještinama, potrebnim svakoj ženskoj u kasnijem životu. Poslije toga bi slijedio zabavni dio s plesom i društvenim igrama. Sve bi završavalo oko 7 sati predvečer. Ova udruga osnovana je 1922. godine i bila je pod zaštitom Majke Božje i sv. Janje, djevice i mučenice. Tako je, eto, Crkva u tom razdoblju pokušala podvoriti svoj narod!

I U POSLJEDNJA VREMENA

Crkva se trudi da unatoč postojećim društvenim strukturama, koje se brinu za čovjekovo materijalno i zdravstveno blagostanje, trudi se da nađe prostor kako bi poslužila svakom pojedinom čovjeku i narodu kao zajednici. Naše redovnice, osim sudjelovanja u pastoralnom radu, posebnu brigu posvećuju njezi starih i bolesnih, bilo u postojećim strukturama, bilo u vlastitoj režiji.

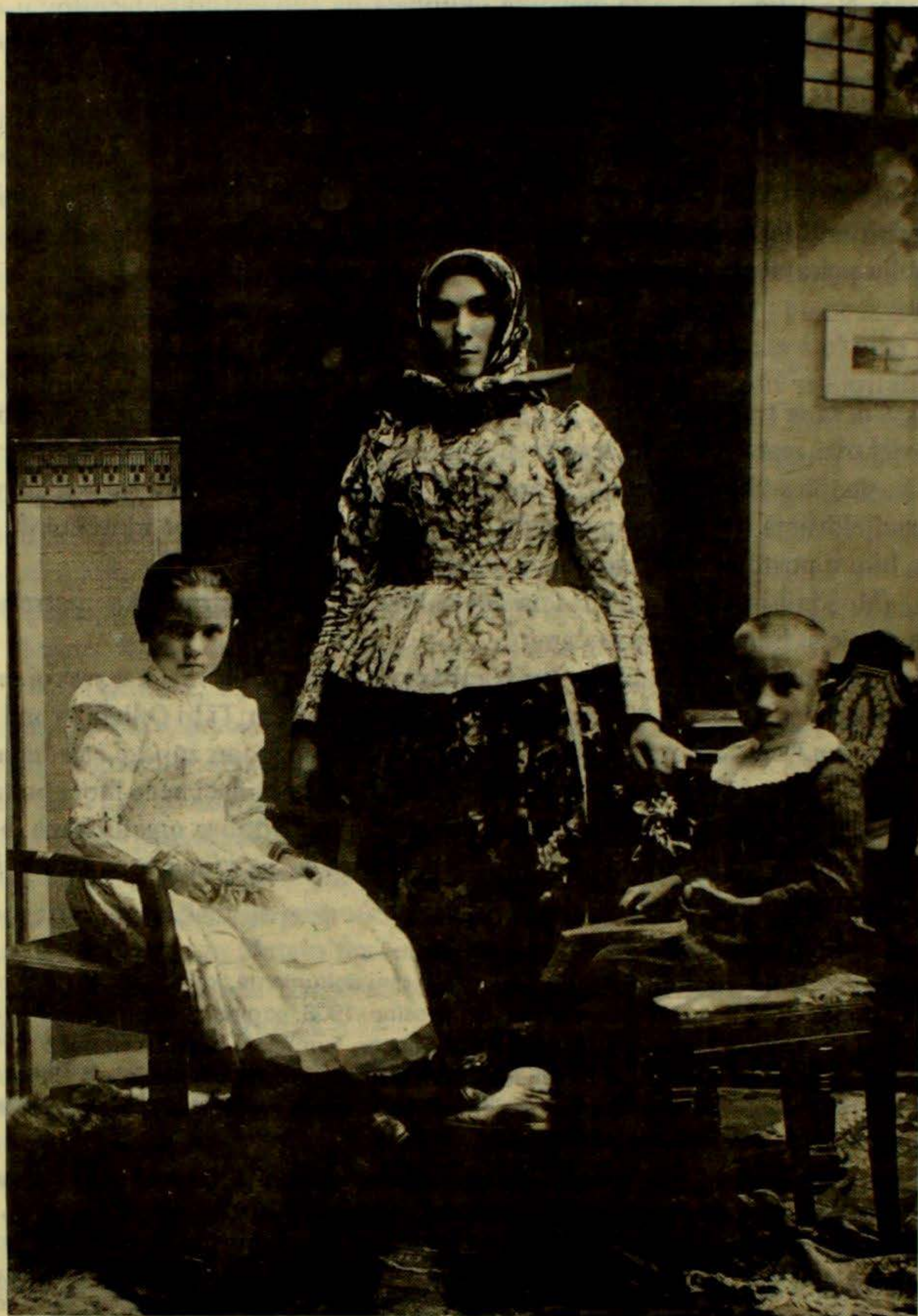
(Možda bi trebalo misliti i na nove oblike služenja starima kao patronažne službe za njegu bolesnika po kućama).

Istovremeno Crkva preko reorganiziranih Pastoralnih vijeća u svakoj crkvenoj - župskoj zajednici određuje odjel za karitativnu **brigu**. Ti bi Odjeli trebali pro-raditi i sasvim konkretno priskočiti svakom potrebnom članu župske zajednice, ali i svakom drugom čovjeku u potrebi. Možda statistički podaci neće moći pokazati nekakve velike brojke, ali ako ta karitativna služba bude dobro organizirana, bit će ona pravo evandeosko služenje Crkve u ova naša sadašnja vremena, a to ona i želi i ovim Znanstvenim skupom.

-
- (1) U župskoj arhivi župe sv. Pavla u Baču našao sam dokumente, koji svjedoče da je p. Luka Lončar OFM iz bačkog samostana 12. prosinca 1908. godine podigao postaje križnog puta u sirotuštu. 27. srpnja 1934. godine dr Stjepan Tumbas kupuje 6 katastarskih jutara zemlje za potrebe sirotišta, a 5. veljače 1936. godine sirotište posjeduje već 15 katastarskih jutara, iako sirotišta više nema, jer poslije odlaska sjemeništa iz Bača, 10. srpnja 1928. godine, ono se više nije obnavljalo.

Iz sestarskih kronika, pak, doznajemo (zabilježba 5. rujna 1918. godine) da je slična ustanova postojala i u Somboru, jer je iz Sombora došla sestra Caritas i dovela 6 sirotica, tako da tada u Baču biva 33 siročeta, jer je tamošnje sirotište raspušteno. Poslije 1928. godine to je internat za djevojke. 7. travnja 1944. godine ulazi u zgradu bivšeg sirotišta mađarska vojska, a 22. rujna 1944. godine u njoj su njemački vojnici; u studenom iste godine smješteni su ondje ruski ranjenici. U siječnju 1945. godine Antifašistički front žena (AFŽ) preuzima zgradu, a 27. lipnja 1946. godine zgrada bude oduzeta; 4. srpnja iste godine i definitivno je oduzeta iz ruku Crkve. Danas su u njoj nekakvi uredi, a u dvorišnom dijelu Disco - klub! (6. kolovoza 1986).

- (2) Svi ovi podaci uzeti su iz Arhiva Generalne kuće ss. Kćeri Milosrđa u Rimu (Via Porta Maggiore 38), zatim iz Kronike Družbe, čiji su neki dijelovi u rukopisu, a neki su tipkani strojem. Zahvaljujem sestrama, osobito s. Imakulati Bajić, što su mi omogućili uvid u izvorne dokumente.

Bunjevka s djecom u svečanoj nošnji sa otunčicom. Sinčić
ima "smižlu" oko vrata

(Snimljeno u Subotici za vrijeme prvog svjetskog rata)

(Foto zbirka Ante Pokornika u Subotici, I. Antunovića 1)

CRKVENA GLAZBA HRVATA U BAČKOJ

Da bi se što bolje upoznala duša jednog naroda, potrebno je reći nešto i o njegovim umjetničkim nadahnućima. Čuli smo referate o pisanoj riječi Bunjevaca i Šokaca, a u ovom priopćenju progovorit ćemo nešto o crkvenoj (i općenito duhovnoj) glazbi Hrvata u Bačkoj. Bit će to prikaz gotovo isključivo umjetničke glazbe. Orisat ćemo u glavnim crtama djelovanje nekoliko skladatelja na području crkvene glazbe, čije je stvaralaštvo značajno ne samo za Bačku, već zauzima vidno mjesto u glazbenoj baštini cijelog hrvatskog naroda.

1. ĐURO ARNOLD (1781 – 1848.)

Prije nego što prikažemo djelovanje ovog značajnog subotičkog skladatelja, opisat ćemo ukratko raniji glazbeni život grada Subotice.

Tijekom svoje povijesti Subotica je uvijek bila među značajnim gradovima Podunavlja. Poznato je da su do 30. rujna 1773. god. subotičkom župom upravljali franjevci, a temeljac župne crkve sv. Terezije Avilske (današnje stolnice) postavljen je 15. listopada 1773. god. Duhovna glazba bila je vezana uz dvije crkve: franjevačku („staru”) i župnu crkvu sv. Terezije Avilske („veliku”). U franjevačkoj crkvi djelovala je pjevačka skupina „Dallárda”, zatim pjevački zbor „Sv. Cecilija”. U „velikoj” župskoj crkvi, današnjoj stolnici, također su djelovale pjevačke skupine.

(Između dva svjetska rata mnogo je pridonijelo crkvenom pjevanju Hrvatsko pjevačko društvo „Neven”, pod ravnanjem dra Mihovila Katanca u kapeli Subotičke Matice i u „velikoj” crkvi, dok je Antun Vojnić Tunić bio „regens chori”) (1).

Dne 22. siječnja 1779. god. carica Marija Terezija izdala je diplomu i povelju s novim grbom grada: dotadašnje ime grada Sent Maria mijenja se u Maria Theresopolis i postaje slobodni kraljevski grad (2). U to vrijeme stanovništvo se još pretežno bavilo poljoprivredom. Što se tiče glazbe, možemo govoriti o postojanju samo narodne glazbe u ovom gradu. Glazba je pratila krštenja, svadbe i ostale svečanosti. Hrvatski je živalj plesao kolo uz pratnju tamburica ili gajdi, dok su Mađari plesali čardaš uz pjesmu i glazbu. O umjetničkom muziciranju i stručnom obrazovanju glazbenika nema gotovo nikakvih podataka. Zna se samo da se u jednoj odredbi Kalločke nadbiskupije iz god. 1758. god. strogo nalaže učiteljima da poučavaju djecu u

pjevanju. U gramatikalnoj školi postojao je zbor koji je šezdesetih godina 18. stoljeća nastupao na školskim svečanostima ili na pogrebima imućnijih građana. Reformom školstva 1777. god. u doba Marije Terezije, pjevanje postaje obvezatno u osnovnim školama, a učiteljima pjevanja se nalaže polaganje ispita iz vokalne i instrumentalne glazbe (3).

Od 1780. god. u Subotici gostuju mnoge glazbene grupe iz njemačkih zemalja koje su širile njemačku kulturu i glazbu. U crkvu sv. Terezije postavljeni su njemački i češki kantori. Oni su ujedno vodili crkveni zbor i nastavu glazbenog odgoja po školama. Učili su djecu, mlade i odrasle crkvene pjesme na latinskom i njemačkom jeziku. To su bili školovani glazbenici, pa je između njihova repertoara i narodnog melosa subotičkog kraja postojao veliki jaz. Kada je 1800. god. došao u Suboticu mladi, obrazovani i talentirani zborovođa Đuro Arnold, on uvodi u svjetovnu i u crkvenu glazbu značajne novine. Općenito govoreći, može se ustvrditi da je Đuro Arnold postavio pravi temelj glazbenoj kulturi Subotice.

Kad je došao u Suboticu, Đ. Arnold je imao svega 19 godina, a već je znao dobro svirati orgulje, violinu, violončelo, duhačke instrumente, te ravnati zborom. Rodio se u Taksonyu, u peštanskoj županiji, a u Suboticu je došao iz Kaloče (prije toga živio je u Velikom Varadinu). Odmah po dolasku u Suboticu započinje intenzivnu glazbenu djelatnost: osniva mali orkestar, dirigira, sklada. Želeći osigurati što veći broj svirača za orkestar, Đ. Arnold okuplja subotičke mladiće i poučava ih glazbu. Tu je obuku dugi niz godina obavljao besplatno. Tek 1814. god. dodijelila mu je subotička gradska uprava za taj rad materijalnu pomoć. Od tada je poučavanje mladih postala obaveza svakog regensa chori. U toj praksi nalazi se i začetak subotičkog glazbenog školstva (4).

Djelujući u bunjevačkoj sredini, Đ. Arnold je spoznao da bački Hrvati nemaju ni jedne vlastite crkvene pjesmarice. Taj je nedostatak pokušao nadoknaditi vlastitim radom. Već od početka svoga boravka u Subotici počeo je sustavno skupljati bunjevačke narodne crkvene pjesme. Rezultat toga rada je tiskana pjesmarica, objavljena 1819. god. u Osijeku pod naslovom: Pismenik iliti skupljenje pisama razliciti za nediljne, svetcsane, i ostale dneve priko godine podobni, za vechju slavu Boxju, i kriposti dushevne naroda illyricskoga ucsinjeno po Gjuri Arnoldu. Pjesmaricu je namijenio na „korist sveg naroda illyricskoga” i brzo se proširila ne samo Bačkom, nego i Slavonijom i Srijemom. Zbog velike prihvaćenosti u narodu, mnoge je pjesme iz te pjesmarice pretiskao franjevac Marijan Jaić (1795 – 1858.) u svoj Vinac bogoljubnih pisamah, god. 1827. (5) Pismenikom je Đ. Arnold pokazao svoje hrvatsko osjećanje i ljubav prema hrvatskom narodu, te svoje požrtvovno nastojanje oko procvata prave crkvene glazbe. Za bunjevačke se pjesme zna da ih je sam bilježio, neke i harmonizirao, dok je drugima teško utvrditi izvor. Sve kasnije bunjevačke pjesmarice koristile su ovu Arnoldovu.

Brojne obaveze nisu spriječile Đ. Arnolda da cijeloga života mnogo sklada. Pisao je većinom djela za zbor, orkestar i orgulje, namijenjene crkvenom muziciranju. Na takvu vrstu njegovih kompozicija utjecala je i činjenica da je bio dirigent pri župnoj crkvi sv. Terezije, gdje je morao popunjavati repertoar. Komponirao je također i svjetovne kompozicije, ali nakon smrti supruge (1844.) stvara isključivo crkvenu glazbu.

Od crkvenih djela Đ. Arnold je pisao ofertorije, himne, mise i dr. Više je svojih djela posvetio poglavarima Katoličke crkve – papama. Za Arnoldova života izmijenilo se pet papa i on je svakome od njih posvetio neko djelo. Tako je 1814. god. poslao na dar papi Piju VII. Veliki offertorium. Papi Leonu XII. posvetio je 1823. god. *Dialogus Sacer seu Evangelium Festi Cathedrae s. Petri*. Đ. Arnold je sigurno posvetio i neko djelo i papi Piju VIII. 1829. godine, ali se ne zna kakvo. Isto tako nije poznato kakvu je kompoziciju napisao u čast papi Grguru XVI. (1831.). Zna se samo za Breve kojim se papa zahvaljuje za poslanu skladbu. Konačno, u čast papi Piju IX. Arnold je 1846. god. napisao *Offertorium de Beata Virgine* u e-molu za mješoviti zbor, orgulje i orkestar (6).

Arnoldovo je stvaralaštvo stilski i tehnički pod utjecajem operne manire onog vremena. U njegovim prvim crkvenim djelima ima i svjetovnih elemenata, ali se oni kasnije gube. Gotovo sva poznata Arnoldova djela ostala su u rukopisu: „Pucse moj” ad *Adorationem Crucis in Festo Parasceve* (za dva klarineta, dva roga i trombon) (1800.); već spomenuti značajni Veliki Offertorium i *Dialogus Sacer...* (za solo, zbor, orkestar i orgulje); *Libera me Domine* (1809.); *Te Deum Solenne* (1813.); *Tantum ergo* (1823. i 1832.); *Graduale Solenne de Communi Confessore* (za četiri volakna solista, orkestar i orgulje) (1830.); *Te Deum* (za mješoviti zbor i orkestar) (1833.); Misa za pokojne (1847.); *Libera in ei Libera in c* (1847.); Misa u B-duru (za mješoviti zbor, orkestar i orgulje) i Misa u C-duru (za solo, mješoviti zbor, orkestar i orgulje) (1848.); 11 Himana; *Oratio pro Rege Hungariae Apostolico*; *Regina coeli* u C-duru (za mješoviti zbor, orkestar i orgulje); *Offertorium Pastorale* (za dvo-glasni, ili jednoglasni zbor, orkestar i orgulje), (to je obrada hrvatske božićne pjesme „Veselje ti navješćujem”) (7).

Đ. Arnold je bio i značajan organizator glazbenog života Subotice. Zna se da je za sugrađane pripremao izvedbe djela Josepha Drexlera (1782 – 1852.), Franza Josepha Haydna (1732 – 1809.), Wolfganga Amadeusa Mozarta (1756 – 1791.) i drugih, pa je stečena iskustva u izvođenju njihovih kompozicija primjenjivao i u svom stvaralaštvu.

Đuro Arnold je cijeli svoj glazbeno-umjetnički život proveo služeći „narodu illyricskomu u slobodno – Kraljevskoj Varoshi Maria Theresiopolitanskoj” (8). Svojim glazbenim stvaralaštvom mnogo je pridonio napose crkvenoj glazbi.

2. Dr JOSIP ANDRIĆ (1894 – 1967)

Bio je zaslužni pripovjedač, pjesnik, glazbenik i kulturni radnik. Još kao dijete u rodnom Bukinu (danas Mladenovo u južnoj Bačkoj) pokazivao je veliki smisao za glazbu. Rano je naučio svirati tamburu, a nedjeljom je bio u crkvi na koru gdje je upijao zvukove crkvenih pjesama. J. Andrić se kasnije cijelog života bavio glazbom i ona mu je od svih djelatnosti nekako najviše prirasla srcu. Bio je melograf, glazbeni kritičar i publicist, skladatelj. Komponirao je mnogo već od gimnazijskih dana, najviše za tambure. Napisao je oko 180 kompozicija za tamburaški orkestar. Osobito je značajna njegova opera iz bunjevačkog života *Dužijanca* (Pražizvedba je bila u subotičkom kazalištu, 29. IV 1953.). Poznata je njegova opereta iz šokačkog života „Na vrbi svirala” (praizvedba u Plavni u Bačkoj, 1. II 1956.).

Na području crkvene glazbe J. Andrić je ostavio pedesetak skladbi. Prvu je kompoziciju napisao u dobi od 16 godina (Ave Maria, za mješoviti zbor i orgulje). Kasnije je napisao još dvije skladbe s naslovom Ave Maria (1. za mješoviti zbor, te 2. za alt i tenor uz orgulje). Treba još spomenuti Ave Maris Stella (za mješoviti zbor) i niz drugih marijanskih kompozicija, većinom za glas i orgulje: Zdravo Marijo, Zdravo Kraljice, Pod zaštitu Tvoju itd. Osim toga, ostavio je nedovršenu kantatu Stabat Mater (za ženski zbor i orgulje). Od drugih djela spomenimo još Oče naš i Tri psalma (također za solo glas i orgulje) i više svetačkih pjesama: Sv. Petru i Pavlu, Sv. Petru Fourieru, Bl. Marku Križevčaninu, Bl. Ozani Kotorki, Sv. Bernardici, Slavenkim apostolima. Osobito treba istaknuti pjesmu Mučeniče Kristov, u čast Bl. Nikoli Taveliću, čijoj je kanonizaciji mnogo pridonio upravo dr. Josip Andrić svojim neumornim zalaganjem. Komponirao je i dvije mise (1913. i nedovršena 1946.) (9).

Andrićeve kompozicije rađene su jednostavnijim izražajnim sredstvima i imaju pretežno popularan karakter. Iz njegovih djela zrači velika ljubav prema našoj zemlji i Hrvatima iz Bačke. Sam kaže: „Tako je glazbom i glazbenim stvaranjem ispunjen cijeli moj život. Glavno mjesto u tom stvaranju zauzima moja rodna Bačka...” (10).

3. ALBE VIDA KOVIĆ (1914 – 1964)

Naš poznati muzikolog Josip Andreis piše da je Albe Vidaković (11) „najznačajniji predstavnik suvremene crkvene muzike u Hrvatskoj”. Nakon školovanja u Subotici, Travniku, Zagrebu i Rimu A. Vidaković je čitav svoj svećenički i glazbeni život proživio u glavnom gradu Hrvatske. Nakon četverogodišnjeg studija na Papinskom institutu za crkvenu glazbu u Rimu (1937 – 1941) djelovao je kao profesor na Hrvatskom državnom konzervatoriju (do 1948.), a 1942. god. postao je regens chori zagrebačke katedrale. Iste je godine postavljen za urednika glazbenog časopisa „Sv. Cecilija”. God. 1951. počinje predavati na Bogoslovskom fakultetu u Zagrebu (od 1962. izvanredni profesor).

Osvrnut ćemo se ukratko na Vidakovićev opus s područja crkvene (odnosno duhovne) glazbe. Treba spomenuti da je A. Vidaković, uz nešto svjetovnih skladbi, čitav svoj stvaralački život posvetio duhovnoj glazbi i to kao skladatelj, dirigent, muzikolog, predavač i organizator.

Najprije nekoliko riječi o nekim njegovim misama, a uglazbio ih je sedam. Prva, tzv. Hrvatska misa vjerojatno je rad iz đaćkih dana, ne zaostaje za prosječnim misama tadašnjih cecilijanaca.

Velika polifona Misa Caeciliana (1942.) za četveroglasni mješoviti zbor i orgulje, nastala je u tradiciji evropskog cecilijanstva. Obilježena je duhom gregorijanskog koral i hrvatske melodike. Tim je djelom znatno obogaćen repertoar naše suvremene crkvene glazbe. Ova je misa uspjela sinteza cecilijanskih nastojanja. U njoj je prevladana njemačka simetričnost i ukočenost, ali izbjegnuta i talijanski „belcanto” opernog stila.

Missa gregoriana (1946.) znatno se razlikuje od prethodnog djela. S manjim i jednostavnijim sredstvima postignuta je veća izražajnost. Neke teme podsjećaju na koral, a ima i folklornih elemenata primorskih krajeva (kao disonantni sklop prevladava interval sekunde).

Prva staroslovenska misa (1950.) za dvoglasno pučko pjevanje izražava vrlo uspješno naš folklorni melos. Druga staroslavenska misa (1950.) za troglasni ženski zbor i orgulje najpopularnija je Vidakovićeva kompozicija (kasnije je tekst preveden i na hrvatski jezik i tako se često izvodi u verziji za tri nejednaka glasa: (dva ženska i jedan muški). I u ovoj misi ima mnogo folklornih elemenata: i u melodici (Primorje) i u čestoj upotrebi mješovite mjere. Treća staroslavenska misa (1953.) najjača je i najoriginalnija. Skladana je u istarskoj ljestvici. Orgulje postaju velike sopele koje se sjedinjuju s pjevanjem puka. Snažne staroslavenske riječi uglazbljene su oporim napjevima koji nose u sebi svu ljepotu našega mora, gradova i tisućugodišnje hrvatske kulture (12).

A. Vidaković je napisao za orgulje svega nekoliko djela. Među njima se ističu Preludij i fuga u C-duru (1940.), Fantazija i fuga u f-molu (1945.) i Koralna predigra „Marijo, slatko ime”. Treba spomenuti također uspjele i interesantne orguljske predigre na teme adventskih i božićnih popijevki. Skladane su bez velikih tehničkih pretenzija, ali vrlo ukusno i u harmonijskom i u kontrapunktskom pogledu. Ovamo treba pribrojiti i predigre, međuigre i zaigre što ih je A. Vidaković napisao na teme vlastitih crkvenih popijevki.

Zanimljiva su i ostala Vidakovićeva djela crkvenog obilježja za orgulje: harmonizacije pučkih popijevki i koralna, litanija, moteta, himana, ofertorija. — Sva su ta djela za liturgijsku upotrebu. Obradujući popijevke iz poznate pjesmarice Cithara octochorda, A. Vidaković ih je harmonizirao jednostavnim pučkim načinom čuvajući u gornja dva glasa terce i kvinte (što daje prizvuk našeg narodnog melosa).

A. Vidaković se također bavio skupljanjem i analizom folklorne građe. Taj rad imao je odraza i u njegovu skladanju, napose u pjesmama za puk, koje se odlikuju jednostavnošću i melodijsko-ritmičkom svježinom: Zdravo Majko Djevice, Majku Boga velikoga, Marija sva je bez i jedne ljage. Značajne su i zbirke Devet Marijanskih stihova, Pet duhovnih stihova, Četrnaest „Divnoj dakle” itd.

Nije čudo što je A. Vidaković skladao veći broj marijanskih popijevki. U njegovoj rodnoj Bačkoj Hrvati su uvijek jako štovali Gospu, podizali joj crkve, hodočastili u njezina „sveta mista” i niz svojih narodnih običaja vezali uz Marijine blagdane. A. Vidaković je mnogim svojim skladbama bio Marijin revnitelj. Od njegovih moteta, koji se odlikuju bogatstvom raznolikih ugođaja i snažnom glazbenom karakterizacijom teksta, neka budu spomenuti: Hosanna filio David, Calicem salutaris, Tulerunt Jesus, Descendit Jesus, Protege Domine, Illumina oculos meos itd. (13).

Najveće Vidakovićevo djelo s područja duhovne glazbe je oratorij Tužba u hramu (1947.) za soliste, mješoviti zbor, orgulje i orkestar. Na žalost, autor ga nije dovršio (učinio je to 1969. god. Anđelko Klobučar). „Karakteristična osobina ovog oratorija je da nema ni jedne arije, sve se sastoji od recitativa, muškog i ženskog zbora, te ariosa i instrumentalnih međustavaka. Nosilac radnje (protagonist) je muški zbor znalački tretiran kao predstavnik farizejskih ideja. Nasuprot tome, ženski zbor odlikuje se mekanim blagim linijama... Ovaj oratorij, u kojem je težište na recitativu i zboru, ima vjerojatno svoj uzor u operama Pizzettija i Malipiera. Po snažnom izrazu stavlja se ovaj oratorij uz bok suvremenim predstavnicima oratorijske glazbe u Hrvatskoj...” (14) A. Vidaković je na tekst J. Kornera izradio samo dva dijela oratorija (sačuvan je klavirski izvadak).

Vrlo je značajan Vidakovićev rad na muzikološkom polju. „Hrvatska je muzikologija upravo radovima A. Vidakovića... skoro potpuno neočekivano izašla iz dotadašnjeg vegetiranja i ravnopravno se pridružila bujnosti ostalih područja glazbenog života u Hrvatskoj. Što je još važnije, ona nije ostala zatvorena u uske regionalne okvire, nego se o Vidakovićevim rezultatima čulo i pisalo i u inozemstvu” (15). Gотово svi Vidakovićevi radovi s muzikološkog područja obrađuju duhovnu glazbu, odnosno zaslužne crkvene glazbenike. Nabrojiti ćemo samo najznačajnija djela: Sakramentar MR 126 Metropolitanske knjižnice u Zagrebu, (16) Vinko Jelić (1596 – 1636?) i njegova zbirka duhovnih koncerata i ricercara „Parnassia militia” (1622.) (17). Tragom naših srednjovjekovnih neumatskih glazbenih rukopisa (18), Asserta musicalia (1656.) Jurja Križanića i njegovi ostali radovi s područja glazbe (19) itd. Treba spomenuti i Vidakovićeve članke za Muzičku enciklopediju (ukupno 246 priloga). Josip Andreis je izrekao slijedeće mišljenje o Albi Vidakoviću kao muzikologu: „Došao sam postupno do spoznaje da je Albe, nakon Dragana Plamenca, sasvim sigurno naš najznatniji muzikolog” (20).

4. MILAN ASIĆ (1917 – 1986.)

Kad se govori o glazbenoj umjetnosti u Subotici posljednjih desetljeća, onda se ne može mimoći značajnog skladatelja i dirigenta Milana Asića. Iako rođeni Zagrepčanin, M. Asić je svoje najzrelije godine umjetničkog rada posvetio glavnom gradu Bačke. U Suboticu je došao krajem 1945. god. sa svojom suprugom Jelkom, koja je bila glumica i operna pjevačica. Tu je živio i djelovao uz manje prekidе (1954 – 1957) do smrti. M. Asić je bio dirigent Subotičke filharmonije i Opere (bio je jedan od osnivača Opere koja je djelovala od 1950. do 1954.).

Za nas je ovdje važno spomenuti Asićevo djelovanje na području duhovne glazbe. Sa svojom suprugom Jelkom (umrla 1979.) surađivao je sa subotičkim katedralnim zborom „Albe Vidaković” (voditeljica tog zbora od osnutka 1973. je s. Mirjam Pančić). Za taj zbor M. Asić je komponirao niz skladbi duhovnog i rodoljubnog sadržaja na stihove hrvatskih pjesnika iz Bačke.

Iako je prve duhovne skladbe napisao još 1942. (Asperges me i Offertorium), Asić je skladao najveći broj kompozicija duhovnog obilježja posljednjih godina svojega života, upravo onda kad je započeo suradnju sa zborom „Albe Vidaković”. Originalne Asićeve duhovne skladbe jesu: Psalam 150 (za sopran i zbor), Dušo Kristova (za glas i orgulje), O Marijo, zvijezdo mora (za mješoviti zbor). Omnia omnibus (u čast srebrnog jubileja subotičkog biskupa Matije Zvekanovića), Ja te ljubim, o Marijo, Domine, aut pati, aut mori, Psalam 136 (za solo glas i mješoviti zbor). Blagoslovljena ova zemlja (za mješoviti zbor) i dr. Treba spomenuti i nekoliko obrada hrvatskih pučkih crkvenih pjesama (napose božićnih).

Asićeve kompozicije djeluju svježe i neposredno, osobito svojim prozračnim harmonijskim sklopovima i dopadljivim ritmom koji često podjeća na naše narodne pjesme.

U znak zahvalnosti Milanu Asiću, katedralni zbor „Albe Vidaković” je priredio god. 1982. koncert u subotičkoj stolnoj crkvi povodom 65. obljetnice skladateljeva

rođenja. Na programu su bila Asićeve djela. Iako je Asić pretežno pisao glazbu svjetovnog karaktera (napose za scenu), svojim duhovnim skladbama dao je važan doprinos toj vrsti glazbe na našem području (21).

ooOoo

Nakon što smo prikazali djelovanje ove četvorice skladatelja na području duhovne glazbe, valja spomenuti kratko još dva imena značajna za pučku bunjevačku popijevku. To su: biskup Lajčo Budanović (1873 – 1958.) i dr Vinko Žganec (1890 – 1976.).

Biskup Budanović nije bio glazbenik, ali je u svoje djelatnosti uključio i brigu za pučko crkveno pjevanje. U molitvenik Velika slava Božja (1908.) uključio je zapravo sve pjesme koje pjevaju Bunjevci u crkvi, a sastavio je i pjesmaricu Mala slava Božja – napivi za pisme. Biskup je tim svojim djelima htio poboljšati sudjelovanje puka u bogoslužju. Želio je da crkvama odzvanja domaća riječ (ikavica) i pučka popijevka (22).

Veliki hrvatski etnomuzikolog i melograf dr Vinko Žganec živio je i radio u Somboru od 1927. do 1941. god. Tamo je vršio odvjetničku službu, ali se cijelo vrijeme bavio i skupljanjem narodnih pjesama, komponiranjem i organiziranjem umjetničkih priredaba. Za nas je ovdje važno spomenuti da je V. Žganec, djelujući u Bačkoj, skupio i velik broj crkvenih pučkih pjesama (23).

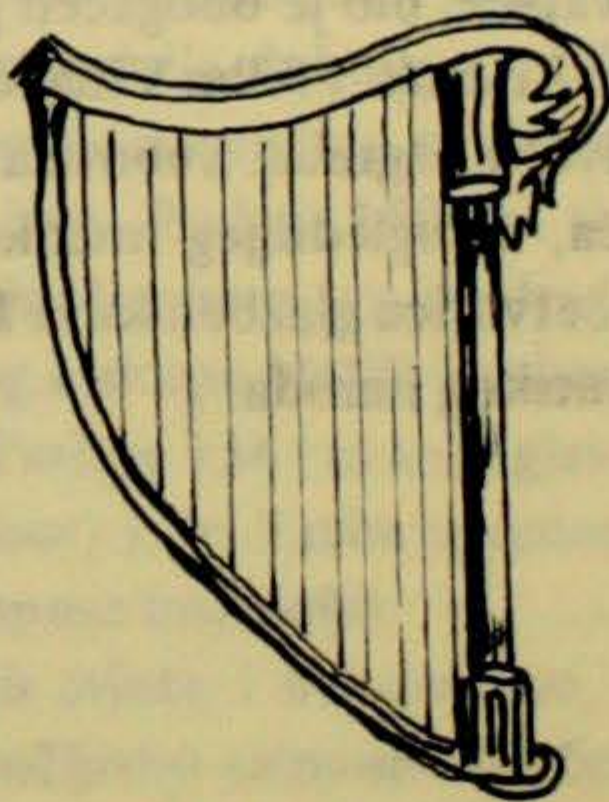
ZAKLJUČAK

Subotica, glavno kulturno središte bačkih Hrvata, imala je sreću da su u njezinoj sredini djelovala dva ugledna glazbenika: Đuro Arnold u prvoj polovini 19. stoljeća i nedavno preminuli Milan Asić. Prvi je udario temelje glazbeno-umjetničkom životu Subotice dirigiranjem i komponiranjem (napose djela duhovnog karaktera), a drugi je nekoliko posljednjih desetljeća dao značajan doprinos glazbenoj kulturi ovoga grada.

Zagreb, glavni grad Hrvatske, bio je obogaćen prisutnošću dvojice uglednih umjetnika iz Bačke: dr. Josipa Andrića i Albe Vidakovića. Obojica su igrali važnu ulogu u kulturno-glazbenom životu Zagreba. Subotica treba da bude ponosna što je dala Zagrebu Albu Vidakovića, najuglednijeg muzikologa i crkvenog glazbenika kod Hrvata u 20. stoljeću. Ova četvorica glazbenika iz Bačke dala su značajan udio u izgradnji muzičke kulture hrvatskog naroda.

B I L J E Š K E

1. Usp. J. Š., Katedralni zbor „Albe Vidaković“ u Subotici, „Sv. Cecilija“ L (1980), 106. str.
2. Usp. Blaško H. Vojnić, Moj grad u davnini – Subotica 1391. do 1941. Pet stotina pedeset godina grada, Subotica 1971, 10. str.
3. Usp. A. Herceg, Muzički život Subotice pri kraju XVIII veka, „Subotičke novine“ od 3. VIII 1985.
4. Usp. Albe Vidaković, Đuro Arnold. Prilog povijesti hrvatske glazbe, „Sv. Cecilija“ XXXI (1937), 78-79. str.
5. Usp. Isto, 109-110. str.
6. Usp. Z. Blažević, Đuro Arnold (1781 – 1848) u krugu svojih slavonsko-vojvođanskih suvremenika, „Arti musices“ 12 (1981), 65. str.
7. Usp. Isto, 61. 65-70. str.
8. Đuro Arnold, Pismenik... (Predgovor), Osijek 1819.
9. Usp. Josip Andrić, Moja autobiografija, u Zborniku „Dr Josip Andrić“ (1894 – 1967), Zagreb, 1971, 15. str.
10. Isto, 15. str.
11. Josip Andreis – D. Cvetko – Stana Đurin-Klajn, Historijski razvoj muzičke kulture u Jugoslaviji, Zagreb 1962, 276. str.
12. Usp. Mato Leščan, Skladateljski profil Albe Vidakovića, „Sv. Cecilija“ XLV (1975.), 53-55. str.
13. Usp. Isto, 56. str.
14. Isto, 57. str.
15. Lovro Županović, Stoljeća hrvatske glazbe, Zagreb 1980, 327.
16. „Rad“ JAZU 287 (1952), 53-85.
17. JAZU, Zagreb, 1957.
18. „Ljetopis“ JAZU za 1960, knj. 67 (1963), 364-392.
19. „Rad“ JAZU 337 (1965), 41-139.
20. Josip Andreis, Sjećanja na Albu Vidakovića, u „Sv. Cecilija“ XLV (1975), 77.
21. Usp. Bela Gabrić, Milan Asić, u „Sv. Cecilija“ LVI (1986), 59-60.
22. Usp. Ante Sekulić, Budanovićeve zbirke crkvenih napjeva, u „Sv. Cecilija“ XLVII (1977), 67.
23. Prema rukopisnom tekstu koji mi je dao na uvid prof. M. Vuk iz Zagreba: Vinko Žganec, Narodne popijevke iz Sombora i okolice.

UMJETNOST MEĐU HRVATIMA U BAČKOJ

UVOD

Ograničen i vremenom i ostalim okolnostima ponajprije želim staviti granice svome izlaganju. Ovakav pristup ovoj temi do sada još nije rađen u našim krajevima. Stoga ni ovo izlaganje neće i ne može biti ni cjelovito, ni iscrpno. Ono je tek lapidarno, kratko i želi na jednom mjestu spomenuti i upozoriti bar na neke ljude i neka djela u našoj krajevnoj umjetnossti ne bi li se netko odlučio na veliki posao i temeljitije i dublje istražio ovu temu koja bi bila veliki doprinos našoj kulturnoj baštini. I u ovom kratkom referatu su iscrpno pomogli pojedini stručnjaci kojima je tema na srcu pa im i ovom zgodom zahvaljujem. Bez njihove pomoći ne bih mogao ovo iznijeti ni u ovako skromnim okvirima kao što slijedi.

LIKOVNA UMJETNOST

Ovaj kratak osvrt na umjetnost Bunjevaca—Hrvata u Bačkoj nema namjeru detaljno obraditi život Hrvata u Bačkoj, niti da daje studije o likovnim stvaraocima, likovnoj umjetnosti, arhitekturi i arhitektima, već prije svega da zabilježi za suvremenike i budućnost one podatke koji mogu biti interesantni ili dragocjeni za one koji bi, potaknuti ovim kratkim osvrtom, obimnije pisali o sakralnoj umjetnosti Bunjevaca i Šokaca u Bačkoj i uopće o umjetnosti Hrvata u Bačkoj.

Likovni život Bunjevaca u Subotici niče krajem XIX stoljeća pojavom Stipana Kopilovića i Jelene Čović. Postoje dokazi da je postojao i prije. U franjevačkom samostanu nalaze se mnogi radovi—portreti — ne baš velike umjetničke vrijednosti, a potiču iz XVII i XVIII stoljeća i radili su ih Hrvati iz Subotice, ili njene okolice. Ovo se može ustanoviti time što su rađeni portreti ličnosti iz same Subotice, u ono doba poznate ličnosti, a ispod portreta ispisana su imena čistim bunjevačkim jezikom, štokavskom ikavicom ili latinski.

U ovim krajevima Bačke pa i šire među malobrojnim pionirima impresionizma bilježimo STIPANA KOPILOVIĆA. Impresionisti odbacuju predrasude i posmatraju život koji ih okružuje. Slikaju ono što vide, ono što bismo danas nazvali „zabilježe-

nim trenutkom“, jedan momenat iz života. Oni žele da izraze sebe slobodno, ne spuvavajući se raznim pravilima i tradicijom.

Prilikom obnavljanja bajmočke crkve, u pridodatom transeptu i apsidi S. Kopilović je oslikao četiri velike kompozicije. Ne ustručavajući se pred djelima poznatog Jakobelja iz Kule, koji je oslikao plafon starog dijela crkve, S. Kopilović unosi novo doba. Njegove su slike ispunjene svjetlošću, živim i čistim bojama kao scene iz stvarnog života na obali mora, pod palmama ili u enterijeru. Unatoč smjelosti S. Kopilovića kao slikara, koji se suprostavio ugledu tradicionalnog slikarstva, ove slike su očuvane, a restaurirao ih je konzervator zidnog slikarstva Dušan Nonin 1983. godine.

STIPAN KOPILOVIĆ se rodio u Bajmoku, 24. 03. 1877. godine. U mladosti je po zanimanju bio berber. Umro je 1924. godine kao nastavnik crtanja Građanske škole u Bačkoj Topoli. Bio je jedan od osnivača Udruženja likovnih umjetnika Vojvodine, osnovanog 1923. godine u Subotici. Tom prilikom priređena izložba bila je jedina za koju se pouzdano zna da je na njoj za života izlagao svoja djela. Svoje slike je radio uljem, a bavio se i grafikom. U slikarstvu se usavršio kod Gustava Molijera u Pešti u školi za primjenjenu umjetnost. Bio je student Peter Halma na minhenskoj Akademiji školske 1902/03. godine. Studirao je u Parizu, boravio u Firenci i bio upisan na Akademiji u Rimu. Međutim, nikada nije tražio legalizaciju struke u formi diplome.

ANTUN BAŠIĆ se rodio u Subotici 9. 05. 1877. godine kao blizanac brata Franje. Otac mu je bio zanatlija – cipelar, pa se i Antun u mladosti bavio cipelarstvom. U slobodnom vremenu volio je čitati junačke narodne pjesme i to je utjecalo na stvaranje prve mu poznatije slike Skenderbega. Njegovo slikanje su tadašnji kulturni radnici zapazili i uputili ga u Umjetničku školu u Zagreb, obećavajući da će ga materijalno pomagati. Međutim, ta pomoć nije redovito pristizala, pa se Antun morao sam snalaziti, zaposlivši se u mljekarskom poduzeću. Tako je studirao i životario tri i pol godine u Zagrebu. Sa nešto malo sakupljenog novca polazi u Minhen, gdje studira pola godine na Akademiji i dolazi u Suboticu.

JELENA ČOVIĆ, slikarka, rodila se u Subotici 13. 07. 1879. godine. Po završenoj srednjoj školi upisuje se u Umjetničku školu 1900–1902. godine. Godine 1901. dobila je stipendiju grada Subotice 600 kruna godišnje, 1902. godine stipendija je 800 kruna i upisuje se u Umjetničku školu u Budimpešti, gdje ostaje do veljače 1903. godine, kada prelazi na Akademiju umjetnosti u Minhen, gdje su joj profesori Nauen i Azbe.

Vratila se 1905. godine u Suboticu i predaje slobodno i obrtno crtanje u srednjim školama. Otišla je u Keseg 1907. godine gdje je također predavala slobodno i obrtno crtanje i privatno poučavala đake. Tu je imala mnogo narudžbi od privatnih lica i crkvenih ustanova. Radila je uljem, pastelkom i akvarelom.

Sa Jelenom Čović družila se Gabrijela Vermeš, materijalno dobrostojeća žena, a koja je naročito voljela likovnu umjetnost. Osim što je Jelenu materijalno pomagala, Gabrijela je utjecala i na njen kulturni razvoj.

Zajedno su proputovale više država, posjetile su Beč, Berlin, Düsseldorf, Pariz i druge kulturne centre u Evropi. U ovim gradovima su muzeji otkupili kopije velikih majstora Rafaela, Rembranta, van Dycka i dr. Oko 50 slika kopirala je Jelena Čović.

Naslikala je mnogo portreata uljem, pastelom i crtežom. Slikala je pejzaže Palića. Iz okolice Subotice mnogo je slikala sa poljoprivrednih radova i kolekciju crteža - portreta. U nekoliko subotičkih crkava naslikala je velike umjetničke slike. Slike joj se nalaze u Americi, Francuskoj, Njemačkoj, Mađarskoj i Jugoslaviji. Mnoge njene radove zadržala je Gabrijela Vermeš i poslanik Sentmikloši. Na njenu prvu samostalnu izložbu u Subotici 1901. god. došao je Lazar Mamužić, gradonačelnik i vidjeviši njene radove, dodijelio joj je te godine stipendiju. Drugu samostalnu izložbu drži također u Subotici, 1902. godine. Kolektivne izložbe imala je u Münchenu, Budimpešti, Sopronu, Sombathelyu, Segedinu i u Subotici 1927. godine s Martinom Džavić i Angelom Mačković, a 1951. godine učestvuje na izložbi likovnih umjetnika koji žive i rade u Subotici, u Gradskom muzeju. Umrla je 13. IX 1951. god. u Subotici.

ANGELA MAČKOVIĆ rođena je 3. VII 1883. godine u Subotici, gdje je završila četiri razreda građanske škole. Slikanje uči kod Jelene Čović na čiji nagovor, kao i na nagovor svoga oca Titusa Mačkovića, poznatog subotičkog arhitekta, odlazi u München na Akademiju, gdje su joj profesori Ekster i Has. S obzirom da joj je otac zapao u materijalne poteškoće, nakon dvije godine vraća se u Suboticu. Od toga doba živi isključivo od slikarskih radova na Paliću. Radi uljem, pastelom, akvarelom i crtežom. Izlagala je u Subotici sa Jelenom Čović i Martinom Džavić 1927. godine u vestibulu Gradske kuće.

ANDRIJA KUJUNDŽIĆ rodio se u Subotici 27. XI 1897. godine. U svom rodnom mjestu završio je osnovnu školu, maturu građanske škole, a u Kaloči veliku maturu učiteljske škole. Državnu višu školu za primjenjenu umjetnost pohađa u Budimpešti 1918. god i 1919. god. Ovu školu nije mogao završiti s obzirom da za to nije mogao dobiti dozvolu. Kao gostioničar radio je do 1925. god. Od 1925. god. do 1931. god. profesor je u subotičkoj gimnaziji. Bio je premješten u Aleksinac, ali je dao otkaz. Od 1931. god. do 1941. godine živi samo od slikarstva. Za vrijeme okupacije ponovo je na subotičkoj gimnaziji nastavnik crtanja. Nakon toga je živio od slikarstva. Radio je uljem i pastelom. Jedan od najuspješnijih radova uljem mu je autoportret, a od pastela Taban, bunjevačko naselje u Budimpešti.

MARKO HORVATSKI je rođen 20. IV 1883. godine u Subotici. Po zanimanju bio je učitelj. Službovao je u Dušnoku (bunjevačko naselje u Mađarskoj), a između dva rata nastavnik je crtanja u Građanskoj školi u Subotici. U Dušnoku ga poučava slikarstvu akademski slikar Maroti Major Jöne od 1906. god. do 1912. god. Bio je u 1. svjetskom ratu gdje je pao u rusko zarobljeništvo. U zarobljeništvu izradio je veći broj svojih slika - oko 60 minijatura za kraljičin muzej u Švedskoj, a prodavale su mu se slike i u samoj Moskvi u atelieru Šćersnjeva i S. Sergijeviča. U Subotici su njegove slike rijetkost. Nalaze se kod nekoliko privatnika, u "Bačkoj galeriji" na Paliću i po jedan rad u crkvama na Mikećevom putu i u Bačkim Vinogradima. Radio je najviše pastelom i akvarelom.

LAJČO KARAGIĆ rodio se u Sv. Stjepanu kraj Baje 15. V 1893. godine. Veći dio života proveo je u Subotici. Osnovnu školu završio je u Gari (bunjevačko naselje u Mađarskoj). Četiri razreda gimnazije završio je u Baji, a 4 viša razreda u Segedinu. Pravni fakultet završio je u Budimpešti. Prvu godinu škole za primjenjenu umjetnost pohađao je u Budimpešti. U 1. svjetskom ratu učestvuje kao oficir. Bio je 1918. godine sreski podnačelnik u Pečuju, zatim sreski načelnik grada Baje. Poslije evakuacije Bajskog trokuta dolazi u Jugoslaviju, postaje tajnik Jugoslavenkog poslanstva u Budimpešti, kasnije sudski oficir, a od 1924. godine živi u Subotici i zauzima razne položaje u gradskim službama. Bavio se crtanjem od djetinjstva. Radio je najviše uljem, međutim, nije izlagao.

PETAR BULJOVČIĆ rođen je 1880. god. u Subotici, po zanimanju bio je moler. Od njega je ostala sačuvana samo jedna slika, portret Boze Šarčevića, subotičkog književnika, a navodno, izradio je i portret Lazara Mamužiža. Više njegovih radova se nalazi po crkvama našega grada.

MARTIN DŽAVIĆ, slikar, rodio se u Subotici 12. XI 1900. god. Završio je 4 razreda osnovne škole. Otac mu je nadničar, majka tuda pralja, oboje nepismeni. Godine 1922. postaje majstor obrtnik i radi neke kapele. Godine 1924. molovao je željezničku stanicu, i tu su primjetili njegov vješt rad, te ga pošalju na Umjetničku školu u Beograd. Subotica mu je dala stipendiju. Tu uči dvije godine i odlazi u Beč na Akademiju, gdje je također učio dvije godine. Radio je na molovanju crkve u Žedniku. Obradivao je motive iz bunjevačkog narodnog života (Dove, Kraljice, Bunjevačko kolo i dr.). Radio je uljem, pastelom i crteže. Radova ima oko 300, a nalaze se u Beču, Budimpešti i po cijeloj Jugoslaviji, a najviše u Subotici u Gradskom muzeju, u "Bačkoj galeriji" na Paliću i kod privatnika.

LUKA ĐELMIŠ, slikar, rodio se u Subotici 1899. god. a po nekima i 1901. Otac Stipan mu je bio bravar. L. Đelmiš pohađao je škole u Subotici, Budimpešti i drugim mjestima. Studirao je u Firenci. Akademski je slikar. Veći dio života živio je inozemstvu po svim velikim gradovima Evrope. Izlagao je u Rimu, Parizu, Trentu, Budimpešti, a 1934. god. u Subotici i u drugim gradovima. Na XX. Bienalu u Veneciji 1936. god. izložio je 6 slika. Za ovaj rad, kao i za radove na izložbi u Trentu, talijanski listovi pisali su da je njegova izložba jedan od najvećih umjetničkih doživljaja. Od tih radova ističu se: "Stara majka", "Mlada seljanka", "Mirno jutro". "Nemirno jezero" i dr. Uspješniji radovi su mu i iz oblasti mrtve prirode. Smatra se da je on jedan od najvećih umjetnika Hrvata iz Subotice.

MAGDA MAMUŽIĆ rođena je u Subotici 1907. godine, gdje je završila i srednju školu. U Beogradu učila je umjetničku školu. U Novom Sadu je 1939. god. izložila tri slike, rađene uljem u zajednici najboljih vojvođanskih slikara, povodom proslave Svetozara Miletića. Radila je uljem portrete i pejzaže, originale i kopije, pod imenom Lehotski.

MARKO VUKOVIĆ, slikar samouk, rodio se u Subotici 14. VII 1913. god. Završio je prvi razred gimnazije. Slikao je i prije rata, ali uz Andraša Handju bio je nesumnjivo najvatreniji pobornik osnivanja kursa na kom su polaznici u večernje sate sticali prva stručna iskustva. Učestvuje na tri izložbe amatera u Subotici, a 1951. god. na izložbi svih amatera Vojvodine u Novom Sadu, gdje je i nagrađivan. Redovno sudjeluje na kolektivnim izložbama subotičkih umjetnika. Pored rada u Tvornici tepiha, gdje je stalno zaposlen, nalazio je vremena da u Tavankutu osnuje i rukovodi grupom u takozvanoj "koloniji naivnih umjetnika". Ove naivke njemu mogu zahvaliti što je pletenje slame izišlo iz anonimnosti i zaborava.

IVAN TIKVICKI, slikar samouk, rodio se u Subotici 31. I 1913. god. Osnovnu školu, gimnaziju i pravni fakultet završio je u Subotici. Izvjesno vrijeme je službenik kod grada, zatim advokatski pripravnik, poslije oslobođenja je sudac u Sreskom narodnom sudu, zatim pravni referent Okružnog tužioštva. Učesnik je kursa koji je Handja formirao i bio je njegov propagator nakon odlaska Handje u Zagreb. Crtanjem se počeo baviti u gimnaziji. Radio je najviše tušem portrete i pejsaže. Kasnije je radio uljem i akvarelom. U tišini vinograda, opijen zelenilom proljetnog buđenja ili raskošnim vatrometom zrijenja, on usavršava svoj likovni izraz, koji je već u prvim godinama po oslobođenju zapažen po fovističkom intenzitetu kolorita. Fovizam je prvi avangardni pokret u slikarstvu. Ovom slikarstvu kao krajnja polazna točka služi naturalizam. Međutim, ono je ipak slobodna i proizvoljna transpozicija stvarnosti koja prije svega nastoji da uzbuđi i zapanji bojom i snagom cijele orkestrirane kompozicije.

JELENA MIKOVIĆ rođena je 29. I 1918. godine u Subotici gdje je završila VII razreda gimnazije. Slikanjem se počela baviti 1949. god. Pohađa kurs u likovnoj sekciji. Sudjeluje na izložbi subotičkih likovnih umjetnika i amatera koja je održana na Paliću 1951. god. Od radova najviše se ističu: "Poslije kupanja", "Portret djevojčice" i "Pralja".

ŽELJKO KUJUNDŽIĆ rodio se 1921. god. u Subotici, gdje je završio i maturu u Trgovačkoj akademiji. Nakon toga se upisuje na akademiju Zagrebu. Kasnije prelazi na akademiju u Budimpešti gdje je i završava, a danas živi u Engleskoj, u gradu Edinburgu kao akademski slikar i vajar. Prvu izložbu ima u zajednici sa Vladislavom Siladi. To je prva izložba u našem gradu poslije oslobođenja. Pripremio ju je u prostorijama Muzičke škole. Bavio se vajarstvom i slikarstvom.

GUSTAV MATKOVIĆ rodio se u Subotici 12. IX 1922. godine. Maturirao je na Trgovačkoj akademiji. Bio je upisan kao vanredan student Ekonomskog fakulteta u Beogradu. Na Akademiju likovnih umjetnosti u Beogradu upisao se 1952. godine da bi ubrzo prešao kod Jovana Bijelića kao posljednji učenik ovog čuvenog majstora. Posjeduje jaku volju i ustrajnost u radu. Izlagao je tri puta na amaterskim izložbama u Subotici, i na izložbi svih amatera Vojvodine u Novom Sadu 1951. god. Dva puta je nagrađivan za uspjele radove.

Zanimljiva mu je slika, rađena uljem, na kojoj je portretirao bunjevačku ženu, obučenu u narodnu nošnju, smještenu u folklorni enterijer. Živim i jasnim bojama ovjekovječio je jedan narodni ambijent, povezan sa narodnom nošnjom. Time je ovaj rad dobio posebnu vrijednost.

PAVLE TIKVICKI rođen je 1930. god. u Subotici, gdje završava i 7 razreda gimnazije, a 1950. god. odlazi u Zagreb i upisuje se na Akademiju.

JOSIP BENEŠ, slikar, rodio se u Bajmoku 8. X 1930. godine. Akademiju za likovne umjetnosti završio je u Beogradu. Nakon studija zaposlio se u Senti i tako postao slikar susjednog grada, gdje je veoma aktivan član umjetničke kolonije. Svoje rodno mjesto nije zaboravio; posljednju samostalnu izložbu priredio je u Bajmoku 1969. godine.

GABOR URBAN rodio se u Subotici 2. IV 1946. godi. Slikar je amater. Uglavnom radi uljem na lesonitu. Osim ove tehnike, više svojih djela radio je uljem na zidu u renesansnom stilu. U crkvi, koja se nalazi u Hajdukovu, radio je zidnu uljanu sliku sa temom Krštenje Kristovo. Zatim u katoličkoj crkvi na Kelebiji radio je zidnu sliku Krštenje Kristovo i zidnu uljanu sliku Svetog Antuna. U sjemeništu "Paulinum" u Subotici naslikao je uljem na zidu sliku: Obraćanje sv. Pavla. Česta tema su mu crkve izvane. Slikao je i jedan novoizvedeni sakralni objekat koji je projektirao subotički arhitekta Goran Martinović. Ovaj objekat, tj. crkvu u Novom Orahovu ovjekovječio je i na platnu. Izlagao je na izložbi u Staroj Moravici u katoličkoj crkvi 1985. god. u prosincu mjesecu. Slike su uglavnom obrađivale teme iz Biblije: "Kain i Abel", "David i Golijat", "Krist pred Pilatom", "Kalvarija", "Krist u nazaretskoj sinagogi" i "Nevjerni Toma". Na izložbi u Dijecezanskom muzeju u Subotici 1971. godine Urban je izložio dvije svoje slike: "Prosjak" i "Molitva".

Osim navedenih slika iz oblasti Biblije, radio je još i slike "Nevjerni Toma" ulje na platnu, zatim jednu poveću sliku: "Uskrsnuće Kristovo". U radanovačkoj bogomolji se nalaze njegove slike, a posebno se može izdvojiti slika iz Kristova života.

Jedno njegovo djelo na temu Krista posebno je uočljivo obzirom da je sakralnu temu slikao na impresionistički način. Tema ove slike je Kristova glava. Slikana je svijetlim bojama, debelim namazima sa izraženim osjećanjem.

Izlagao je na više samostalnih izložbi sa mješovitim temama. Osim sakralnih motiva obrađivao je teme iz života salašara (risari, žeteoci, napušteni salaši, tipovi seoskih ljudi itd).

Bio je član likovne sekcije Bunjevačko kolo i član sekcije Matija Gubec u Tavankutu.

Gabor Urban je danas nezavisan likovni umjetnik. Slika s nesmanjenim intenzitetom i izlaže svoje slike na izložbama.

JOSIP SKENDEROVIĆ AGO je naš slikar – grafičar mlade generacije. Rođen je 1954. god. u Subotici. Školu za likovne tehničare završio je u Novom Sadu 1973. god. Studirao je na Akademiji primjenjenih umjetnosti u Beogradu i na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu, gdje je diplomirao u klasi prof. Ante Kuduza. Poslije diplome specijalizirao je grafiku u Parizu.

Izlagao je na brojnim samostalnim i kolektivnim izložbama u mnogim našim gradovima i širom svijeta, kao što su Subotica, Palić, Zagreb, Beograd, Novi Sad, Pariz, Bruxelles, New York, Barcelona, Budimpešta, Beč i drugi.

“Posljednjih godina J. Skenderović je mnogo radio na crtežu. Preko djela, ostvarenih na papiru ili platnu, razvio je svoju sklonost za precizni i oštri potez, vezan za paletu delikatno složenih boja. Njegova mnogobrojna istraživanja dala su novi način crtanja.” (Odile Copart – predgovor kataloga izložbe u galeriji “Grafički kolektiv”, Beograd, 15 - 24. XI 1984. god.).

Prigodom jedne novije izložbe, likovni kritičar kaže o njemu: “J. Skenderović likovno preispituje svijet i naš odnos prema njemu, koji u mnogome premašuje vizualno polje i naše fizičko prisustvo”. (Koen de Pryk – predgovor kataloga izložbe u Studio galerije Forum, Zagreb, 13. V – 2. VI 1986.).

J. Skenderović sada živi i radi u Parizu i Zagrebu.

Dobitnik je više nagrada u zemlji i inozemstvu.

IVAN BALAŽEVIĆ je naš slikar mlade generacije. Rodjen je 12. VII 1949. god. u Tavankutu kod Subotice. Poslije završene tehničke škole u Subotici (arhitektonski odsek), upisao se na Akademiju likovnih umjetnosti u Zagrebu u grafičkoj klasi prof. Marijana Detonija. Studije je okončao 1972. god. i tada zvanično ulazi u umjetnički život, gdje je već ranije zakoračio prvom samostalnom izložbom u Subotici, 1971. god.

Izlagao je na brojnim samostalnim i kolektivnim izložbama. Domaćini su mu bili mnogi gradovi, npr. Subotica, Zagreb, Beograd, Osijek, Rijeka, Novi Vinodolski, Tuzla, Zadar, Split, Opatija, Novi Sad, Segedin i dr. Dobitnik je brojnih nagrada.

Slijediti slikarsku produkciju Ivana Balaževića je vrlo teško zbog velike stvaralačke i umjetničke aktivnosti.

Između bogatstva tema i motiva, ipak možemo spomenuti novu grupu djela kojima je dao slikoviti naziv “Bunjevačke slike” (u tehnici suhog pastela). Na njima bljeska bjelina vezenih i štirkanih košulja, presijava se somot i lionska svila, blista zlatovez na svilenim maramama, a sve u stjecištu bogatstva oblika i boja.

Drugo grupi novijih djela dao je naziv “Mediterranske slike”, koje su također rađene suhim pastelom.

Sadržajno i po motivima ova djela su nastala zbog divljenja mediteranskoj vegetaciji. Palme, agave, lavanda, oleander i drvo limuna su oznake mediteranskog podneblja, koje I. Balažević kao sin bačvanskih nizina doživljava na poseban način.

Danas I. Balažević živi i radi kao slobodan umjetnik u Novom Vinodolskom, ali često navraća u svoj rodni kraj, koji mu je stalna inspiracija u slikanju.

SLIKARKE "NAIVKE" I "SLAMARKE"

Salašarska kultura sa svojim predjelima, plodnim prostranstvima nudi čovjeku klasje i slamu pored žita za podmirenje svojih bioloških potreba. Ovaj prisutan materijal čovjek je koristio u svojoj narodnoj arhitekturi, u izrađivanju pokućstva, ali i kao sredstvo kojim se mogu izraziti i druge čovjekove potrebe i težnje, pa je našao svoju primjenu i u narodnoj umjetnosti.

Kulturno umjetničko društvo "Matija Gubec" u Tavankutu poznato je po djelatnosti likovne kolonije, posebno grupe slikarki "naivki" i "slamarki". Ova tradicionalna umjetnost, zasnovana na bunjevačkom folkloru - pletenje slame, vezana je uz proslavu završetka žetve pšenice "dužijanca"; prvobitni naziv bio je "dožejanca" kada se dožnjelo. Nakon završetka žetve odvojile su se najvještije žene i djevojke da bi isplele vijenac od slame i klasja bandašu - vodi risara u mukotrpnom radu za šešir. Žitne perlice su se plele ženama i djevojkama u kose. Pleli su se također i predmeti, minijature crkve, krune i reljefi.

Motivi koje koriste slikarke naivke u ovoj umjetnosti su: svatovi i sahrane, svečanosti na salašu i naricanju na odru, plesovi i polivanja na uskrсни ponedjeljak. Ranije se slama savijala u perlice, cvetiće i religiozne simbole. Kasnije se motivi proširuju i slike dobijaju sve smjelije kreacije.

Grupa slikara amatera, među kojima je bio slikar Marko Vuković, osnovala je 17. IX 1961. god. Likovnu Koloniju u Tavankutu, a njima su se pridružile i slikarke "naivke" i "slammarke". Među prvima koje su radile slike od slame bile su Ana, Đula i Teza Milodanović, zatim među prvima koje su radile minijature i ornamente Kata Rogić i Marija Ivković - Ivandekić, te prve slikarke naivke Čilika Dulić, Marga Stipić i Matija Dulić,

ARHITEKTURA

TITUS MAČKOVIĆ subotički je arhitekta koji je gradio, tj. projektirao višenamjenske objekte u koje spadaju i sakralni objekti. Rodio se u Subotici 1851. god., a umro je 1919. god. Studirao je u Zurichu, Aachenu i Berlinu. U Zürichu bio je učenik Gotfrida Sempera, jednog od poznatijih arhitekata eklektike u Evropi. Godine 1874. završava studije i dolazi u svoj rodni grad. Postaje štićenik gradonačelnika Lazara Mamužića. Uglavnom je gradio u stilu eklektike sa velikim osloncem na talijansku renesansu. U Njemačkoj od sredine vijeka eklektizam je apsolutni gospodar arhitektonskog stvaralaštva, sa primjenom svih stilova, sa težnjom da se postignu što jači utisci u dekoraciji i bogatstvu građevina. Pored stilova srednjeg vijeka obnavlja se arhitektura renesanse u njenim njemačkim, francuskim, a naročito talijanskim oblicima, koje podržava istaknuti arhitekta ovoga doba Gotfrid Semper.

Titus Mačković bio je od 1883. god. do 1890. god. glavni inženjer grada Subotice. Poslije toga vremena pa do svoje smrti radi kao samostalni arhitekt. Težio je ka monumentalnosti i masivnosti gabarita sa dosta dekorativnih elemenata u vidu girlandi i ljudskih figura. Poslije 1900. god. okušao se u stilu secesije, veoma uspješno. Najznačajnije djelo u ovom stilu mu je Dom JNA u Subotici (nekadašnji hotel "Jagnje").

Najznačajniji objekti u Subotici su mu:

1. Prizemna kuća u Harambašićevoj ulici br. 7 – 1913. god.
2. Popravak katedrale sv. Terezije Avilske - 1890. god.
3. Kapela sv. Roka, adaptacija 1897. god.
4. Žuta kuća - 1880. god.
5. Kafana “Zlatna dinja” - 1880. god.
6. Kuća Radišić - 1882. god.
7. Kuća Stanka Manojlovića - 1885. god.
8. Kuća Đorđa Manojlovića - 1881. god.
9. Kuća Baš - 1887. god.
10. Kuća Milinović - 1880. god.
11. Vermešova kuća - 1880. god.
12. Kuća gradonačelnika Lazara Mamužića - 1891. god.
13. Vlastita zgrada - 1892. god.
14. Kuća Batić - 1881. god.
15. Škola Ivan Goran Kovačić - 1891. god.
16. Škola za govorno hendikepirane - 1892. god.
17. Kuća Šimuna Dominusa - 1891. god.
18. Kuća Dr. Karolja Biroa - 1897. god.
19. Ignac Špicer - 1907/9. god.
20. Peićeva kuća u ulici Petofi - 1912. god.

BALTAZAR DULIĆ, arhitekta, rođen je u Subotici. Studirao je arhitekturu u Zagrebu. Jedan od značajnijih sakralnih objekata koje je on projektirao je sjemenište “Paulinum”. Ostali objekti su: crkva sv. Josipa u Đurđinu, crkva Marije Majke Crkve u Alaksandrovu u Subotici, kojoj je radio idejni projekat. Radio je također i mnoge enterijere.

Osim sakralnih objekata radio je restoran na jezeru Palić, stambeni objekat “kifla” kod benzinske pumpe na Puškinovu trgu u Subotici, Željeznička stanica i mnoge druge objekte.

IVAN ROMIĆ, arhitekta, rođen je u Subotici. Srednju školu završio je u Subotici. U Beogradu je diplomirao na Arhitektonskom fakultetu. Izradio je izvedbeni projekat crkve u Aleksandrovu (crkva Marije Majke Crkve). Projektirao je poslovni objekat SIZ - a stambeno - komunalnih djelatnosti u Subotici.

MARKO DULIĆ, dipl. ing. arh. studirao je na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu. Projektirao je mnoge enterijere u Subotici i stambenu zgradu P + 4 u Zagrebačkoj ulici. Ova stambena zgrada dominira svojom bijelom bojom i razigranom fasadom.

MEMORIJALNA ARHITEKTURA

Posebnu pažnju obratit ćemo na Bajsko groblje u Subotici iz više razloga. Ovo groblje je najveće, najljepše i najuredenije. U njemu je izgrađeno osam kapela sa zanimljivim arhitektonskim rješenjima. Tu je podignuto niz grobnica koje po veličini izgledaju kao kapele. Današnje Bajsko groblje dijeli se na dva dijela: Sjeverni dio koji je bio nekad prvobitno Bajsko groblje od 1777. godine. Ovo groblje je pod upravom društvenih organizacija. U njemu je podignuta mrtvačnica sa pet odjeljenja.

U ovom dijelu groblja nema kapela, ali ima veoma lijepih grobnica, izrađenih od kamena i opeke. Neke od njih imaju interesantne spomenike u vidu kipova od pješčara i krečnjaka (Spomenik dvema sestrama u prirodnoj veličini). Ovdje su sahranjeni poslije oslobođenja viđeniji društveno - politički radnici. U ovom dijelu groblja sahranjuju se umrli vjernici i ateisti.

Groblje je ušoreno i urbanistički dobro postavljeno. Ograđeno je gvozdenom ogradom. Postoje dvije gvozdeno-kapije do kojih se dolazi asfaltiranom ulicom (Krekovom i Fruškogorskom).

Drugi dio groblja nastao je proširenjem starog groblja od 1803. god. do Somborskog puta. Groblje je ograđeno sa istočne strane ogradom od opeke i gvozdenih mreža. Postoje tri ulaza do kojih se dolazi uređenim asfaltiranim ulicama. Ovaj dio groblja je vlasništvo Crkve.

KAPELE NA BAJSKOM GROBLJU U SUBOTICI

Kao što sam već rekao u ovom dijelu groblja postoji osam kapelica. Tzv. Vojnićeva kapelica izrađena je u gotskom stilu 1879. god. od opeke sa umetcima od kamena. Ukrasni tornjići izrađeni su od materijala iz tvornice "Žolnai". Nažalost ova kapela je izgubila svoj prvobitni izgled. (Pošto je ova grana Vojnić od Bajše izumrla, kapelu su preuzele crkvene vlasti. Prilikom renoviranja uništen je taj ukrasni dio). Zatim treba spomenuti Peićevu kapelu, Antunovićevu kapelu, Franjevačku kapelu...

KIPARSTVO

NESTO ORČIĆ, akademski kipar, rođen je u Subotici. Studirao je na Akademiji u Zagrebu i bio je učenik Augustničića. Radio je figure za Betlehem u crkvi sv. Roka, zatim biste dr Josipa Andrića, Blaška Rajića i biskupa Lajče Budanovića. Živi i radi u Zagrebu.

ANA BEŠLIĆ je poznata kao autor nekoliko kiparskih djela, koja su postavljena u Subotici, na Paliću i drugdje. Rođena je 16. III 1912. god. u Bajmoku, gdje je završila osnovnu školu. Srednju školu je pohađala u Zagrebu, Gracu i Beču. Na Akademiju likovnih umjetnosti u Beogradu — na vajarski odsek — upisala se 1939. god. Za vrijeme rata prekinula je studije, a nastavila je 1945. god. Profesori su joj bili Toma Rosandić, Sreten Stojanović i Radeta Stojković.

Diplomirala je na Akademiji 1947. god. i nastavila je postdiplomske studije na Akademiji kod kipara Tome Rosandića, a poslije završenih tih studija bila je suradnik u njegovoj Majstorskoj radionici do 1955. god.

Imala je čitav niz samostalnih izložbi, a sudjelovala je i na brojnim kolektivnim izložbama u Zagrebu, Beogradu, Novom Sadu, Dubrovniku, Subotici, Rijeci, Ljubljani, Kragujevcu, Sofiji, Budimpešti, Bukureštu i dr.

Da navedemo samo neka kiparska djela Ane Bešlić:

Na Paliću, 1957. god. postavljena je fontana "Ptice".

God. 1955. izradila je za Gradsku biblioteku u Subotici biste Miška Prčića, Mije Mandića i Aksentije Marodića, a za Gradski muzej u Subotici izradila je bistu Ivanji Ištvana.

U Subotici je postavljena bista Matka Vukovića (1961. god.), a u Somboru bista Ivana Parčetića (1962. god.).

U Bajmoku je postavljen njezin "Plamen" (1971. god.), a u Tavankutu je otkriven spomenik Matiji Gupcu (1973. god.). Ima još niz poznatih djela.

U Gradskom muzeju u Subotici (travanj - lipanj 1983. god.) priređena je velika retrospektivna izložba Ane Bešlić i od izloženih djela autor poklanja 20 skulptura gradu Subotici, a da budu čuvana i izložena u muzeju. Tom prigodom tiskana je opširna monografija o kiparki Ani Bešlić, a napisala ju je Katarina Ambrozić.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Nakon ovih iznešenih riječi ostaje nam nekoliko rečenica za završetak. Čuli smo samo nešto o onome što bi dalje trebalo istraživati i bilježiti. Moramo se suočiti sa činjenicom da je Crkva zadnjih desetljeća malo vodila dijalog sa ljudima kulture, a napose umjetnosti. Vjerojatno bi trebalo učiniti po koji korak i sa jedne i sa druge strane. Naime, velika se djela rađaju u uzajamnom obogaćivanju. Crkva je stoljećima bila mjesto susreta umjetnosti i često je i danas jedino mjesto gdje se bjelodano vide tragovi stvaralačke moći umjetnika u prošlim vremenima. Znala je cijeliti i biti veliki mecena ljudima od dara umjetničkog. Taj hod treba nastaviti. I naše vrijeme bit će veće i značajnije ako se međusobno obogaćujemo. Konačno, za nas je sve što je lijepo, plemenito i dobro, odsjaj one vječne Ljepote koja nam je darovala da budemo stvoritelji. Pred nama je i zadaća i velika mogućnost. Neka povijest izreče svoj sud koliko smo ovu zadaću ispunili i iskoristili sve dane mogućnosti.

LITERATURA

1. LIKOVNO STVARALAŠTO SUBOTICA 1945 - 1970., Gradski muzej, Subotica, 1970.
2. LIKOVNA UMJETNOST SUBOTICE, Gradski muzej, Subotica 1974.
3. NAIVNA UMJETNOST, Tavankut, 1970.
4. SUBOTIČKA DANICA, kalendar. (razna godišta)
5. SUBOTIČKE NOVINE. (razna godišta)

Bunjevka u svečanoj nošnji. Ima "cilo ruvo" od marcelinske svile s otunčicom, a na glavi ima povezanu svilenu maramu.

(Snimak oko 1920. u Subotici)

(Foto zbirka Ante Pokornika u Subotici, I. Antunovića 1)

Bunjevački narodni običaji

„Običaji čine veličinu jednog naroda”, naslov je knjige koju je nedavno izdao meni nepoznat beogradski etnograf, a reklamirana je u jednoj emisiji Radio Beograda. Nisam uspio nabaviti ovu knjigu, pa ne znam kako je pisac obrazložio ovu svoju tvrdnju, ali nam pažnju privlači i sili na razmišljanje i sam naslov knjige. Narodi s bogatom kulturnom baštinom posjeduju mnoštvo znakovitih običaja, koji su utkani u biće toga naroda. Oni čine njegovu veličinu.

„Ostaje nam da i dalje pretpostavljamo, da je riječ Bunjevac od starina ime za jedan od najvitalnijih ogranaka hrvatskog naroda...” (Rikard Pavelić, Bunjevci, Zgb. 1973.)

Biskup L. Budanović: „...da su Bunjevci vazda bili virna dica Katoličke crkve i odličan ogranak velikog hrvatskog naroda”. (Klasje naših ravni, 1936.)

„Nacija se formira iz različitih srodnih i asimiliranih plemena. I hrvatski narod je postao od više srodnih plemena: Hrvati, Japodi, Šokci, Bunjevci. Mi Bunjevci smo, zbog posebnih povijesnih okolnosti do danas sačuvali svijest o svom plemenskom porijeklu”. (I. Prčić, Tavankut).

Polazeći od gornjih činjenica da su Bunjevci ogranak hrvatskog naroda, koji je sačuvao ime svojeg plemenskog porijekla, čovjeka namjernika ili znanstvenika upravo iznenađuje i zadivljuje bogatstvo, brojnost i znakovitost običaja kod Bunjevaca. Kroz svoju dugu, mukotrpnu povijest, u stalnim seobama sačuvali su svoj jezik, vjeru i običaje. „Uz svoje siromaštvo oni su ponijeli u novu domovinu u svojim njedrima veliko i dragocjeno blago: svoje lijepe običaje, pjesme, pripovjetke, narodne umotvorine, grčevito čuvajući ih kao zjenicu oka i sačuvaše ih do današnjih dana”. (Stjepan Velin, Santovo).

U proučavanju bunjevačkih običaja treba imati u vidu njihovo porijeklo, narodnu pripadnost, povijest, vjeru, život zemljoradnika, njihovu povezanost s drugim narodima i vjerama. Proučavati, opisivati bunjevačke običaje veoma je obiman posao, pa se on povjerava znanstvenicima, stručnjacima. Mi ćemo u ovom kraćem prikazu obraditi samo one običaje koji su vezani uz najveće vjerske blagdane i izviru iz vjerskog nadahnuća Bunjevca-vjernika. I G. Sekelj tvrdi: „...Bunjevci su vrlo pobožni i zato su njihovi običaji usko vezani s Crkvom”, pa opisuje običaje slijedom crkvene godine. A tako čini i biskup I. Antunović u svom „Slavjanu”.

MATERICE I OCI

Materice su majčin dan i slave se na treću nedjelju Adventa. Poznat je i u nekim drugim krajevima Hrvatske, n. pr. Cetinska Krajina. I dio subotičkih Mađara primio ih je od Bunjevaca. Ali, jedinstveno je to da Materice u crkvi slave samo Podunavski Bunjevci! Toga dana su crkve pune, svećenik s oltara čestita Materice i redovito propovijeda o materinstvu. Teološki temelj Materica je u štovanju Materinstva Bl. Dj. Marije. Ona je Majka Božja, Bogorodica. Po Božijem daru, svaka zemaljska majka u svojoj stvaralačkoj moći, dajući život novom stvorenju, odsjaj je Marijinog Materinstva. Bunjevac vjernik ovim danom, posvećenim majkama: „...uzdigao je vječni spomenik četvrtoj Božijoj zapovijedi: poštuj oca i majku”. (I. Antunović).

Kakav je bio društveni položaj Bunjevke, žene i majke? Povjesničar Iványi ga crta u veoma mračnim bojama. Čak citira i poslovicu: „Cure žive ko u lito ptice, žena živi ko kera na zimi”. Kod jednog našeg poznatog znanstvenika (A. Sekulić) na tu temu ima zapisana isto jedna oštrija rečenica: „Žene, koje su nakon udaje bile ropkinje obitelji, potisnute iz javnog života, na Materice su bile slavljenice. Izražavalo se puno poštovanje majkama, bakama i ženskom svijetu općenito”. Možda bi se to moglo nazvati „slatko ropstvo”. Jer kod Bunjevaca žena je bila majka svoje djece, supruga svome mužu i kraljica u svojoj kući. To je bilo njezino carstvo u kojem je ona bila vladarica i osjećala se sretnom. Veoma simpatično to u svom „Slavjanu” opisuje I. Antunović: „Čudna li je narav dobre i ljubežljive majke. Ona je živo vrelo ljubavi, koje ustrpljivost nije moguće iscrpsti. Naša dječija pitanja nisu je nigda ljutila ni uznemiravala, dapače ona je razgovor sve dalje nastavljala i sad med, suhe šljive i orahe spominjala, te nam radost božićnih dana već unaprijed uživati dala”. I na drugom mjestu: „Vječna ti hvala, Bože, što me je majka bunjevačka porodila. Ta, da me je druga majka rodila, nikad tolike radosti djetinje ne bih uživao.”

Bunjevki su njeni članovi porodice toliku čast iskazivali da su je poštivali sa „nana”, „mama”, „mâma”, govorili joj „vi” i u svečanijim zgodama ljubili je u ruku. Dakle, ne može biti govora o „ropstvu” ili nekoj zloj sudbini Bunjevke. Dokaz njene časti i poštivanja su i Materice.

Materice se čestitaju najprije majkama, ženama, bakama, babama, ne samo u kući, nego i svem ženskom svijetu, u prvom redu u rodbini, a i šire. Muž je dužan čestitati svojoj ženi, majci i baki, a također i babi. Novi zet, iako je svadba bila o pokladama, do Materica nije dolazio babi. Za Materice je dobijao bijelu košulju uzimaću i ostajao na svečanoj užini. Materčarima je dopušten pristup u svaku kuću. Ljube u ruke starije osobe i izgovaraju čestitku: „Faljen Isus, gazdarice, čestitam (čestite) vam Materice...”

Odgovor je uvijek isti: „Živi i zdravi bili!” Domaćica ponudi čestitare kolačima, a domaćin čašom vina. Dok toči vino, u svaku čašu meće komad metalnog novca, koji ostaje čestitaru kad ispije vino. Zatim slijede darovi: maramica, ako su čestitari u bližem srodstvu, ostalima ora i jabuka u koju se zadije metalni novac. Djeca su nekada skupljala Materice u šarenu torbicu ili u „tilorske maramice”. U sumračje vraćali su se mladi čestitari, zadovoljni i radosni, računajući tko je više „materica” skupio.

Kata Prčić: „I ako je advent „zabranjeno vrime“ kada Crkva zabranjuje javno i bučno veselje, a i ako su Bunjevci poslušni sinovi svoje Crkve, ipak se na Materice sviralo i igralo. Varoščani su išli po dvojica ili trojica, a pratili su ih tamburaši. Divojke su ih dočekivale stojeći u polukrugu spremne za igru. Salašari su išli po salaši, svi iz jednog kraja, praćeni sviračem.”

U svim bunjevačkim kućama Materice su obiteljski blagdan, koji se s radošću dočekuje, pamti i prepričava. Obitelj se kupi oko bogate užne. Tu su svi, pa i oni koji su podomljeni, dolaze starijima u čestitare.

„Oci” padaju u četvrtu nedjelju Adventa. Bog Stvoritelj udijelio je dio svoje stvaralačke moći i čovjeku-ocu. Po tom je on slika Boga Stvoritelja, i nosi na sebi dio Božijeg dostojanstva i časti. „Oci” su dan očeva. No, svečano slavlje Materica i blizina Božića čine da slavljenje otaca nije tako svečano. Djeca čestitaju svojem ocu, a obavezni su otići i drugom didi, majčinom ocu. Nema ustaljeni oblik čestitanja, nema ni takvih darova kao za Materice. Muškarci se ponude vinom, a mladi svijet i djeca darivaju novcem i nema velikog gošćenja.

BOŽIĆNI OBIČAJI

Proslava božićnih blagdana, od Badnjeg dana do Tri Kralja, protkani su brojnim običajima koji su možda i najljepši. Osim nekih sitnijih vradžbina, oni su duboko religiozni i puni teološkog značenja. Božić je blagdan Isusovog porođenja. To nije samo spomen povjesnog događaja koji se nekad zblio. Ono je milosna sadašnjost, najdublje spasenjski povezana za svakog čovjeka.

Toga dana se svetkuje, ništa ne radi, osim što se kuha i namiri blago. Tko je u mogućnosti pribiva na tri svete Mise, u spomen trostrukog Kristovog rođenja: odvijeka od Boga Oca, u vremenu na prvu Badnju večer, i na milosni način rađanja po sv. Pričesti u duši vjernika. Zato se sva čeljad nastoji za Božić ispovijediti i pričestiti. Božić je blagdan mira, jer je Isus svojim utjelovljenjem i dolaskom na zemlju izmirio Boga s čovjekom. Zato se pred Božić nastoje izmiriti dugovi, („Tko je dužan i na Božić je tužan”), a također oprostiti uvrediteljima. Božić je obiteljski blagdan, kada se sva obitelj nastoji skupiti oko obiteljskog stola.

Badnjak, komad tvrdog drveta, palio se u predvečerje Božića, kao novi oganj, znak svjetla i topline. Spomen je to i na ognjeni stup, koji je išao pred Izraelcima i pokazivao im put prilikom izlaska iz Egipta.

Velika božićna svijeća, koja gori čitavu noć, znak je Isusa Krista koji je svojom naukom svjetlo svijeta.

Slama, koja se unosi u sobu, sjećanje je na biblijski izvještaj o Isusovom rođenju u štalici na slamici.

Božićna grana, urešena darovima, znak je Isusa Krista, koji je svojim tjelesnim rođenjem započeo svoje otkupiteljsko djelo i obdario nas darovima naravi i nadnaravi.

Božićnjak je slika Betlehema, grada kruha, ali ujedno i slika presv. Euharistije koju nam je Isus ostavio u zemaljskom kruhu.

Božić se počima slaviti uveče, kad se smrkne. Slika je neotkupljenog čovjeka, dok je živio u tami neznanja i ropstva grijeha.

Na Badnje večer, večera se počima bijelim lukom. On je znak čovjekove grešnosti. Med je opet simbol ljudskog otkupljenja po Isusu Kristu. Pa kao što slatkoća meda potire oštrinu luka, tako i Isusovo otkupiteljsko djelo potire ljudsku grešnost. To isto znači i zamedljana rakija.

Jabuka se siječe na onoliko komada, koliko ima sustolnika. Slika je to onog što je Isus donio: zajedništvo ljubavi koja će biti znakom raspoznavanja i uvjetom njegove prisutnosti među nama.

Domaćin nazdravlja vinom u čaši iz koje svi pomalo piju, a ostatkom se gasi božićna svjećica. Ovo pijenje iz iste čaše vez je zajedništva i ljubavi. To što se ostatkom vina gasi svjećica, znak je da ćemo svi umrijeti i da smo u smrti pred Bogom svi jednaki.

Bogato rasprostrti stol simbolizira Božje darove, kojim je obdario čovjeka, pa se od svih plodova pomalo stavlja na ili pod stol, da se ove noći zahvali Bogu na tim darovima.

Na Badnji dan se posti. Post ima značenje pokore kao zadovoljštinu za ljudsku grešnost.

Prije večere je zajednička molitva. Molitva je izraz čovjekovog razgovora s Bogom, čin zahvalnosti i ljubavi. U ovom svečanom raspoloženju ona je malo duža.

Pjesma je redovit znak radosti. Zato će se poslije večere zapjevati pastirske pjesme: Hajte braćo da idemo; Marija Divica Sinka porodila.

Božićni „položaj”. To je redovito muškarac, dijete ili odrasliji, koji je gost čitavog Božića. On nosi svjećicu, čestita Božić, dobija poseban dar i kroz čitavo božićno vrijeme najugledniji gost. Njemu se nastoji u svemu udovoljiti.

Odakle običaj „položaja”? Svi koji su opisivali bunjevačke božićne običaje, spominju „pložaj” i njegovu ulogu, ali ne spominju njegovo značenje. Moje je mišljenje da i „položaj” ima duboko religiozni smisao. Kristovim rođenjem „pokazalo se čovjekoljublje”. Krist je donio novu nauku: „Ljubi bližnjega svoga kao samog sebe”. Zar ne bi „položaj” mogao biti predstavnik toga čovjeka bližnjega, pa u ove svete božićne dane, kad se vrata kuće ne zatvaraju i svaki putnik je dobro došao, u ime čovjekoljublja primamo, gostimo, čovjeka namjernika-„položaja”.

USKRŠNJI OBIČAJI: posvetlište, šarena jaja i polivači.

Kroz čitavo korizmeno vrijeme, a posebno u „Velikoj nedilji”, Bunjevac duboko proživljava misterij svoga otkupljenja po Isusovoj muci, smrti i uskrsnuću. Ide na korizmene propovjedi, obavlja pobožnost križnog puta, posti a „Velike nedilje” je skoro svaki dan u crkvi. Zato nije čudo što je svoju religioznost povezao s mnogim lijepim običajima. Mi ćemo ovdje spomenuti samo posvetlište i običaj darivanja šarenim jajima, a malo se duže zadržati na „polivačima”.

Na Veliku subotu se pripremalo posvetlište, jelo koje se nosilo na blagoslov u

crkvu. To su: komad jagnječijeg pečenja, šunke, kobasice, jaja, mladi luk, hren, so... Zašto se jelo blagosiva, I. Antunović u svom „Slavjanu” tumači ovako: „Kako se po uskrslome Kristu narav naša posvetila, tako se o svakom Uskrsu sveta Majka Crkva moli Isusu, da ono o čem čovjek živi, dostoji se blagosloviti, da nam ništa ne naškodi, nego po dušu i tijelo korisnim postane.”

Na uskrsno jutro ručak je zajednički, svečan i svi ukućani su za blagdanskim stolom. Nema nazdravljanja, već nakon molitve domaćin siječe blagoslovljeni kolač i počinje se jesti. Najprije svatko mora uzeti malo hrena, a zatim ostala jela. Za vrijeme jela pazi se da mrvice ne padnu na zemlju, jer su „svete”, pa ne valja po njima gaziti. Kostí od jagnjeta i šunke ne bacaju se na zemlju, niti psima, nego se iznose na njivu i zakopaju, ili se bacaju u vatru.

Na Uskrs se djeci i mladima za poklon dijele šarena jaja. Jaje je simbol Kristova uskrsnuća. Kao što pile kucajući kljunom u lupinju izlazi iz jajeta, tako je i Božja sila otvorila zapečaćen Isusov grob.

Na uskrsni ponedjeljak poznat je bunjevački običaj „polivači”. Ovaj običaj imaju i drugi krajevi pa i narodi, ali u različitim varijantama. Kakva je povezanost Uskrsa sa „polivačima”? I. Antunović u Slavjanu je to veoma duhovito istumačio. „A što se ženski svijet o Uskrsu polijeva, nije vjera, već samo moje posebno mnijenje Glas o Isusovom uskrsnuću pronio se baš po samim stražarima. A naravno je da svaka novost prvo do ušiju ženskinja stigne, pa se tada po njihovi jezici brzo i posvuda raznese. Kad ovako biva sa običnim svagdanjim novostima, može svako lako pretpostaviti kako je bilo s Isusovim uskrsnućem. Ta, Isusa je svatko živ u Jeruzalimu poznavao, njegove riječi slušao i čine gledao. Znalo se da su ga poglavice židovske propele. Znalo se da je sam prorokovao da će uskrsnuti. Glas da je uistinu uskrsnuo razneo se kao oluja. I buduć da je vikanje žena bilo neugodno muškarcima koji su Isusa propeli i ne mogav ženske drugačije ušutkati, polijevali su ih vodom samo da ušute. Da li se to ovako dogodilo, nije sigurno, akoprem je vjerojatno”. Pošto drugog objašnjenja nemamo, a ovo je veoma prihvatljivo i mi ćemo ostati kod ovog tumačenja nastanka običaja „polivača”.

O „polivačima” su pisali Ive Prčić, Mara Dj. Malagurski, Geza Sekelj, Ljudevit Vujković L., Ante Sekulić i dr. Ante Pokornik je veoma lijepo ispričao običaj „polivača”, a to je zabilježilo Bačko Klasje br. 31/85., pa se on neće ljutiti da se dijelom tog izlaganja i mi poslužimo.

“Momci, njih dva-tri, na Vodeni ponediljak još prije podne, krenuli su u polivačinu. Išlo se pišice, na konjima, karucama pa i fijakeru. Mnogi su išli u pratnji muzike. Najveselije su bile one grupe momaka, koji su se vozili uz pratnju bande tamburaša. Subotica je u to vrime imala mnogo dobrih tamburaša za koje su se svi otimali i smatrali su za veliku čast da ih prate kad idu na polivanje.”

„Zbog toga je na Vodeni ponediljak bilo posebno veselo raspoloženje. Po širokim sokacima subotičke uže i šire periferije odjekivale su tambure i čulo se veselo podvikivanje. Prid kućama na sokaku je bilo mnogo svita, jer tko je god mogao, izašao bi na sokak da vidi kako prolaze polivači. Posebnu pažnju svih izazivalo je to kako su momci okićeni. Na to su i momci obraćali pažnju. Kad su došli do divojke da je poliju, ona bi ih zakitila živim cvićem, obično ruzmarinom i zumbulom. Ako je koji momak bio kod više divojaka da ih polije i ako je bio omiljen, bio je više iskićen

cvićem na prsima kao vinac. Ako je koja djevojka želila da njezin momak bude još više iskićen, ona je momački kaput okitila šarenim perlicama”.

“Momci su prvo išli kod svojih cura da ih poliju, a onda su išli i kod drugih poznanika, 'di su znali da ima djevojaka. Kad su momci stigli kod djevojke, svi domaći dočekali su ih u avliji prid kućom, a došli su i komšije da vide kako će polivači politi djevojku. Kad su došli u avliju, momci bi sve pozdravili: „Faljen Isus, di su vam djevojke?” Tada bi domaći izveli djevojku, a momci bi opet pitali: „Je l' slobodno politi?” Djevojka bi odgovorila: „Slobodno je, al' nemojte zdravo!” Tada bi polivači uhvatili djevojku za ruke i doveli je do bunara. Djevojka je bila obučena u sefir i golova. Kod bunara je bio kabo s vodom. Momci polivači bi čašom ili lončićem zagrabili vodu. Ona je pružila ruke da je tako poliju i da zaštiti lice. Momci bi polivali po rukama, a iskoristili bi i momenat i polili bi djevojku malo po licu i po ruvu”.

“Ako su momci dobro poznavali djevojku ili je bila iz njihovog društva, moglo je biti i malo pritiravanja, pa bi je ispolivali kablom po licu i ruvu. Sve je to bilo popraćeno šalom i dobacivanjem momaka i cikom djevojaka. Tako se odavalo veselo raspoloženje svih prisutnih. Kad je polivanje djevojke bilo gotovo, ona bi se otrla peškirom i prisvukla sefirsko ruvo, ako je bilo mokro. Momke polivače uveli su u sobu da ih počaste. Sili su za astal na kojem su bili sitni kolači i piće. Dok su se polivači častili, tamburaši su svirali i tako je nastalo opće veselje. Za to vreme djevojke su se prisvukle, pridružile se društvu i nudile pićem i tistom svoje polivače. Zatim su ih nakitile cvićem”.

“Kad su polivači otišli, djevojka bi prostrla na štrangu mokro sefirsko ruvo da se osuši. Što je imala više ruva na štrangi, bio je znak da je imala više polivača, a tim je bila viđenija. Na Vodeni ponedjeljak uveče u varoši je bio svečani bal, a momci su došli na bal onako nakićeni s polivanjima. Što je momak bio više okićen, bio je viđeniji, jer je to bio znak da je obljubljen u društvu i da je obišao mnogo kuća da polije djevojke. Pratile djevojke radoznalo su gledale momke i potajno su izbirale kojeg bi volile za zeta”.

I danas još ima polivača, ali to je samo blijeda slika nekadašnjeg općeg narodnog veselja.

„KRALJICE”

U crkvenoj godini treći blagdan po važnosti su Duhovi ili „Dove”. I za njih su vezani neki običaji, ali nas ovaj put zanimaju samo „kraljice”. Otkud ovaj običaj i zašto baš na Duhove?

Na ovaj blagdan Duh Sveti je sišao na Bl. Dj. Mariju i apostole. To je radostan blagdan i ima duboko teološko značenje. Duh Sveti je „digitus dexteræ Dei” – „prst desnice Božije”. On je životvorac. Svojim silaskom na vjernike donosi bogate darove: mudrost, znanja, straha Božjega. Duhovi su obično u mjesecu svibnju, kada je sva priroda probuđena i zaodjevena u svoje veličanstveno ruho. Zar nas to ne upućuje da bi tu mogli tražiti odakle „kraljice” i zašto baš na ovaj blagdan.

Slaveni, primivši kršćanstvo, nisu odbacili sve stare poganske običaje, nego su im pod blagim vodstvom Crkve dali kršćanski smisao. Stari Slaveni, slaveći proljeće, buđenje prirode, imali su svoje poganske obrede kojima su to proslavljali. U pjesmi i igri slavili su božicu proljeća i ljubavi— Ljelju. A Duhovi su blagdan proljeća, ali duhovnog proljeća, nadahnutog Duhom Svetim. Duhovi su početak, rođendan Crkve. Veoma je bilo prikladno da ovaj običaj proslave prirode i proljeća baš na blagdan Duhova primi svoje kršćansko osmišljenje, da se kraljičkim pjesmama, u ritmici igre i znakovitosti odijela, proslavi silazak Duha Svetoga.

Običaj „kraljica” održava se prvi i drugi dan Duhova. Skupine od 8 djevojčica, obučene u svečana odijela, s krunama na glavi, bosonoge, obilaze pojedine dijelove grada ili sela, pjevajući određene pjesme, koje uvijek imaju pripjev — Ljeljo.

ODJEĆA „KRALJICA”. Na glavi su krune od perlica, đerdana, raznobojnih pantljika koje vise. Tu su očenaše, vjerski simbol i ogledalce protiv uroka. Dječak u narodnoj nošnji, s crnim šeširom na glavi i drvenom sabljom u ruci, s koje vise pantljike, bio je čuvar „kraljica”.

„Kraljice” su se oblačile u svilu i kumašu, a drugi dan Duhova u čisto bilo ruho. Imale su šlingovane i vezene košuljice, a prsluke od svile sa zlatnim portom. Bili šlingeraj je bio izvorniji. U svakom slučaju, od mjesta do mjesta kraljička odjeća je bila različita i njeno opisivanje zahtijeva priličnu stručnost, u šta se mi ovdje ne upuštamo.

„Kraljice” idu u paru i zna se kojim redom, ali svaka djevojčica ima svoju ulogu i naziv, pa ima razlike u tome u pojedinim naseljima. U Subotici su zabilježena dva rasporeda djevojčica: prve dvije su pridnjaci, druge dvije sabljari, zatim je diver i najmanja kraljica, a zadnje dvije su stražnjaci. Ima i drugih rasporeda: najglavnija je pridnjak, koja predvodi druge, za njom su sabljari, pa diver s kraljicom koja je najmanja među njima, konačno stražnjaci. Negdje se nose i barjaci. S njima je torbonoša, koja skuplja darove u naravi, ili novac.

Kad „kraljice” pjevaju, rasporede se u dva reda, jedne naspram drugih i dok pjevaju drmaju glavom, pocupkuju, a đerdani na krunama zveckaju. Svaka skupina „kraljica” imala je svoje područje, svoj dio sela ili grada, pa je najprije to obišla, a zatim je mogla poći i na područje drugih skupina. Išlo se od kuće „od dvora do dvora”. Najviše pjevaju mladeži, djevojkama, momcima, đaku, vojniku, župniku. Kraljičkih pjesama ima veoma mnogo. Neki misle da su to najljepše pjesme koje je narod ispjevao. Najviše kraljičkih pjesama objelodanio je Ive Prčić, zatim Stjepan Velin, a ima ih razasutih po časopisima i godišnjacima. Ivan Prčić iz Tavankuta ispjevao je manji broj prigodnih kraljičkih pjesama. One su upravo klasične ljepote i vrijednosti.

Sve kraljičke pjesme pjevane su u šesteru i svaki stih ima pripjev „ljeljo”. Budući da je napjev kraljičkih pjesama jednoličan, prikladan je za skupno pjevanje.

Nakon što kraljice obiđu sve kuće, vraćaju se „kraljičinom” domu. Tamo se goste. A budući da su nekad imali mnogo darovanih jaja, bio je u nekim selima običaj da im „kraljicina” majka ispeče kajganu. Na subotičkom području sastaju se drugog dana u kući „divera”, gdje podijele darove.

„Kraljice” su izvorni narodni bunjevački običaj. To se vidi po odjeći, sadržaju pjesama, nazivima kraljica, opisu graničarskog života. One su pridonosile i očuvanju narodne svijesti.

DUŽIJANCA

Dužijanca je završni žetveni običaj kod Bunjevaca. Ona se prvotno obavljala u svakom gospodarstvu, a 1911. je prenesena i u crkvu, kao čin zahvalnosti Bogu za dovršenu žetvu.

Kad se „istira poslidnja pripelica“, očisti i uredi njiva, svršena je žetva, „urađen ris“. Već pri svršetku kosidbe, risaruše pletu vijenac ili krunu, ili jedno i drugo. Vijenac se stavlja bandasu oko šešira, a kruna se nosi gazdi na salaš. Kosci metnu kose na ramena, risaruše kuke u ruke, ponesu čobanju ili đugu. Dvoje po dvoje ulaze žetoci u salaš, gdje ih čekaju domaćin i domaćica. Domaćica svetom vodom škropi vijenac, ukućani polijevaju vodom ukućane, a domaćin nudi vinom uz pitanje kakva je bila litina, koliko je bilo krstina. Kad bandaš preda domaćinu vijenac (krunu), slijedi kao poslastica prisnac, a zatim svečana užna. Pleteni vijenac objese na zid u ambetušu ili čuvaju u sobi do slijedeće sjetve.

Od obiteljskog slavlja, od kućne svečanosti razvila se javna, opća bunjevačka, zajednička proslava Dužijance. Bilo je to 1911. godine. Tada je Blaško Rajić, župnik sv. Roke u Subotici, utemeljio „Katoličke divojačko društvo“, a prva predsjednica bila je Justika Skenderović Lešina. Budući da su mnoge članice društva radile ris, bile risaruše, predloženo je da se zajednički proslavi dužijanca. Tako je te godine prvi put u crkvi sv. Roke obavljena zahvalnica, a poslije podne priređena je zabava. Bila je to zajednička bunjevačka proslava, pa se birao bandaš između momaka, a bandašica između djevojaka. Prvi bandaš bio je Ive Prčić, a bandašica Marija Prčić. Obaveza bandaša bila je dati žito, kola i skupiti društvo, a bandašica da osigura užnu i napravi kolo.

Prve javne Dužijance održavane su u Keru (Subotica-sv. Roko), sve do 1914. Za vrijeme I svjetskog rata Dužijanca nije održavana, a od 1919. godine vezana je uz Veliku crkvu, danas katedralnu župu. Priređivači javne proslave Dužijance uvijek su bila omladinska društva, među kojima „Katoličko divojačko društvo“ ima prvenstvo u izboru bandaša i bandašice.

Prvotno se Dužijanca proslavljala zadnje nedjelje mjeseca srpnja ili prve nedjelje kolovoza, a od 1940. uvijek je na Vel. Gospojinu. Pripreme počinju dva tjedna prije proslave. Skupe se momci i djevojke i pletu vijence kojima se ukrašavaju kola, unutrašnjost crkve i prostorije gdje se priređuje užna. Svečanu „krunu“ pletu već od god. 1928. umjetnice slamarke: Krista Šokčić rođ. Vuković (Subotica), Đula Prčić, Kata Rogić i Marija i Manda Ivandekić, Matija Dulić (Đurđin), Ana i Teza Milodanović (Žednik), Cilika Dulić i Đula Matković (Mala Bosna) i druge.

Početak svečane proslave Dužijance bio je izvan grada na nekom raskršću ili u polju ispred križa, gdje je bilo više slobodnog prostora. Kad su se svi sudionici skupili, poređali su se u povorku i svečano ulazili u grad: naprijed konjanici, pa zatim žitom opletene karuce u kojima sjede bandaš i bandašica s ispletenom „krunom“, za njima nekoliko kola pratioca „mustulundžije“ i „enge“. Na prolazu, na ulicama grada skupljao se svijet koji je promatrao povorku. Pred Vel. crkvom, sada katedralom, povorku uvijek dočekuje katedralni župnik sa svećenstvom. Bandaš i bandašica predaju krunu crkvenom ocu, a ovaj djeci koja je unose u crkvu. Nakon blagoslova kru-

ne i klasja, djevojke u bunjevačkim narodnim nošnjama dijele svim nazočnima po jedan klas. Poslije sv. Mise zahvalnice i ophodā oko crkve, konjanici i kola s bandašom i bandašicom prolaze glavnijim ulicama Subotice. Užna za sudionike i druge uzvanike je redovito kod bandašice, koja je poslije podne i domaćica kola. U naše dane proslava Dužijance je nešto skromnija pa nema povorke konjanika, nego samo karuce sa bandašom i bandašicom.

ZAKLJUČAK

Dio bunjevačkih običaja još je uvijek neistražena raskoš i ljepota života radišna i uporna svijeta koji mnogo radi, zaljubljenički miluje svoje njive, znojem natapa brazde. Skromno jede, ali raskošno svatkuje. Za radost ima malo vremena, ali zabavlja se na svoj način iskreno, srdačno, ponekad preko okvira svoje mirnoće, no nikad bez ponosa.

Običaje su Bunjevci ljubomorno čuvali tijekom stoljeća kao potvrdu svoje narodne osobnosti i posebnosti, jer je dio njih izvorno slavenski, ali oplemenjen Evanđeljem. U svim običajima čvrsto je utkan njihov svjetonazor, vrednovanje i razlučivanje pravde i istine, dobrote i zloće, radosti i tuge, rada i zabave.

„Na narodnoj periferiji, na rubovima kulturne povijesti, puna tri stoljeća na prostranstvima bačke ravnice živi sastavni dio hrvatskog naroda i Crkve u Hrvata, ponosan na svoje ime, jezik, običaje i vjeru. U njegovoj povijesti Crkva je uvijek bila prisutna – od siromašnih franjevac, koji su jednog dana prije tri stoljeća skupa sa svojim narodom napustili ognjišta starog zavičaja i uputili se tražiti bolji život – sve do danas, dijeleći s njima uspjehe, nadanja i brige”. (Tomislav Vuković, Glas Koncila, 13. VII. 1986.)

Tavankut, na blagdan Gospe Karmelske, 16. srpnja 1986.

PRIGODNA KRALJIČKA PISMA

TRISTA LITA

1. Uži dio davne
Uži dio davne — Ljeljo
2. Panonije ravne
Panonije ravne — Ljeljo
3. Dunav — Tisa grle
Dunav — Tisa grle — Ljeljo
4. Tamo od Budima
Tamo od Budima — Ljeljo
5. Pa do Varadina
Pa do Varadina — Ljeljo
6. Na toj ravni ima
Na toj ravni ima — Ljeljo
7. Ljudskih naselbina
Ljudskih naselbina — Ljeljo
8. Od davnih davnina
Od davnih davnina — Ljeljo
9. Ljudi razna soja
Ljudi razna soja — Ljeljo
10. Govora i lica
Govora i lica — Ljeljo
11. Ko u šumi ptica
Ko u šumi ptica — Ljeljo
12. Svudan Bunjevaca
Svudan Bunjevaca — Ljeljo
13. Al' najviše ima
Al' najviše ima — Ljeljo
14. Subotica bila
Subotica bila — Ljeljo
15. Turskog zla ih krila
Turskog zla ih krila — Ljeljo
16. Rit i zemunica
Rit i zemunica — Ljeljo
17. A žitno im zrno
A žitno im zrno — Ljeljo
18. Da bi imo kruva
Da bi imo kruva — Ljeljo
19. Žitna jama čuva
Žitna jama čuva — Ljeljo
20. Turski zulum slomi
Turski zulum slomi — Ljeljo
21. I naša vojnica
I naša vojnica — Ljeljo
22. U sastavu vojske
U sastavu vojske — Ljeljo
23. Eugena princa
Eugena princa — Ljeljo
24. Tad od rike Bune
Tad od rike Bune — Ljeljo
25. Sa zemlje Hercega
Sa zemlje Hercega — Ljeljo
26. Nov roj Bunjevaca
Nov roj Bunjevaca — Ljeljo
27. Vođen od otaca
Vođen od otaca — Ljeljo
28. Ujka - franjevaca
Ujka - franjevaca — Ljeljo
29. Kreće put ravnice
Kreće put ravnice — Ljeljo
30. Sve do Subotice
Sve do Subotice — Ljeljo
31. Baje - Segedina
Baje - Segedina — Ljeljo
32. Da popuni mista
Da popuni mista — Ljeljo
33. Gdi Bunjevca ima
Gdi Bunjevca ima — Ljeljo
34. Kada je to bilo
Kada je to bilo — Ljeljo
35. Ako te ko pita
Ako te ko pita — Ljeljo
36. Ti mu reci s mista
Ti mu reci s mista — Ljeljo

37. To se brate zbilo
To se brate zbilo — Ljeljo
38. Prije lita trista
Prije lita trista — Ljeljo

39. I neka ti oko
I neka ti oko — Ljeljo
40. Od radosti blista
Od radosti blista — Ljeljo

Ivan Prčić — Tavankut, 8/9 VII 1986.

PRIGODNA KRALJIČKA PISMA

DANAS NAM JE RODE

Danas nam je, rode
Danas nam je, rode — Ljeljo
Lip dan osvanio,
Lip dan osvanio — Ljeljo
I pun je veselja,
I pun je veselja — Ljeljo
Srca razdragana,
Srca razdragana — Ljeljo
Srca raspivana,
Srca raspivana — Ljeljo
Tristo godina,
Tristo godina — Ljeljo
Kako naši stari,
Kako naši stari — Ljeljo
Naši pradići
Naši pradići — Ljeljo
U Bačku su stigli
U Bačku su stigli — Ljeljo
Jedna slavna grana,
Jedna slavna grana — Ljeljo
Naših Bunjevaca,
Naših Bunjevaca — Ljeljo
Druga slavna grana,
Druga slavna grana — Ljeljo

Dičnih nam Šokaca
Dičnih nam Šokaca — Ljeljo
Težak put im bio,
Težak put im bio — Ljeljo
U tu ravnu Bačku
U tu ravnu Bačku — Ljeljo
Zemlju nepoznatu,
Zemlju nepoznatu — Ljeljo
Evo danas, rode,
Evo danas, rode — Ljeljo
Sad se navršava,
Sad se navršava — Ljeljo
Tristo godina,
Tristo godina — Ljeljo
Od tih davnih dana,
Od tih davnih dana — Ljeljo
Mi se sad sićamo,
Mi se sad sićamo — Ljeljo
Slavnih tih junaka,
Slavnih tih junaka — Ljeljo
I naših predaka,
I naših predaka — Ljeljo.

Amaliya Gabrić

Subotica, 15. VIII 1986.

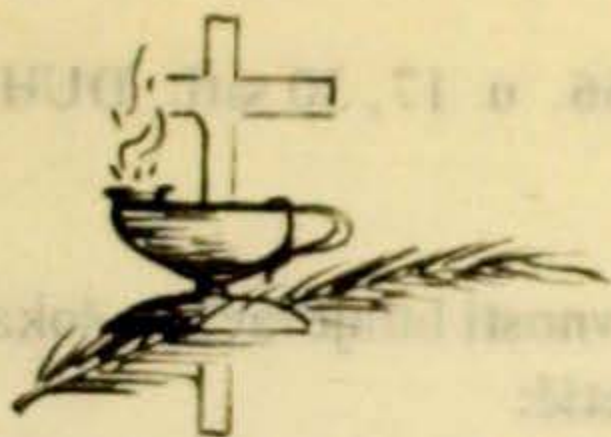

Duhovske "kraljice" (Subotica, oko 1918.)

"Polivači" na Uskrsni ponedjeljak (Subotica, 1914.)

(Foto zbirka Ante Pokornika u Subotici, I. Antunovića 1)

S A D R Ź A J

P R E G L E D P R E D A V A N J A

UVODNA RIJEČ	5
--------------------	---

12. VIII 1986. u 17, 30 sati: NA RASKRŠĆIMA POVIJESTI

Lazar I. Krmpotić: 300 godina naše crkvenosti.	7
Atanazije Matanić, Rim:	
Bačka i njeno oslobođenje od Turaka	11
Andrija Nikić, Mostar:	
Specifičnost crkvenih prilika u Hercegovini u 17. stoljeću	19
Zvonimir Baotić, Sarajevo:	
Uloga franjevac u sjeveroistočnoj Bosni	49
Franjo Emanuel Hoško, Zagreb:	
Crkvene prilike u Bačkoj poslije oslobođenja od Turaka	61
Stjepan Beretić, Subotica:	
Osnivanje i preuzimanje župa u Bačkoj	79

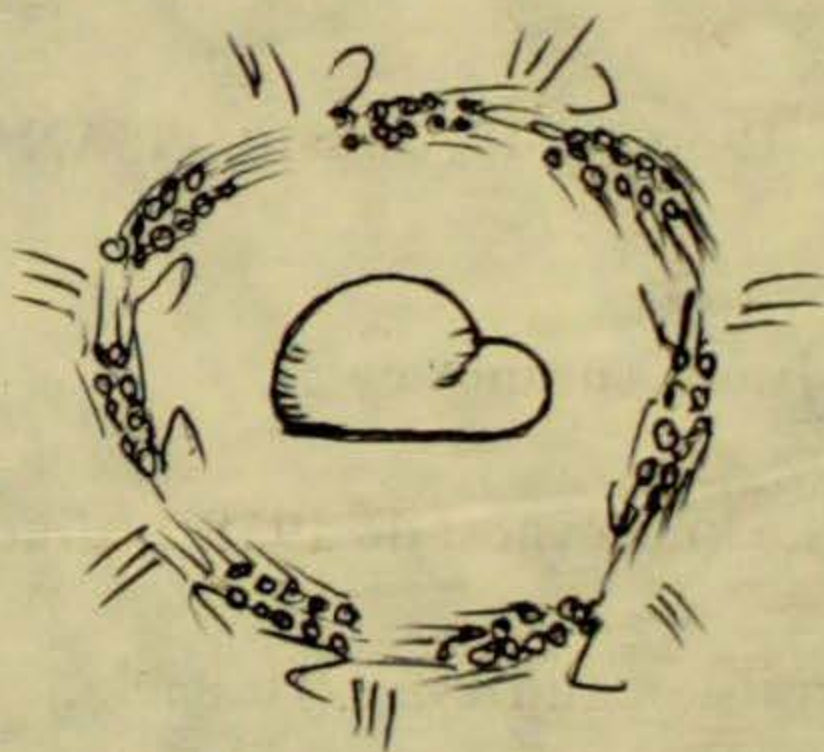
13. VIII 1986. u 17, 30 sati: PISANA RIJEČ

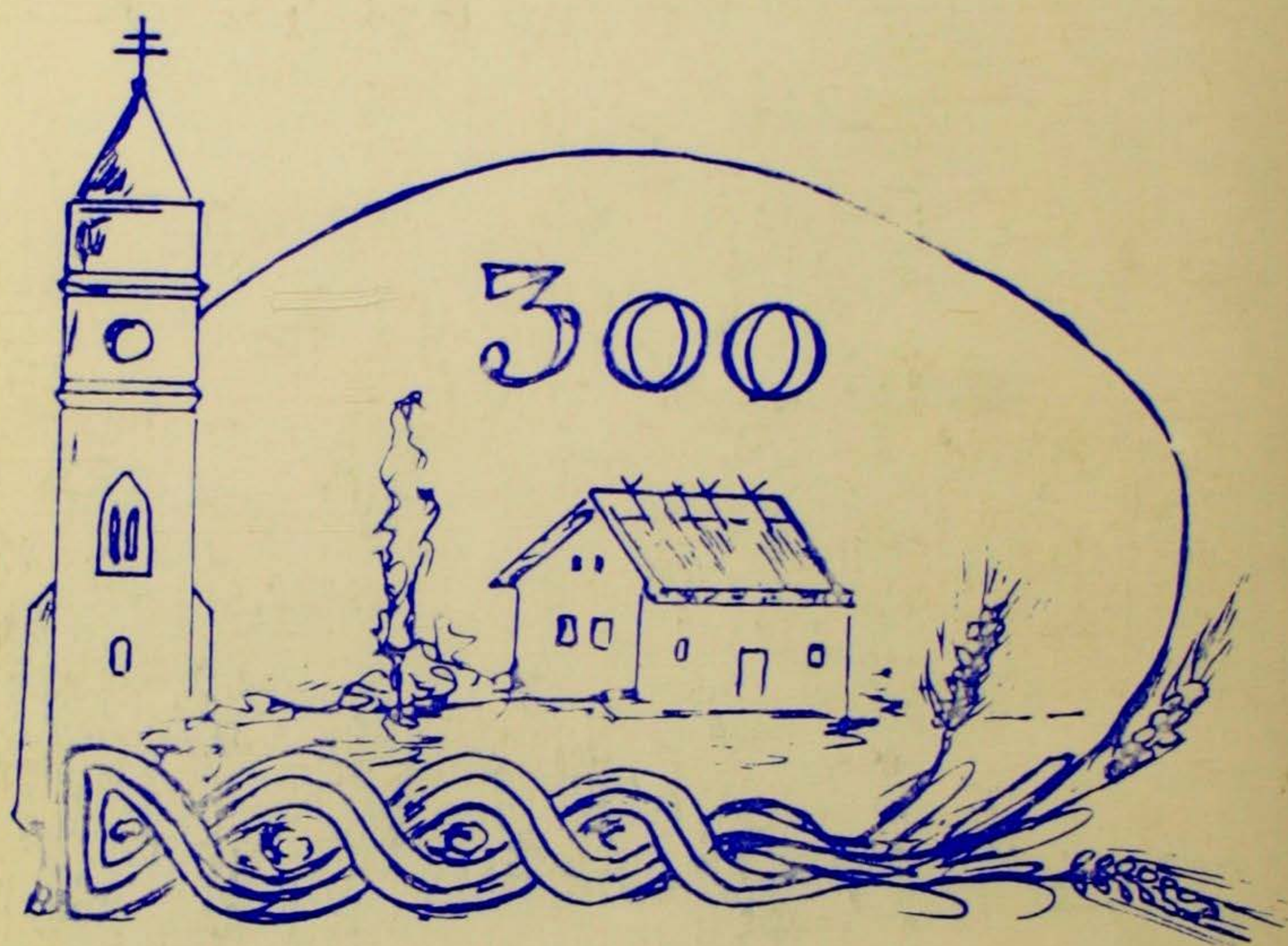
Ivica Prčić, Bački Monoštor:	
Djelovanje biskupa Ivana Antunovića	97
Ante Sekulić, Zagreb:	
Bunjevačko - šokačka književnost do 1918. godine	109
Bela Gabrić, Subotica:	
Duhovna lirika u hrvatskoj književnosti u Bačkoj.	129
Andrija Anišić, Subotica:	
Izdavačko - publicistička djelatnost Crkve među Hrvatima u Bačkoj . . .	169

Mato Miloš, Sombor:	
Glavne oznake duhovnosti bunjevačko - šokačkih vjernika	191
Marko Vukov, Svetozar Miletić:	
Psihološki profil vjernika Bunjevaca salašara u Bačkoj.	209
Lazar I. Krmpotić, Bačka Palanka:	
Društveno - karitativna djelatnost Crkve među Hrvatima u Bačkoj	215
Marijan Steiner, Zagreb:	
Crkvena glazba Hrvata u Bačkoj	223
Andrija Kopilović, Subotica:	
Umjetnost među Hrvatima u Bačkoj	231
Antun Gabrić, Tavankut:	
Bunjevački narodni običaji	243

P J E S M E

Aleksa Kokić: Za ljepšu budućnost	3
Vita Grunčić: Molitva	10
T. K.: Mostar - grade	18
T. K.: Buno rijeko	48
Ante Jakšić: Hvala Ti	60
Jakov Kopilović: Tamburica kad zaplače.	78
Ivan Prčić: Trista lita.	252
Amalija Gabrić: Danas nam je, rode	253

(1686 - 1986)

SUBOTICA - BAČ